

adrijos, pietų italijos, sardinijos, korsikos ir maltos neolito kultūros

Ankstyvosios Adrijos jūros neolito kultūros

108

Pietų Italija

109

Sardinija ir Korsika

113

Malta

117

Nuorodos

123

1 Ankstyvosios Adrijos jūros neolito kultūros

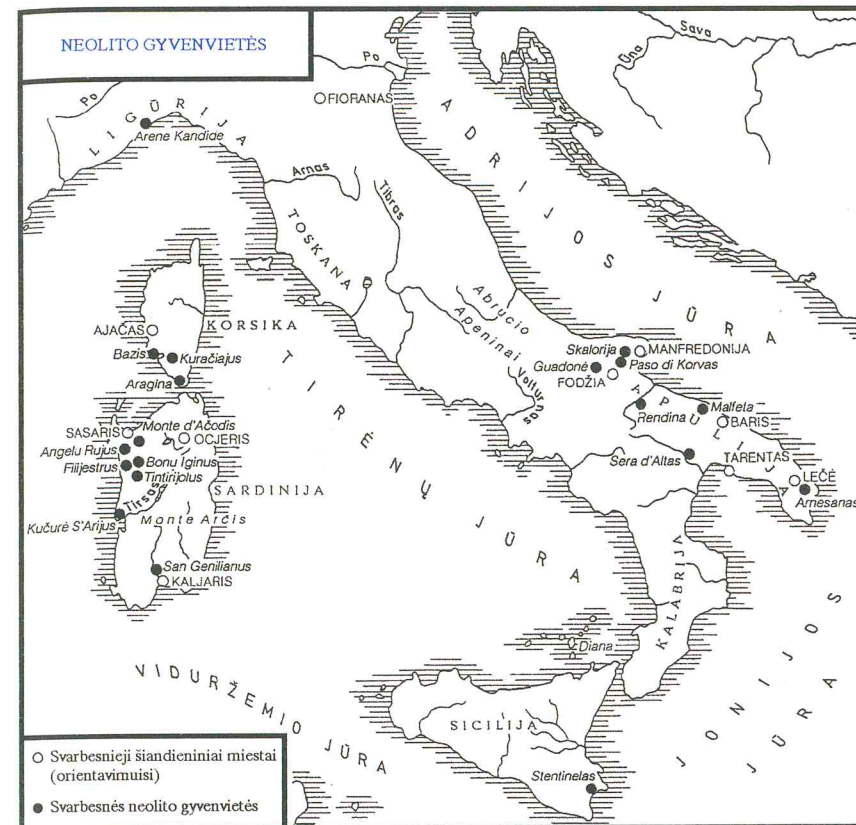
Ankstyvieji Adrijos pakrančių ir salų gyventojai maždaug iki 7000 m. pr. Kr., kol ėmė rinkti vėžgiavivius, mito smulkių žvėrelių mėsa¹. Patobulėjus laivininkystei, Adrijos salų gyventojai ėmė daugiau bendrauti su Pietryčių Italijos, Vakarų Graikijos, Albanijos ir Dalmatijos žmonėmis.

Sidaryje (Sidari), Korfaus (Korfu) salos šiaurės vakaruose, Vakarų Graikijoje, rastos 3 atviros gyvenvietės. Kiekviena, aptikta stratigrafine seka, priklausė įvairios kilmės „jūrininkams“². Ankstyviausiam mezolito sluoksniui, radiokarbonu datuotam VII tūkstantmečiu pr. Kr., būdinga storas *Cardium edule* kriauklių sluoksnis, mikrolitiniai titnaginiai įrankiai, pagaminti iš saloje nesandčio titnago. Artimiausių paralelių randama Pietų Italijos ir Sicilijos, rytinės Adrijos jūros pakrantės dalies ir Šiaurės vakarų Peloponeso gyvenvietėse.

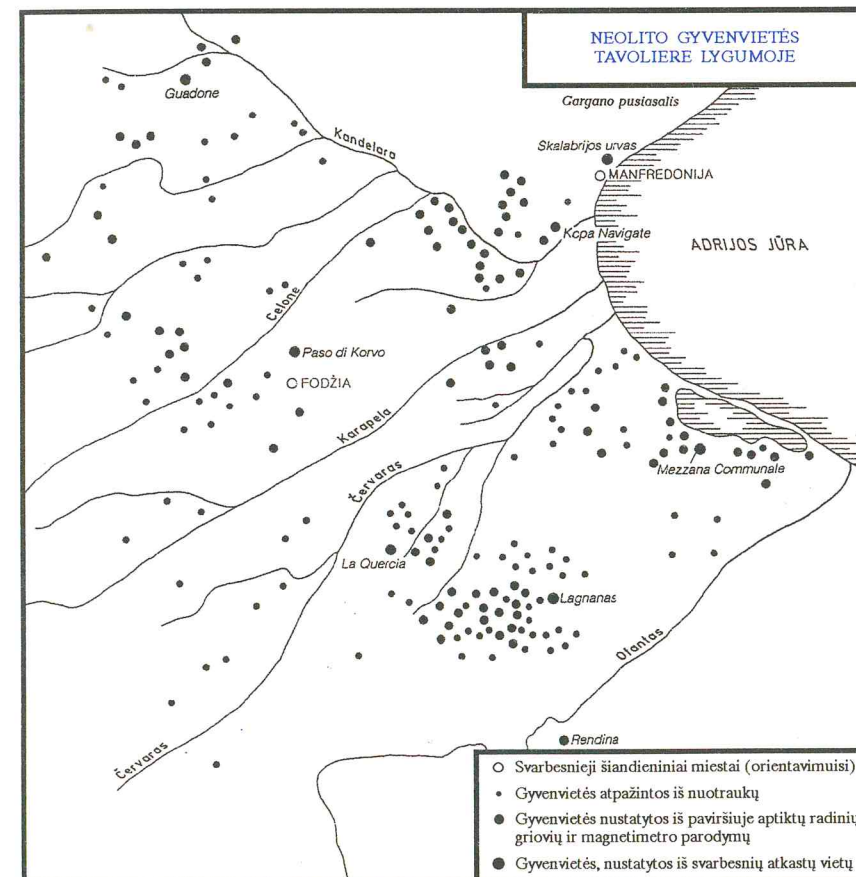
Tolesnis sluoksnis, vadinamas neolitiniu Egėjo ankstyvosios keramikos sluoksniu, atspindi nutrūkus ryšį su mezolito kultūra: nustota gaminti mikrolitus, atsirado keramika, imta laikyti avis. Esminis šių dviejų kultūrų skirtumas leidžia manyti, kad apie 6500 m. pr. Kr. greičiausiai iš Pietų Graikijos čia atvyko kitokių žmonių grupė. Gyvenvietė netrukus vėl buvo palikta.

Apie 6400–6300 m. pr. Kr. atkeliavo žmonių, gaminusių išpaudinę

(t. y. kriauklių išpaudinę puošta) keramiką, kuri buvo daug geriau išdegtą negu ankstyvesnių gyventojų. Rausvą molį jie maišė su žvyru ir grūstu titnagu, o paviršių puošė išpaudais. Atsiranda ašelių su skylute, puodų plokščiu arba apvaliu dugnu. Šios keramikos formas, technologiją ir dekoravimą galima palyginti su Dalmatijos ankstyvosios išpaudinės keramikos kultūros dirbiniais. Rytinė Adrijos jūros pakrantė nusėta išpaudinės keramikos kultūros gyvenvietėmis, kurių taip pat galima rasti pakrančių salose ir datuoti 6500–5500 m. pr. Kr. Adrijos jūros kranto olos išsaugojo kultūros klodų nuo paleolito iki neolito laikų. Crvena Stijenos (Hercogovina) gyvenvietės trečiajame sluoksnyje rasta keramikos, puoštos kriauklių ir ragų išpaudais³. Kiek toliau į šiaurę nuo Smilčico prie Zadaro Dalmatijoje, per 6 km nuo jūros, aptikta vėlyvesnės šios kultūros stadijos⁴ atvira gyvenvietė su antžeminiais namais pinučių sienomis, glaištomis moliu. Gyventojai laikė galvijų, avių ir ožkų. Čia rastos garnos rodo auginus javus. Taip pat aptikta daug kaulų, ragų ir skaldyto akmens įrankių kartu su *Cardium*, *Spondylus* ir kitomis kriauklėmis. Puodai pusiau apvalūs arba ovalūs, kūgio formos, plokščiu dugnu. Į molį gausiai dėta smėlio; puodus puošė prieš degimą, motyvus išpausdavo kriauklėmis, įrėždavo kauliniais bei mediniais įrankiais.

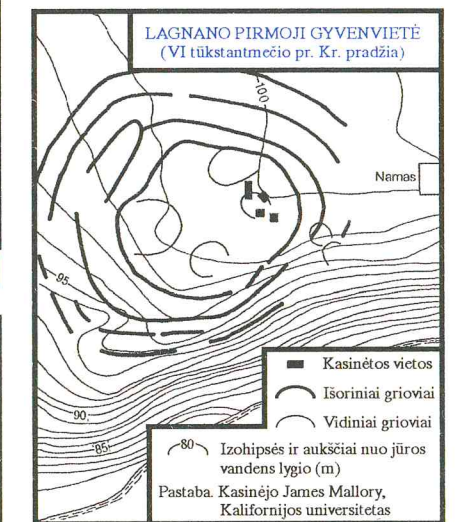
1 pav.

2 pav.

2 Pietų Italija

Apulijos Tavoliere – tai lyguma, juosiamą Gargano ir Murge kalnų masyvų, rytuose atsiverianti į Adrijos jūrą. Šios Italijos vietovės ežerų pakrantėse, palei jūrą ir nedidelėse kalvelėse gausiausia neolito gyvenviečių (1, 2 pav.)⁵. Ten yra šimtai atvirų gyvenviečių, kurias sudaro sujungti namai, juosiami C pavidalo griovių (3, 4 pav.). Negausioms didesnėms gyvenvietėms, datuojamoms viduriniu neolito laikotarpiu, priklauso iki šimto ar daugiau namų. Susitelkusias gyvenvietes pirmą kartą pastebėjo britų armijos karininkas Johnas Bradfordas, kai 1943 m. Karališkasis oro laivynas pradėjo fotografuoti šias apylinkes.

3 pav.

4 pav. Griovio juosiamas Paso di Korvo miestas prie Fodzios. C raidės formos žymi sodybų griovių kontūrus (planas pagal fotonuotrauką iš lėktuvo). Išorinis griovys yra maždaug 1 km ilgio (pagal Tinè, 1983)

Jis užfiksavo „vieną iš tankiausių Europoje dar nežinomų priešistorinių gyvenviečių susitelkimą“ C – apie tūkstantį gyvenviečių. 1978–1979 m. autorė įsitikino tuo, kai su grupe tyrė plotą tarp Červaro (Cervaro) ir Ofanto upių. Per kelias savaites aptikome 75 griovių juosiamas gyvenvietes. Magnetometras užfiksavo grioviuose buvusius objektus, nes keramika iš sodybų buvo sunešta į griovius, taip pat rasta keramikos, akmeninių ir kaulinių įrankių bei gyvulių kaulų.

Tavoliere lygumos upės įteka į jūrą netoli šiuolaikinio Manfredonijos miesto. Manoma, jog pirmieji žemdirbiai atvyko čia iš Adrijos jūros pakrančių ir atsivežė išpaudinę keramiką bei avių. Šioje vietoje Tremičio (Tremiti) salos primena akmenų tiltelį, jungiantį sekliąsias jūros dalį. Ankstyvosios išpaudinės keramikos

kultūros gyvenviečių radiokarbonu nustatytos datos siekia maždaug VII tūkstantmečio pr. Kr. vidurį⁷ (17 lentelė). Šios ankstyvosios bendruomenės galbūt dar nedirbo žemės, o tik pamažu traukėsi į krašto gilumą ir tyrė žemės dirbimo galimybes. Pagaliau susiformavo ryški griovių juosiamų kaimų kultūra.

Tavoliere ties Fodžia (Foggia) ir Materano (aplink Materą) lygumos buvo apgyventos antruoju išpaudinės keramikos kultūros laikotarpiu. Šių gyvenviečių dažniausiai randama prikalkinio dirvožemio ir lengvai pasiekiamų ganyklų. Kalkinis sluoksnis, vadinamas *crosta*⁸, sunkiai praleidžia vandenį ir paprastai būna nedidelėse pakilumose ar kalvelėse. Jį lengva įdirbti, jis gerai laiko drėgmę ir yra gana derlingas. Aliuvinė žemė, priešingai, randama žemumose ir pakrančių

plotuose. Didelis neolito kaimas Paso di Korvas (Passo di Corvo), susidedantis iš šimto sujungtų namų, juosiamų trigubų griovių, išsidėstęs ant žemojo Tavoliere šlaito, žvelgia į Čelonės (Celone) lygumą⁹. Šioje gyvenvietėje ir per kilometrą aplink ją yra beveik vien kalkinis dirvožemis, o toliau 5 km spinduliu teritorijoje – sunkaus aliuvinio dirvožemio juosta, tinkama ganykloms.

Išpaudinės keramikos kultūros gyvenvietėse, pavyzdžiui, Rendinoje Ofanto lygumoje, randama šių pasėlių rūšių: kviečių (*Einkorn* ir *Emmer*), miežių, didelių pupų ir lęšių. Vidurinio neolito Paso di Korvas gyvenvietėje derėjo panašios kultūros, dar ir laukinės avišos¹⁰. Gyvulių kaulų analizė parodė, kad naminių gyvulių kaulų, palyginti su laukinių, buvo daug daugiau. Žmonės laikė 5 rūšių naminių gyvulių: avių, ožkų, stambiųjų galvijų, kiaulių ir šunų. Vyravo smulkieji galvijai¹¹.

Tiek daug griovių aplink namus ir kaimus bei jų C raidės forma lieka paslaptis. Buvo manoma, kad grioviai turėjo saugoti namus, be to, tai ir gyvulių laikymo vieta. Tačiau nė vienas aiškinimas netinka, nes grioviai yra pačioje gyvenvietėje. Rendinoje, datuojamoje IV tūkstantmečio pr. Kr. pirmaisiais amžiais, rasti 2 namai šalia C formos griovių¹². 3–4 m gylio griovius kartais galėjo naudoti vandeniui rinkti lietingais žiemos mėnesiais ir kaupti vasaros sausroms. Kita vertus, maždaug 6 m gylio gyvenviečių šuliniai rodo, jog neolito laikais vandeniui buvo apsirūpinama pakankamai¹³. Griovius naudojo, matyt, dar kitiems tikslams.

Namus galima atkurti tik apytikriai. Pavyzdžiui, Rendinoje aplink ovalų žemės plotą rasta stulpaviečių su molio tinku. Cipolloni Sampo rekonstravo 2 namus (8×4 ir 12×4 m dydžio). Didesniajame buvo 2 kambariai su šoniniu įėjimu. Kasinėdamas Paso di Korva Santo Tinė aptiko namą 45 cm aukščio pamatais. Pusapvalis jo galas nuo kitos dalies buvo atskirtas siena (5 pav.). Kadangi name nieko nerasta, galinio kambario paskirtis neaiški. Todėl sunku pasakyti, ar šitoks namo išplanavimas tuo metu buvo būdingas. Toje pačioje gyvenvietėje rasta apvalių ir ovalių maždaug 2 m skersmens pakylų, kurios galėjo

būti mažų trobelių grindys. 1908–1909 m. Molfetoje (Molfetta) į vakarus nuo Bario 1/4 ha plote rasta 40 ovalių 2–4 m skersmens plūktinių aslų¹⁴. Tokių mažų aptikta ir keliose kitose gyvenvietėse. Todėl galima manyti, kad tai nuolatinių būstų grindys. Dviejų kambarių namelius galėjo naudoti apeiginiams tikslams kaip ir to paties laikotarpio Sesklo kultūros namus Graikijoje.

Bendruomenei priklausė iki 10 ar daugiau gyvenamųjų namų. Iš VI tūkstantmečio pr. Kr. didelių kaimų nerasta. Vėliau gyventojų gerokai pagausėjo. Tokiuose dideliuose kaimuose, pavyzdžiui, Paso di Korve, gyveno maždaug 30–35 šeimos – apie 180–200 žmonių¹⁵. Gilūs grioviai rodo, jog bendruomenė dirbo organizuotai. Kaimą juosia 5 km ilgio grioviai. Jie 5 m pločio ir 4 m gylio. San-

to Tinė apskaičiavo, kad reikėjo iškasti apie 100 000 m³ žemės.

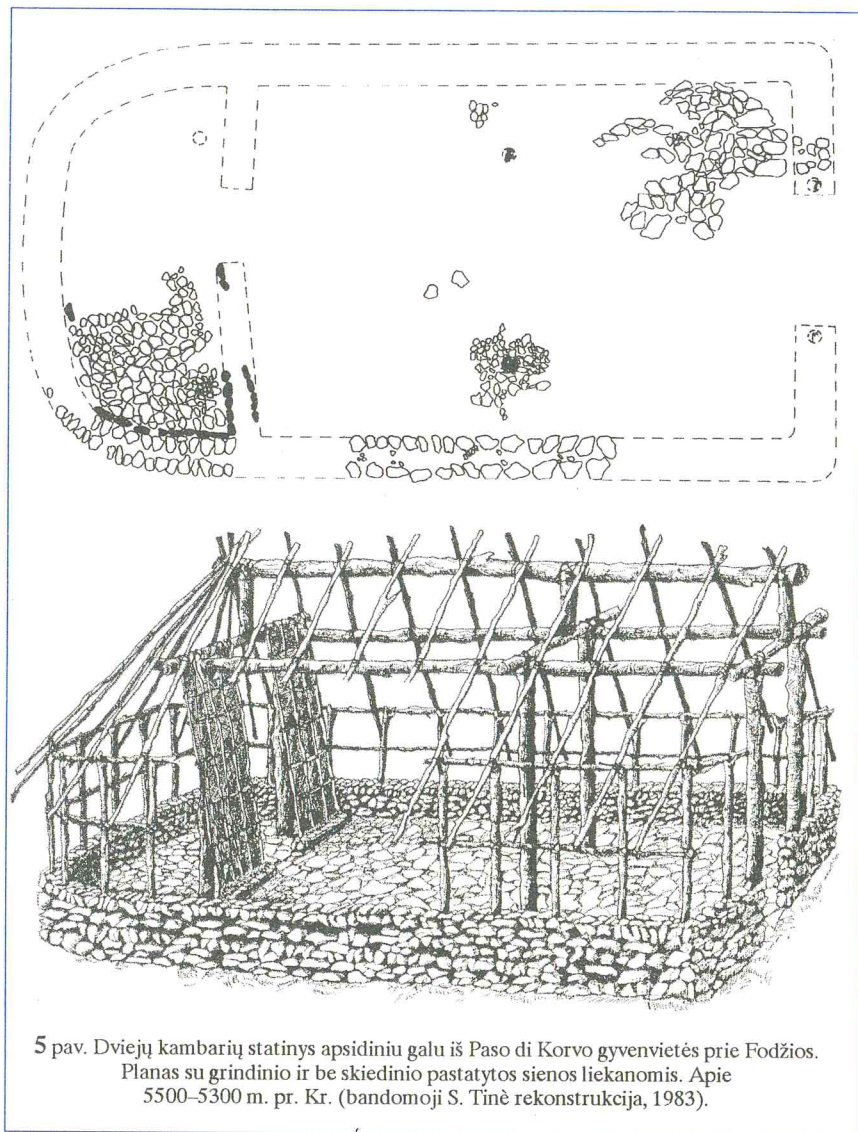
Išlikusi griovinių kaimų keramika, ypač derinama su radiokarbono datomis, labai svarbi chronologinei gyvenviečių klasifikacijai. Nuo 6500 iki 5000 m. pr. Kr. skiriami 4 laikotarpiai, atspindintys nuoseklią keramikos meno ir technologijos raidą.

Ankstyviausi išpaudinės keramikos kultūros maždaug VII tūkstantmečio pr. Kr. vidurio keramikos pavyzdžiai – tai didžiuliai į krepšius panašūs indai ir rutulio bei pusrutulio formos puodai (6 pav.). Prieš degimą juos puošė kriauklelių, lazdelės galo ar pirštų išpaudais.

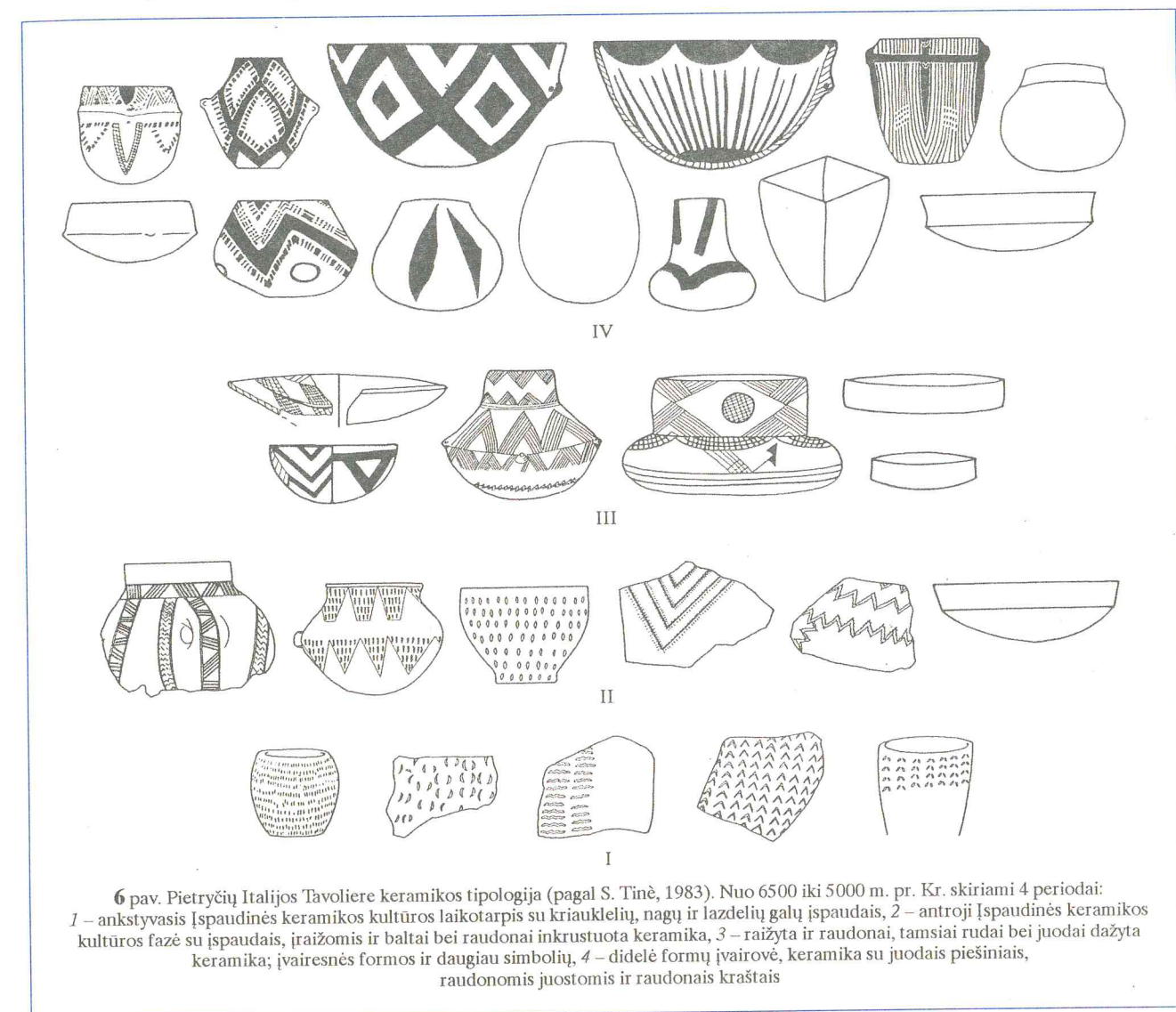
Tolesnis periodas, sutampantis su griovinių kaimų Tavoliere, Materane bei Sicilijoje paplitimu VII tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje ir VI tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje,

vadinamas vėlyvoju išpaudinės keramikos kultūros laikotarpiu. Šiuo laikotarpiu atsiranda formų įvairovė, dizaino elementų ir simbolių (6:II pav.). Puodus rudai poliravo, puošė įraižomis ir inkrustacijomis. Dekoravimo motyvai – trikampiai, ševronai, rombai, varlės, vulvos, vertikalios ir horizontalios linijos bei dryžiai. Pradėjo gaminti ir antropomorfines vazas, antspaustus bei figūrėles (7 pav.).

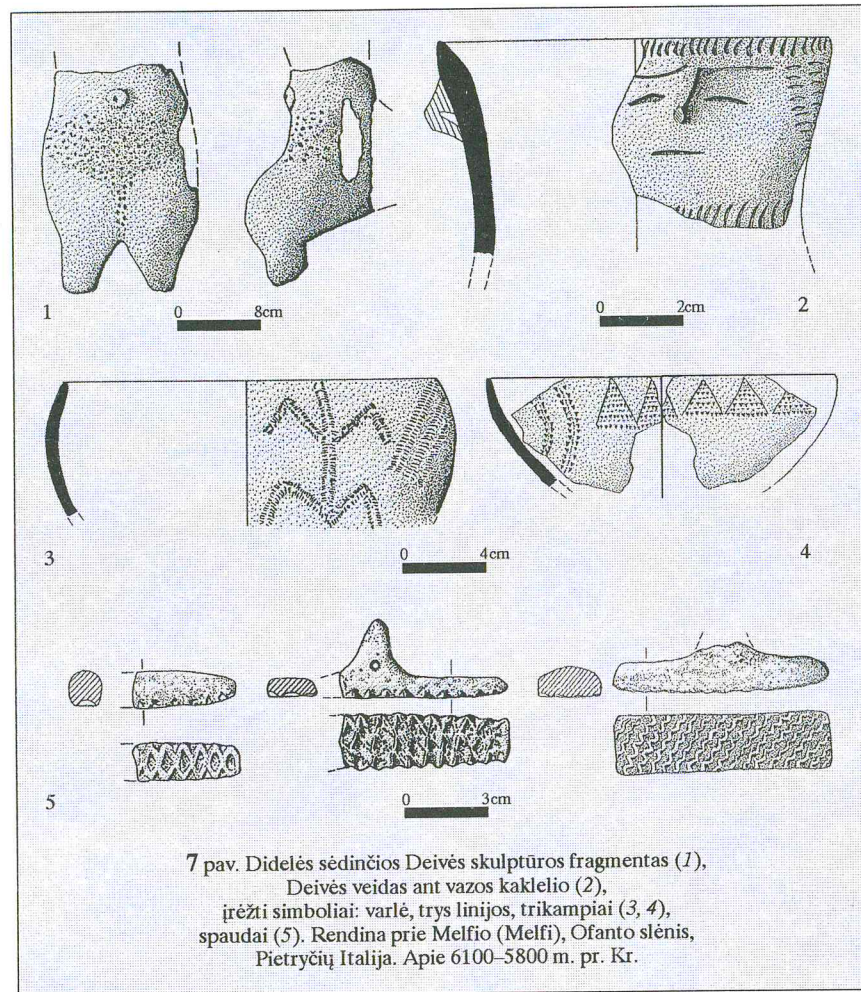
III fazėje ėmė dažyti raudonai, tamsiai rudai arba juodai ant tamsiai geltono fono, gerokai pagausėjo keramikos formų ir puošybos elementų. Trikampiai, ševronai, dryžuoti ir tinkliniai trikampiai, juostos, rombai, diskai, lygiagrečių linijų juostos (6:III pav.) panašūs į Sesklo ir Starčevo kultūrų (apie 5800–5500 m. pr. Kr.) keramikos puošybą bei simbolius.

5 pav. Dviejų kambarių statyns apsidiniu galu iš Paso di Korvo gyvenvietės prie Fodžios. Planas su grindinio ir be skiedinio pastatytos sienos liekanomis. Apie 5500–5300 m. pr. Kr. (bandomoji S. Tinė rekonstrukcija, 1983).

6 pav. Pietryčių Italijos Tavoliere keramikos tipologija (pagal S. Tinė, 1983). Nuo 6500 iki 5000 m. pr. Kr. skiriami 4 periodai: 1 – ankstyvasis išpaudinės keramikos kultūros laikotarpis su kriauklelių, nagų ir lazdelių galų išpaudais, 2 – antroji išpaudinės keramikos kultūros fazė su išpaudais, įraižomis ir baltai bei raudonai inkrustuota keramika, 3 – raižyta ir raudonai, tamsiai rudai bei juodai dažyta keramika; įvairesnės formos ir daugiau simbolių, 4 – didelė formų įvairovė, keramika su juodais piešiniais, raudonomis juostomis ir raudonais kraštais

7 pav. Didelės sėdinčios Deivės skulptūros fragmentas (1), Deivės veidas ant vazos kaklelio (2), irėži simboliai: varlė, trys linijos, trikampiai (3, 4), spaudai (5). Rendina prie Melfio (Melfi), Ofanto slėnis, Pietryčių Italija. Apie 6100–5800 m. pr. Kr.

IV fazėje imama dažyti raudonomis juostomis, keramiką poliruoti juodai ir rudai, atsiranda puodų kvadratine anga. Šie saviti puodai leidžia manyti buvus ryšių su Šiaurės Italija ir Prancūzija. Tuo laikotarpiu raudonų juostų kraštus dažė juodai (6:IV pav.). Daugiausia tokios keramikos pavyzdžių aptikta Skalorijos urve į pietus nuo Gargano pusiasalio. Čia rasta 1500 vazų šukių, papuoštų regeneracijos simboliais: trikampaiais, drugeliais, ūgliais, saulutėmis ir gyvatukėmis (žr. VII sk.). Radiokarbonu nustatyta to laikotarpio data – VI tūkstantmečio pr. Kr. antroji pusė. Šiam Skalorijos periodui priklauso ir didžiulis Paso di Korvo kaimas.

Po Skalorijos laikotarpio Tavoliere buvo beveik apleistas, tačiau gyventa Materanoje (aplink Materos miestą), Kalabrijoje, Sicilijoje ir Gargano pusiasalio šiaurėje. Į šiaurę nuo Materos yra naujojo neolito Sera d'Alto kaimas, išgarsėjęs figulinos keramika¹⁶. Tai nepaprastai subtili keramika, daroma iš oranžiškai geltono ar kremo spalvos vientiso molio, kurio paviršius vėliau nuglaistomas ir paliekamas arba natūralios spalvos, arba dažomas tamsiai rudai ar raudonai. Nepanašu, kad tokia technologija išsiverstų be krosnies.

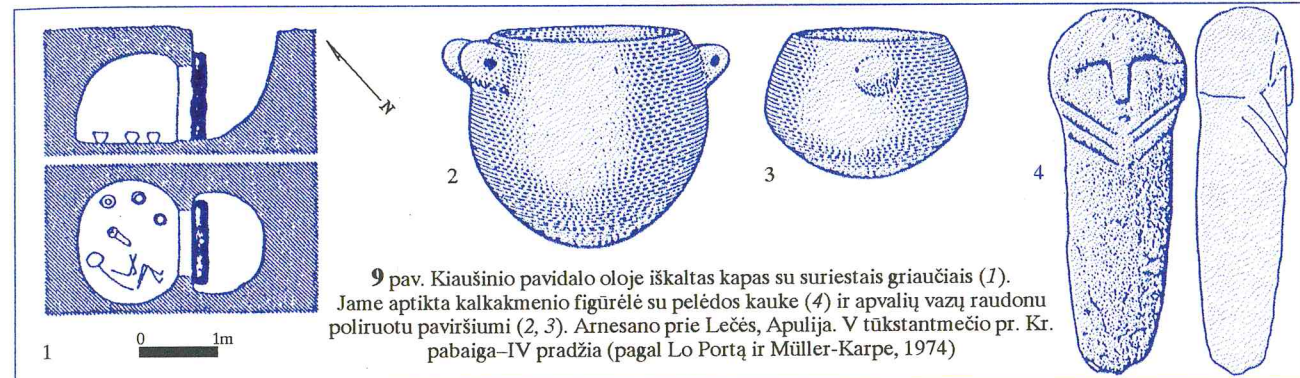
8 pav. Sera d'Alto figulinos puodeliai ir fantastiškos zoomorfinės ašelės. Dažyta tamsiai rudai ant tamsiai geltono fono (Materos muziejus, pagal P. Graziosi, 1973)

V tūkstantmečio pr. Kr. Sera d'Alto figulinos keramika neolitinėje Italijoje yra gražiausia. Iškiliją vazos dalį puošė trikampiai, meandros, zigzagai ir kiti geometriniai motyvai. Įdomiausias šios keramikos skiriamasis bruožas – itin originalios ašos. Avino, jaučio ar kokio fantastinio gyvūno galvos pavidalo figūrėlę tvirtino prie trimačių ašų viršutinės dalies (8 pav.). Figulinos vazos pateko į Liguriją, Po upės slėnį, per Adrijos jūrą į Butmiro kultūrą Bosnijoje ir pietuose iki Maltos. Jas vertino ne tik dėl kokybės ir grožio, bet ir todėl, kad jose galima buvo transportuoti skysčius: vyną ar alyvą, nes iš prekybos naudotų vazų

vyravo siaurakakliai ašočiai¹⁷. Jų paplitimas galėjo būti susijęs su obsidiano iš Lipario salos, į šiaurę nuo Sicilijos, ir iš Sardinijos prekybos keliais. Pietų Italijoje ir Sicilijoje aptikta gauto kirvukų iš Šiaurės Alpių regiono, o pačių šių akmenų ir steatito žiedų randama Sardinijoje¹⁸. Visa tai rodo plačią to meto prekybą.

Neolito pabaigos Pietų Italijos keramika, paplitusi Apulijoje, Kalabrijoje ir Sicilijoje, yra vienspalvė, paviršius dažytas raudonai, su cilindro ar trimito pavidalo ašomis. Pagal radimo vietą Lipario saloje ji vadinama Dianos keramika ir pagal radimo vietą į šiaurės vakarus nuo Taranto –

Belavistos tipu. Fantastinės Sera d'Alto tipo ašos ir turtinga geometrinė puošyba išnyko. Dabar dėmesys sutelkiamas į indų apvalumą ir paviršiaus gludinimą. Žvilgančias raudonas vazas greta schemiškų sustingusių bruožų figūrėlių dėjo į olose iškaltus kiaušinio pavidalo kapus. Arnesane netoli Lečės (Lecce) Apulijoje rasta kalkakmenio figūrėlė su pelėdos kauke ir ševronu, kurios apatinė dalis kūgio formos. Kape ji buvo padėta priešais griaučius (9 pav.). Dianos keramikos periodas apima laikotarpį nuo V tūkstantmečio pr. Kr. antrosios pusės iki IV tūkstantmečio pr. Kr. pradžios.

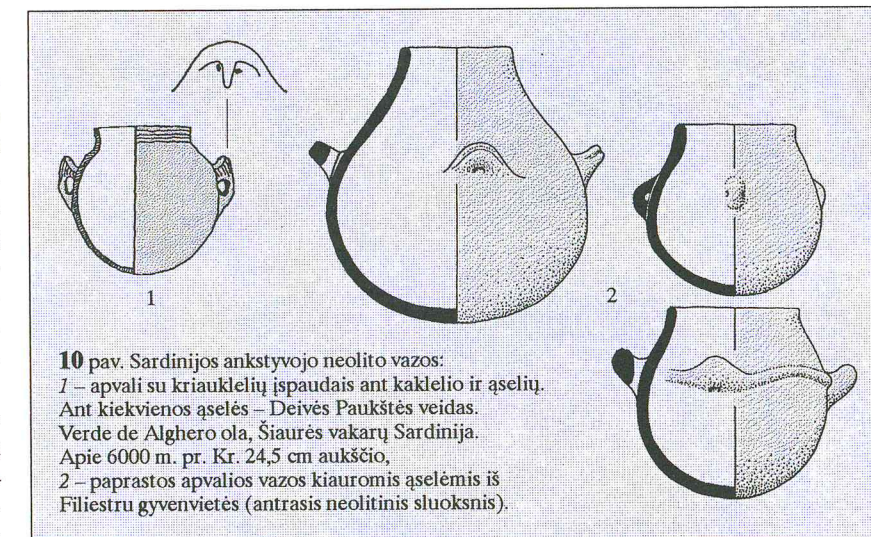

9 pav. Kiaušinio pavidalo oloje iškaltas kapis su suriestais griaučiais (1). Jame aptikta kalkakmenio figūrėlė su pelėdos kauke (4) ir apvalių vazų raudonu poliruotu paviršiumi (2, 3). Arnesano prie Lečės, Apulija. V tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga–IV pradžia (pagal Lo Portą ir Müller-Karpe, 1974)

3 Sardinija ir Korsika

Nuo priešistorinių laikų Sardinija ir Korsika buvo tiltas tarp Vakarų ir centrinio Viduržemio jūros regiono kraštų. Šiomis salomis Pietų ir Šiaurės Italija siekėsi su Pietų Prancūzija. Nuolatos iš žemyno buvo įvežama įvairių dirbinių, o tai griovė šių salų kultūros izoliaciją. V–IV tūkstantmetyje pr. Kr. salų, ypač Sardinijos, kultūra buvo turtinga ir išsiskyrė originalia keramika, skulptūra ir įdomia kapų architektūra.

Kaip ir Pietų bei Vidurio Italijoje, šiose salose dirbti žemę pradėta VII tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje – išpaudinės keramikos kultūros laikotarpiu. Ankstyviausia radiokarbonu datuota medžiaga, aptikta daugiasluoksniuose olose, tokiose kaip Basi (ir kt. Korsikos pietuose)¹⁹, Filiestru ir Mara (Sardinijos šiaurėje), – tai vėlyvesnė išpaudinė keramika²⁰. Manoma, kad šiose salose apsigyvenę jūreiviai per Tirėnų jūrą atvyko iš Toskanos, kur rasta gyvenviečių su panašia keramika. Nors ir susipažinę su kviečių auginimu bei naminiiais gyvuliais, pirmieji medžiotojai tebegyveno olose

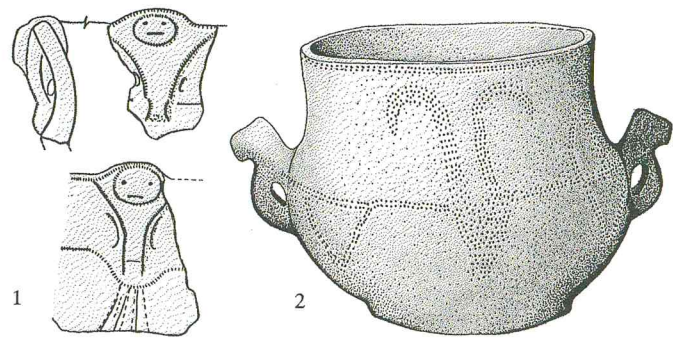

10 pav. Sardinijos ankstyvojo neolito vazos: 1 – apvali su kriauklelių išpaudais ant kaklelio ir ašelių. Ant kiekvienos ašelės – Deivės Paukštės veidas. Verde de Alghero ola, Šiaurės vakarų Sardinija. Apie 6000 m. pr. Kr. 24,5 cm aukščio, 2 – paprastos apvalios vazos kiauromis ašelėmis iš Filiestru gyvenvietės (antrasis neolitinis sluoksnis).

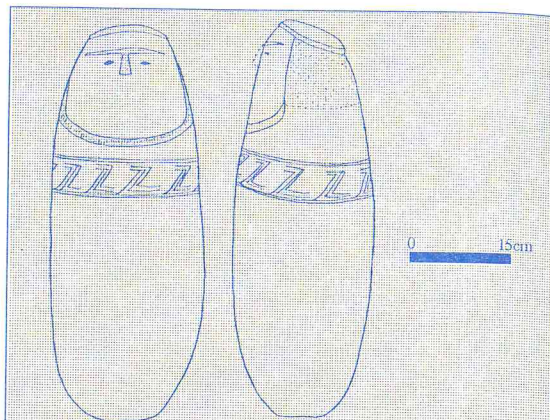
ir daugiau vertėsi medžiokle, žvejyba, moliuskų rinkimu negu žemės dirbimu. Didžiąją jų maisto dalį sudarė vėžiagyviai, žuvis, medžiojamieji žvėrys ir naminiai gyvuliai.

Sardinija klestėjo obsidiano dėka. Vulkaninio stiklo įrankių randama abiejų salų ankstyvojo neolito ir vėlyvesnėse gyvenvietėse. Obsidianas buvo svarbiausias prekybos su pietų Prancūzija, Ligūrija, Alpių kraštais ir

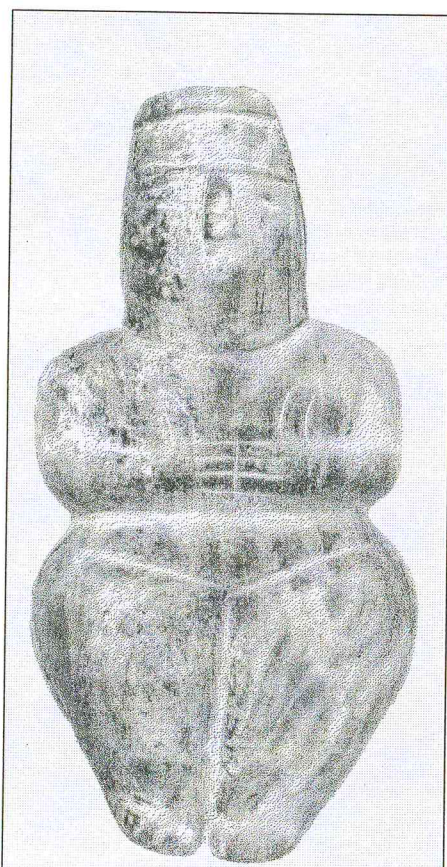
net Bosnija objektas. Jo radimo vieta – Monte Arčis (Monte Arci) prie Oristano Vidurio Sardinijos vakaruose. Šį vulkaninio stiklo kalną daugiau kaip prieš 30 m. ištyrė C. Puxeddu. Jis nustatė 4 vulkaninio stiklo karjerus, 10 jo rinkimo centrų, daug dirbtuvių ir 162 vietas, kuriose buvo gaminami vulkaninio stiklo įrankiai²¹. Monte Arčyje buvo gaunamas skaidrus (A tipo) ir neskaidrus (B tipo) vulkaninis stiklas.

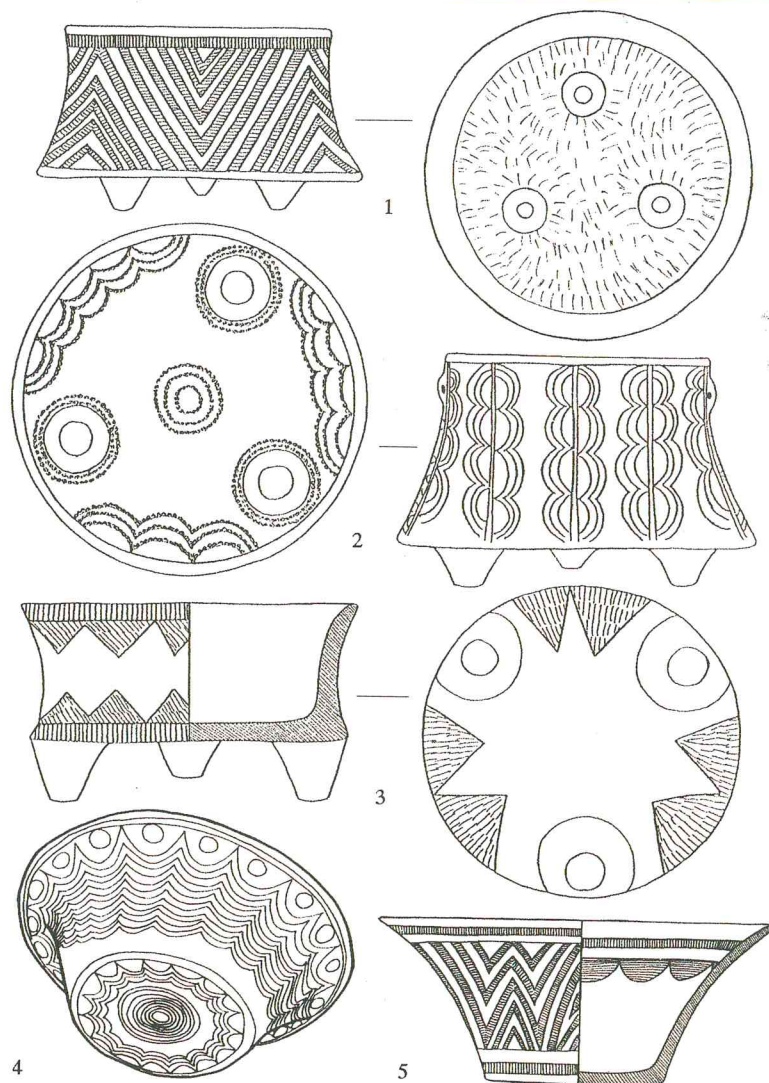
11 pav. Vidurinio neolito (Bonu Ighinu) vaza ir ašelių papuošimai:
1 – gyvatukių galvutės su didelėmis burnomis ant ašelių viršaus. Filiestru ola, 2 – vaza, papuošta trikampaiais ir ragais, taip pat su zoomorfinėmis ašelėmis. Taškučių piešinys vaizduoja greičiausiai jaučio galvą arba vulvą ir jaučio ragus – tipišką regeneracijos simbolį. Rifugio di Oliena grotta (Nuoro miesto muziejus, pagal Atzeni, 1981)

13 pav. Akmeninė skulptūra su Deivės Paukštės (jai būdinga ilga nosis, antakiai, be burnos) veidu ir zigzagine juosta aplink kaklą. Vidurinis neolitas, Bonu Ighinu kultūra. V tūkstantmečio pr. Kr. vidurys. Sa Mandara, Kaljaris (pagal Atzeni, 1981)

12 pav. Apkūni alebastrinė sėdinti figūrėlė sudėtomis rankomis ir su šukuosena iš Sardinijos. Vidurinis neolitas, Bonu Ighinu, Su Cungiau de Marcu (Decimoputzu), Kaljaris, Sardinija. V tūkstantmečio pr. Kr. vidurys. 18,5 cm aukščio

14 pav. Naujojo neolito Ocjerio vazos, gausiai dekoruotos iš išorės ir vidaus. Apie 4000 m. pr. Kr.: 1 – Cucuru Arrius, 2 – Pauli Fenu-Riola, 3 – Conca Illonis, 4 – Grotta di sa Uca de Su Tintirriolu di Mara, 5 – Puisteris, Vidurio Sardinija

Skaidrųjų salose naudojo ankstyvajame neolite, o vėliau laipsniškai jo mažėjo ir jį keitė įvairiomis neskaidraus vulkaninio stiklo atmainomis.

Šių salų kultūra yra senojo, vidurinio ir naujojo neolito. Jos perimamumą rodo radiokarbonu datuota daugiasluoksnė Filiestru gyvenvietė, kurią 1980 m. atkasė Davidas Trumapas. Šioje vietoje atsiskleidžia 6 kultūros sluoksniai, apimantys laikotarpį maždaug nuo 6000 iki 3000 m. pr. Kr. Taip pat Trumpo tyrinėtoje Sa Uca de Su Tintirriolu oloje rasti vidurinio (Bonu Ighinu) ir naujojo – Ocjerio (Ozieri) – neolito sluoksniai²². Tiek išpaudinės keramikos kultūros, tiek ir tolesnis, jo tradicijas tęsiantis Filiestru sluoksnis skiriamas senajam neolitui – VII tūkstantmečio pr. Kr. pabaigai ir VI pradžiai (10 pav.).

V tūkstantmečio pr. Kr. viduryje, vidurinio neolito, arba Bonu Ighinu, laikotarpiu pradėta statyti nuolatiniai būstai ir kaimai. Intensyvėjantį žemės dirbimą rodo suanglėję miežių ir kviečių grūdai. Bonu Ighinu periodo keramika buvo gerai poliruota ir daug įvairesnių formų negu senojo neolito. Be apvalios keramikos, atsi-

rado vazų ir puodelių su ištainga, kartais zoomorfine aša, primenančia fantastinį Sera d'Alto stilių. Išpaustuose, taškuotuose ir įrėžtuose raštuose jau aptinkama ragų, vulvų bei mitologinių figūrų simbolių (11 pav.).

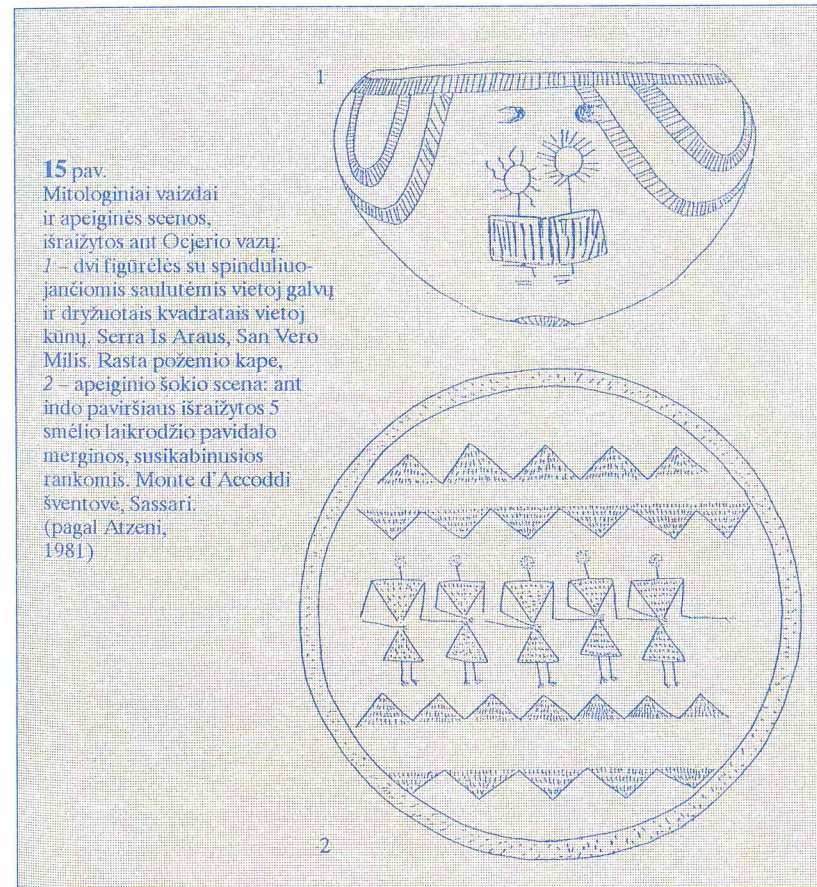
Šiam periodui būdingi ovalūs arba kiaušinio pavidalo oloje iškalti kapai. Juose rasta nuogų Sardinijos stiliaus Mirties ir Atgimimo Deivių figūrėlių ir skulptūrų (VII sk., 9–1 pav.). Sardinijos skulptūros yra pagamintos iš alebastro, akmens ar molio (12 pav.), nuo 10 iki 50 cm aukščio. Tam pačiam periodui priklauso didžiulės akmeninės stelos su Deivės Paukštės kauke arba veidu, atpažįstamu iš didelės nosies ir iš to, kad neturi antakių ir burnos (13 pav.).

Naujoji neolitinė Ocjerio kultūra (V tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga–IV pradžia) priklauso suklestėjimo laikotarpiui. Pirmosios Ocjerio gyvenvietės aptiktos XIX a. (Grotta di Bartolomeo prie Kaljario, 1878 m.) ir XX a. pradžioje. Garsusis požeminių kapų nekropolis Anghelu Rujus prie Algheraus atkastas 1904–1908 m. Šiaurės vakarų Sardinijos Grotta di san Michele gyvenvietė rasta 1914 m.²³

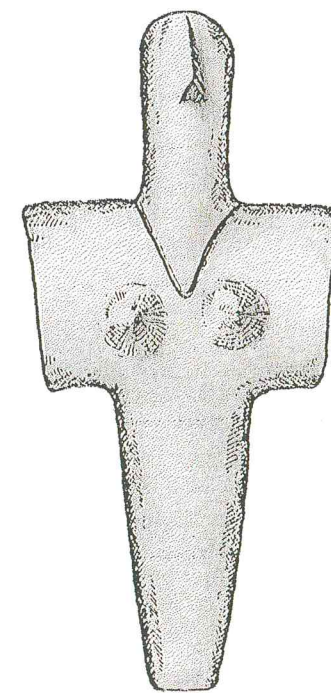
Beveik trigubai daugiau Ocjerio gyventojų, palyginti su viduriniu neolito laikotarpiu, rodo spartų žmonių daugėjimą ir gyvenviečių telkimąsi Sasaryje, Oristane bei Kaljario regione, pietvakarinėje salos dalyje. Atsiranda didžiulių kaimų. San Gemilianu di Sestu, 14 km į šiaurę nuo Kaljario aptikta per 80 namų grindų. Jos buvo ovalios arba kvadratinės, apie 8–10 m ilgio, išmėtytos 220×200 m aliuvinėje terasoje²⁴. Šis didžiulis kaimas datuojamas Ocjerio ir vėlesniu laikotarpiu.

Ocjerio kultūrai būdingas nepaprastas vazų formų įvairumas. Tai amforos, ašočiai, kanistrai, bokalai, trikojai ar keturkojai indai; vazų pagrindai bei indai su gyvulių atvaizdais papuošti įraizomis ir išpaudais. Čia daugybė įvairių simbolių: akių, saulučių, avinų ragų, gyvatukių, šerėnų, trikampių ir apeiginių scenų (14, 15 pav.). Šie piešiniai padeda atkurti religines apeigas. Savo verte prilygsta to paties periodo vėlyvojo Kukutenio piešiniams.

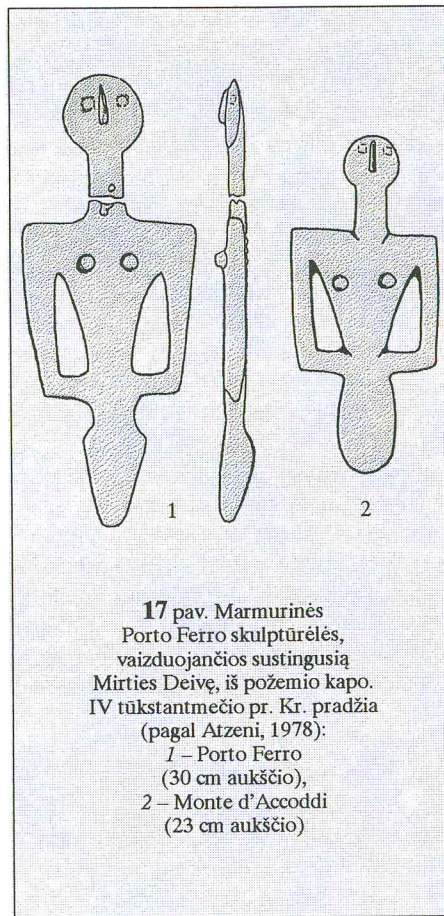
Garsiųjų Ocjerio marmuro ir alebastro skulptūrų apatinė kūno dalis yra kūgio formos, o rankos sudėtos taip, kad sudaro kvadratą (16, 17 pav.).

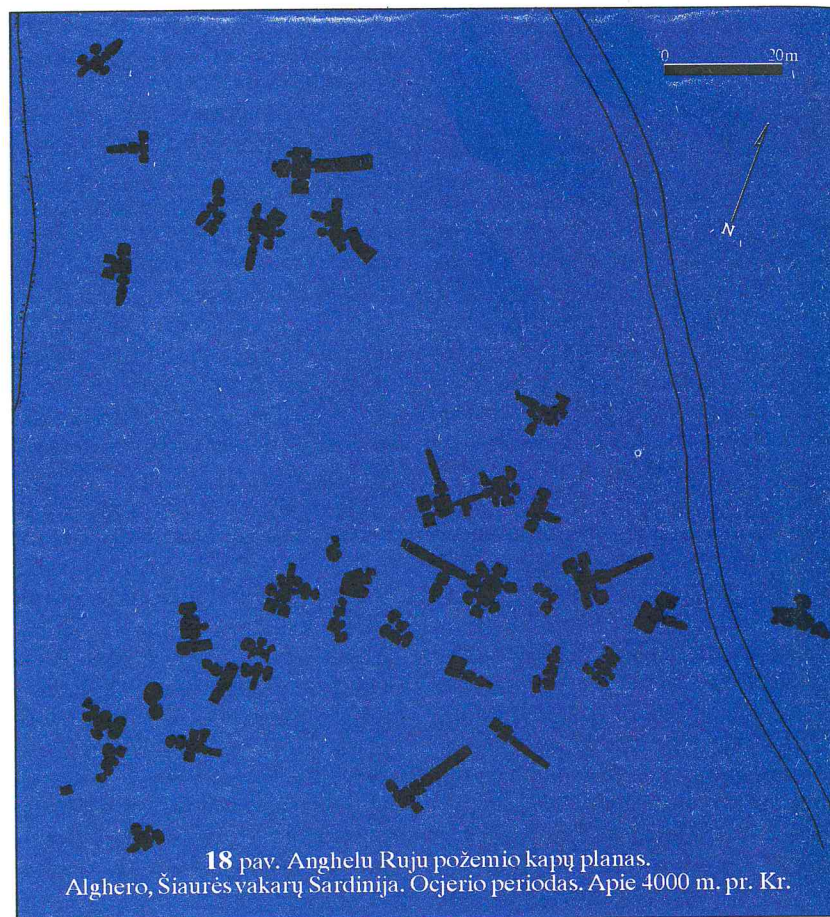
15 pav. Mitologiniai vaizdai ir apeiginės scenos, išraižytos ant Ocjerio vazų:
1 – dvi figūrėlės su spinduliuojančiomis saulutėmis vietoj galvų ir dryžuotais kvadratais vietoj kūnų. Serra Is Araus, San Vero Milis. Rasta požemio kape, 2 – apeiginio šokio scena: ant indo paviršiaus išraižytos 5 smėlio laikrodžio pavidalo merginos, susikabinusios rankomis. Monte d'Accoddi šventovė, Sassari (pagal Atzeni, 1981)

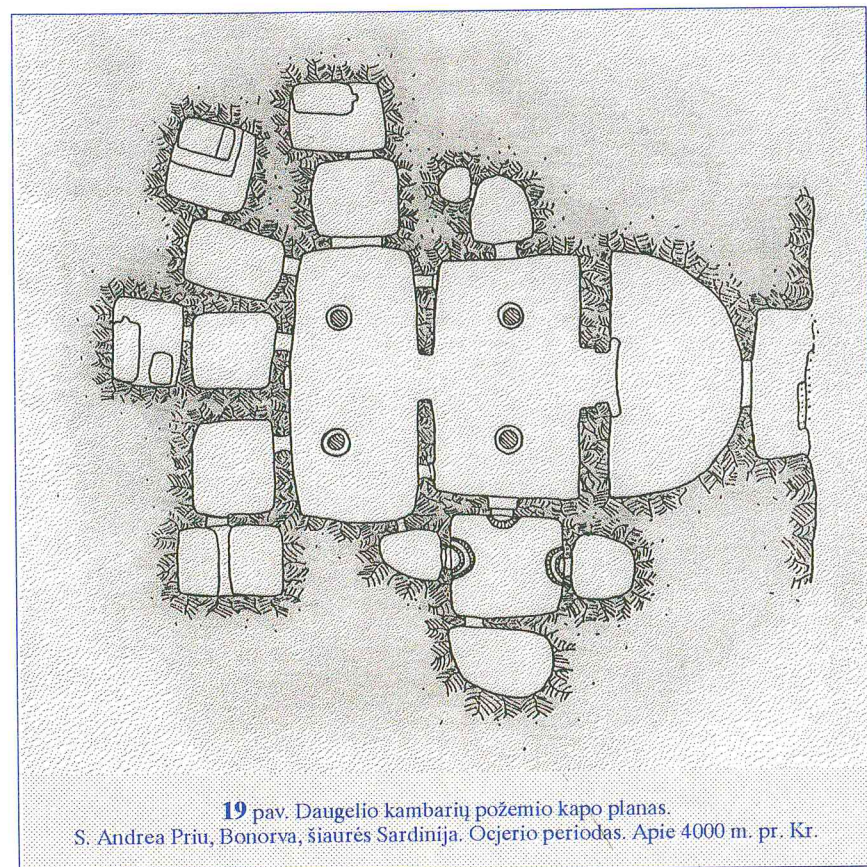
16 pav. Marmurinė skulptūra iš Senorbės, į šiaurę nuo Kaljario, Sardinija: abstrakčiai pavaizduota Mirties Deivė. Virš krūtinės – V ženklas. Veidą žymi tik nosis. Aukštis 42,2 cm. Ocjerio kultūra. Apie 4000 m. pr. Kr. (pagal Zervos, 1954)

17 pav. Marmurinės Porto Ferro skulptūrėlės, vaizduojančios sustingusią Mirties Deivę, iš požemio kapo. IV tūkstantmečio pr. Kr. pradžia (pagal Atzeni, 1978):
1 – Porto Ferro (30 cm aukščio),
2 – Monte d'Accoddi (23 cm aukščio)

18 pav. Anghelu Ruju požemio kapų planas. Alghero, Šiaurės vakarų Sardinija. Ocjerio periodas. Apie 4000 m. pr. Kr.

19 pav. Daugelio kambarių požemio kapo planas. S. Andrea Priu, Bonorva, šiaurės Sardinija. Ocjerio periodas. Apie 4000 m. pr. Kr.

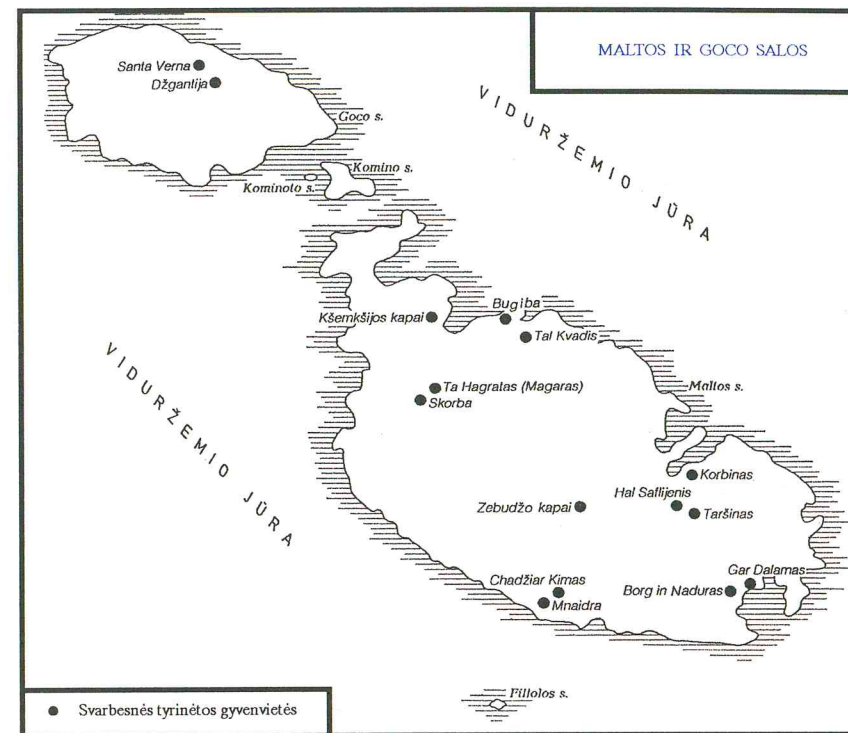
Veidas schemiškas, turi tik nosį arba yra apvalus ir simbolizuoja kaukę. Būvo manoma, kad abstrakčiosios Sardinijos nuogos skulptūros, aprašytos ankstesnėje literatūroje, buvo importuotos ar sukurtos III tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje ar viduryje dėl Kikladų salų meno įtakos. Tačiau jos yra visu tūkstantmečiu ankstyvesnės ir turėjo būti sukurtos vietoje.

Nuostabiausias Ocjerio kultūros kūrinys – Šiaurės Sardinijos požeminiai kapai, vadinamieji Domus de Janas (Raganų namai; 18, 19 pav.). Stogus remia kolonos. Virš įėjimo dažnai randama jaučių galvų arba ragų reljefiškų atvaizdų (VII sk. 108 pav.). Sienos ir lubos išdažytos raudona, purpurine arba geltona ochra. Interjeras puoštas regeneracijos simboliais: vulvomis, trigubomis vulvomis, ševronais, ragais ir akimis. Aišku, kad šie sudėtingi požeminiai statiniai yra ne paprasti kapai, o kaip teisingai nustatė Atzenis, kapai-šventyklos²⁵.

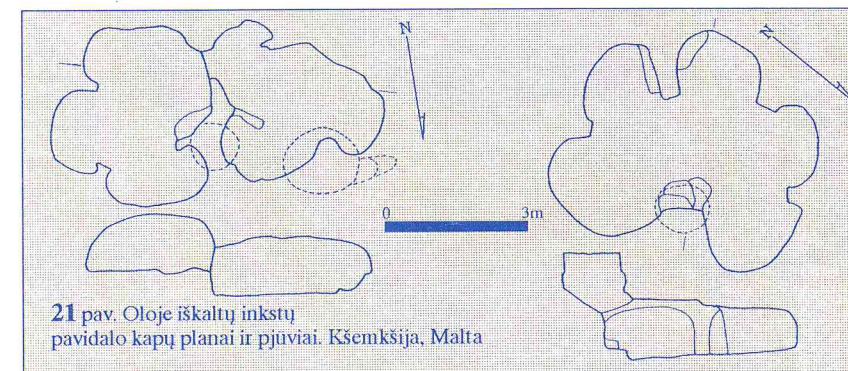
4 Malta

Maltos salynas, kurį sudaro 2 didesnės Maltos ir Goco (Gozo) bei 3 mažesnės Komino, Kominoto ir Filfijos (Camino, Cominotto, Filfia) salės, yra apie 80 km į pietus nuo Sicilijos (20 pav.). Giedrą dieną Sicilijos sala matoma iš Maltos. Taigi aišku, kad įgudusiems Įspaudinės keramikos kultūros jūreiviams nebuvo sunku rasti šias salas. Pirmieji žmonės Maltoje apsigyveno maždaug tuo pačiu metu kaip ir Sicilijoje – apie 6000 m. pr. Kr. Tai buvo žemdirbiai, gyvenę kaimuose, laikę avių, ožkų, stambiųjų galvijų, kiaulių, auginę kviečius, miežius, lęšius. Prieš 8000 m. žemė čia nebuvo tokia skurdi kaip dabar, ir žemdirbystei susiklostė palankios sąlygos. Tačiau ne žemė traukė čia pirmuosius gyventojus. Juos į salas atviliojo dideli dirbamojo akmens klodai, ypač raudondumblis (*Corralina*) ir minkštasis kalkakmenis (*Globigerina*). Šis akmuo suvaidino svarbiausią vaidmenį besiformuojančioje Maltos kultūroje, kuri išgarsėjo be metalo pastatytomis šventyklomis. Akmeninė Maltos architektūra daugelį šimtmečių kelia tyrinėtojų nuostabą.

Užfiksuotos 43 šventyklos (9 – Goco saloje, 34 – Maltoje). Visos pastatytos iš netašytų blokų, sveriančių iki 30 t, taip pat tašyto akmens blokų bei ortostatų. Kai kurie iš šių nuostabių statinių pastebėti jau XVII a., tik buvo neaiški jų paskirtis. Nepaaiškėjo ji net XIX a. Apie Džgantiją (Ggantija), pirmąją 1827 m. atkastą šventyklą, C. Mazzara paskelbė Paryžiaus spaudoje straipsnį *Temple ante – Diluvien des Geants (Priešdiluvinė milžinų šventykla)*. Dar dvi 1839 ir 1840 m. aptiktas Chadžiar Kimo (Hagar Qim) ir Mnaidros (Mnajdra) šventyklas palaikė finikiškių paminklais. Tik 1901 m. Albertas Mayras pirmas savo darbe *Die vorgeschichtlichen Denkmäler von Malta (Priešistoriniai Maltos paminklai)* nustatė, kad šventyklos yra priešistorinių laikų statiniai. Sutrumpintą šio veikalą variantą Themistocles Zammitas 1908 m. išvertė į anglų kalbą. Maltos muziejaus direktoriaus vadovaujama ekspedicija, atsitiktinai 1902 m. aptikusi garsųjį Hal Saflienio hipogeumą (požeminių kapinyną), pradėjo tiriamąjį darbą, kurį baigė ir 1911 m. paskelbė. Netrukus, 1914–1919 m. T. Zammitas kasinėjo

20 pav.

21 pav. Oloje iškaltų inkstų pavidalo kapų planai ir pjūviai. Kšemkšija, Malta

Taršiną (Tarxien) – didžiausią ir turtiniausią Maltos šventyklą. 1920 m., vadovaujant Zammitui ir britų archeologei Margaret Murray bei kitiems, atlikta svarbių kasinėjimo darbų. Pirmąją bendrą priešistorinių Maltos kultūrų apžvalgą 1959 m. paršė J. D. Evansas²⁶. Platesnis to paties autoriaus veikalas pasirodė 1971 m.²⁷ Pokario laikotarpio vienintelis svarbesnis atradimas – D. H. Trumpo aptikta Skorbos šventykla ir gyvenvietė²⁸. Kartu su šiais atradimais radiokarbonu buvo nustatytos kelių Skorbos šventyklų ir gyvenviečių datos, suteikiančios galimybę peržiūrėti šių paminklų chronologiją.

Dabar neolito laikotarpio Maltos olos, kapai ir šventyklos nuo VI iki III tūkstantmečio pr. Kr. skiriamos į 7 fazes. Ši chronologinė seka pateikiama

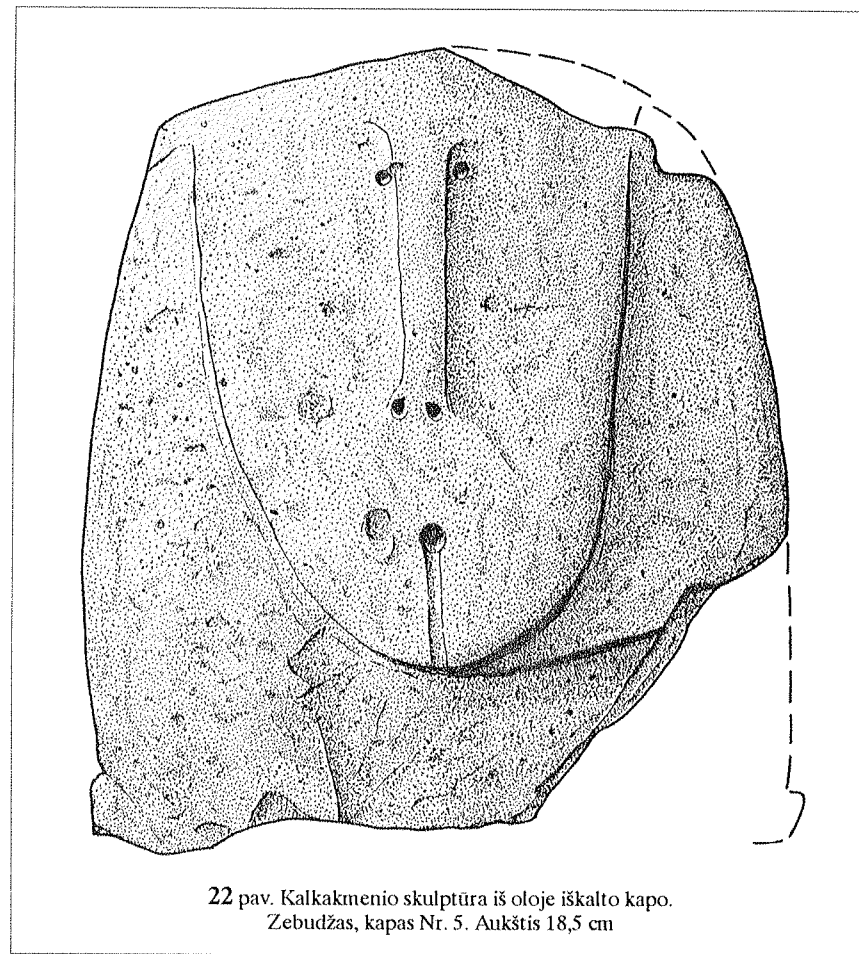
118 p. Radiokarbono datos nurodytos 17 lentelėje (prieduose).

Ryškesnių Deivės garbinimo pavyzdžių randama Maltos ir Goco salose. 300 km² plote yra ne mažiau kaip 40 kultūros centrų, šventyklų, apeiginių olių ir kapų.

Pirmosios Maltos šventyklos buvo įrengtos olos. Char Dalamo ola pietryčiuose yra viena iš ankstyviausių šventyklų. Joje rasta rudų, pilkų ir tamsiai geltonų apvalių vazų, puoštų išpuodais ir linijomis: dviejų ar keturių lygiagrečių linijų, nubrėžtų įstrižai arba kryžmai, juostomis, trikampaiais ir ševronais. Daug puodų inkrustuota baltu gipsu. Taip pat aptikta nemaža falo pavidalo stalagmitų ir stalaktitų, kuriuos, matyt, laikė paslaptingos energijos simboliais. Visai įtikėtina, jog čia vyko regeneracijos apeigos.

Ankstyviausių Maltos olose iškaltų kiaušinio ar inkstų pavidalo kapų aptikta Zebudže ir Kšemkšijoje. Zebudžo kapai maži, maždaug 1,9 m skersmens, o Kšemkšijos didesni – vidutiniškai 3,5 m pločio (21 pav.). Tarp kitų Zebudže rastų įkapių – raudonos ochros, kriauklių bei sagų – pasitaikė bareljefas – nedidelė kalkakmenio galvutė su Deivės Paukštės

kauke (22 pav.). Ant kapuose aptiktų keramikos šukių yra įrėžtų antropomorfinių figūrėlių iš lazdelių su didžiulėmis trikampėmis galvomis (23 pav.), kurios gali reikšti tą pačią dievybę kaip ir Zebudžo kalkakmenio statula. Griaučiai gulėjo embriono padėtyje ir buvo gausiai apiberti ochra. Šie Maltos kapai paprastai siejami su Sardinijos ir Pietų Italijos kapais.

22 pav. Kalkakmenio skulptūra iš oloje iškalto kapo. Zebudžas, kapas Nr. 5. Aukštis 18,5 cm

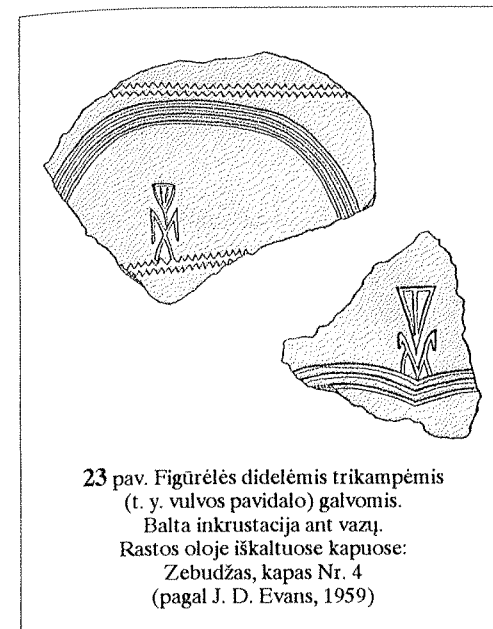
Chronologinė Maltos schema

Kalibruotos datos pr. Kr.	Fazė	Paminklai
2500	Taršino kapinynas	Taršino kapinynas
3000	Taršinas	Šventyklos: Taršinas, Borge Naduras, Chadžiar Kimas, Mnaidra S.
3500	Džgantija	Šventyklos: Džgantija, Mnaidra E., Pilkoji Skorba, Korbinas, Bugiba, Santa Verna
4000	Mgar Zebudžas (Zebug)	Hal Saflienio požeminis kapinynas: Kšemkšijos ir Zebudžo kapai
4500	Skorba	Raudonoji Skorbos šventykla
5000	Ghar Dalamas	Olių kapai
6000		Įspaudinės keramikos dirbiniai

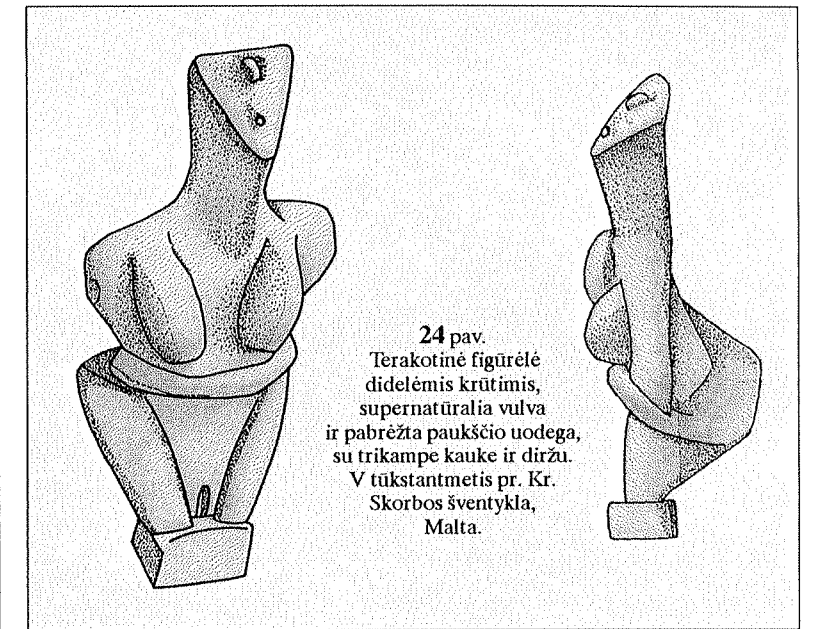
inkstų ar kiaušinio pavidalo Maltos kapai yra šventyklų prototipai.

Hal Saflienio požeminis kapinynas Rytų Maltoje – viena iš įspūdingiausių Europos šventyklų. Jos pagrindinė salė, kaip ir 33 kitos, iš kalkakmenio. Statyba truko daugelį šimtmečių. Šventykla buvo pradėta apie 3600 m. pr. Kr. (Mdžaro fazė) ir baigta apie 2500 m. pr. Kr. (Taršino fazė). Visas kompleksas iškaltas kalne ir trim lygmenimis užima 480 m²; po žeme yra dar daugiau kol kas neatkastų patalpų. Pirmojo lygmens 8 kambariai yra maždaug kiaušinio pavidalo, kaip ir požeminiai Šiaurės vakarų Maltos Kšemkšijos kapai. Viduriniame sluoksnyje yra 19 didesnių kambarių ir apie 14 mažesnių nišų. Žemiausias lygmuo, turintis 6 pagrindinius kambarius ir dar 6 nišas, yra siauras ir ankštas. Kai kuriuose atkastuose kapuose aptikta molinių indų, figūrėlių, paaukoto maisto. Beveik kiekviename kape kaulai buvo netvarkingai išmėtyti galbūt vėliau laidojant (plačiau apie Hal Saflienio kapinyną VII skyriuje, kur kalbama apie laidojimo papročius).

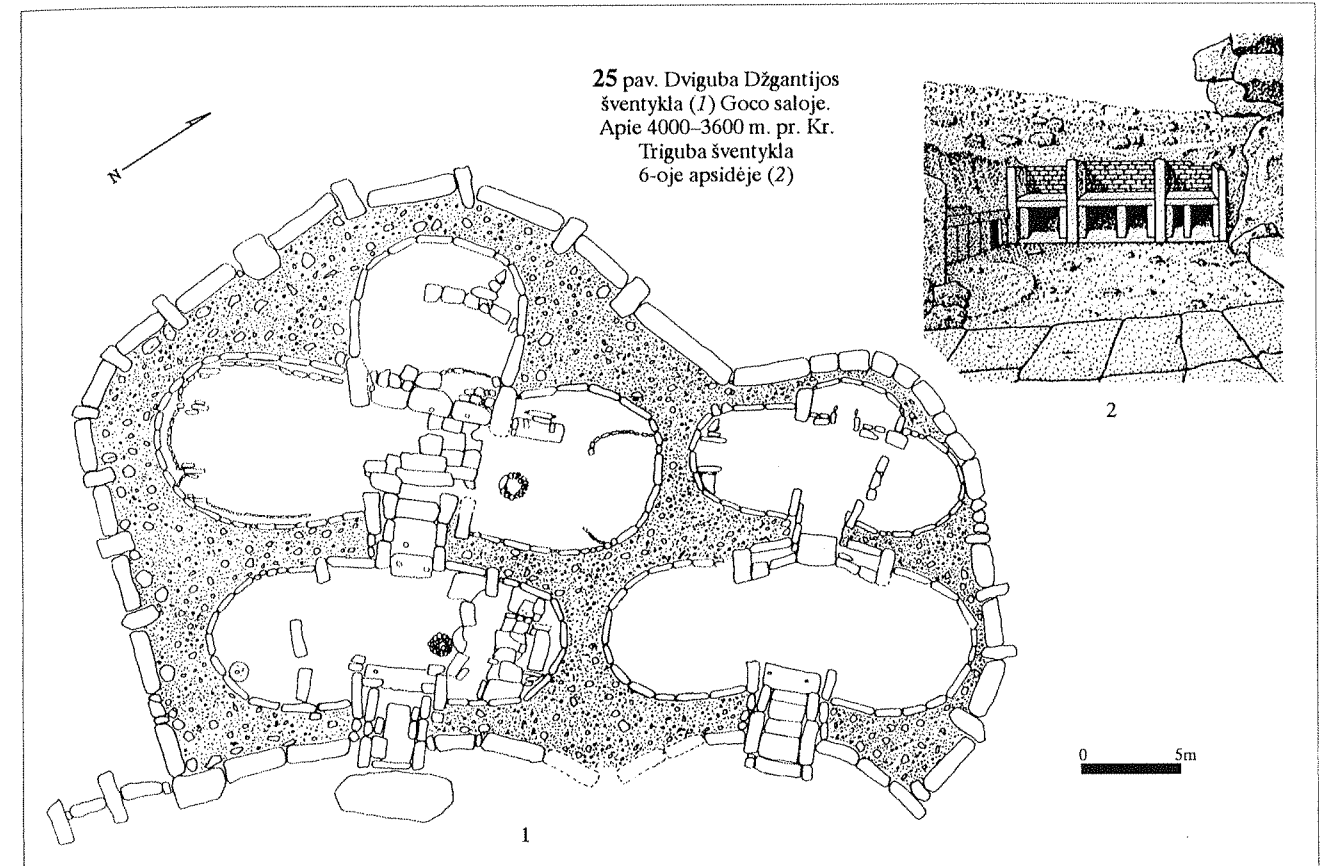
Maltos šventyklos. J. D. Evansas pirmasis pastebėjo kapų ir šventyklų panašumą, padėjęs suprasti jų reikšmę ir funkcijas. Kapų skliautai šventyklų architektūroje tapo apsidėmis. Kai kurios ankstyvesnės šventyklos, pavyzdžiui, Ta Hagratas (Ta Hagarat), yra trilapio dobilo pavidalo, o dauguma keturių, penkių apsidžių šventyklų turi antropomorfinę formą, primenančią stambiosios Maltos Deivės skulptūrą. Tai neatsitiktinis dalykas. Iš pradžių šventykla buvo panaši į kiaušinį, antropomorfinį pavidalą įgavo antrojoje fazėje – IV tūkstantmetyje pr. Kr. Turbūt neatsitiktinai šios Maltos šventyklos simbolizuoja Deivės kūną arba jos regeneruojančius sėdmenis. Jos pastatytos poromis, viena šiek tiek didesnė už kitą. Didesnioji galėjo simbolizuoti motiną, mažesnioji – dukterį arba dieviškosios šeimos seseris. Taip pat gali reikšti du tos pačios Deivės aspektus: jaunystę ir subrendimą, mirtį ir regeneraciją. Kadangi rytai simbolizuoja gyvenimo pradžią, o vakarai – pabaigą, ši interpretacija galima. Daugiau apeigoms skirtų daiktų ir baldų randama didesnėse vakarų šventyklose. Tad galima teigti, jog dauguma apeigų, susijusių

23 pav. Figūrėlės didelėmis trikampėmis (t. y. vulvos pavidalo) galvomis. Balta inkrustacija ant vazų. Rastos oloje iškaluose kapuose: Zebudžas, kapas Nr. 4 (pagal J. D. Evans, 1959)

24 pav. Terakotinė figūrėlė didelėmis krūtims, supernatūralia vulva ir pabrėžta paukščio uodega, su trikampe kauke ir diržu. V tūkstantmetis pr. Kr. Skorbos šventykla, Malta.

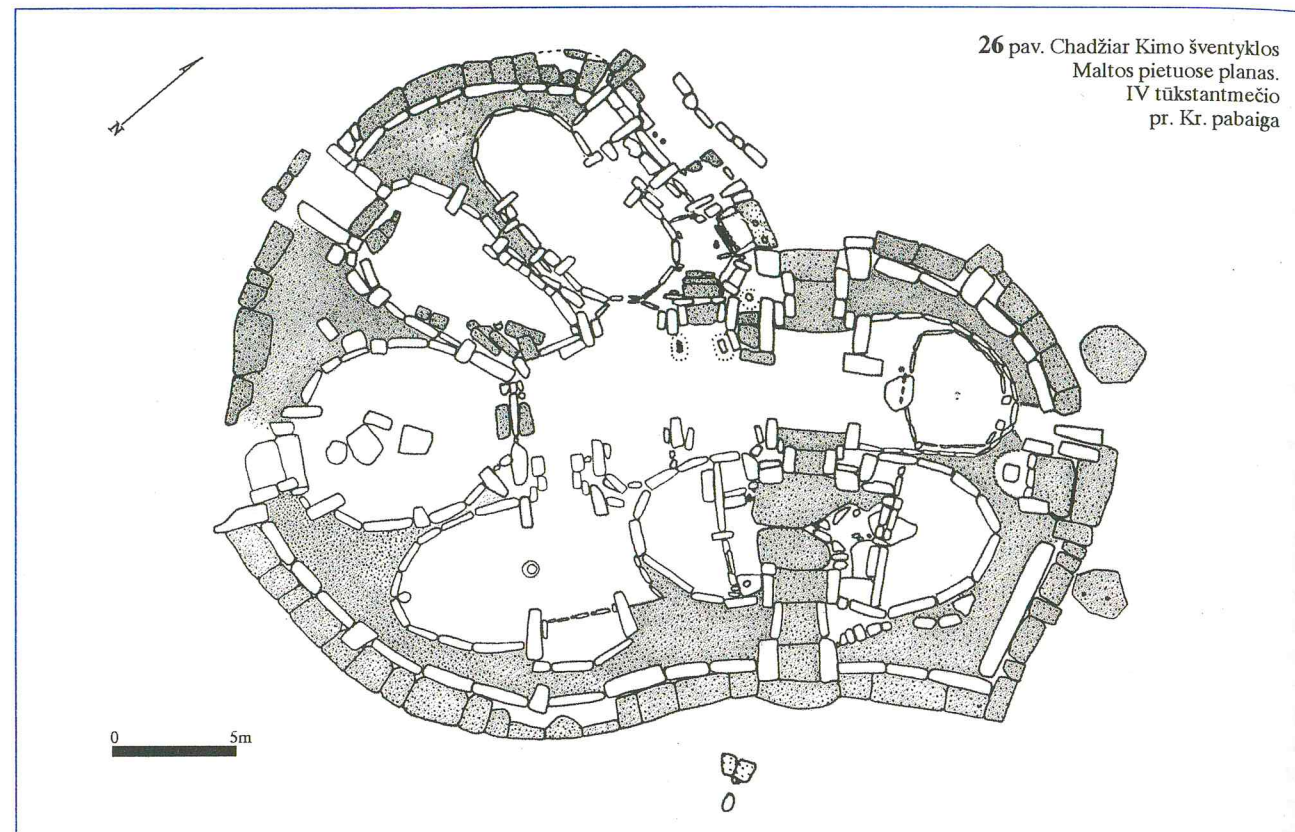
25 pav. Dviguba Džgantijos šventykla (1) Goco saloje. Apie 4000–3600 m. pr. Kr. Triguba šventykla 6-oje apsidėje (2)

su mirtimi ir regeneracija, buvo atliekama čia. Vakarines šventyklas statė iš tamsesnio, rudai raudono, kalkakmenio, tinkavo ir dažė raudonai. Su gimimu susijusias apeigas galėjo atlikti mažesnėje šventykloje. Rytinės šventyklos erdvesnės ir atviresnės, pastatytos iš lengvesnio spalvoto kalkakmenio.

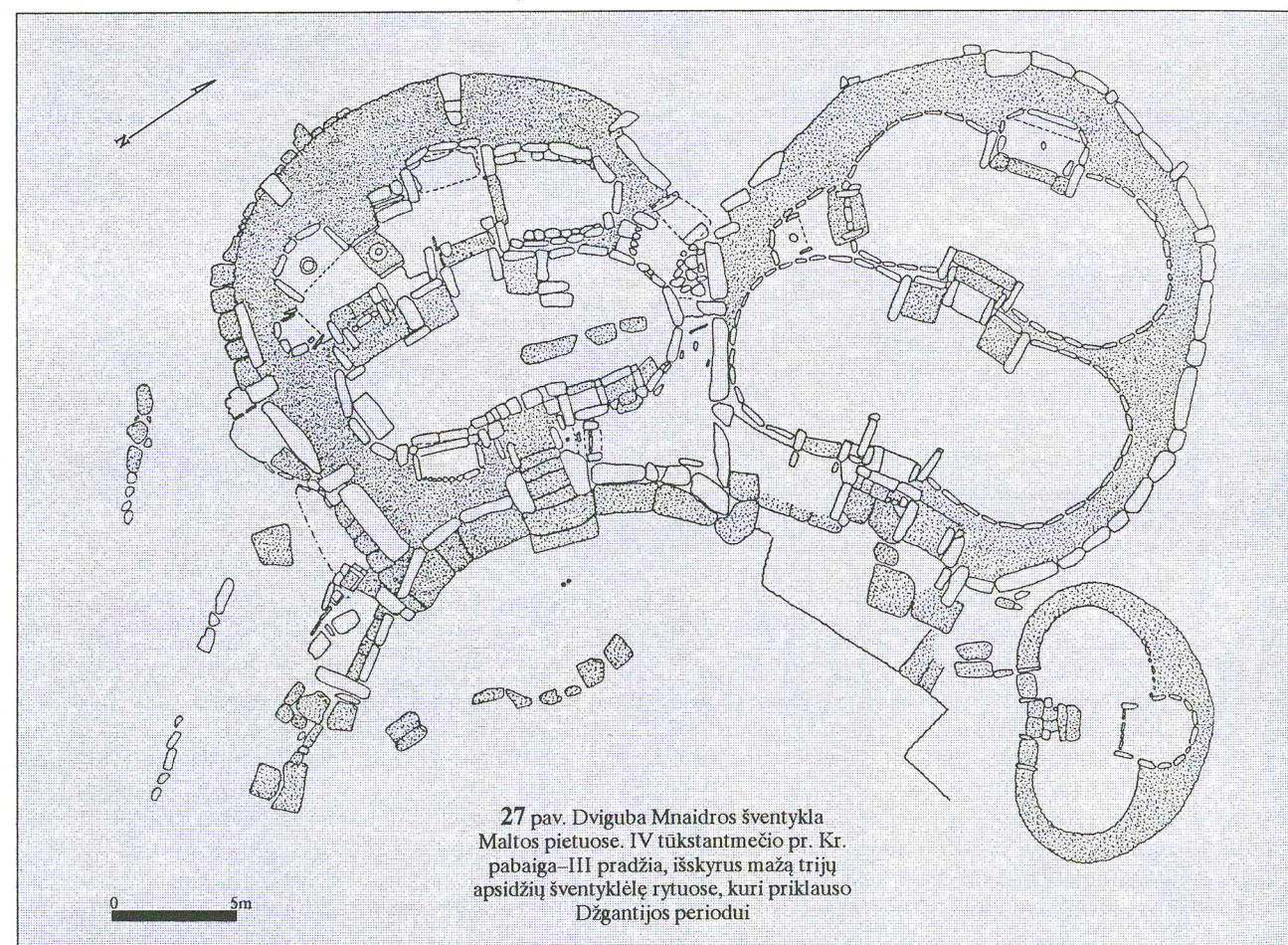
Raudonoji Skorba. Kiekviena šventykla turėjo atlikti savo funkciją. Viena seniausių (V tūkstantmečio pr. Kr.) yra Raudonoji Skorba, tačiau ji per daug sugriuvusi, ir sunku atkurti jos architektūrinį vaizdą. Susidomėjimą kelia šventykloje rastos molinės ir akmeninės figūrėlės su trikampe kauke, nosies žyme ir tašku, simbolizuojančiu

burną. Jų kaklai ilgi, krūtys didelės, sėdmenys panašūs į paukščio uodegą, žemiau pilvo – didelis trikampis. Figūrėlės su diržu ir karoliais (24 pav.). Tai aiškūs Deivės Paukštės atributai, būdingi ir Vinčos kultūros skulptūroms.

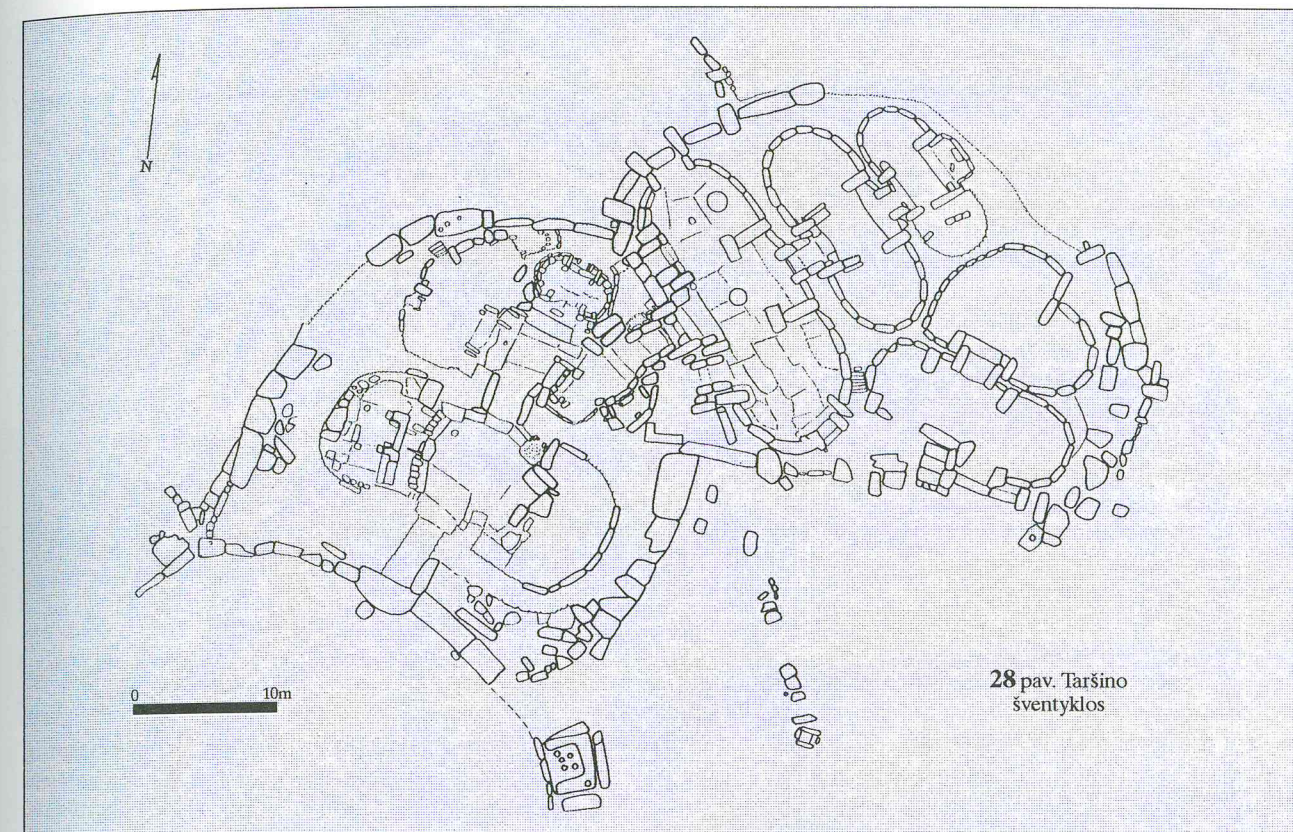
Džgantija. Ryškiausias dvigubos šventyklos pavyzdys – Džgantijos kompleksas Goco saloje (25 pav.).

26 pav. Chadžiar Kimo šventyklos
Maltos pietuose planas.
IV tūkstantmečio
pr. Kr. pabaiga

27 pav. Dviguba Mnaidros šventykla
Maltos pietuose. IV tūkstantmečio pr. Kr.
pabaiga–III pradžia, išskyrus mažą trijų
apsidžių šventyklėlę rytuose, kuri priklauso
Džgantijos periodui

28 pav. Taršino
šventyklos

Abi šventyklas juosia 6 m aukščio šiurkštaus koralinio kalkakmenio blokų siena. Kai kurie sveria 50 tonų. Jie vieni didžiausių, naudotų Maltos šventykloms statyti. Vidinės sienos ir durų angos yra iš šlifluoto globigerinos kalkakmenio.

Didesniojoje šventykloje rasta ištaigingų baldų. Pirmajame kambaryje į dešinę yra raudonai dažytų plokščių niša, turbūt atliekanti labai svarbų apeiginį vaidmenį ar skirta šventiems daiktams saugoti. Kambario gale yra keli blokai, papuošti susisiekiančių įvijų bareljefu. Penktos apsidės rytiniame šone yra negilus 1 m skersmens akmeninis baseinas, kurį naudojo kaip aukurą. Pietrytinėje šios apsidės dalyje stovėjo kolona, puošta gyvatukės bareljefu. 6-oje apsidėje buvo triguba šventykla (25:2 pav.). 7-oje apsidėje su aukštomis kalkakmenio plokštėmis įrengtas duobutėmis dekoruotas pagrindinis altorius. Vakarinėse apsidėse tikriausiai vyko laidojimo apeigos.

Chadžiar Kimas. Chadžiar Kimas – viena išpūdingiausių Taršino periodo šventyklų pietiniame Maltos krante (26 pav.). Išliko ją juosianti globigerinos kalkakmenio siena, vertikalių plokščių fasadas, 10 apsidžių,

vidinių plokščių su stačiakampėmis į langus panašiomis angomis, akmeninių aukurų ar altorių ir garsiųjų Maltos akmeninių sėdinčių ar stovinių moteriškų figūrų skulptūrėlių. Šventykla stovi ant kalvelės ir žvelgia į jūrą šiek tiek aukščiau Mnaidros šventyklos.

Chadžiar Kimas savo forma skiriasi nuo Džgantijos ir Mnaidros, nes tai galėjo būti trijų šventyklų su dvigubomis apsidėmis kompleksas. Pagrindinis įėjimas įrengtas pietryčiuose, o vakarinė ir šiaurinė šventyklos taip pat turėjo įėjimus. Rytinėje vertikalių plokščių sienoje buvo maža pusapvalė niša, į kurią patekdavo iš lauko. Čia stovėjo trikampis akmuo. Į šiaurę nuo šios šventos vietos ir 5-os apsidės buvo labai aukštas statmenas akmuo, išsikišantis virš visų kitų šventyklos statinių, greičiausiai vaizduojantis Deivę. Į kairę nuo pagrindinio įėjimo stovėjo į stalą panašus altorius, priekyje papuoštas puode augančiu gyvybės medžiu. Altorius puoštas Maltos šventykloms būdingomis duobutėmis. Šalia rasta plokštė su dviguba įvija, arba „akimis“. Dvi centrinio kiemo nišos turėjo grybo pavidalo altorius įdubusiu paviršiumi. Dviejuose toli-

mesniuose kambariuose stovėjo stalai-aukurai.

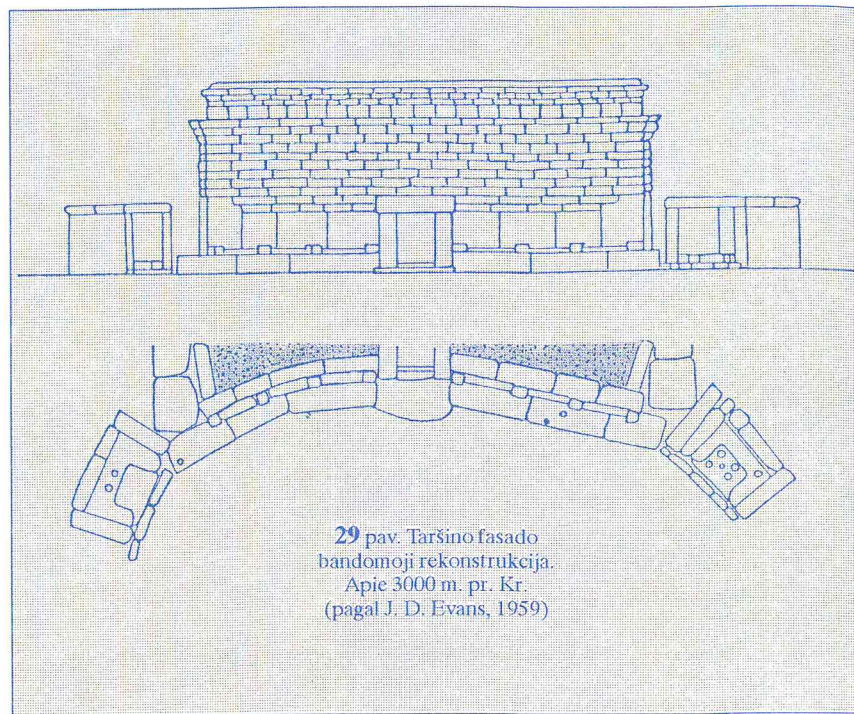
Mnaidra. Pietiniame Maltos krante, 60 m žemiau Chadžiar Kimo šventyklos, prie pat jūros rasta Taršino periodo dviguba šventykla su pusiau apvaliu kiemu. Dabar ji orientuota į rytus ir pietryčius, tačiau iš pradžių stovėjo turbūt pietryčių ir pietų kryptimi (27 pav.). Rytinė dobilo pavidalo šventykla priklauso ankstesniam Džgantijos periodui. Abi šventyklos, skirtingai negu kitos Maltos šventyklos, yra panašaus dydžio, bet vakarinė daug turtingesnė, su gausiomis nišomis ir kietų grindų liekanomis pagrindiniame kambaryje.

Į kairę nuo įėjimo stovėjo kūgio formos akmeninis 75 cm aukščio falas. 4-oje, 2-oje rytinėje apsidėje rasta daug keistų molinių daiktų ir „molio mazgų“, labai panašių į žmogaus embrioną. Figūrėlės gimdymo padėtyje leidžia manyti, kad Mnaidroje buvo atliekamos kai kurios su gydymu ir gimdymu susijusios apeigos.

Taršinas. 3 Taršino šventyklos Rytų Maltoje prie Hal Saflienio požeminio kapinyno buvo daug kartų modifikuotos, todėl jas interpretuoti sunku. Taršine, kaip ir Džgantijoje, yra didelis pagrindinis kiemas (28, 29 pav.).

Šventyklos dekoruotos sudėtinga ir ryškia simbolika. Ant akmeninių bloky daug įvijinių ir augalinių motyvų reljefų. Šie energetiniai ženklai siejami su augalų ir gyvačių jėgomis, reiškiančiomis ciklinės gyvenimo regeneracijos principą.

Rasta daug molinių indų, gyvulių ragų, akmeninių ir molio baseinų, aukurų. 1-oje vakarinėje apsidėje stovėjo puošnus aukuras su apdegusio paviršiaus žymėmis, reiškiančiomis jo sakralinį naudojimą. Ant altoariaus šono pavaizduoti procesijoje einantys avinas, kiaulė ir galvijai. Avinų aukodavo Deivei, jo riestų ragų galima įžiūrėti gyvatukių įvijose, išraižytose ant kolonų ir plokščių. 5-oje, 2-oje vakarinėje apsidėje pilna stambiųjų galvijų, avių ir ožkų kaulų bei ragų. 13-ame kambaryje, esančiame tarp pirmos ir antros šventyklų, stirksojo krūvos gyvulių kaulų. Ant rytinės sienos išraižyti į kairę ir į dešinę atsigręžę jaučiai, žemiau buvo reljefas su pavaizduota 13 šuniukų žindančia kale (žr. VII sk.). Daugybė aukurų ir gyvulių kaulų leidžia manyti, jog Taršine aukojimai Deivės garbei buvo įprastas dalykas. Mažoje patalpoje į rytus nuo antros šventyklos rasta 50 akmeninių puodelių, varto-

29 pav. Taršino fasado bandomoji rekonstrukcija. Apie 3000 m. pr. Kr. (pagal J. D. Evans, 1959)

tų galbūt per įvairias apeigas (vynui aukoti?), o toliau į rytus aptikta 13 apverstų puodelių.

Su didžiąja Taršino šventykla Maltoje baigėsi šventyklų statybos laikotarpis. Nežinome, kas atsitiko šventyklų gyventojams: galbūt jie paliko salas dėl iškirstų miškų ar neder-

liaus, bado, maro ir kitų nelaimių. Galbūt salose apsigyveno svetimi žmonės ir išstūmė vietos gyventojus. Taršino kapinynas, datuojamas 2500 m. pr. Kr., priklauso jau kitai kultūrinei grupei. Kapuose rastos vazos panašios į Sicilijos ir Pietų Italijos vazas.

nuorodos

- ¹ Mezolitinė maždaug 0,90 m skersmens kriauklėlių krūva rodo C-14 datą 7770±340 m. prieš dabartį, apytikriai 6800–6600 m. pr. Kr. 20 cm storio sluoksnyje, dengiančiame krūvą, rasta ankstyvosios keramikos pavyzdžių ir titnago. Šis sluoksnius rodo C-14 datą 7670±120 m. prieš dabartį, apytikriai 6700–6600 m. pr. Kr. Virš jo buvo sterilus 70–80 cm storio sluoksnius skyrė ankstyvosios keramikos sluoksnių išpaudinės keramikos sluoksniu. Paskutinis tik 15 cm sluoksnius datuojamas C-14 data 7340±180 m. prieš dabartį, apie 6400–6300 m. pr. Kr. Augustus Sordinas, "Investigations of the Prehistory of Corfu during 1964–1966", *Balkan Studies*, 10,2, Thessaloniki, 1969: 401–414; *Ibidem*, "Radiocarbon dates from Corfu, Greece", *Antiquity*, 41, London, 1967: 64.
- ² La Portos mezolitiniai kasinėjimai Kampanijoje, Italijoje, rodo C-14 datą 8619±200 m. prieš dabartį (6669 m. pr. Kr.), greičiausiai VI-II tūkstantmečio pr. Kr. antrąją pusę.
- ³ Alojz Benac, *Studien zur Stein- und Kupferzeit im nordöstlichen Balkan*, Berlin: Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Nr.42, 1961.
- ⁴ *Stariji Neolit u Dalmaciji*, Zadar: Societas Archaeologica Jugoslaviae. Muzeum Archaeologicum, 1966.
- ⁵ D. H. Trump, *Central and Southern Italy Before Rome*. Ancient Peoples and Places, London: Thames and Hudson, 1966.
- ⁶ J. Bradford, "Buried landscapes in Southern Italy", *Antiquity*, 23, London, 1949.
- ⁷ S. M. Puglisi, "Lo strato neolitico de Coppa Nevigata", *Civiltà Preistoriche e Protostoriche della Daunia*, 1975: 112–116. Išimtis yra Kopa Nevigatos (Coppa Nevigata), esančios lagūnoje netoli jūros, data: 8150 m. prieš dabartį. Tai būtų maždaug 7000 m. pr. Kr. Ši data nustatyta pagal gyvulio kaulą. Jis rastas žemutinėse kultūrinio sluoksniu dalyse, kurių dirvožemį – rudąjį aliuvį – būtų per sunku apdirbti akmeniniais įrankiais. Kopa Navigatos žmonės, matyt, nedirbo žemės, bet ežere rinko vėžiagyvius. Septynių pėdų gylio atmatų krūva buvo pilna kriauklių ir titnaginių ylių moliuskams doroti.
- ⁸ R. Jarman and D. Webley, "Settlement and land use in Capitanata, Italy", Higgs, E. C. (ed.) *Paleoeconomy*, Cambridge, 1975: 177–216; A. Sargent, "Exploitation Territory and Economy in the Tavoliere of Apulia", *Studi sul Neolitico del Tavoliere della Puglia*, M. Lasano and A. Manfredini, BAR International Series 160, 1983: 223–236.

nuorodos

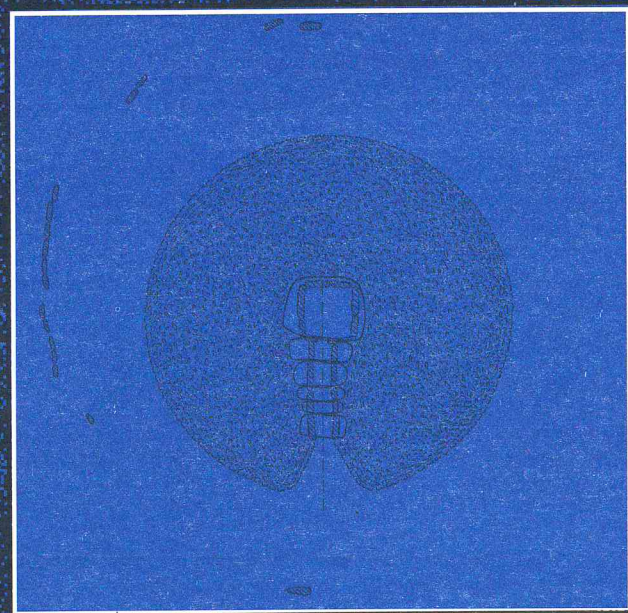
- ⁹ S. Tinè, "La civiltà neolitica del Tavoliere", *Civiltà Preistoriche e Protostoriche della Daunia*, 1975: 99–112. *Idem*, *Passo di Corvo e la Civiltà neolitica del Tavoliere*, Genova: Sagep Editrice, 1983.
- ¹⁰ Daniel Evett and Jane Renfrew, "L'agricoltura neolitica italiana: una nota sui cereali", *Riviste di Scienze Preistoriche* 26, 2, Rome, 1971: 403–409; M. Follieri, "Cereali del villaggio neolitico di Passo di Corvo (Foggia)", *Annali di Botanica*, 32, Rome, 1973: 49–59.
- ¹¹ Sándor Bökönyi, "Animal Bones from the Excavations of Early Neolithic Ditched Villages on the Tavoliere, South Italy", *Studi sul Neolitico del Tavoliere della Puglia*, Selene M. Casano and Alessandra Manfredini (ed.), BAR International Series 160, 1983: 237–248.
- ¹² M. Cipolloni, "Nuovi dati dello scavo del villaggio di Rendina presso Melfi", *Civiltà Preistoriche e Protostoriche della Daunia*, 1975; Mirrella Cipolloni Sampo, *Scavi del villaggio neolitico di Rendina* (1970–76). *Origini IX*, 1977–1982: 183–354.
- ¹³ A. Sargent, žr. 8 nuorodą: 226.
- ¹⁴ A. Mosso, "La necropoli neolitica di Molfetta", *Monumenti Antichi* 20: 237–356; R. D. Whitehouse, "Prehistoric settlement patterns in southwest Italy", G. Barker and R. Hodges (eds). *Archaeology and Italian Society*, BAR International Series: 102, 157–165.
- ¹⁵ Tinè, 1983 (žr. 9 nuorodą: 185).
- ¹⁶ D. Ridola, "Le grande trincee preistoriche di Matera", *Bulletino di Paleontologia Italiana XLIV*, 1926: 134.
- ¹⁷ L. H. Barfield, "Patterns of North Italian Trade 5000–2000 b. c.", *Archaeology and Italian Society, Prehistoric, Roman and Medieval Studies*. BAR International Series 102, 1981: 32.
- ¹⁸ *Ibidem*: 35; G. Tanda, "Gli anelloni litici italiani", *Preistoria Alpina* 13, 1977: 111–155.
- ¹⁹ G. Bailloud, "Fouille d'un habitat néolithique et torreen à Basi, Serra di Ferro, Corse", *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, 66, 1969; Francois de Landfranchi and Michel-Claude Weiss, *La Civilisation des Corses. Les origines*, Ajaccio, Editions Cynros et Méditerranée, 1973. Basi, 7700±150 m. prieš dabartį ir Curacchiaghiu 7600±180 ir 7300±180 m. prieš dabartį datos yra tūkstantmečiu ankstyvesnės negu Filiestru, Sardinijos datos. Abiejų salų moliniai indai panašūs.
- ²⁰ David H. Trump, *La grotta di Filiestru a Bonu Ighinu, Mara (SS)*. Dessi-Sassari 1983 (Ministero per i Beni Culturali e Ambientali,

nuorodos

- Quaderni 13, directed by F. Lo Schiavo).
- ²¹ C. Puxeddu, "Giacimenti di aossidiana del Monte Arci in Sardegna e sua irradiazione", *Studi Sardi*, 14–15, 1955–1957: 10–66.
- ²² R. Loria and D. H. Trump, "Le scoperte a Sa Ucca de Su Tintirriolu e il neolitico sardo", *Mon. At. serie misc*, vol. II–2, 1978.
- ²³ Enrico Atzeni, "Aspetti e sviluppi culturali del neolitico e delle prima età dei metalli in Sardegna", *Ichnussa, La Sardegna dalle origini all'età classica*, Milano, 1981, Libri Scheiwiller: XXVII–XLI.
- ²⁴ *Ibidem*, XXVIII: 5 pav.
- ²⁵ Enrico Atzeni, "Aspetti e sviluppi culturali del neolitico e della prima età dei metalli in Sardegna", *Ichnussa, La Sardegna dalle origini all'età classica*: 21–51.
- ²⁶ J. D. Evans, *Malta. Ancient Peoples and Places*, London: Thames and Hudson, 1959.
- ²⁷ J. D. Evans, *The Prehistoric Antiquities of the Maltese Islands: A. Survey*, London: The Athlone Press, 1971.
- ²⁸ D. H. Trump, *Skorba*. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London XXII. Oxford University Press and the National Museum of Malta, 1966.

vakarų europos neolitas

Senasis neolitas vakarinėje Viduržemio jūros baseino dalyje	126
Vidurinis ir naujasis neolitas	130
Prancūzijos ir Iberijos megalitiniai kapai	134
Anglijos ir Airijos neolitas	138
Nuorodos	146

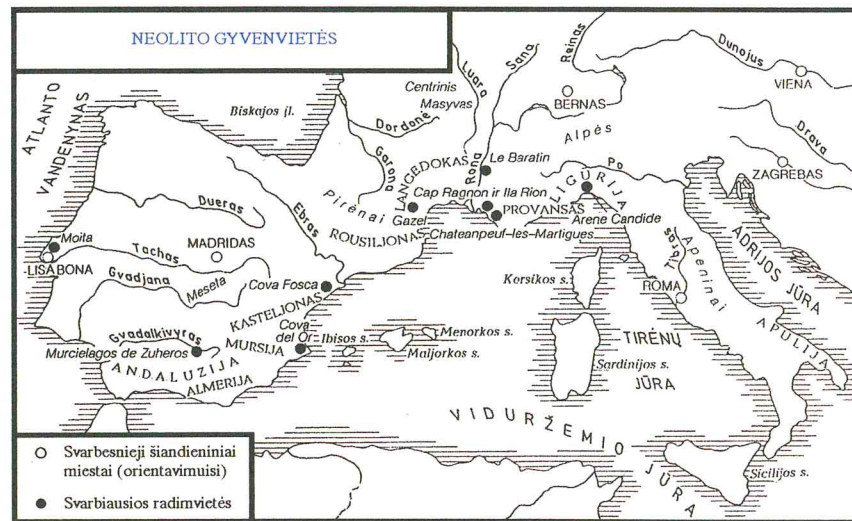
Vakarų Europoje dirbti žemę neabejotinai ėmėsi vietiniai epipaleolito bei mezolito laikų Iberijos (Portugalijos, Ispanijos), Prancūzijos ir Šiaurės Italijos (kur gyvavo Suvertereno–Tardenua ir Kastelnovo kultūros tradicijos) gyventojai. Tačiau negalima neigti ir įtakos, kurią padarė idėjos, sklidusios jūros keliais ar per vietos prekyautojus vakarine Viduržemio jūros ir Atlanto vandenyno pakrante. Mezolito kultūros nebuvo izoliuotos. Paplitusi megalitų (kapų iš didelių akmenų) statymo idėja rodo išsiplėtusius vidurinio neolito laikotarpio pakrančių gyventojų ryšius. Tas, kas buvo Bretanėje (Šiaurės Prancūzijoje) ar Portugalijoje, nesunkiai supras, jog pirmųjų megalitinių konstrukcijų atsiradimą sąlygojo akmenų gausybė. Tai, kad dolmenai ir koridoriniai kapai datuojami V tūkstantmečiu pr. Kr., paneigia pasenusią nuomonę, jog juos inspiravo Egipto piramidės arba Kretos ir rytinių Viduržemio jūros pakrančių kapai.

Britų salose žemę dirbti imta apie V tūkstantmečio pr. Kr. vidurį, o dirbti pradėjo kolonistai, atvykę iš kontinento, tikriausiai iš Vidurio Europos vėlyvuju Juostinės keramikos kultūros laikotarpiu, nes salų ilgieji pilkapijai ir pylimų juosiami kulto statiniai turi paralelių Vidurio Europoje. IV tūkstantmetyje pr. Kr. iš Bretanės ar iš Iberijos atvyko žmonių, rengusių koridorinius kapus ir atsinešusių savo religines apeigas. Nors Vakarų Europos neolito gyventojai nepalikto nei šventyklų, nei daugybės molinių statulėlių ir dažytų vazų, kokių rasta Pietryčių Europoje, jie įsiamžino nesunaikinamais paminklais – megalitiniais kapais, susijusiais su daugybe laidojimo papročių. Tai buvo ne paprasti kapinynai, o šventosios vietos, kur bendruomenė rinkdavosi atlikti įvairių apeigų.

1 Senasis neolitas vakarinėje Viduržemio jūros baseino dalyje

Paskutiniaisiais dešimtmečiais pasikeitė požiūris į tai, kaip Viduržemio jūros arealo vakaruose, nuo Šiaurės Italijos iki Ispanijos ir Portugalijos (1 pav.), išigalėjo neolitas. Anksčiau manyta, kad žemdirbystė plito nuo Viduržemio jūros rytinės srities, bet dabar aišku, kad vakaruose neolitas prasidėjo ne ką vėliau kaip Rytuose.

Daugiau kaip pusę šimtmečio mokslininkai manė, kad vadinamosios Ispaninės, arba Cardial, keramikos su *Cardium edule* kriauklelių išpaukais pasirodymas yra svarbus neolito požymis. Tačiau dabar, remiantis duomenimis, gautais iš tirtų gyvulininkystės pėdsakų, akmeninių įrankių ir

1 pav.

papuošalų, galima daryti išvadą, jog perėjimą į neolitą sąlygojo ne keramikos gamintojų ir avių augintojų atėjimas iš rytų, bet vietinių mezolito gyventojų laipsniškas perėjimas į žemdirbystę ir gyvulininkystę. Archeologinėje medžiagoje nėra aiškaus kultūrinio lūžio tarp paleolito pabaigos, mezolito ir senojo neolito titnago dirbinių gamybos. Antai Pietvakarių Prancūzijoje, Gazel'yje (Salleles–Cabardes, Aude) tyrinėtoje oloje, po pirminiu sluoksniu su ankstyvąja keramika aptiktas sluoksnius, pagal įrankius skirtas mezolitui, tačiau gyventojai augino avių, kiaulių ir galvijų¹. Avių kaulų taip pat rasta „mezolitiniuose“ Chateaufort–les-Martiques, į šiaurę nuo Marselio, ir Portugalijos Muge, Moita sluoksniuose. Mezolito įrankiai labai mažai skyrėsi nuo aptiktųjų sluoksniuose su ankstyvąja keramika; tas pats pasakytina ir apie papuošalus. Kaip pavyzdį galime nurodyti akmenines apyrankes, randamas tiek mezolite, tiek senajame neolite².

Mažiausiai 3 archeologijos paminkluose, esančiuose Provence, Provanso departamente, prie Marselio, radiokarbonu nustatytos datos parodė, kad neolitinis ūkis buvo pradėjęs plėtotis jau apie VII tūkstantmečio pr. Kr. vidurį ar net anksčiau. Šios radimvietės – tai Cap Ragnon' o ola, atviro tipo Ile Rion' o gyvenvietė Marselio įlankoje ir Chateaufort–les-Martiques ola į šiaurės vakarus nuo Marselio. Seniausios šių daugiasluoksnių paminklų nustatytos datos yra: Cap Ragnon (MC 500 M) 7970±150 m. prieš dabartį, Ile Rion (MC 440) 7600±150 m. prieš dabartį ir Chateaufort (Kelno data) 7420±240 m. prieš dabartį (18 lentelė). Kalibruotomis datomis jos priklauso VII tūkstantmečio pr. Kr. pirmajai pusei. Šių gyvenviečių žmonės toliau vertėsi mezolitinio ūkiu, ypač žvejyba ir moliuskų rinkimu, bet jau ėmė auginti avis ir gaminti išpaukinio tipo keramiką³.

Pirėnų srities mezolito gyventojai neolito idėjas perėmė irgi laipsniškai, ne iš karto⁴.

Carme Olaria ir F. Gusi kasinėjimais Cova Foscoje (Fosca) Castellon'e prie Alto Maestrazgo rytinėje Ispanijos pakrantėje parodė, kad perėjimas iš maisto rinkimo į jo gamini- mo ūkį prasidėjo netgi dar anksčiau ir buvo ilgas procesas⁵. Apatiniuose

šios daugiasluoksnių olos kultūrinuose sluoksniuose keramikos nerasta, o akmeniniai dirbiniai skiriami mezolitui, tačiau būta avių, kurios, tyrinėtojų nuomone, jau buvo prijaukintos. 2 radiokarbonu nustatytos datos – 9460±160 ir 8880±200 m. prieš dabartį – rodo VIII tūkstantme- tį pr. Kr. Carme Olaria šį laikotarpį vadina mezoneolitiniu, nes jame susipynę mezolito ir neolito požymiai. Tarp šių laikotarpių ryškiau atotrūkiu nėra. Žmonės toliau medžiojo ir rinko maistą, bet kartu jų ūkiniame gyvenime atsirado ir permainingi.

Tolesnis laikotarpis, atspindintis Cova Foscos stratigrafijoje (I ir II sluoksniai), datuojamas maždaug tarp 6500 ir 6000 m. pr. Kr. (18 lentelė). Rasta keramikos, daugiausia kiaušinio pavidalo indų, kurie vietoj ankstyvajai keramikai būdingų kriauklelių išpau- dų buvo puošti molio juostelėmis, įrai- žomis ir išdrožomis. Iš grindų liekanų sprendžiama, kad šiuo laikotarpiu pradėta gyventi sėsliai. Žmonės augino javus, laikė avių, ožkų ir kiaulių.

1955 ir 1958 m. kasinėta daugiasluoksni Cova de l'Or gyvenvietė Pietryčių Ispanijoje, Alicante, prie Beni- arres, yra maždaug 500 m. vėlyvesnė už Cova Fosca⁶. Pagal 5 radiokarbonu nustatytas datas ji priklauso VI tūkstantmečio pr. Kr. antrajai pusei (18 lentelė). Šioje gyvenvietėje rasta plikagrūdžių miežių, dvigrūdžių paprastųjų ir vienagrūdžių kviečių⁷; iš prijaukintų gyvulių žmonės laikė avių, ožkų, kiaulių ir šunų. Apatiniuose sluoksniuose aptikta gilių puodų su kriauklelių išpaukais, puoštų bangelėmis ir švornais. Kituose sluoksniuose, be keramikos su kriauklelių išpaukais, buvo ir įraižomis bei lipdytais elementais gra- žintų indų. Viršutiniame sluoksnyje pasitaikė viduriniam neolitui būdingų keturkampių puodų.

Kultūros tęstinumą atspindi ir daugiasluoksni Murcielagos de Zuheros ola, esanti Kordobos apylinkė- je. Jos kultūrinių sluoksnių nuoseklumą rodo 12 radiokarbonu nustatytų datų, kurios apima laikotarpį nuo 6250±35 iki 5930±130 m. prieš dabartį. Kalibruotomis datomis ola priklauso VI tūkstantmečio pr. Kr. pradžiai. Šioje gyvenvietėje aptikta avių, ožkų, galvijų, kiaulių ir šunų kaulų. Viena- me iš sluoksnių (IV) rasta pilna grūdų duobė. Žmonės vartojo ir giles.

Trijuose sluoksniuose pasitaikė didžiulių indų raudonu paviršiumi. Kitos vazos buvo su ašselėmis, gražintos įrėžtais raštais ir vertikaliomis molio juostelėmis. Iš papuošalų rasta akmeninių apyrankių. Kai kurios plonytės, su įrėžtais nuo 1 iki 4 koncentriškais apskritimais, kurie pripildyti ochros⁸.

Visai netikėta buvo gyvenvietės, esančios Vidurio Ispanijoje, Abrigo de Verdelpino in Cuenca, Mesetoje, apatinio sluoksniu data: 7950±150 m. prieš dabartį, t. y. iki VII tūkstantmečio pr. Kr. vidurio. Čia rasta labai paprastos keramikos, o akmeniniai dirbiniai, skiriami Madleno tipui, atspindėjo vėlyvojo paleolito tradicijas⁹. Šią įtartingą datą ateityje turės patvirtinti kitų archeologinių vietų radiniai. Viršutiniai Verdelpino sluoksniai datuojami keliais tūkstantmečiais vėliau (18 lentelė).

Portugalijos pajūryje žvejyba grindžiamas mezolito laikotarpio ūkis gyvavo ir VII bei VI tūkstantmetyje pr. Kr. Išpaukinio (Cardial) tipo keramika Vidurio Portugaliją pasiekė apie VI tūkstantmečio pr. Kr. vidurį, o daugiasluoksni olos rodo buvus ilgą vėlyvąjį Cardial (Epicardial) periodą¹⁰.

Iki šiol kalbėjome apie daugiasluoksnių gyvenvietes, kurių radiniai patvirtina nuoseklią kultūros raidą nuo mezolito laikų per mezoneolitą ir neolitą. Žinoma ir keletas atviro tipo gyvenviečių, tačiau dar neturime pakankamai duomenų apie jų dydį, išplanavimą ir architektūrą. Kai kuriose rasta apskritų trobelių akmenimis grįstomis grindimis ir su židiniiais bei keramikos su *Cardium edule* kriauklelių išpaukais. Deja, pakilus jūros lygiui, dalį šių gyvenviečių užliejo vanduo¹¹. Ankstyviausi mums žinomi nugrimzdę kaimai yra prie Ile Correges (6772 m. prieš dabartį) ir Le Baratin'as, Vaucluse (6600 m. prieš dabartį), t. y. priklauso maždaug VI tūkstantmečio pr. Kr. pradžiai. Iš sukaupytų duomenų matyti, kad mezoneolitinį ūkį ir pirmuosius didesnius žemdirbių kaimelius skiria mažiausiai tūkstantis metų. Tai rodo, kad akultūracija, kurią patyrė vietiniai mezolito gyventojai, buvo labai lėta.

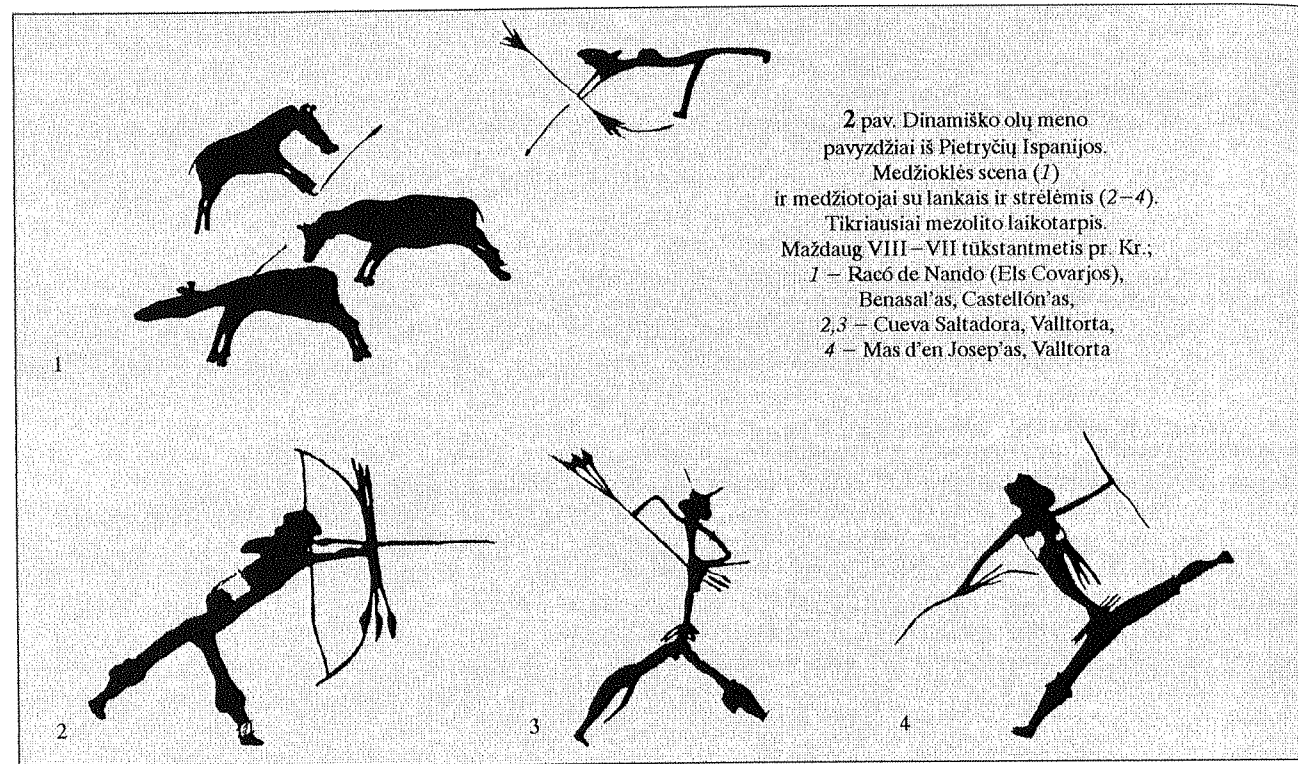
Šio ilgo proceso, trukusio nuo epipaleolito iki neolito, atskleidimas paskatino iš naujo peržiūrėti Pietryčių Ispanijos Levantine olą, kurios driekiasi nuo Katalonijos iki Mursijos (Murcia), meno chronologiją. Dabar galima būtų vadinamąjį dinamišką stilizuotą stilių,

kuriame vyrauja gyvuliai – galvijai, kilnieji elniai, danieliai, kalnų ožiai, šernai – ir medžioklės scenos, susieti su mezolitu ir mezoneolitu¹² (2 pav.). Antaras etapas, kuriam būdingas schemiškas labiau simboliškai pagrįstas stilius, turėtų priklausyti neolitui (3 pav.).

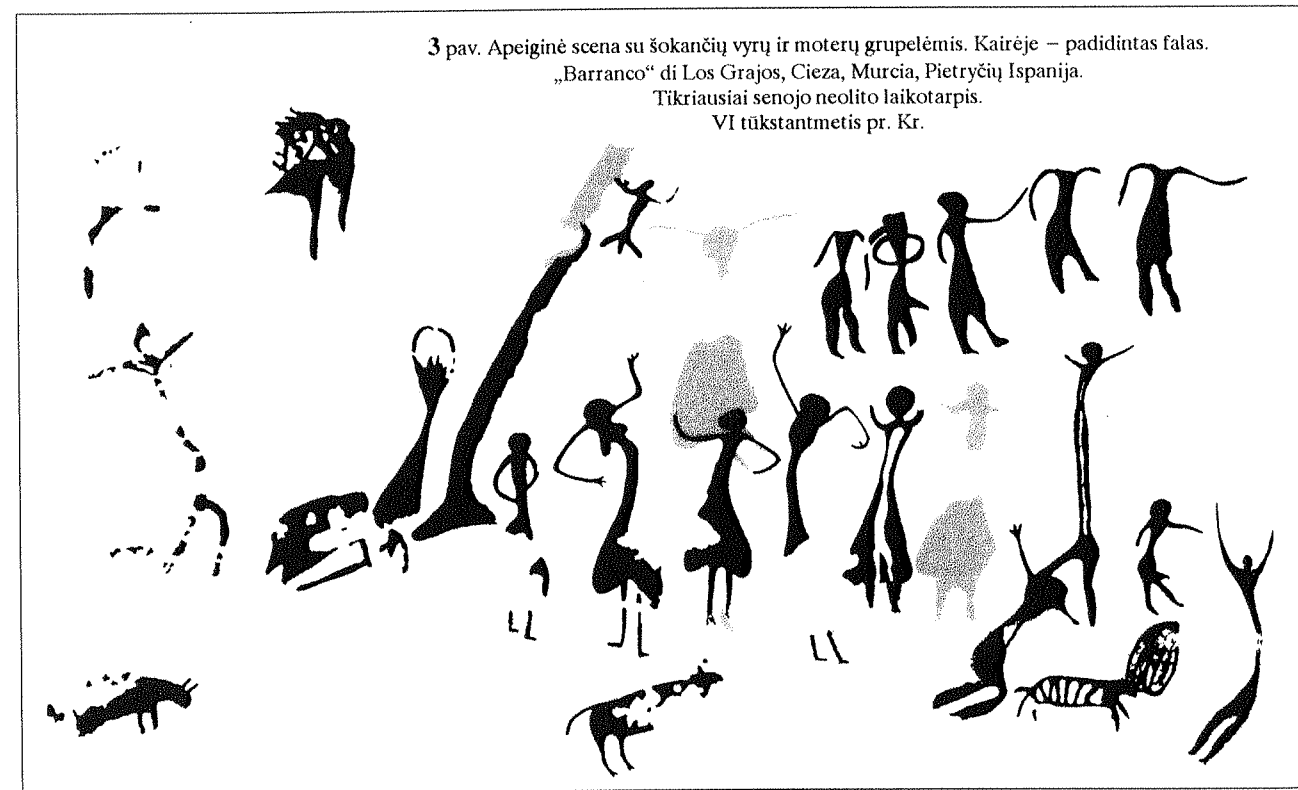
Šiuo metu schemiškų neolito laikotarpio piešinių rasta olių gyvenvietėje Cariguela del Pinar (Granada)¹³.

Priešingai nei akmeniniai įrankiai, kurie kito lėčiau, senojo neolito keramika iš Viduržemio jūros arealo varikinės dalies yra puikus diagnostinis

instrumentas, padedantis geriau suvokti chronologinę seką. Ankstyviausia Cova Foscos VII tūkstantmečio pr. Kr. vidurio ir antrosios pusės keramika buvo kiaušinio pavidalo ir be kriauklelių įspaudų. Po jos ėjusiai VI tūkstantmečio pr. Kr. žemdirbių visuomenė

2 pav. Dinamiško olių meno pavyzdžiai iš Pietryčių Ispanijos. Medžioklės scena (1) ir medžiotojai su lankais ir strėlėmis (2–4). Tikriausiai mezolito laikotarpis. Maždaug VIII–VII tūkstantmetis pr. Kr.; 1 – Racó de Nando (Els Covarjos), Benasal'as, Castellón'as, 2,3 – Cueva Saltadora, Valltorta, 4 – Mas d'en Josep'as, Valltorta

3 pav. Apeiginė scena su šokančių vyrų ir moterų grupelėmis. Kairėje – padidintas falas. „Barranco“ di Los Grajos, Cieza, Murcia, Pietryčių Ispanija. Tikriausiai senojo neolito laikotarpis. VI tūkstantmetis pr. Kr.

būdinga Cardial ir Epicardial (vėlyva Cardial) tipo keramika (4 pav.). Pietų Prancūzijos ir Rytų Ispanijos olių gyvenviečių stratigrafija parodė, kokia ilga ir laipsniška evoliucija vyko per didesniąją VI tūkstantmečio pr. Kr. dalį. Tačiau terminas Cardial ir Epicardial tipo keramika apima ne tik keramiką su Cardial kriauklelių įspaudais, bet ir kitaip dekoruotą: su lipdytinėmis molio juostelėmis, virvelių įspaudais, grioveliais, taškeliams ir kableliams, įraižomis, karoliukų pavidalo ornamentais ir kitokia technika atliktais puošybos elementais. Archeologai nustatė 3 neolito etapus: 1) senąjį – VI tūkstantmečio pr. Kr. pirmoji pusė, kai vyravo kriauklelių įspaudai, bet vartota ir lipdytinė puošyba, 2) vidurinį – VI tūkstantmečio pr. Kr. vidurys, kai kriauklelių įspaudų sumažėjo ir puodus puošė įraižomis, grioveliais, lipdytinėmis molio juostelėmis, brūkšnelių ir taškelių raštais. Puodai buvo rutulio formos, bet atsiranda ir vazų su kakleliu, 3) naująjį – VI tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga, kai kriauklelių įspaudų pasitaiko labai retai. Tipiška puošyba yra vertikali ir horizontali molio juostelės, derinamos su įspaudais pakraščiuose. Vartojama balta inkrustacija ir toliau vyrauja rutulio formos. Žinoma vazų su kakleliu, kurių paralelių yra Šiaurės Italijos Foriano tipo keramikoje. Vėliau, pereinamoju į vidurinį neolitą laikotarpiu, ornamentika išnyko¹⁴ (5 pav.).

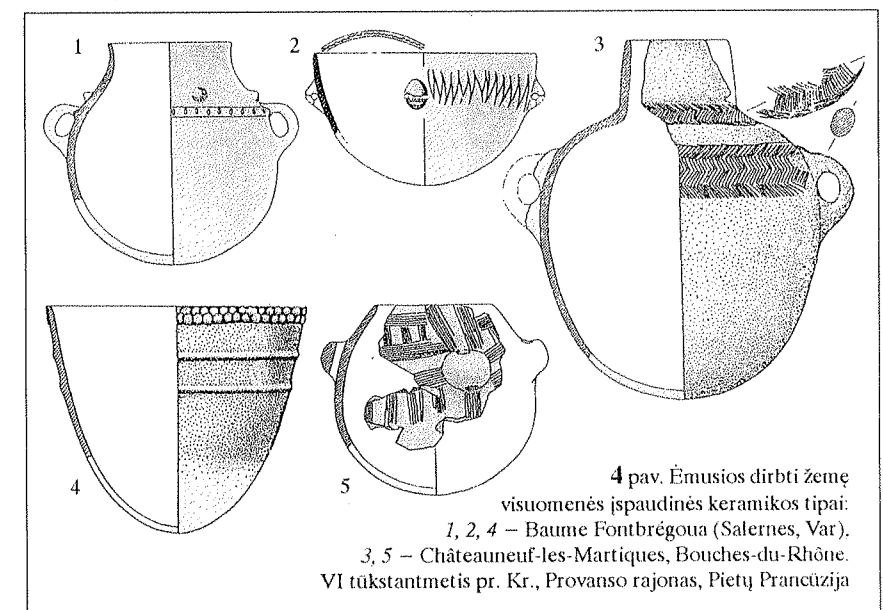
Aprašyta tipologija netaikytina toliau nuo jūros esantiems Prancūzijos rajonams (Pirėnams, Aude, Causses ir Akvitanijai), kur regioninės keramikos tipų variantai turi paralelių su to paties laikotarpio kitų vietovių Cardial tipo dirbiniais. Kaip pavyzdį galime paminėti keramiką iš apatinio Roucadour'o sluoksnio – vienos iš svarbiausių gyvenviečių, esančių prie Lot upės ir datuojamos 6650 m. prieš dabartį (t. y. VI tūkstantmečio pr. Kr. pirmąją pusę). Ji šturkšti, žiedais sulipdyta iš atskirų juostų, prastai išdegtą, smailiais dugnais. Tokio pat tipo keramikos rasta ir daugelyje kitų vietų¹⁵.

Bretanės arealo tyrinėtojai daugiausia dėmesio skyrė čia vyraujantiems megalitiniams paminklams, todėl kiti neolitą apibūdinantys daiktai nelabai išsamiai aptarti. Pasirodo, maždaug nuo VI tūkstantmečio pr. Kr. vidurio iki pabaigos gyventojai ne tik rinko vėžiagyvius, bet ir

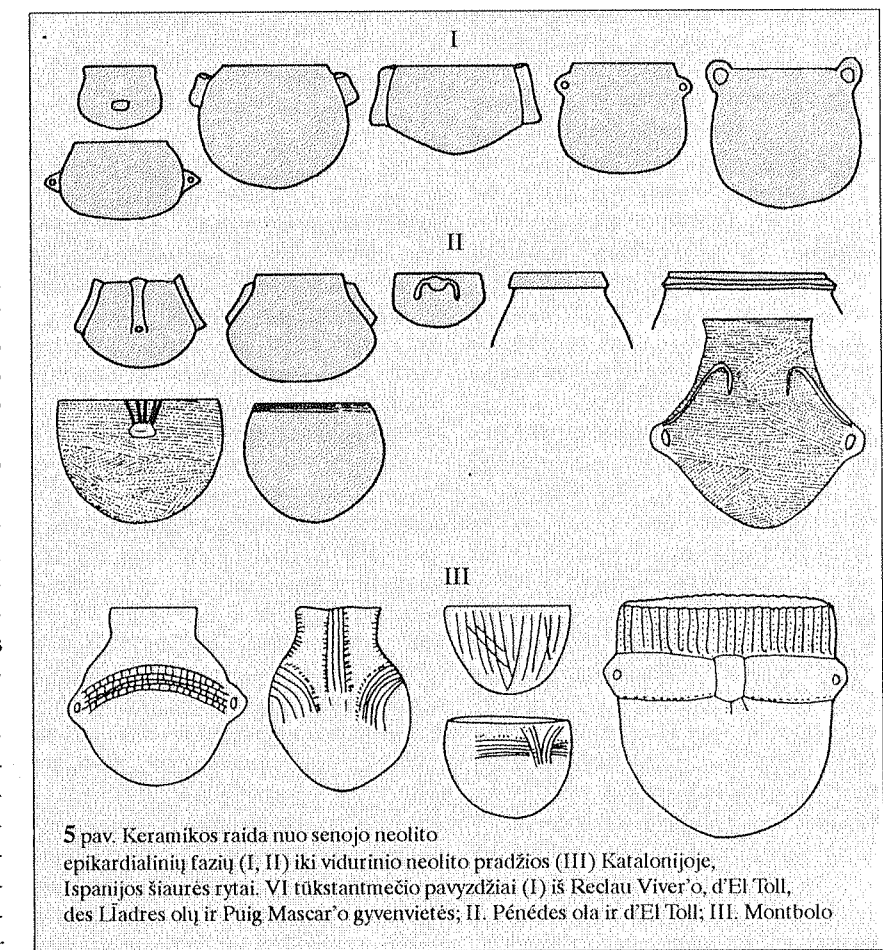
galbūt jau buvo prijaukinę kai kuriuos gyvulius. Tevjeko (Teviec) sluoksniuose rasta prijaukintų šunų ir avių ar ožkų, o Hoedic'e (Morbihanas) – galvijų liekanų¹⁶. Be to, žemė po megalitiniams paminklais Dissignac'e (Loire – Atlantique), Ile Carvic (Finistère) ir

Les Fonaillages'e (Guernsy, Lamanšo salos) buvo dirbama, nes ten aptikta javų žiedadulkių.

Didesnėje Rytų ir Šiaurės Prancūzijos dalyje iki pat Normandijos ir Lamanšo salų buvo paplitusi Juostinės keramikos kultūra, aprašyta II skyriuje.

4 pav. Ėmusios dirbti žemę visuomenės įspaudinės keramikos tipai: 1, 2, 4 – Baume Fontbrégoua (Salernes, Var). 3, 5 – Châteauneuf-les-Martiques, Bouches-du-Rhône. VI tūkstantmetis pr. Kr., Provanso rajonas, Pietų Prancūzija

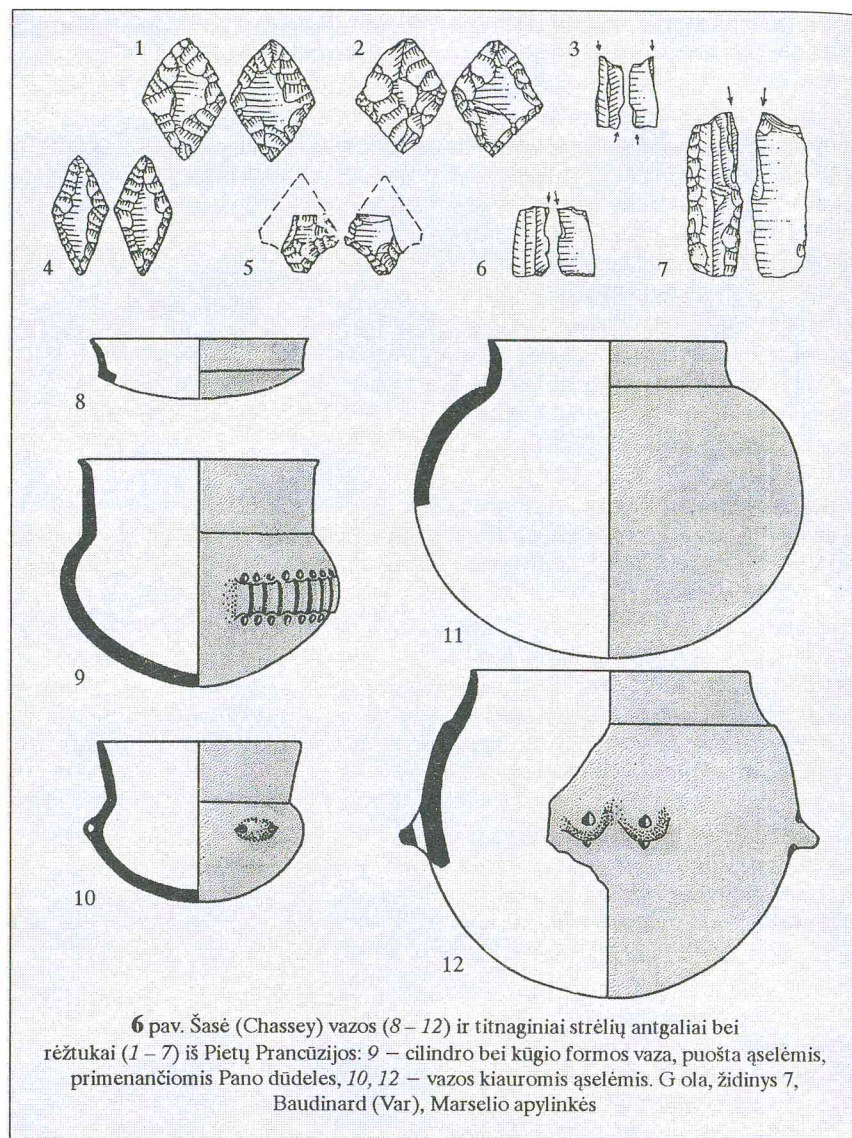
5 pav. Keramikos raida nuo senojo neolito epikardialinių fazių (I, II) iki vidurinio neolito pradžios (III) Katalonijoje, Ispanijos šiaurės rytai. VI tūkstantmečio pavyzdžiai (I) iš Reclau Viver'o, d'El Toll, des Lladres olių ir Puig Mascar'o gyvenvietės; II. Pénédés ola ir d'El Toll; III. Montbolo

2 Vidurinis ir naujasis neolitas

Laikotarpį po Cardial keramikos Prancūzijoje atitinka Šasė (Chassey) kultūra, Šveicarijoje – Kortajo (Cortailod), Šiaurės Italijoje – keramikos su keturkampe anga laikotarpis ir po jo buvusi Lagozos (Lagozza) kultūra, o Ispanijos Barselonos srityje – duobiniai kapai su akmenų karstais. Megalitiniai šių kultūrų paminklai, aprašomi tolesniame skyriuje, yra pasklidę palei Atlanto pakrantę. Plačiau prasme visos šios kultūros grupės yra susijusios, iš tiesų archeologai Šasė, Lagozą ir Kortajo dažnai traktuoja kaip vieną kultūrą. Tai yra pažengusios neolito kultūros pakopa, kai imta sėsliau gyventi, intensyviau dirbti žemę ir kai tobulesnė tapo keramikos bei akmenų dirbinių technologija. Kultūros tęstinumas geriausiai matyti iš daugiasluoksnių olių, kuriose aptikta Cardial, Epicardial, ankstyvojo ir vėlesnio Šasė sluoksniai. Datuojant radiokarbonu, tai būtų V tūkstantmetis pr. Kr.–IV tūkstantmečio pradžia (19 lentelė).

Šasė kultūra Prancūzijoje. V ir IV tūkstantmetyje pr. Kr. beveik visoje Prancūzijoje gyvavo Šasė kultūra. Ji buvo vienalytė ir, laikui bėgant, įvairiuose geografiniuose regionuose mažai keitėsi (20 lentelė). Pavadinimas kilęs nuo Šasė (Chassey) ant kalvelės įkurtos gyvenvietės Prancūzijos Sonos ir Luaros departamente. Po ekstensyvių J. Arnal daugiasluoksnės olos Pietų Prancūzijoje, Madlene (La Madeleine), tyrinėjimų taip pradėtas vadinti visas kultūrinis kompleksas. Tyrinėtojo darbas, kuriame aprašyti keli Šasė kultūros sluoksniai, buvo išleistas 1956 m.¹⁷

Ankstyviausių šios kultūros gyvenviečių aptikta į vakarus nuo Ronos; ten jų randama daugiau negu į rytus nuo upės. Manoma, kad ši kultūra plito aukštyne Ronos upe, pasiekė Grands Causes ir galiausiai Paryžiaus apylinkes ir Burgundiją. Kaimų ir gyventojų nuolat daugėjo. Intensyvesnę žemdirbystę rodo aptikti dvigrūdžiai ir paprastieji kviečiai, miežiai, pupos ir vikiai, taip pat akmeninės girtos, akmeniniai trintuvai ir titnaginiai pjautuvų ašmenys. Padaugėja akmeninių kirvių. Iš to sprendžiama, jog intensyviau buvo kertami medžiai. Bet ir toliau žmonės medžiojo, žvejėjo, rinko moliuskus. Beveik visose Šasė kultūros gyvenvietėse randama titnaginių strėlių antgalių

6 pav. Šasė (Chassey) vazos (8–12) ir titnaginiai strėlių antgaliai bei rėžtukai (1–7) iš Pietų Prancūzijos: 9 – cilindro bei kūgio formos vaza, puošta ašelėmis, primenančiomis Pano dūdeles, 10, 12 – vazos kiauromis ašelėmis. G ola, židiny 7, Baudinard (Var), Marselio apylinkės

(skersinių, rombo formos ir lapo pavidalo). Kasinėjimai Plussulien'e, Bretanės centre, kur buvo akmeniniams kirviams tinkamo dolerito telkinių, atskleidė kelias jų eksploatavimo fazes IV tūkstantmetyje pr. Kr. Iš dolerito pagamintų kirvių aptikta didesnėje Prancūzijos dalyje ir Pietvakarių Bretanėje.

Šasė keramika yra puikiai poliruoti ar net nublizginti puodai tamsiai rusvo skalūno, smėlinės su gelsvu atspalviu arba plytinės spalvos. Pagrindinės formos – žemi dubenys ir apvalūs bei maišo pavidalo puodai apvaliu dugnu. Molio masei sutvirtinti dėta grūsto kalcito ar kvarco priemaišų. Sudėtingesnės formos keramika turi įvairiausių naujų siluetų, gautų naudojant kaklelio įgaubimus ir briaunelės išgaubimus, būdingi ir rutulio formos puodai cilindrinio kakleliu, taip pat tuščiaviduriai stoveliai ar atramos indams

apvaliu dugnu. Jie buvo apvalūs arba keturkampiai, išpuošti geometriniais raštais. Smulkiomis įraižomis iš linijų ar taškelių, trikampių, zigzagų, rombų derinių ir šachmatinių motyvų buvo sukuriami geometriniai raštai. Kartais dirbinius įtrindavo raudonai ar baltai, kad atrodytų kaip inkrustuoti. Puošė išdegtus. Šasė kultūros dirbinių ašelės teikė jiems savitą išvaizdą. Cilindrinė abiem paplatintais galais ašelė labai būdinga šios kultūros keramikai.

Remdamasis įvairia keramika, rasta aiškiai išsiskiriančiuose Madleno sluoksniuose, J. Arnal nustatė ankstyvąją ir vėlyvąją Šasė kultūros fazes. Jis pažymėjo, kad vėlyvoji keramika buvo mažiau puošiama. Ankstyvosios Šasė kultūros keramikos ašelės taip perdurtos, kad viena skylutė buvo ašelėje, kita – pačiame puode. Ašelių, primenančių Pano dūdeles (skudučius),

pradeda atsirasti ankstyvajame periode, o vėlyvajame jos paplinta. Kitas ašelių tipas – eilė į šovinius panašių vertikalių tuščiavidurių vamzdelių. Šiais dviem požymiais galima remtis nustatant priklausymą Šasė kultūrai (6 pav.).

Atviro tipo gyvenvietės lagūnų ar buvusių pelkių pakraščiuose arba terasoje yra įvairaus dydžio. Vienos užima nuo 4 iki 5 ha, kitos nusidriekusios 20 ar netgi 30 ha. Viena iš didžiausių kasinėtų gyvenviečių yra Saint-Michel-du-Touch, Tulūzos rajone, Garonos upės kyšulyje. Namai stačiakampiai, apie 12 m ilgio ir 2,5 m pločio, grįsti akmenimis. Saint-Michel-du-Touch atkasta apie 300 akmeninių grindų, kurios priklauso įvairiems gyvenvietės laikotarpiams (radiokarbono datos, 5380–4400 m. prieš dabartį, rodo daugiau kaip 700 metų periodą). Sienos tikriausiai buvo iš plūkto molio arba moliu glaistytų šakų¹⁸. Aptiktos 2 lygiagrečios per 50 m viena nuo kitos stulpų eilės, kuriomis buvo atkirstas kyšulio galas. Šitas didelis kaimas galėjo būti regiono centras.

Naujajame neolite ir toliau statė trobeles akmenimis grįstomis grindimis. Antai Dorio, Felines-Minervais, Pietų Prancūzijoje, atkastas 9 namelių kaimas, priklausantis Ferrieres kultūros grupei, paplitusiai Hero, Garo ir Ardešo departamentuose. Nameliai buvo maži (nuo 5×2,40 iki 5,8×2,80 m), stačiakampiai, su dideliais stulpais kampuose¹⁹.

Duobiniuose kapuose su akmeniniais karstais (sepulcros de fosa), kurie datuojami IV tūkstantmečiu pr. Kr. ir III pradžia ir kurių labai daug rasta Katalonijoje, Barselonos srityje, aptikta Šasė kultūros tipo keramikos. Dažniausiai pasitaikė kaulinių ir kriauklelių karolių, titnago ir obsidiano skelčių, gludintų kirvių ir titnaginių trapecinių strėlių antgalių.

Šiaurės Italijos ir Šveicarijos ežerų pakrančių kaimai. Po upės regione atkasta kaimų ežero pakrantėse. Vienas iš ankstyviausių yra Molino Casarotto prie Vičencos (Vicenza), priklausantis keturkampių puodų periodui ir datuojamas maždaug V tūkstantmečio pr. Kr. viduriu (19 lentelė)²⁰. Tyrinėjant aptikta rąstų aikštelių, ant kurių buvo židinių. Šio kaimelio gyventojai medžiojo tauriuosius elnius ir šernus, gaudė lydekas ir vėžlius, rinko moliuskus, laikė avių ir galvijų, augino kviečius ir vynuoges.

Kitas pakrantės kaimelis buvo atkastas mažoje Isolino Virginia saloje Varezės (Varèse) ežere, Lombardijoje, toliau į vakarus Po upės slėnyje. Čia rasta iš žemės supiltų ir sijomis bei poliais sustvirtintų pakylų. Ši gyvenvietė taip pat priklauso keturkampių puodų periodui²¹. Nedideliuose pakrančių kaimeliuose žmonės gyveno ir IV tūkstantmetyje pr. Kr., Lagozos periode, kuris pavadinimą gavo nuo kaimelio, kuris dabar yra išdžiūvusiame ežere prie Besnate, Lombardijos Varezės provincijoje. Ši rąstais grįsta gyvenvietė yra beveik stačiakampė, apie 100×300 m dydžio. Gyventojai augino 4 rūšių kviečius, miežius, lęšius ir linus, rinko riešutus ir uogas, pavyzdžiui, Cornel vyšnius, buko vaisius ir giles²². Lagozos keramika panaši į Šasė kultūros keramiką.

Viena geriausiai ištirtų ežerų pakrančių gyventojų grupių yra Kortajo, arba Cortailod (pagal vietovę prie Nešatelio ežero), Vakarų ir Vidurio Šveicarijoje bei Rytų Prancūzijoje. Ji įsikūrusi kalnuotame, miškais apaugusiame Alpių rajone, natūraliai gamtos saugomoje provincijoje. Mažos žmonių grupės apsigyveno ledyninių ežerų pakrantėse ir upių slėniuose abipus Alpių. Iki neolito Alpių priekalnėse, taip pat miškingose vietose gyveno Tardenua kultūros medžiotojai ir žvejai. IV tūkstantmetyje pr. Kr. šie vietiniai mezolito gyventojai, Šasė kultūros žmonių paveikti, laipsniškai ėmė gyventi sėsliai. Tačiau vyko ir kolonizacija iš pietvakarių. Kapuose su akmeniniais karstais prie Ženevos ežero (Chamblandes kapynas) ir Vale (Valais) provincijoje (Colombey Barmaz'o I ir II kapynai), kaip ir Ronos upės slėnyje, rasta mažo ūgio Viduržemio rasės griaučių²³.

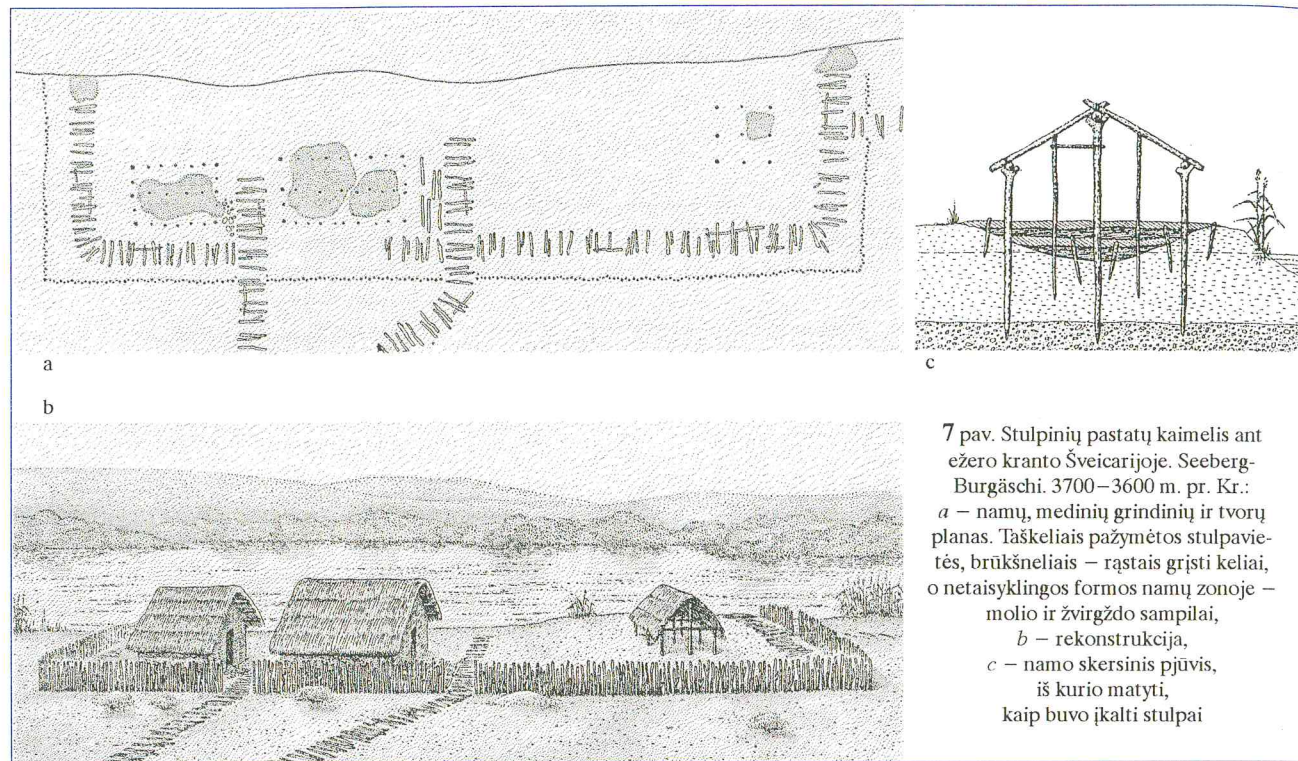
Cortailod kultūros medžiagą jau 1949 m. mėgino apibendrinti Victorine von Gonzenbach²⁴. Tačiau svarbiausios gyvenvietės buvo atkastos XX a. šeštajame dešimtmetyje: Egozvil'e prie Ciūricho, Vidurio Šveicarijoje 1950–1951 m. (tyrė Emilis Vogt'as ir 1956 m. – Renė Wyss'as²⁵), ir prie Burgaschi ežero pietinėje pakrantėje, centrinėje Šveicarijos dalyje tarp Berno ir Ciūricho (1950–1963 m. tyrė Hansjūrgenas Müller-Beck'as iš Berno istorijos muziejaus). Devynis Burgaschi medžiagos tomus 1965–1969 m. išleido Berno istorijos muziejus, talkinamas daugelio specialistų²⁶.

Senesniuose archeologijos darbuose Šveicarijos ežerų pakrančių gyventojai laikomi viena iš svarbiausių neolito žmonių grupių Europoje. Mintį, kad jie gyveno ant polių įrengtuose būstuose sekliame vandenyje, 1854 m. paskelbė Ferdinandas Keller'is. Nuo tada taip buvo manoma iki 1955 m., kai E. Vogt'as išleido studiją apie būstus ant polių²⁷. Jis įrodė, jog ta idėja iš tikrųjų neturi jokio pagrindo. Gyvenvietės sudarė pakrančių kaimeliai iš nedidelių stačiakampių namelių, pastatytų sausioje ar pelkėtoje vietoje. Tos gyvenvietės, kurios dabar yra vandenyje ir prie kurių galima prieiti tik labai sausą vasarą, įrengtos tada, kai ežerų vandens lygis buvo žemesnis. Namų grindis dažnai klojo iš lygiagrečių rąstų, kartais iš daugiau nei vieno sluoksnio, nes jos, matyt, grimzdė į pelkėtą žemę. Židinių kartais būna irgi keliuose sluoksniuose. Jeigu grindys ir židiniai kažkada būtų įrengti ant pakylų virš vandens ir tik vėliau nugrimzdę, jie nebūtų išlikę nesuardyti, kokius atkasė tyrinėtojai. Labiausiai tikėtina, kad poliūs, kurie, kaip manyta, laikė pakylas, kalė į kietą molio gruntą tam, kad sutvirtintų gana minkštą žemę. Kai kuriuos kaimus žmonės paliko, nes, pakilus vandens lygiui, toje vietoje pasidarė per šlapia gyventi, ir jie pasidengė durpių sluoksniu.

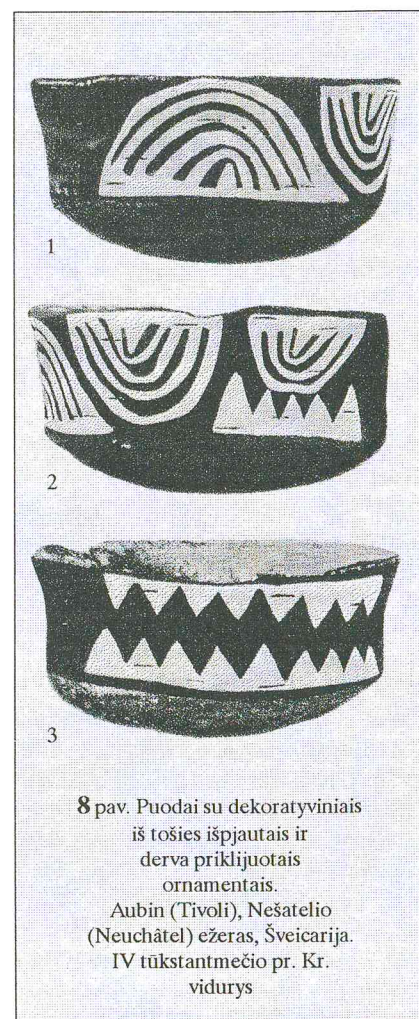
Seeberg-Burgaschi gyvenvietė yra prie Burgaschi ežero, pietinėje jo pusėje. Pagal 3000 alksninių, uosinių ir ažuolinių polių išsidėstymą gyvenvietė buvo maždaug 50×10 m dydžio. Trys statiniai nustatyti pagal priemolio grindis, aplink kurias ėjo stulpvietės. Nuo namų į aptvaro išorę vedė rąstų takai (7 pav.).

Pagrindiniai Cortailod keramikos tipai buvo beveik nepuošti maišo pavidalo puodai, dubenys apvaliu dugnu ir lėkštės. Tačiau dalis vėlyvesnio laikotarpio indų dekoruota ornamentais, kuriuos išspaudavo iš tošies ir prikljuodavo derva (8 pav.). Tošį su derva naudojo įvairiems reikalams: titnago ašmenims prie rankenų, strėlių antgaliams prie koto pritvirtinti ir įskilusiems puodams taisyti (plyšius užkljuodavo beržo tošies juostelėmis). Rasta gerai išlikusių krepšių, medinių indų ir įrankių. Šiose drėgnose vietose idealiai išsilaukė daug yrančių daiktų.

Žmonės vertėsi žemdirbyste. Tai rodo aptikti kviečiai, miežiai, soros, žirniai, lęšiai, taip pat suanglėję obuoliai

7 pav. Stulpinių pastatų kaimelis ant ežero kranto Šveicarijoje. Seeberg-Burgäschi. 3700–3600 m. pr. Kr.:
 a – namų, medinių grindinių ir tvorų planas. Taškeliais pažymėtos stulpavietės, brūkšneliais – rąstais grįsti keliai, o netaisyklingos formos namų zonoje – molio ir žvirgždo sampilai,
 b – rekonstrukcija,
 c – namo skersinis pjūvis, iš kurio matyti, kaip buvo įkalti stulpai

8 pav. Puodai su dekoratyviniais iš tošies išpjautais ir derva priklijuotais ornamentais.
 Aubin (Tivoli), Nešatelio (Neuchâtel) ežeras, Šveicarija. IV tūkstantmečio pr. Kr. vidurys

(jų rasta perpjautų per pusę džiovinti), kriaušės ir slyvos. obuoliai iš kai kurių pakrančių gyvenviečių, pavyzdžiui, Wangen'o, Bodman'o ir Mondsee, daug didesni nei laukinių, tad jie nėra laukinių obelių rūšies (Mondsee obuoliuose rasta antociano, kurio būna tik sukultūrintuose vaisiuose). Sipplingen'e (Konstanco ežeras) buvo trijų dydžių slyvų, ir didžiausios jų leidžia manyti, kad tai sukultūrinta veislė. Dar vienas svarbus augalas buvo linai. Robenhausen'e, Sipplingen'e, Federsee ir kitose vietose rasta opijumo aguonų (*Papaver somniferum*). Burgäschi identifikuoti kopūstai (*Brassica campestris*).

Buvo rasta girnų, titnaginių pjautuvo ašmenėlių ir pjautuvų su įtvirtintu titnagu (9–13 pav.). Vien tik Burgäschi gyvenvietėje aptikta maždaug 200 medinių daiktų, atspindinčių 26 įrankių kategorijas, kurios apima didesnę dalį Europoje neolito laikotarpiu vartotos technikos ir veiklos rūšių pavadinimų. Medžio apdirbimą rodo kirviai, skaptai, kaltai ir pleištai, taip pat ir mediniai plaktukai, skirti ne vien medžio darbams. Taip pat rasta gana daug žemdirbystės įrankių, ne tik paprastų kaplių, bet ir sudėtingesnių į irklą panašių medinių kastuvų, arklą primenančių lazdu, naudotų arti, ir peilių-pjautuvėlių su kotu. Atskirą kategoriją sudarė peiliai

su pritvirtintomis ilgomis ir trumpomis rankenomis arba ylos, kurios galėjo tiktai darbui su oda ar audiniu. Gana daug buvo ir svaidomųjų lazdu, lankų, strėlių, iečių ir trumpų medinių antgalių. Gana didelę radinių dalį sudarė namų apyvokos daiktai: įvairių formų indai, dubenys, puodeliai, taurelės, samčiai, šaukštai.

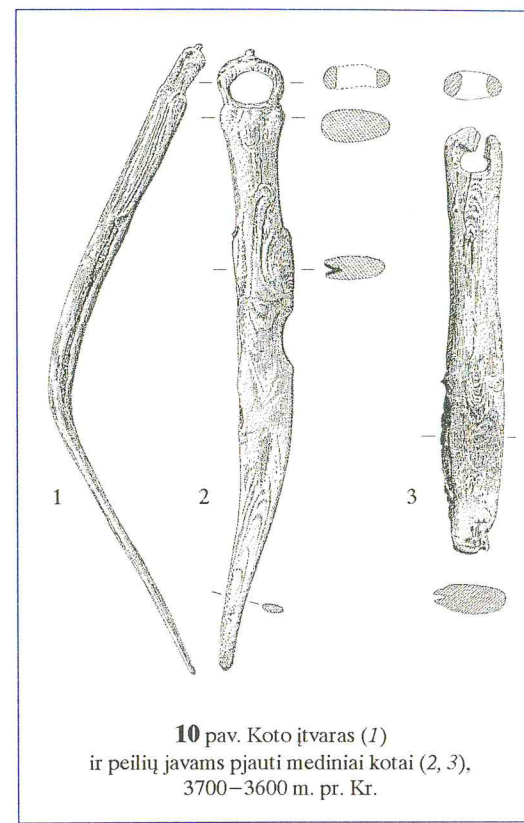
Ypatingą įspūdį daro palyginti aukštas gamybos technologijos lygis, apie kurį galima spręsti iš medinių Burgäschi dirbinių. Tą lygį rodo tvirtai įtaisyti kirvių kotai ir tai, kad, iš turimos medienos sumaniai pasirinkus medžiagą, gerą konstrukciją įmanoma sukurti įdedant palyginti nedaug darbo. Tai pasakytina ir apie didžiulius vėzdus, svaidomąsias lazdas, rankinius arklius bei peilius-pjautuvėlius. Apskritai galima teigti, kad įvairiems darbams dirbti gerokai svarbiau buvo meistriškumas ir atlikimo technika, o ne fizinė jėga.

Daugelyje gyvenviečių rasta karinių kilimėlių, pintų krepšių, virvelių, lininių verpalų ričių, molinių verpstukų ir staklių svarelių.

Svarbiausią vietą ūkyje užėmė galvijai, po jų – kiaulės, šunys bei avys ir ožkos²⁸. Visi naminiai gyvuliai buvo gerokai mažesni už augintuosius Vidurio Europos rytuose. Burgäschi rastų kaulių negalima priskirti nei prie laukinių, nei prie naminių rūšių.

9 pav. Medinės ariamosios lazdos. Egolzwil, Vidurio Šveicarija. IV tūkstantmečio pr. Kr. antrasis ketvirtis.

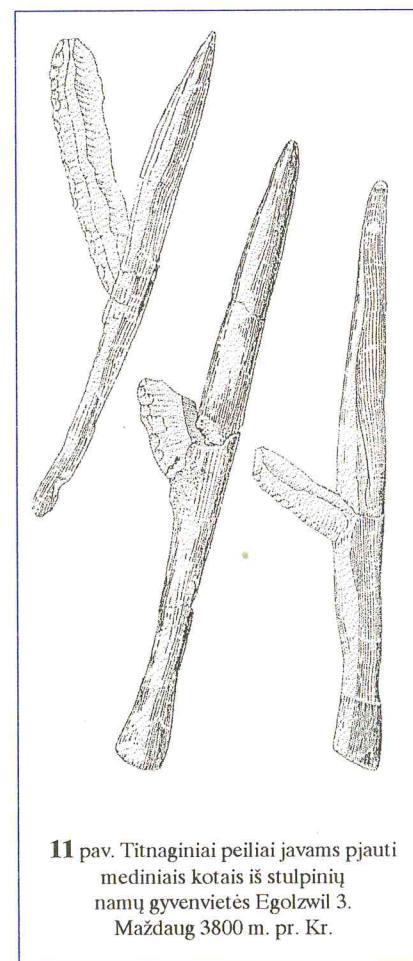
10 pav. Koto įtvaras (1) ir peilių javams pjauti mediniai kotai (2, 3), 3700–3600 m. pr. Kr.

Iš to galima spręsti, kad ten vietoje buvo prijaukinami gyvuliai. Vasarą jie mityto medžių lapais ir ganėsi miškų pievelėse, o žiemą buvo laikomi tvartuose.

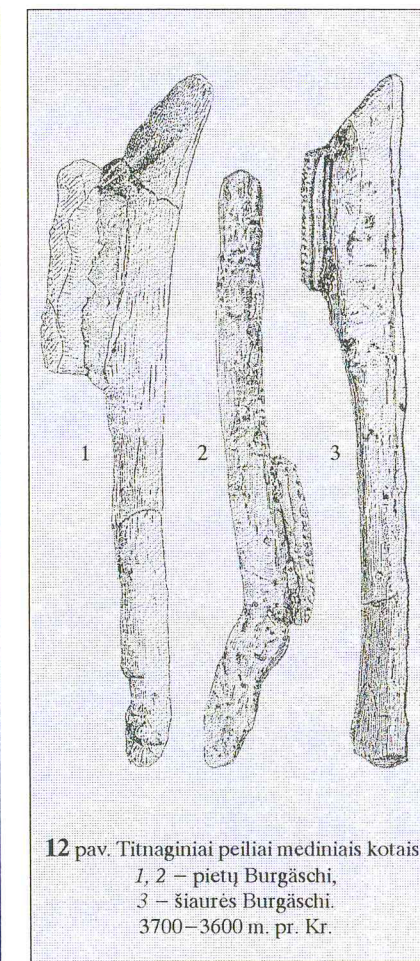
Ištyręs Burgäschi duomenis, Müller-Beck'as padarė išvadą, kad visą bendruomenę sudarė ne daugiau kaip dvi ar trys šeimos, tikriausiai trys tos pačios giminės kartos, iš viso apie 20–40 žmonių²⁹. Gana netikėtas radinys – įvairaus dydžio žiedelio pavidalo varinių karoliukų vėrinys – rodo, kad net šie neaukštos kultūros žmonės, gyvenę mažomis bendruomenėmis, nebuvo izoliuoti nuo Europos prekybos kelių.

Iš Burgäschi žiedadulkių analizės matyti, kad aplink gyvenvietę augančius miškus tik retkarčiais iškirsdavo, kai rengėsi įdirbti žemę. Šie duomenys leidžia daryti prielaidą, jog dirbami laukai galėjo būti toliau nuo gyvenvietės; Burgäschi ežero gyventojų ūkinė veikla nelabai atsiliepė laukinei augalijai.

Daugelyje vietų medžioklė ir toliau liko reikšminga ūkinės veiklos dalis. Medžiotojų daugiausia kilniuosius elnius, stirnas, briedžius, kalnų ožkas, stumbrus, taurus, vilkus, lapas ir kitus miško žvėris. Maistui naudojo bebrus, barsukus, meškas, vandens paukščius, žuvis, galbūt ir ūdras, laukines kates, varles bei plėšriuosius paukščius.

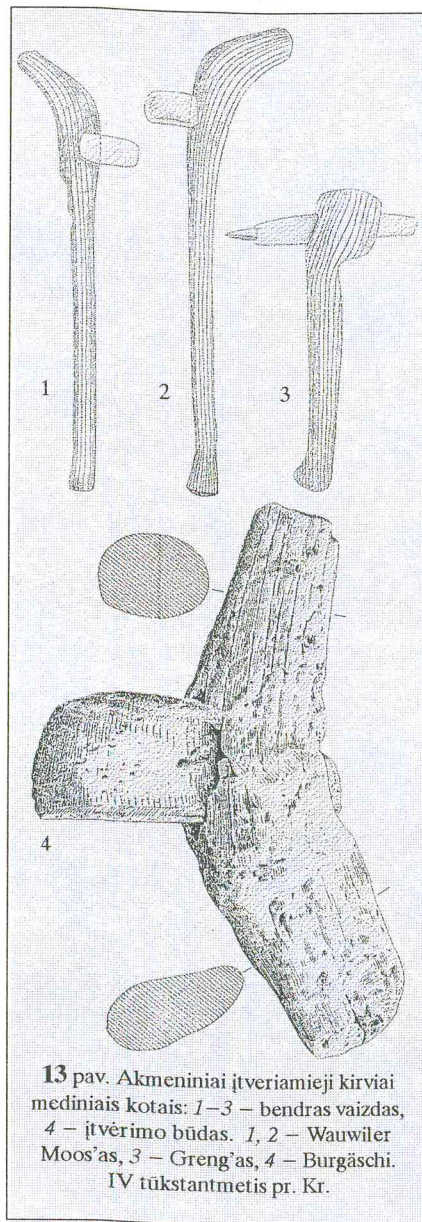

11 pav. Titnaginiai peiliai javams pjauti mediniais kotais iš stulpinių namų gyvenvietės Egolzwil 3. Maždaug 3800 m. pr. Kr.

12 pav. Titnaginiai peiliai mediniais kotais: 1, 2 – pietų Burgäschi, 3 – šiaurės Burgäschi. 3700–3600 m. pr. Kr.

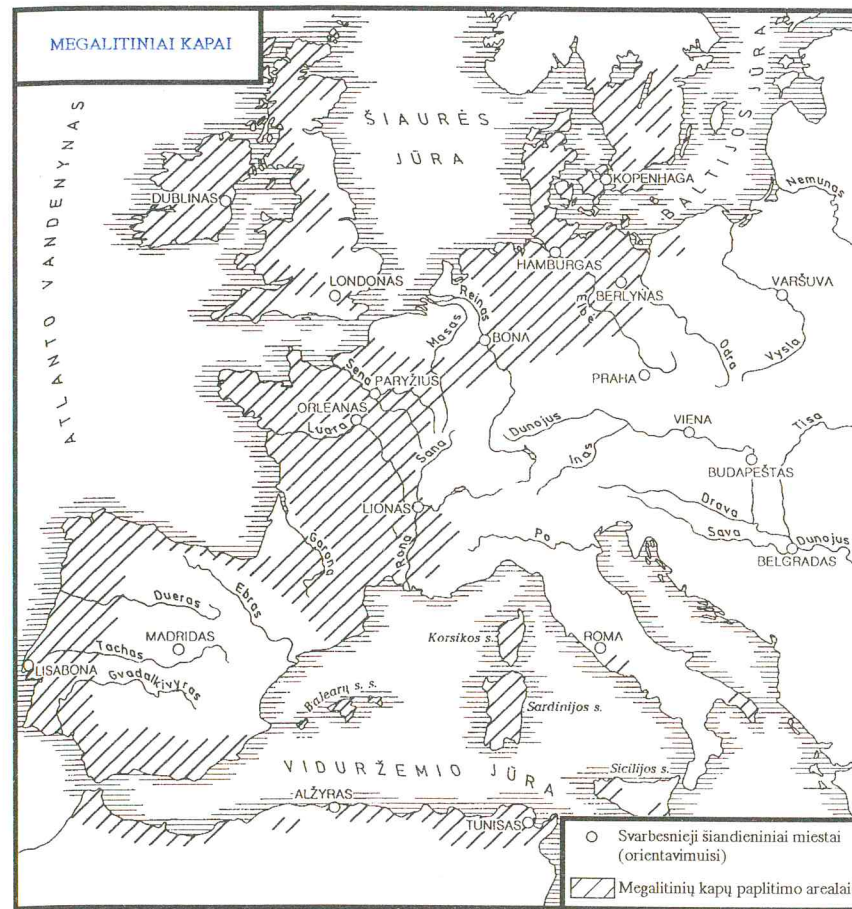
Šveicarijos ežerų pakrančių kaimai priklauso IV tūkstantmečiui pr. Kr. Tiksliausiai datuotos gyvenvietės yra Egolzwilis ir Burgäschi³⁰ (21 lentelė). Kadangi čia rasta gerai išlikusių ažuolinių rąstų, susidarė idealios sąlygos palyginti paimtų pavyzdžių C₁₄ turinį su pavyzdžiais, datuotais taikant medžio rievų chronologiją³¹. Skirtumas tarp tradiciniu radiokarbonu ir dendrochronologiniu metodu nustatytų datų sudaro 800 metų. Taigi pagal absoliučią chronologiją radiokarbonu nustatyta Burgäschi data yra 2796 m. pr. Kr., o pagal medžių rieves – 3595 m. pr. Kr. Jos gyvenamieji būstai buvo statomi apie IV tūkstantmečio pr. Kr. vidurį ir naudoti nuo 100 iki 150 metų ar dar ilgiau.

3 Prancūzijos ir Iberijos megalitiniai kapai

Iberijoje ir Prancūzijoje yra gausybė megalitinių paminklų. Didžiausių jų sankaupų randama Portugalijoje, Šiaurės vakarų Prancūzijoje (Bretanėje) ir Prancūzijos Centrinio masyvo Averono departamente (14 pav.).

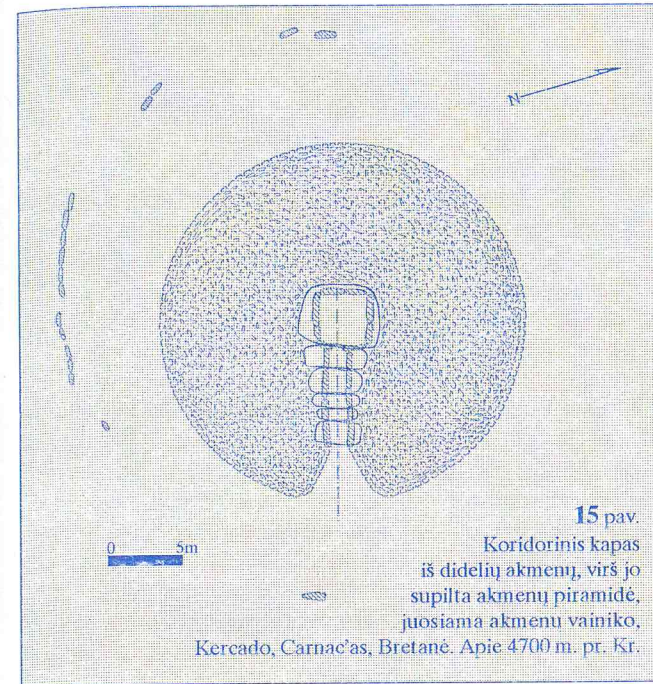
Dabar turime apie 50 Iberijos ir Prancūzijos šių paminklų radiokarbono datų, kurios rodo, kad tie paminklai atsirado ir kad juos statė mažiausiai 2000 metų, t. y. V, IV tūkstantmetyje ir III tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje. Daugiausia tyrimų atlikta ir datų nustatyta Bretanėje³² (22 lentelė), kur ankstyviausias radiokarbonu apie 4700 m. pr. Kr. datuotas megalitinis paminklas yra koridorinis Kercado kapas netoli nuo Karnako (15–17 pav.). Tačiau yra daug ir kitų beveik tokių pat ankstyvų paminklų: Dissignac'as, Guennoc'as, Bougon'as. Kercado išsiskiria ne tik data ir tuo, kad ant jo viršaus yra menhyras, bet ir ypač įdomia vaidaus apdaila – įrežtais geometriniais raštais, kirviu su kotu ir antropomorfine figūra –

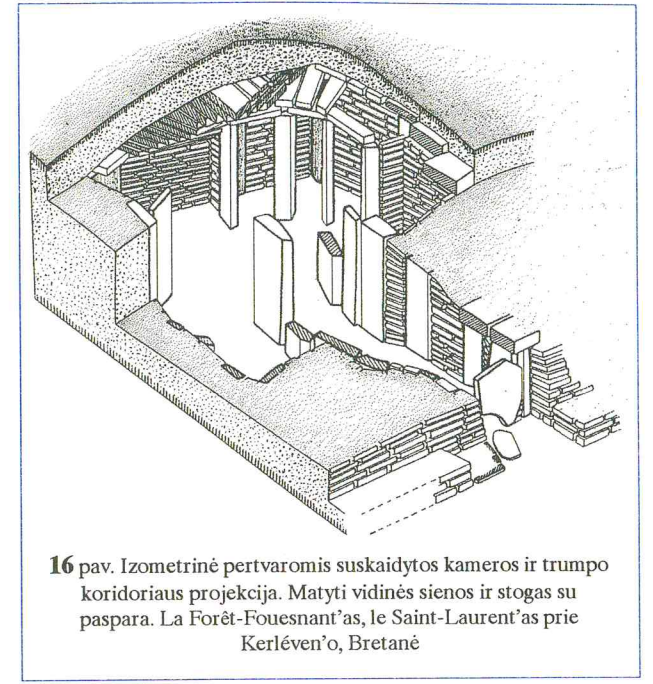
14 pav.

Deive. Tai rodo, kad meninė kūryba atsirado pačioje šių paminklų raidos pradžioje.

Architektūros požiūriu koridoriniai kapai gana paprasti: juose yra koridorius, o jo gale – kamera (18, 19 pav.). Visą konstrukciją dengia žemių pilkapis arba akmenų piramidė. Tačiau yra daug įvairių variantų. Pirmausia viename pilkapyje galima rasti keletą kapų. Iš tokių palaidojimų turbūt geriausiai žinomas yra Barnenez'e Finistere'je. Mažo kyšulio pakilumoje įrengtoje piramidėje rasta 11 kapų su angomis šoninėje sienoje (17 pav.). Barnenez'as tyrinėtas 1955–1968 m., ir nustatyta, kad jį įrengė dviem etapais. Pirminėje trapecinėje piramidėje buvo 5 maži koridoriniai kapai su angomis į pietryčius. Jie išplanuoti įvairiai, daugelis kamerų buvo skliautinės, išskyrus centrinį kapą, uždengtą didžiu akmeniu. Grindys išlygintos ir grįstos akmenimis. Antrinėje piramidėje buvo 6 kapai: iš jų 5 pastatyti iš akmenų sienų, o šeštasis – iš didelių akmens plokščių³³. Pirminė piramidė ir antrinės vidinė dalis yra iš vietinio dolerito,

15 pav. Koridorinis kapas iš didelių akmenų, virš jo supilta akmenų piramidė, juosiamas akmenų vainiko. Kercado, Carnac'as, Bretanė. Apie 4700 m. pr. Kr.

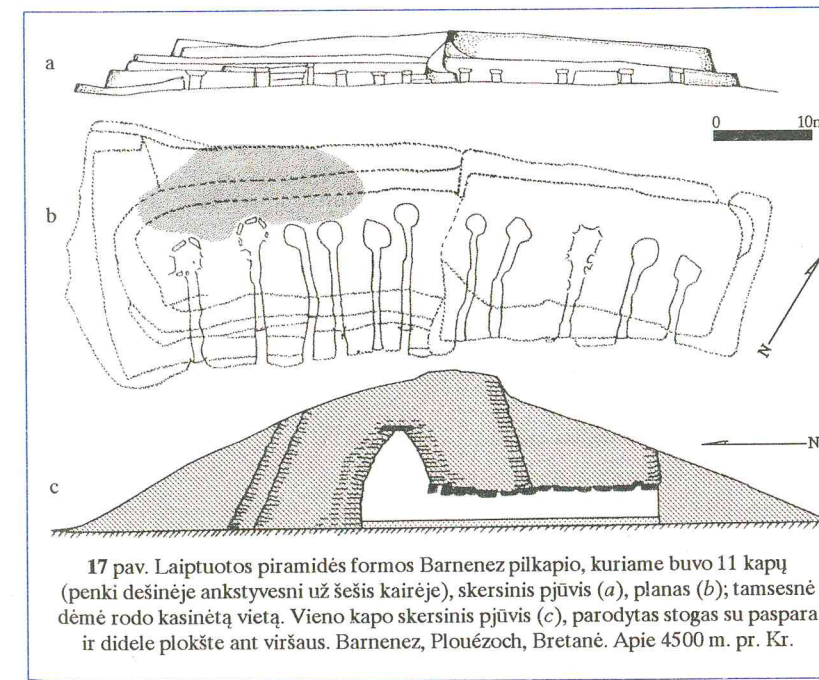
16 pav. Izometrinė pertvaromis suskaidytos kameros ir trumpo koridoriaus projekcija. Matyti vidinės sienos ir stogas su paspara. La Forêt-Fouesnant'as, le Saint-Laurent'as prie Kerléven'o, Bretanė

randamo už kelių šimtų metrų. Antrinės piramidės išorinis sluoksnis yra iš granito, kurio artimiausias telkinys maždaug už kilometro. Dvi papildomos radiokarbono datos, 4500 ir 4400 m. pr. Kr., gautos ištyrus vėlesnius kapus. Visa Barnenez'o piramidė primena laiptuotą piramidę ir yra vienas iš didžiausių Bretanės paminklų (17:a pav.).

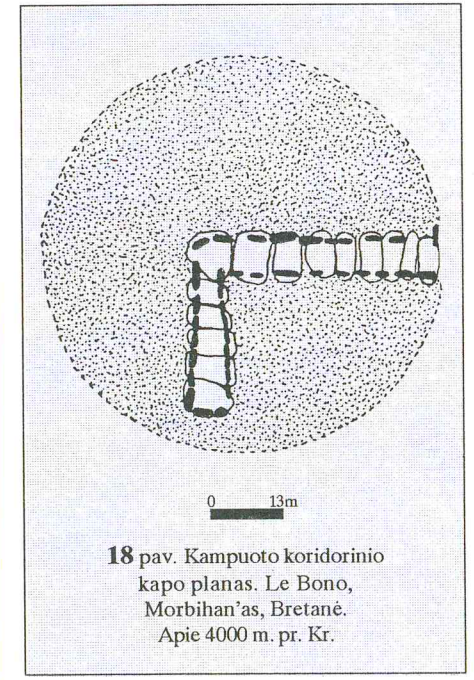
Nors Bretanėje yra nemaža pilkapių su keliais koridoriniais kapais, minėtinas Dissignac'o pilkapis netoli Luaros žiočių, Bretanės pietuose,

supiltas virš mezolito ar neolito gyvenvietės. Jame vienas greta kito įrengti 2 koridoriniai kapai; B koridorius orientuotas į vidury žiemos patekančią saulę³⁴.

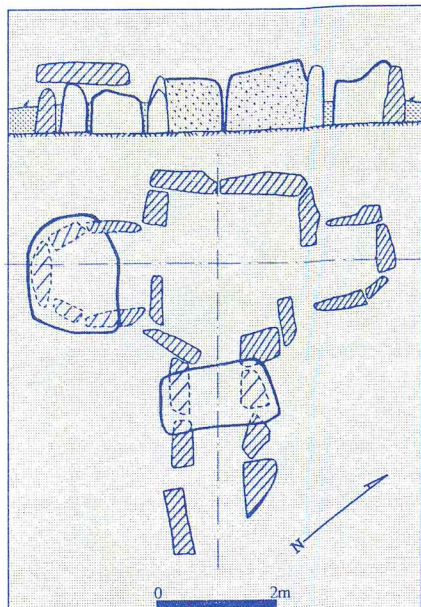
Ankstyvųjų, V tūkstantmečio pr. Kr., koridorinių kapų kameros buvo apvalios, o laikui bėgant, jų forma keitėsi, ir vėliau atsirado stačiakampių³⁵ (16 pav.). Kitokių formų kamerų yra: kampuočių, kaip Les Pierre Plates Bretanėje, su skersinėmis navomis, kaip Les Mousseaux'e, taip pat esančio prie Luaros žiočių, ir V raidės pavidalo,

17 pav. Laiptuotos piramidės formos Barnenez pilkapių, kuriame buvo 11 kapų (penki dešinėje ankstyvesni už šešis kairėje), skersinis pjūvis (a), planas (b); tamsesnė dėmė rodo kasinėtą vietą. Vieno kapo skersinis pjūvis (c), parodytas stogas su paspara ir didele plokšte ant viršaus. Barnenez, Plouézoch, Bretanė. Apie 4500 m. pr. Kr.

18 pav. Kampuoto koridorinio kapo planas. Le Bono, Morbihan'as, Bretanė. Apie 4000 m. pr. Kr.

19 pav. Koridorinio kapo su šoninėmis kameromis skersinis pjūvis ir planas. Locoal-Mendor, Locquelt'as, Bretanė. Apie 4000 m. pr. Kr.

stačiakampė (20 pav.), o prie didingo įėjimo stovi 2 akmenų kolonos. Pilkapis trapecijos formos, 50×42 m dydžio ir 10 m aukščio³⁷. Prieš kai kuriuos Bretanės koridorinius kapus esantys statiniai tikriausiai buvo skirti laidojimo apeigoms.

Kapuose aptikta nedaug radinių, nes dar senovėje juos apiplėšė. Išimtis yra Portugalijos koridoriniai kapai, kuriuose buvo nemaža simbolių daiktų: deivių amuletų iš skalūno plokštelių, papuoštų trikampelių eilutėmis, ant kurių pavaizduotos trikampės galvutės su akimis (žr. VII sk. 114: 1, 2 pav.), taip pat cilindro formos akmeninių ir kaulinių statulėlių su pelėdos akimis, puoštų geometriniais ornamentais – dryžiais, tinkliniu raštu, lankeliais ir kitokiais motyvais (žr. VII sk., 114: 3–6 pav.). Akmeniniai kabliai (lazdos lenktais galais) buvo gausiai išpuošti panašiais geometriniais motyvais (21 pav.) ir vadinamaisiais pušų kankorėžiais, kurie tikriausiai buvo simboliškai siejami su

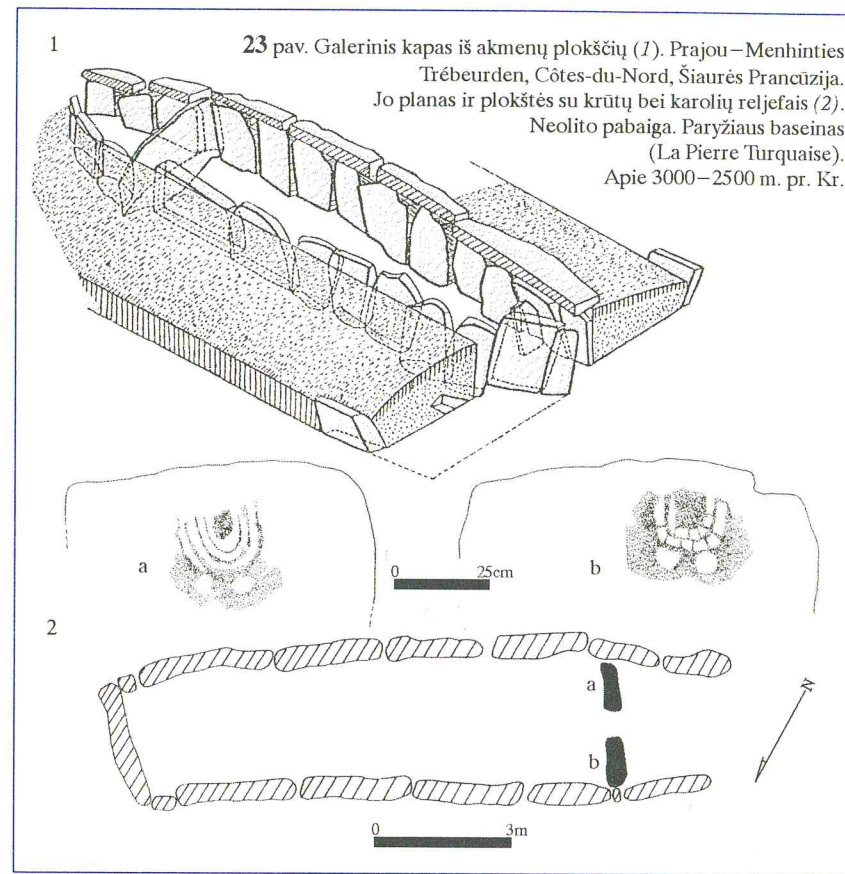
falais (22 pav.). Kablius ir „pušų kankorėžius“ bei deivių atvaizdus į kapus dėjo greičiausiai kaip regeneracijos ir gyvybės energijos simbolius. Jie nebuvo prestižo ar rango atributai, kaip ir toliau mano kai kurie archeologai.

Galeriniai kapai yra vėlyvesnis megalitinių kapų tipas. Jie datuojami IV tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga–III pradžia. Galeriniuose kapuose yra po ilgą iš masivių akmenų luitų suręstą kambarį ir nėra kamerų (23 pav.).

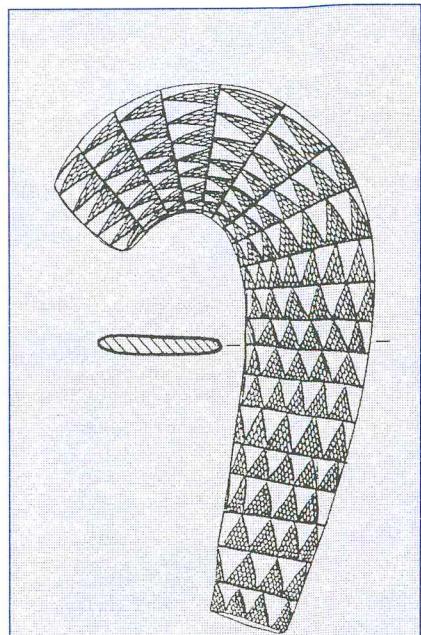
Menhyrai – dar vienas megalitinių paminklų tipas. Jų dažnai randama prie kapų. Antai menhyras tebesitovi prie pat įėjimo į kampuotą koridorinį Les Pierres Plates kapą. Visos Europos medžiaga rodo, kad menhyrai yra Mirties ir Atgimimo Deivės, kuri dažniausiai vaizduojama pelėdos pavidalu, statulos. Pats didžiausias iš žinomų menhyrų yra Le Grand Menhir Brise, esantis Locmariaquer'e, Bretanėje. Šis milžiniškas akmuo stačias galėjo būti apie 17 m aukščio ir sverti beveik 350 tonų. Be to, jis yra

ne iš vietinio akmenų; artimiausias telkinys, iš kur galėjo būti atgabentas, yra beveik už 4 kilometrų. Kaip ir daugelis kitų menhyrų, jis nugludintas ir išmodeliuotas. A. Thom'o ir A. S. Thom'o teigimu, menhyras pastatytas astronominių kūnų išsidėstymui stebėti³⁸. Kaip ir daugelis kitų, jis buvo šalia dabar beveik visai suardyto megalitinio kapo. Be to, tik už kelių metrų nuo jo yra gerai išlikęs La Table des Marchands kapas.

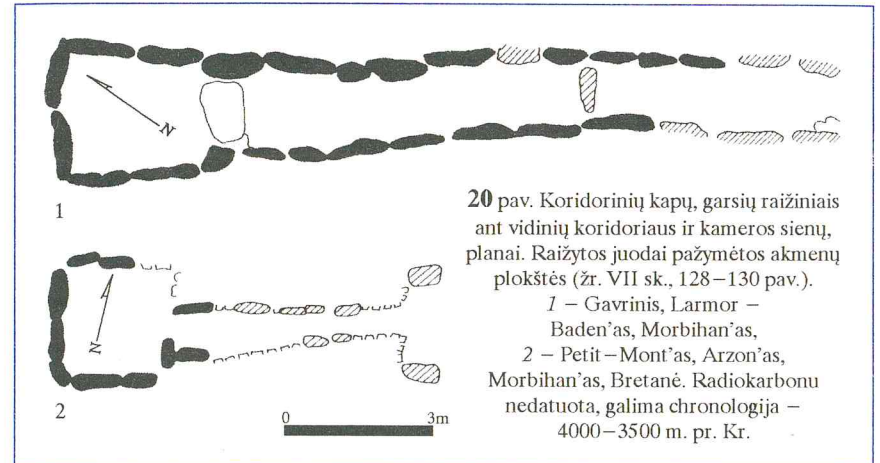
Almerijoje (Almeria), Ispanijos pietryčiuose, randama apskritų kambarių su trumpu koridoriumi, virš kurių buvo iš žemių supilta ir akmenų vainiku apdėta apvali kalvelė; tokius paminklus statė visą IV tūkstantmetį pr. Kr. ir III pradžioje. Jie pavadinti *Los Millares* tipo kapais pagal didžiausią tokių kapinyną, kur netoli ilgalaikės gyvenvietės rasta mažiausiai 80 koridorinių kapų³⁹. Kai kuriose kamerose rastų raudonai poliruotų puodų būdinga ornamentika yra regeneracijos simboliai. Ypač išsiskiria akių motyvas, simbolizuojantis gyvybę grąžinančias Deivės akis (24, 25 pav.).

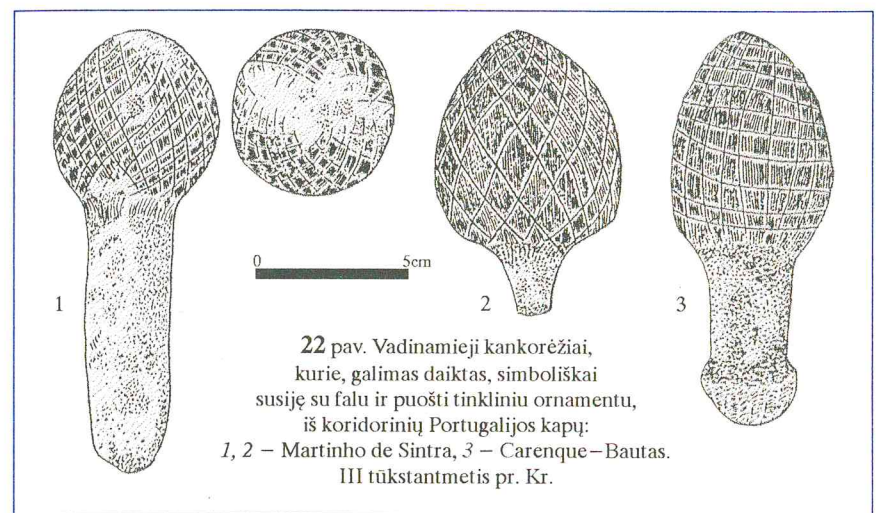
23 pav. Galerinis kapas iš akmenų plokščių (1). Prajou–Mehinties Trébeurden, Côtes-du-Nord, Šiaurės Prancūzija. Jo planas ir plokštės su krūtų bei karolių reljefais (2). Neolito pabaiga. Paryžiaus baseinas (La Pierre Turquoise). Apie 3000–2500 m. pr. Kr.

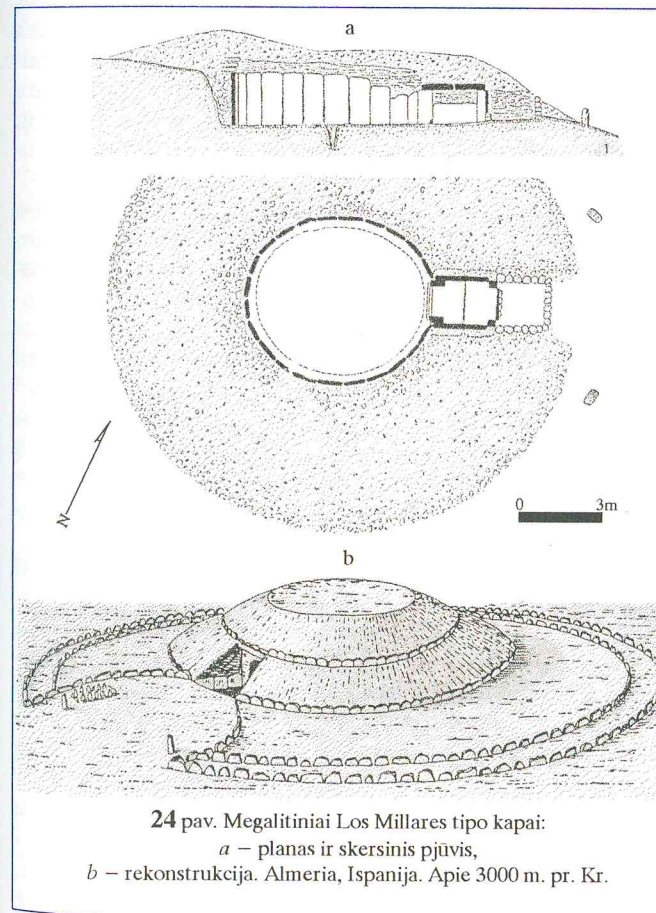
21 pav. Vienas iš daugelio juodojo skalūno kablių. Deivės atributas ir regeneruojančios energijos simbolis, rastas koridoriniuose Portugalijos kapuose. Kablius puošia tinklinis, trikampelių raštas ir lygiagrečių linijų dryžiai

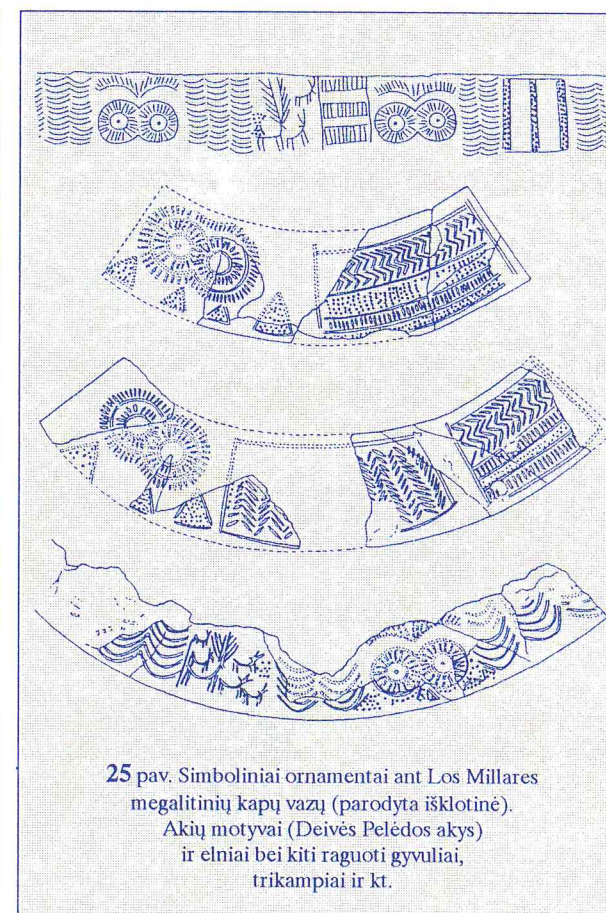
20 pav. Koridorinių kapų, garsių raiziniams ant vidinių koridoriaus ir kameros sienų, planai. Raižytos juodos pažymėtos akmenų plokštės (žr. VII sk., 128–130 pav.). 1 – Gavrinis, Larmor – Baden'as, Morbihan'as, 2 – Petit – Mont'as, Arzon'as, Morbihan'as, Bretanė. Radiokarbonu nedatuota, galima chronologija – 4000–3500 m. pr. Kr.

22 pav. Vadinamieji kankorėžiai, kurie, galimas daiktas, simboliškai susiję su falu ir puošti tinkliniu ornamentu, iš koridorinių Portugalijos kapų. 1, 2 – Martinho de Sintra, 3 – Carenque – Bautas. III tūkstantmetis pr. Kr.

24 pav. Megalitiniai Los Millares tipo kapai: a – planas ir skersinis pjūvis, b – rekonstrukcija. Almeria, Ispanija. Apie 3000 m. pr. Kr.

25 pav. Simboliniai ornamentai ant Los Millares megalitinių kapų vazų (parodyta išklotinė). Akių motyvai (Deivės Pelėdos akys) ir elniai bei kiti raguoti gyvuliai, trikampiai ir kt.

4 Anglijos ir Airijos neolitas

Apie 4500–4000 m. pr. Kr. Anglijoje ir Airijoje įsigalėjo neolitinis gyvenimo būdas. Tačiau kaip pereita iš mezolito į neolito ūkį, gerai nežinoma. Alasdair Whittle mėgino įrodyti, kad svarbiausią vaidmenį atliko Vidurio Europos Juostinės keramikos kultūra⁴⁰. Vargu ar galima abejoti tuo, kad kai kurie neolito ūkio bruožai atnešti iš kontinento, nes salose nebuvo nei vietinių laukinių grūdinių kultūrų, nei laukinių avių. Laukinių galvijų buvo Britanijos centre, bet jų neturėjo Airija, tačiau Airijoje buvo laukinių kiaulių. Ankstyvieji naminiai gyvuliai mažesni už laukinius. Tai leidžia daryti prielaidą, kad laukinius gyvulius ne prisijaukino, o importavo jau prijaukintus. Nerasta aiškių duomenų, rodančių,

jog po neolito archeologijos paminklais yra mezolitiniai, kaip Ispanijoje ir Prancūzijoje. Dėl to galima manyti, kad naują gyvenimo būdą atnešė iš kitur atsikėlę žmonės.

Gyvenvietės. Ankstyviausios šių salų neolito datos yra apie 4500 m. pr. Kr., nustatytos Airijoje, prie Ballynagilly'o, netoli Tyrone, pagal židinių su keramikos šukėmis. Ta data yra keliais šimtais metų ankštesnė už kitų paminklų datas. Ankstyviausia vidurio Anglijos data – apie 4350 m. pr. Kr. Ji yra iš Broome Heath'o, Ditchingham'o, Norfolk'o grafystės (23 lentelė).

Ballynagilly'je, kuris buvo ilgai kasinėjamas⁴¹, gauta duomenų apie ankstyviausią neolito namų tipą. Čia rastas ankstyviausias šių salų būstas. Tai nedidelis stačiakampis namas

lentų sienomis, primenantis Juostinės keramikos kultūros, ypač jos vėlyvojo varianto, namus⁴². Panašių lentų ar rąstų namų aptikta keliose Anglijos gyvenvietėse⁴³.

Apie 4000 m. pr. Kr. kai kuriose Anglijos ir Airijos vietovėse jau buvo atskirų sodybų. Gyventojai užėmė didesnius žemės plotus. Airijoje, Limerick'o grafystėje, Lough Gur'o apylinkėse, sukaupta puikių duomenų apie gyvenvietes, o Knockadoon'e atidengta mažiausiai 10 namų liekanų. Būta ir stačiakampių, ir apvalių namų; nustatyta, kad jie priklauso tam pačiam laikotarpiui. Knockadoon'o radiokarbono datos yra tokios: 3980–2710 m. pr. Kr. ir 3690–2460 m. pr. Kr.⁴⁴ Naujų duomenų apie gyvenviečių ir žemių pasiskirstymą Airijoje gaunama iš žvalgymų ir kasinėtų laukų tvorų, kurios atsirado anksčiau nei susiformavo durpės⁴⁵.

Kitokia padėtis buvo Škotijos Orknio salose, kur rastos kelios gyvenvietės su sujungtais namais. Geriausias pavyzdys yra Skara Brae. Čia aptikti 7 akmeniniai ant atmatų krūvos pastatyti ir koridoriais sujungti namai. Dar vienas (Nr. 8) su židiniu ir sieninėmis spintelėmis stovi atskirai, bet ten nėra kitiems namams būdingų lovų ir stalukų. Remdamasis tuo, kad jame rasta daug titnago ir ragainio gabaliukų, Gordonas Childe'as mano, jog čia buvo dirbtuvė⁴⁶.

Dar vienas tokio tipo kaimelio pavyzdys Orknio salose yra The Links of Nollland'as. Jame taip pat yra vienas atskiras namas – tikriausiai religinės paskirties statinys. Šis pastatas pertvarkytas, ir į jį rūpestingai prikauta įvairių daiktų, tarp kurių buvo gausybė kaukolių, nesuardyti ūdros griaučiai, didžiulių žuvų ir graužikų kaulų. Pagrindinėje kameroje ant skaldos sampilo buvo 2 galvijų kaukolės ir išlikę erelio griaučiai⁴⁷.

Grioviais ir pylimais apjuosti aptvarai – hendžai. Aptvarai yra apvalūs ar beveik ovalūs, apjuosti 1–4 ar daugiau koncentriškų pylimų ir griovių. Senasis Anglijos neolitas ir buvo pavadintas pagal Windmill Hill'o aptvarą (26 pav.), kur aptikta labai daug to laikotarpio radinių. Daugiausia tokių aptvarų kalkinėse Pietų Anglijos žemėse, o neseniai jų rasta ir Airijoje⁴⁸. Griovių šlaitai beveik vertikalus, o dugnas – U raidės pavidalo, vidinėje

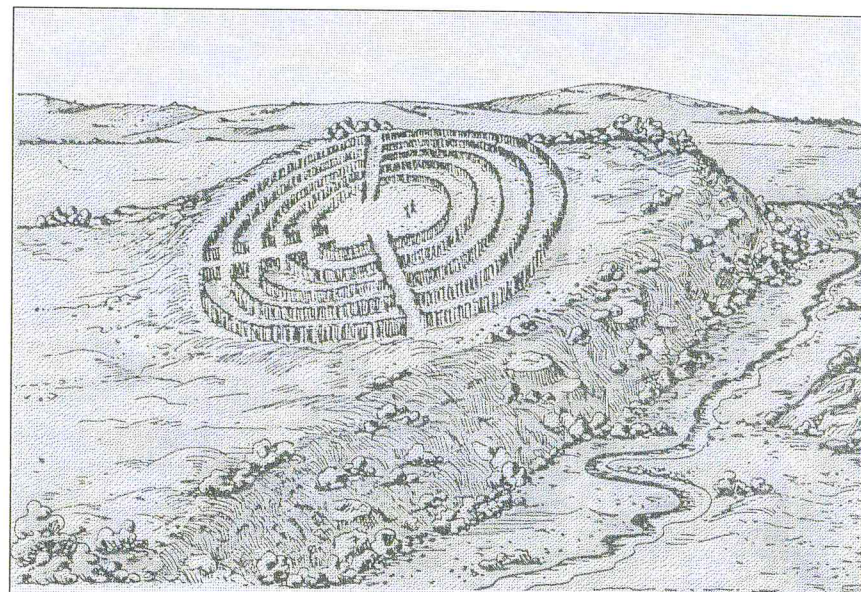
pusėje supiltas pylimas. Aptvarai nuo 3–4 akrų, kaip Coombe Hill'e, Susekse (Sussex), iki 19–20 akrų Hambleton Hill'e, Dorset'e, ar 20–21 akro pačiame Windmill Hill'e⁴⁹. Daugelyje aptikta rąstų konstrukcijų (27 pav.). Rąstų vartai, buvo tik Whitharok'e, bet Hembury'je ir Orsett'e, Esekso grafystėje, rasta į pylimą įkaltų stulpų. Orsett'o radiniai rodo, kad ten buvęs įspūdingas iš rąstų pastatytas įėjimas⁵⁰.

Grioviuose aptikta žmonių ir gyvulių kaulų, keramikos, gausybė maisto likučių bei titnaginių ir kaulinių įrankių. Daugiausia buvo stambiųjų galvijų, kiek mažiau kiaulių, avių ar ožkų ir šiek tiek šunų kaulų. Rasta keletas kilniųjų elnių ir stirnų kaulų. Daugybė jų – perskeltų ir ištrauktis čiulpais – sumesta į griovius. Taip pat aptikta duomenų, rodančių, kad laidojo gyvulių kaulus ir visus gyvulius. Dauguma žmonių griaučių suardyta⁵¹, bet kai kur pasitaikė ir išlikusių sveikų⁵².

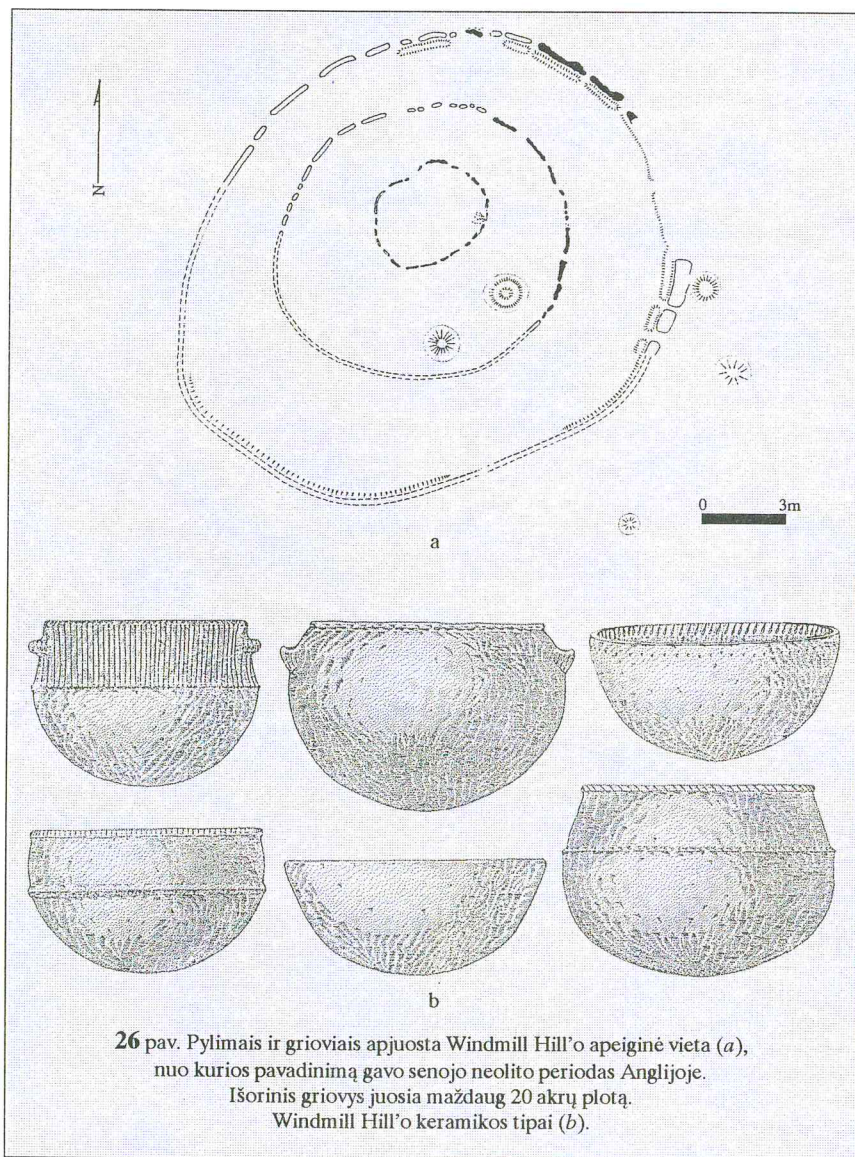
Dėl aptvarų paskirties sukurtą įvairių teorijų. Kai kas juos laikė įtvirtintais kaimais ir gyvulių gardais, tačiau pagal priimtinausią Smith'o⁵³ teoriją tai buvo ritualinių apeigų vietos. Drett'o teigimu, aptvarai susiję su laidojimo papročiais. Ten guldydavo mirusiuosius, ir erozijos veikiami kaulai bei į kapus sudėtos aukos nugrimzdavo į griovius. Gyvulių kaulai reikštų buvus gyvulių aukojimo apeigų⁵⁴. Dauguma aptvarų datuojama IV tūkstantmečiu pr. Kr. Kontinente priklausantys Lengjelio ir Juostinės keramikos kultūroms skiriami V tūkstantmečiui pr. Kr., o Piltuvėlinės keramikos kultūrai – IV tūkstantmečiui pr. Kr.

Titnago gavyba. Titnago gavyba buvo svarbi ūkio šaka. Church Hill'e, Findon'e, Susekse rasta duomenų, kad jo telkiniai buvo eksploatuojami jau 4200 m. pr. Kr. Rytų Anglijoje; į pietus nuo Wash'o titnago pilna visur, tačiau geras glūdi po kreidos sluoksniu. Kartais jo pasitaiko maždaug metro gylyje. Bet Norfolk'e, Grimes Grave, buvo iškasta net 15 m gylio šachtų⁵⁵. Titnago gabalus iškirsdavo ir siuntė į paskirties vietą. Titnaginiai įrankiai visoje teritorijoje nuo Kornvalio (Cornwall) iki Rytų Anglijos buvo pagaminti iš vienos rūšies titnago⁵⁶.

Airijoje gero titnago yra tikrai Antrimo pajūryje: jo gausu uolose ir pakrantėje. Kitur jis prastas, paliktas

27 pav. Artimos Windmill Hill'o ir kitiems „aptvarams“ paralelės, žinomos kontinente. Rekonstruotas pavyzdys su 5 koncentriškais rąstų žiedais yra iš Quensted'o, Vidurio Vokietija, Piltuvėlinės keramikos kultūra. IV tūkstantmetis pr. Kr.

26 pav. Pylimais ir grioviais apjuosta Windmill Hill'o apeiginė vieta (a), nuo kurios pavadinimą gavo senojo neolito periodas Anglijoje. Išorinis griovys juosia maždaug 20 akrų plotą. Windmill Hill'o keramikos tipai (b).

slinkusių ledynų. Kol prasidėjo titnago gavyba, įrankius darė iš ragainio ir kvarco.

Grimes Grave šalia kreidinio falo aptikta Deivės statulėlė. Šie daiktai rasti prie trikampio formos titnago krūvos, o jos apačioje, prieš statulėlę, buvo kreidinė taurė. Net abejojantys tyrinėtojai turėtų sutikti – šis radinys atspindi žmonių tikėjimus. Įdomu tai, kad paralelių pasitaiko Vidurio rytų Europos vario kasyklose, kur, pavyzdžiui, Rudna Glavoje, Serbijoje, Vinčos kultūros šachtose (apie 5000–4500 m. pr. Kr.) aptikta ypač gražios keramikos ir indas ar lempa su avino, aukoto Deivei Paukštei, galva. Nenuostabu, nes Deivė buvo amatų, taigi ir metalurgijos bei titnaginių įrankių gamybos, globėja⁵⁷.

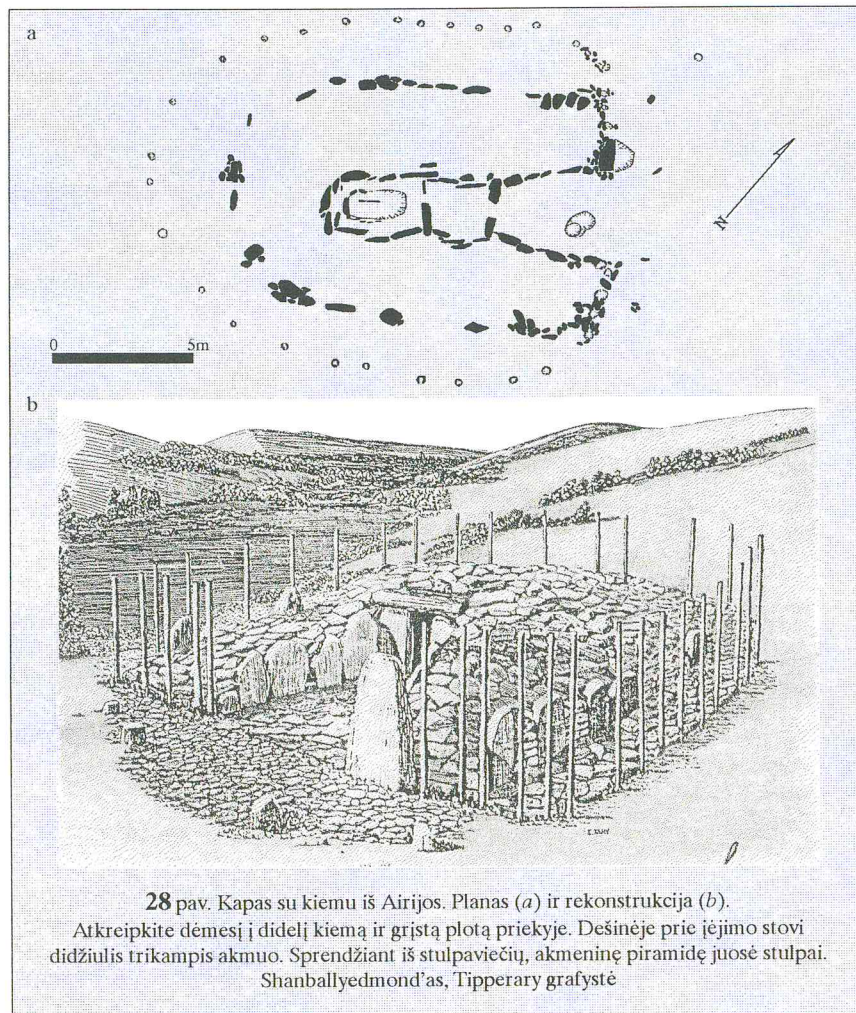
Kirvių dirbtuvės. Be titnago kasyklų, žinoma daugybė akmeninių kirvių dirbtuvių, t. y. tokių vietų, kur juos iškirsdavo, o gludinti siuntė kitur. Rasta gludintų akmeninių kirvių lobių ir kreidinių, aiškiai apeiginės paskirties kirvių. Nors jie nukeliamavo toli, kai kurias apylinkes, atrodo, aptarnavo vietinės individualios dirbtuvės. Velso (Wales) ir Kornvalio dirbtuvės eksportavo daugiausia gaminių. Vėliau, Šiaurės, Vidurio ir Pietų Anglijos dirbtuvės pagamindavo kur kas daugiau, negu reikėjo vietos poreikiams tenkinti, tad jos prekiaavo „urmu“⁵⁸.

Atrodo, ypač buvo vertinamas porcelanitas, tačiau kirvius gamino ir iš molio, skalūno, minkšto akmens, nefrito, dolorito, diorito, epidiorito ir kt.

Akmeniniai kirviai gludintu paviršiumi buvo daug geresni įrankiai negu tašyto akmens kirviai. Daugelis jų pagamintų, pavyzdžiui, iš kreidos, molio, nefrito ir serpentinų, niekada nebuvo naudojami, o skirti vien religiniams tikslams. Kirvių rasta rūpestingai užkastų prie įėjimo į Creevykeel'o kapą Airijoje. Kai kurie importuoti iš kontinento. Bretanėje kirvių su kotais ar be jų motyvas dažnai randamas ant megalitinių paminklų. Kirvis, kaip ir trikampis, buvo regeneracijos simbolis. Visoje Senojoje Europoje jis reiškė tą patį.

Keliai. Apie 4000 m. pr. Kr. Pietų Anglijoje, ypač Somerseto apylinkėje, pradėta tiesti kelius⁵⁹. Jie yra beveik to paties laikotarpio kaip ir aptvarai, Windmill Hill'o ir Fussell'o Lodge'o ilgieji pilkapiai bei titnago kasyklos. Ankstyviausias kelias yra Sweet Track'as, datuojamas tarp 4200 ir 3700 m. pr. Kr. Keliai tiesti mediniai ir skirti žmonėms vaikščioti per drėgnas pelkėtas vietas. Vėliau jie nugrimzdavo į susidariusias durpes.

Keramika. Grimstono-Lyles Hill'o keramika (vadinama pagal Grimstoną Jorkšyre ir Lyles Hill'ą Airijoje, Antrimo grafystėje) yra ankstyviausia

28 pav. Kapas su kiemu iš Airijos. Planas (a) ir rekonstrukcija (b).

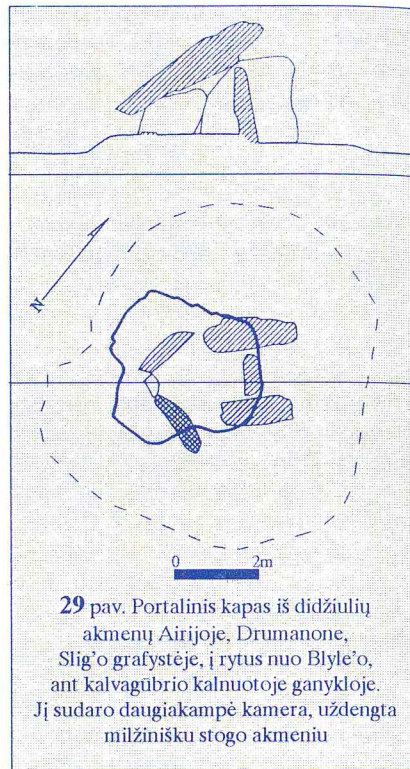
Atkreipkite dėmesį į didelį kiemą ir grįstą plotą priekyje. Dešinėje prie įėjimo stovi didžiulis trikampis akmuo. Sprendžiant iš stulpaviečių, akmeninę piramidę juosė stulpai. Shanballyedmond'as, Tipperary grafystė

ir labiausiai paplitusi. Būdingi jos bruožai – dirbiniai visi panašios formos, apvaliu dugnu, S pavidalo profilio, o dubenys – su apvadu. Keramika nedekoruota, indai ant graizo ir kaklelio viduje kartais turi griovelių ar bangelių. Jie be ašelių ar rankenėlių⁶⁰.

Hembury'o dirbinių daugiausia randama Britanijos pietvakariuose. Jie visiškai nepuošti, bet su horizontaliomis ir vamzdelių rankenėlėmis, kurios į išorę plėtėja kaip trimitas, todėl vadinamos trimitinėmis ašelėmis. Dailesnių šio keramikos stiliaus indų rasta Kornvalyje, Devone, Dorsete ir Viltšyre (Wiltshire) – vietose, kurios datuojamos apie 4200–3200 m. pr. Kr. Jie pagaminti iš molio, randamo tik Kornvalyje, Lizard Head'e. Šie indai visiškai vienodi. Tai leidžia manyti, kad juos gamino ir pardavinėjo į tolimas vietas⁶¹. Naujojo neolito namų ūkio molio dirbiniai vadinami Peterborough gaminiais ir yra išsirutulioję iš ankstyvosios Grimstono – Lyles Hill'o keramikos.

Airijoje keramikos lokalizacija ne tokia aiški. Išskyrus Limericko stilių, kurio dirbinių daugiausia Lough Gur'o ežero apylinkėje, kitų stilių aptinkama visoje saloje. Carrowkeel'io dirbinių randama ten, kur yra koridorinių kapų ir gyvenviečių, ir juos galima skirti ne vėlyvesniam laikotarpiui negu IV tūkstantmečio pr. Kr. vidurys. Jie stori, šiurkštūs, apvaliu dugnu, puošti linijiniais dūrių ir įbrėžimų raštais. Kita kategorija – tai dekoruota Linkardstown'o tipo keramika iš pilkapių, kur laidota po vieną mirusįjį⁶².

Škotijoje ir šiaurinėse salose vyrauja Unstan ir Grooved tipo (griovelinė) keramika. Unstan puodų apvaliu dugnu randama tiek kapuose, tiek gyvenamosiose vietose. Tai vietinis senojo neolito tradicijų variantas. Dirbiniai su grioveliais yra plokščiu dugnu, jų puošybą sudaro ne tiek įpjovos, kiek lipdytiniai elementai. Jie plačiai pasklidę po Angliją ir pietuose dažnai vadinami Rinyo–Clacton tipu.

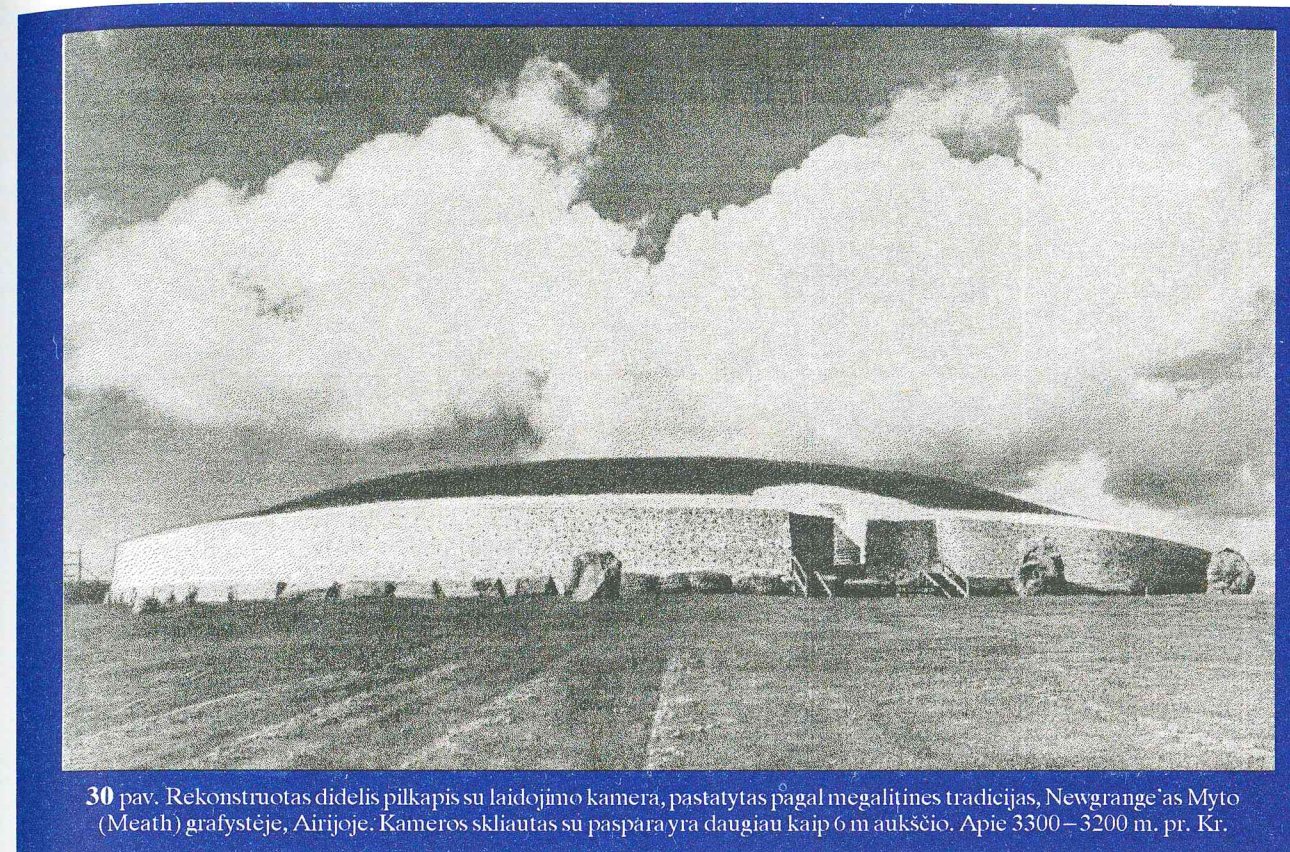
29 pav. Portalinis kapas iš didžiulių akmenų Airijoje, Drumanone, Slig'o grafystėje, į rytus nuo Blyle'o, ant kalvagūbrio kalnuotoje ganykloje. Jį sudaro daugiakampė kamera, uždengta milžinišku stogo akmeniu

Beveik neabejotina, kad dirbinių su grioveliais gaminių tradicijos gyvavo ir naujajame neolite⁶³.

Airijos laidojimo paminklai. Airijos megalitiniai laidojimo paminklai paskutinius 30 m. buvo intensyviai tyrinėjami, o rezultatus apibendrino de Valera. Septintajame dešimtmetyje iš tos medžiagos jis išleido keturis didelius tomus⁶⁴. Juose galima rasti daug informacijos, kuri anksčiau buvo neprieinama arba išbarstyta po publikacijas. Šioje apžvalgoje didžiausia megalitinių kapų dalis suskirstyta į 4 kategorijas: kapai su kiemeliu, portaliniai, koridoriniai ir pleištiniai kapai. Pastarieji priklauso bronzos amžiui, todėl čia nebus aptariami.

Kapai su kiemeliu. Dabar žinoma bemaž 300 šio tipo kapų, dar vadinamų raguotais, rastų beveik vien šiaurinėje Airijos dalyje. Daugiausia jų pajūrio zonoje, Mėjo, Donegolio ir Slaiogo grafystėse vakaruose. Kapai labai įvairios architektūros, tačiau pagrindiniai bruožai yra šie: didelė kiemo aikštelė su pakraščiuose pastatytais akmenimis ir laidojimo kamera, virš kurios supilta trikampė ar trapecinė akmenų piramidė (28 pav.). Vyrauja tendencija orientuoti kapus į rytus.

Šiuose kapuose rasta ir degintinių, ir nedegintinių palaidojimų, tačiau vyrauja, atrodo, degintiniai. Kapuose

30 pav. Rekonstruotas didelis pilkapis su laidojimo kamera, pastatytas pagal megalitines tradicijas, Newgrange'as Myto (Meath) grafystėje, Airijoje. Kameros skliautas su paspara yra daugiau kaip 6 m aukščio. Apie 3300–3200 m. pr. Kr.

laidojo vyrus, moteris ir vaikus, bet nė viename kape nerasta daug griaučių. Audleystown'e, Dauno grafystėje, aptikti 34 palaikai ir beveik visi nedeginti. Tarp įkapių buvo puoštų ir nepuoštų keramikos, titnaginių strėlių antgalių, gremžtukų ir peilių.

Kelios šių kapų radiokarbono datos rodo IV tūkstantmečio pr. Kr. pirmąją pusę (23 lentelė, žr. datas iš Tully).

Portaliniai kapai. Klasikiniai portaliniai kapai turi kamerą, pastatytą iš 6 akmenų – dviejų portalinių, dviejų šoninių, užpakalinio ir „kepurės“, ir yra labai įspūdingi gamtovaizdžio elementai (29 pav.). Akmuo-kepurė dažniausiai guli ant portalų ir už-

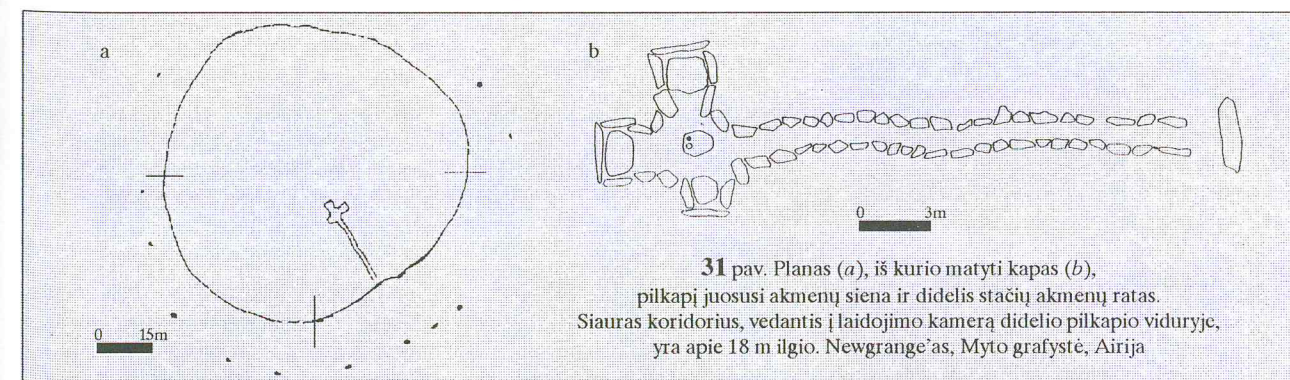
pakalinio akmens ir yra pakrypęs užpakalinės kapo dalies link, į šoninius akmenis dažniausiai nesiremia. Dabar šių kapų dažniau randama be sampilų.

Jie paplitę panašiai kaip ir kapai su kiemeliu, tik ribos ne tokios griežtos. Keletas portalinių kapų yra Leinster'e, pietrytinėje salos dalyje, keletas – Klero (Clare) ir Galvėjaus (Galway) grafystėse. Paprastai juos rengė žemumose, dažnai prie upelių. Yra manančių, kad portaliniai kapai išsirutuliojo iš kapų su kiemeliu, tačiau, kol dar neturime tikslesnių radiokarbono datų, nieko negalime apie tai pasakyti.

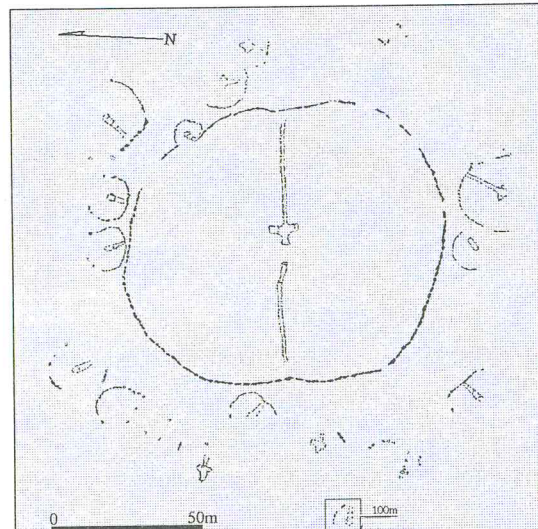
Iki paskutinių Poul nabron'e, Klero grafystėje, kasinėjimų žinojome tik apie vieną su tais kapais susijusį

laidojimo paprotį, t. y. kremaciją. Bet šioje kapavietėje rasta 22 nedegintų mirusiųjų liekanų. Portaliniuose kapuose dažniausiai aptinkama strėlių antgalių, gremžtukų, keramikos, akmeninių kirvių gludintu paviršiumi ir karolių. Poul nabron'e rastas kaulinis kabutis, 2 kvarco kristalai ir akmeninio smeigtuko grybo pavidalo galvute fragmentas⁶⁵.

Koridoriniai kapai. Iš visų Airijos megalitinių kapų tipų koridoriniai susilaukė daugiausia dėmesio, ypač paskutiniais dviem dešimtmečiais. Per šį laikotarpį iš didžiųjų kapų ištirti du – Newgrange'as ir Knowth'as (30, 31 pav.), ir išleista tyrimų medžiaga, kurioje yra visai netikėtos informacijos.

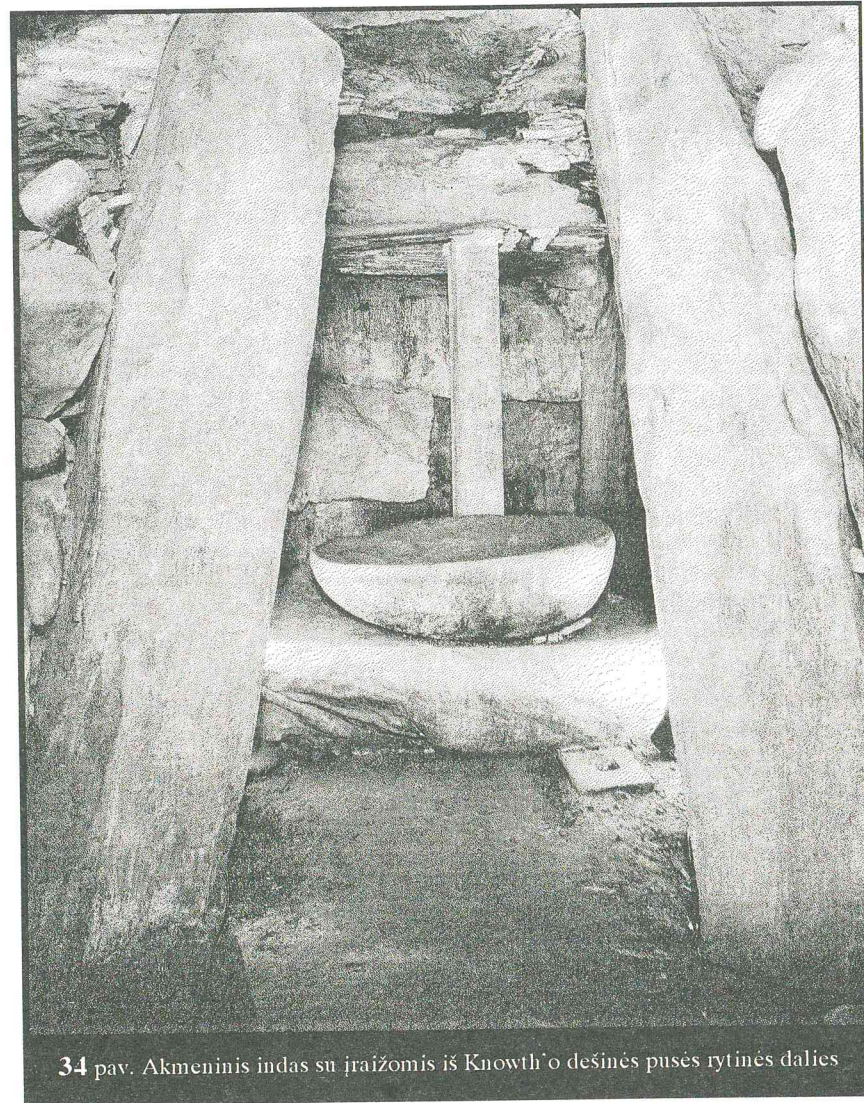
31 pav. Planas (a), iš kurio matyti kapas (b), pilkapijį juosusi akmenų siena ir didelis stačių akmenų ratas. Siauras koridorius, vedantis į laidojimo kamerą didelio pilkapiro viduryje, yra apie 18 m ilgio. Newgrange'as, Myto grafystė, Airija

32 pav. Knowth'o komplekso planas. Parodytas pagrindinis pilkapis, rytinis ir vakarinis kapai su ilgais koridoriais ir mažieji kapai palydovai. Apie 3500 m. pr. Kr. Myto grafystė, Airija

33 pav. Nuostabus meno kūrinys iš Knowth'o: galvutė su plačiai išžiota burna, įviji akys, gyvatukių įvijos iš abiejų pusių, ant kaktos ir smakro įrėžtas ornamentas. Tai tikriausiai stilizuotas Mirties ir Atgimimo Deivės atvaizdas

34 pav. Akmeninis indas su įraižomis iš Knowth'o dešinės pusės rytinės dalies

Koridorinių kapų dažniausiai randama kapinyuose, kur yra vienas pagrindinis paminklas ir daug „palydovų“. Toks išdėstymas akivaizdžiausias Knowth'e: aplink didįjį kapą yra mažiausiai 16 mažesnių⁶⁶ (32 pav.). To paties kapinyno plotų dydžio skirtumas tiesiog stulbinantis. Knowth'e plotas Nr. 1 yra maždaug 85 m skersmens, o Nr. 16 – tik šiek tiek didesnis nei 4 m.

Kitų tipų kapų sampilai virš kamerų yra trapeciniai ar ovalūs, o koridorinių kapų – apvalūs. Dar vienas skirtumas, kad jie įrengti kalvelėse ar kitokiose aukštesnėse vietose. Kapai orientuoti dažniausiai į rytus, ir nėra jokių abejonių, kad didysis Newgrange'o kapas yra atgręžtas į vidurio žiemos saulėtekį.

Koridoriniuose kapuose randami daiktai yra ne buitinės paskirties. Titnaginių įrankių pasitaiko ypač retai, ir iki šiol juose rasta tik Carrowkeel'io tipo keramikos. Newgrange'e neaptikta nė vienos šukės⁶⁷. Koridoriniuose kapuose rasta kaulinių ir raginių smeigtukų, rutuliukų, kabučių ir karoliukų. Rutuliukai pagaminti, pavyzdžiui, iš kreidos, degto molio ir įvairių rūšių akmens: kalkakmenio, marmuro, kvarcito, serpentino ir bazalto. Knowth'e rasta labai gražiai iš titnago išskaptuota galvutė (33 pav.). Ji vaizduoja antropomorfinę galvą plačiai išžiota burna, įvijinėmis akimis, su įvijomis abiejuose šonuose ir grioveliniu raštu ant kaktos ir smakro. Tai tikriausiai stilizuotas Kapų Deivės,

Mirties ir Atgimimo Deivės atvaizdas. Koridoriniai kapai, ypač Boyne slėnyje, garsėja meno kūriniais, išraižytais akmenyse. Vargu ar galima abejoti dėl šių raižinių apeiginės paskirties (žr. VII sk. 4 poskyrį). Ir Newgrange'e, ir Knowth'e rasta puikių akmeninių dubens pavidalo baseinų (34 pav.). Juose aptikta degintos ugnies pėdsakų.

Pagal radiokarbono datas, nustatytas Newgrange'e ir Knowth'e, šie didingi paminklai priklauso IV tūkstantmečio pr. Kr. antrajai pusei (24 lentelė).

Linkardstown'o pilkapiai. Dar vienas visai skirtingas kapų tipas – tai Linkardstown'o tipo kapai Airijos rytuose. Jie įrengti akmeniniuose karsuose po apvaliais sampalais. Priešingai nei kiti megalitiniai kapai, šie nėra grupiniai, juose laidota po vieną mirusįjį. Kiekviename iš 8 kapų, kurie skiriami Linkardstown'o grupei, ir dar kituose dvidešimt dviejuose, skiriamuose šiai grupei, rasta nedeginto suaugusio vyro palaikų liekanų. Kai kuriuose dar aptikta kito žmogaus, dažniausiai vaiko ir jaunuolio, liekanų. Nors kape galėjo būti palaidota daugiau nei vienas žmogus, laidojimo apeigas atlikdavo tik kartą, o paskui kapą visam laikui uždarydavo. Svarbiausi šių kapų radiniai – išpuošti dubenys apvaliu dugnu su kakleliu. Visas indų paviršius buvo ornamentuotas, dugnai puošti kryželių arba spindulių raštu. Šie saulės motyvai primena ornamentus, kuriais puošti ankstyvojo bronzos amžiaus puodų dugnai, taip pat Vidurio Europos Rutulinių amforų ir Badeno kultūrų indai, datuojami IV tūkstantmečio pr. Kr. antrąja puse.

Remiantis radiokarbono datomis, mažiausiai trys iš šių kapų priklauso IV tūkstantmečio pr. Kr. viduriui. Vadinas, jie beveik to paties laikotarpio kaip ir didieji koridoriniai kapai iš Boyne slėnio.

Linkardstown'o kapai reikšmingi tuo, kad duoda informacijos apie pačius ankstyviausius Airijos kapinytus su atskirais kapais, kuriuose atsispindi visiškai kiti laidosenos bruožai ir ideologija negu megalitinių kapų tradicijose. Jie priklauso Kurganų (indoeuropiečių) kultūrai (žr. X skyrių)⁶⁸.

Anglijos laidojimo paminklai. Anglijos vakaruose dažnesni yra akmeniniai paminklai, siejami su airių paminklais, o rytinėse srityse ankstyviausius laidojimo paminklus įrengdavo iš

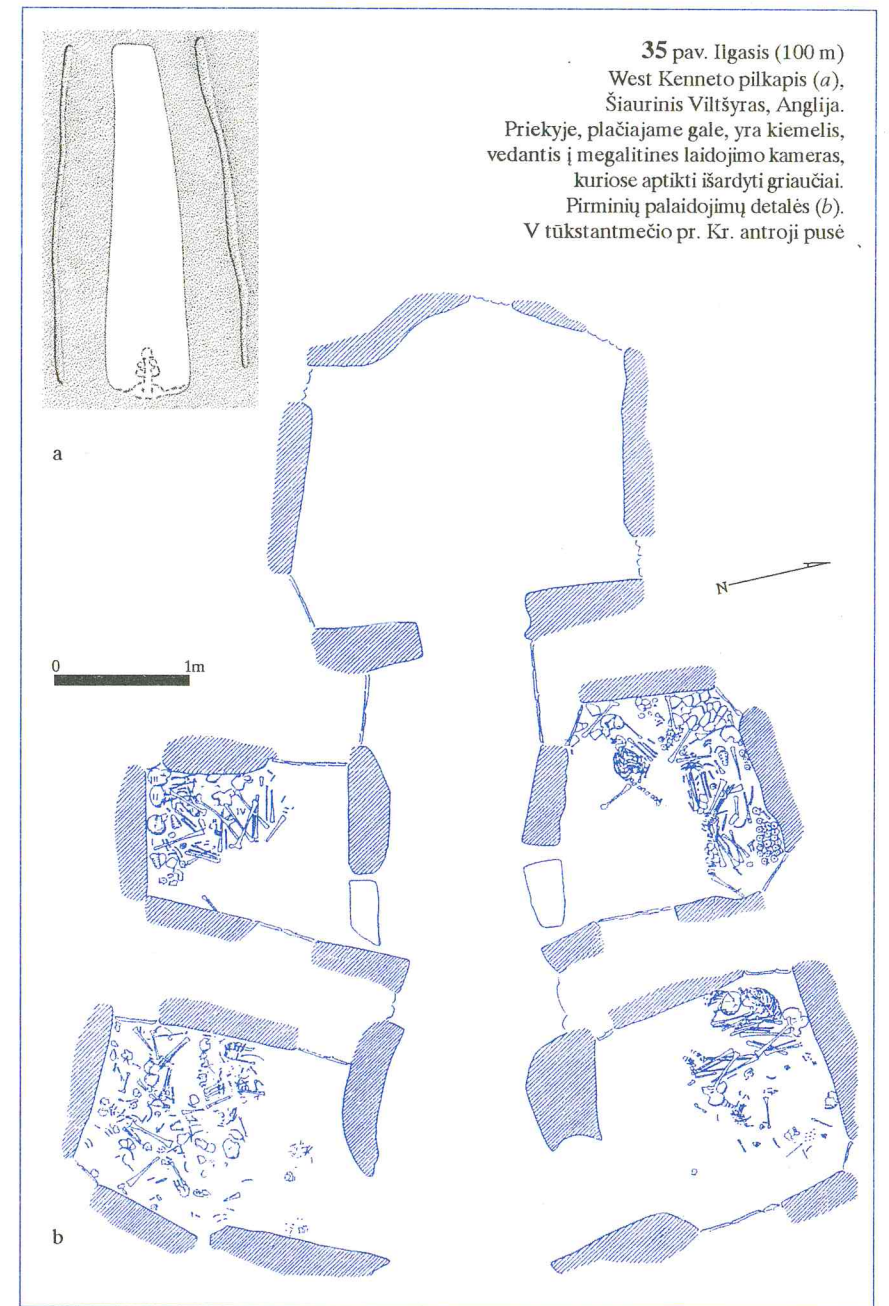
medžio ir užpildavo ilgaisiais žemių pilkapiais.

Portaliniai kapai. Sprendžiant iš keramikos, siejamos su V tūkstantmečio pr. Kr. vidurio Hembury'o aptvaru, Vello ir Kornvalio portaliniai kapai, panašiai kaip ir Airijos kapai, yra vienas iš ankstyviausių kapų tipų.

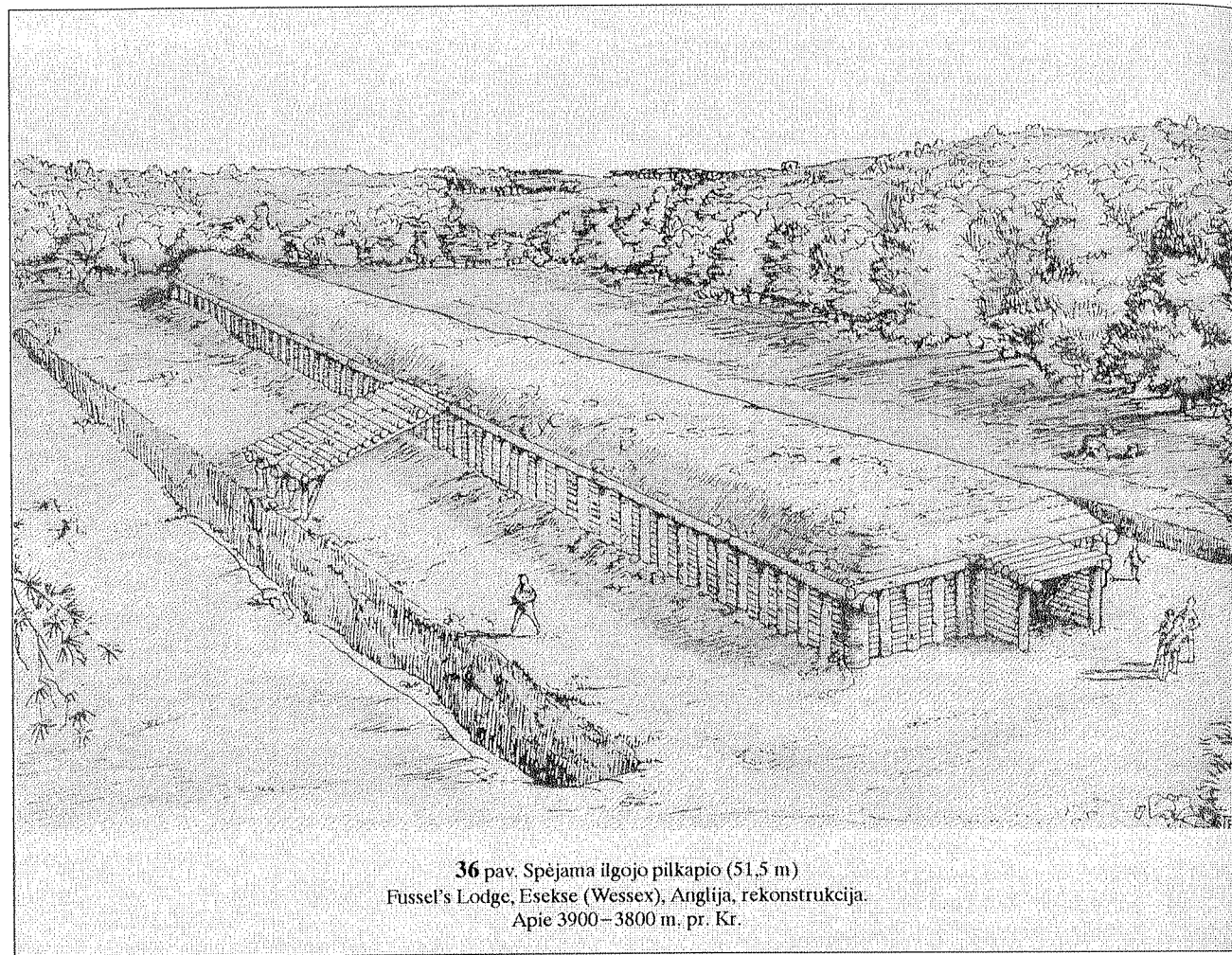
Pilkapiai su akmenų kameromis. Pilkapiai su kameromis, panašūs į Airijos kapus su kiemelium, yra supilti iš akmenų ir skiriami į 2 grupes: Cotswolds'o-Severn'o, Pietų Velse ir Vakarų Anglijoje (pagal Severn'o upę ir Cotswolds'e), ir Clyde'o kapus, priklausančius Clyde-Carlingford'o grupei kitoje

Airijos jūros pusėje⁶⁹. Clyde'o grupė yra Škotijos vakaruose ir pietvakariuose, o terminas „Carlingford“ reiškia tą patį, ką Airijoje „Court Tombs“, t. y. kapus su kiemeliais. Nors šie terminai dar ir dabar vartojami, darosi vis aiškiau, kad tie pavadinimai žymi tik kapų variantus.

Ilgieji žemių pilkapiai. Jų radiokarbono datos yra pačios seniausios. Kai kurie ilgieji žemių pilkapiai skiriami V tūkstantmečiui pr. Kr. (23 lentelė). Jie daugiausia paplitę nuo Pietų Anglijos aukštyn rytinėje salos dalyje iki Pietų Škotijos. Dauguma ilgųjų žemės pilkapių įrengta kalkinėse žemėse,

35 pav. Ilgasis (100 m) West Kenneto pilkapis (a). Šiaurinis Viltšyras, Anglija. Priekyje, plačiajame gale, yra kiemelis, vedantis į megalitines laidojimo kameras, kuriose aptikti išardyti griaučiai. Pirminių palaidojimų detalės (b). V tūkstantmečio pr. Kr. antroji pusė

36 pav. Spėjama ilgojo pilkapiro (51,5 m)
Fussell's Lodge, Esekse (Wessex), Anglija, rekonstrukcija.
Apie 3900–3800 m. pr. Kr.

o ilgųjų akmenų sampilų daugiausia susitelkę ant rūgštesnių molžemių ir akmenuoto molio⁷⁰.

Nuo XVII a. didžiojo antikvaro Johno Aubrey'io laikų manoma, kad šios įspūdingos ilgos kalvos (35 pav.) yra laidojimo paminklai, ir iš tiesų daugelyje jų rasta žmonių palaikų. Tačiau kitose kalvose griaučių liekanų nerasta, o kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, Fussell's Lodge'o, ilgasis žemių pilkapis supiltas ant medinio laidojimo namelio. Paskutinių metų duomenimis, gana dažnai ilgąjį pilkapį papildavo ant laidojimo namelio (36 pav.).

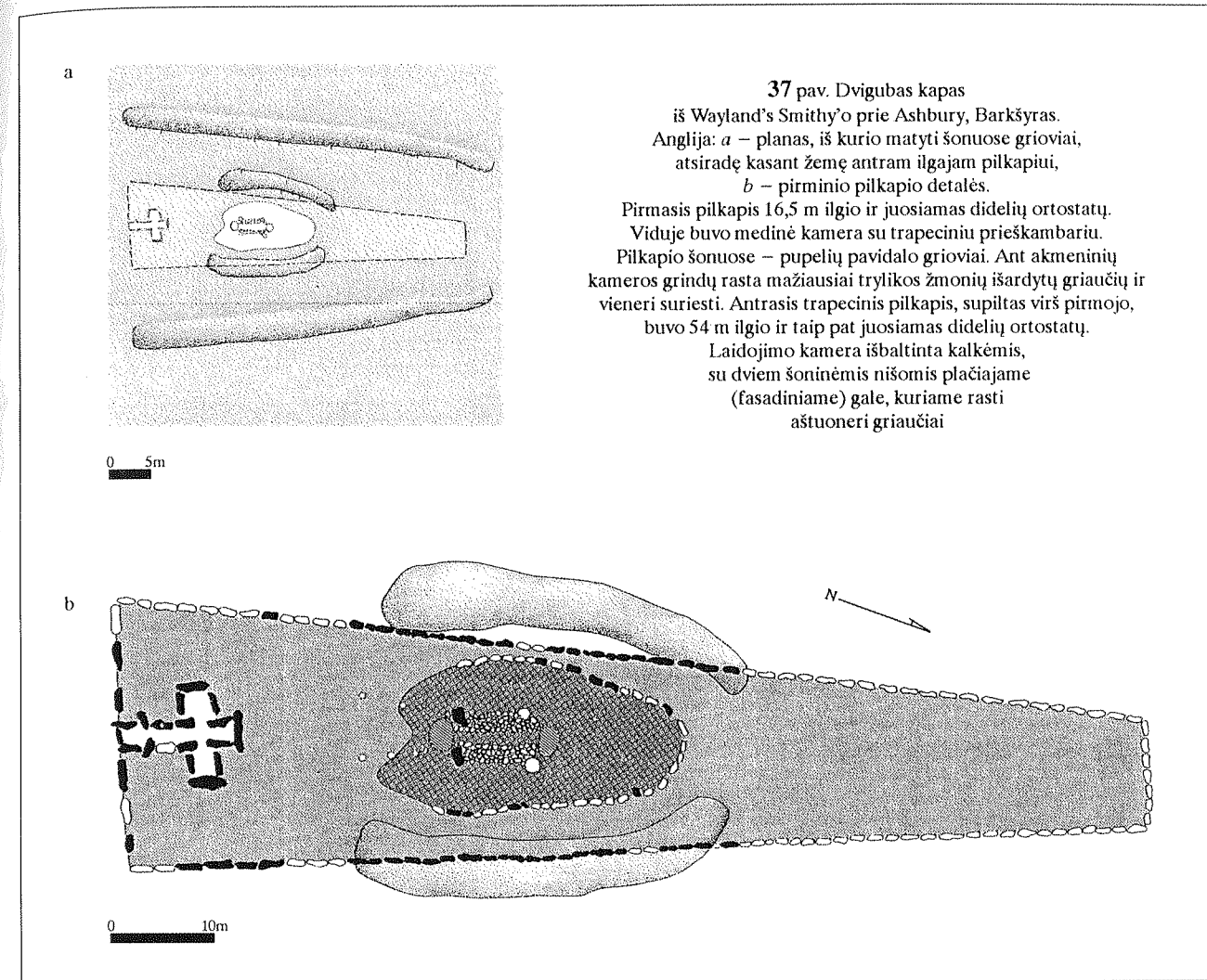
Wayland Smithy'e išlikęs laidojimo namelis iš rąstų; jį dengia ilgasis žemių pilkapis, virš kurio įrengtas kapas su kamera⁷¹. Daugelyje kapų taip pat yra daiktų, rodančių, kad vyko laidojimo puotos ir tam tikros apeigos. Geriausiai tai atspindi West Kennet'as, kur koridoriuje į kameras tarp kalkinių riedulių sąnašų buvo priversta keramikos (iš viso 250 indų), gyvulių kaulų ir kitokių daiktų⁷².

Orknio salų kapai su kameromis ir koridoriais. Škotijos ir Orknio salų kapus su kameromis ir ilguosius pilkapius nuodugnai tyrė Audrey Henshall⁷³. Kapus su kameromis ji suskirstė į Clyde'o tipo kapus ir koridoriais kapus. Clyde'o kapai, randami Argyll'e ir Arron'e, Hebriduose, Pertšyre (Pertshire) ir Škotijos pietvakariuose, panašūs į Airijos kapus su kiemeliumi. Koridoriais kapai skirstomi į 4 svarbiausius tipus: 1) pagrindiniai koridoriais kapai archeologinėje literatūroje vadinami Orkney–Cromarty–Hebrides (O–C–H) tipo. Jų kameros kartais tokios išstos, kad sampilai jau nebe apvalūs, bet pailgi. Jų daugiausia aptikta Orknio salose. Tipiški pavyzdžiai yra Mindhowe, Rousay saloje ir Isbiter'is, esantis South Ronaldsay'e (VII sk., 110 pav.); 2) Bargrennan'o tipas – tai maža kapų grupė, vietinis ankstyvųjų Clyde'o kapų ir O–C–H koridoriais kapų hibridas. Jie paplitę ten pat, kur ir Clyde'o grupės kapai; 3) Clava tipo kameros, kurių

randama aplink Inverness'ą ir gretimose grafystėse. Tik apie 12 tokių kapų iš kitų išsiskiria tuo, kad orientuoti į pietvakarius, o koridoriais kapai – dažniausiai į rytus. Aplink šios grupės kapus yra ir akmenų ratas⁷⁴; 4) Maes Howe'o grupė randama tik Orknio salose ir yra artimiausia Airijos didiesiems koridoriais kapams. Pats Maes Howe'as yra įspūdingas paminklas (37 pav.).

Škotijos ilgieji pilkapijai dažniausiai būna akmeniniai. Du visiškai ištirti pilkapijai yra Lochhill'e, Kirkcudbrightshire⁷⁵, ir Dalladies'e, Kin-cardineshire⁷⁶. Abiejuose rasta vidinių medžio statinių pėdsakų. Iš Lochhill'o nustatyta radiokarbono data yra apie 3900 m. pr. Kr.

IV tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje tiek Anglijoje, tiek Airijoje prasideda permainingos. Nors tai dar neolitas, bet naujų apeiginių paminklų, pavyzdžiui, aptvarų (hengės), akmenų ratų ir net naujo keramikos tipo – dirbinių su grioveliais – atsiradimas liudija

37 pav. Dvigubas kapas
iš Wayland's Smithy'o prie Ashbury, Barkšyras.
Anglija: a – planas, iš kurio matyti šonuose grioviai,
atsiradę kasant žemę antram ilgajam pilkapiui,
b – pirminio pilkapiro detalės.
Pirmasis pilkapis 16,5 m ilgio ir juosiamas didelių ortostatų.
Viduje buvo medinė kamera su trapeziniu prieškambariu.
Pilkapio šonuose – pupelių pavidalo grioviai. Ant akmeninių
kameros grindų rasta mažiausiai trylikos žmonių išardytų griaučių ir
vieneri suriesti. Antrasis trapezinis pilkapis, supiltas virš pirmojo,
buvo 54 m ilgio ir taip pat juosiamas didelių ortostatų.
Laidojimo kamera išbaltinta kalkėmis,
su dviem šoninėmis nišomis plačiajame
(fasadiniame) gale, kuriame rasti
aštuoneri griaučiai

vykstant kažką nauja. Galbūt pati didžiausia permaina buvo paprotys laidoti mirusiuosius po vieną, pirmiausia atsiradęs IV tūkstantmečio pr. Kr. viduryje Airijos Linkardstown'o kapinyne. Anglijoje jį buvus rodo radiniai iš

Liff's Low'o, Derbišyro grafystėje, ir Duggleby Howe. Laidosenos permainingos turbūt ryškiausiai matyti iš Whitegrounds'o pilkapiro Burythorpe. Čia apvalaus pilkapiro viduryje buvo nedeginto vyro kapas, o pilkapis supiltas

virš ankstyvesnio kapo su 8 mirusiųjų palaikais. Ankstyvojo kapo radiokarbono data yra maždaug 3700 m. pr. Kr., o viršutinio pilkapiro – apie 3340–3120 m. pr. Kr.⁷⁷

- ¹P. Ducos, „L'élevage en Méditerranée occidentale“, *Actes du Colloque Intern de l'Institut de Recherches Méditerranéennes*, C.N.R.S., 1976: 77; J. Roche, *Le gisement mésolithique de Moita do Sebastião, Muge, Portugal*, Instituto de Alta Cultura, Lisbon, 1972; Jean Guilaine and Jean-Louis Roudil, „Les civilisations néolithiques en Languedoc“, *La Préhistoire Française*, II (ed. J. Guilaine), Paris: (Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1976: 267; F. Poplin, Th. Poulain, P. Méniel, J.-D. Vigne, D. Geddes, and D. Helmer, „Les débuts de l'élevage en France“, *Le Néolithique de la France*, Hommage à G. Bailloud. J.-P. Demoule and J. Guilaine eds., Paris: Picard, 1986: 37–51.
- ²Nigel Mills, „The Neolithic of Brittany“, *Ancient France* (Chr. Scarre, ed.), Edinburgh: University Press, 1984: 109.
- ³Jean Guilaine, „The earliest Neolithic in the West Mediterranean: a new appraisal“, *Antiquity*, LIII 1979: 22–30; Patricia Phillips, *Early Farmers of West Mediterranean Europe*, London: Hutchinson, 1975: 48.
- ⁴Paul Bahn, „The Neolithic in the French Pyrenees“, *Ancient France* (Chr. Scarre, ed.), Edinburgh: University Press, 1984: 184–222.
- ⁵Carne Olária, *Cova Fosca. Un asentamiento meso-neolítico de cazadores y pastores en la serania del Alto Maestrazgo. Castellón*, 1988 (Monografías de Prehistoria i Arqueologia Castellonafques, 3).
- ⁶H. Schubert and V. Pascual, „Datación por el C-14 de los estratos con cerámica cardial de la Coveta de l'Or“, *Archivo de Prehistoria Levantina*, XI (Valencia): 45–51; B. Martí, „Cova de l'Or“ (Beniars, Alicante), *Trabajos Varios del S.I.P.*, Valencia, 1977.
- ⁷M. Hopf, „Triticum monococcum L. y Triticum dicoccum Schübl., en el Neolítico antiguo español“, *Archivo de Prehistoria Levantina*, XI, Valencia, 1966: 53–73.
- ⁸A. M. Vicent and A. M. Muñoz, „Segunda Campana de Excavaciones. La Cueva de Los Murcielagos, Zuheros (Córdoba)“, 1969, *Excavaciones Arqueológicas en España*, 77, 1973; P. Lopez, „La problemática cronológica del neolítico peninsular“, *C-14 y Prehistoria de la Península Ibérica*, Reunion, 1978, Madrid, Serie Universitaria, 77:51.
- ⁹P. Lopez, *Ibidem*: 53.
- ¹⁰Jean Guilaine and Octavio da Veiga, Ferreira „Le Néolithique ancien au Portugal“, *Bulletin*

- de la Société Préhistorique Française*, 67, 1970: 304–322. P. Phillips, *Ibidem*: 71.
- ¹¹Chr. Scarre, „The Neolithic of West-Central France“, *Ancient France* (Chr. Scarre, ed.), Edinburgh, 1984: 327.
- ¹²Antonio Beltrán, *Da cacciatori ad allevatori. L'arte nepestre del Levante Spagnolo*, Milano, 1979; H. N. Savory, *Spain and Portugal*, London: Thames and Hudson, 1968: 57; Carne Olária, *Ibidem*: 423–424.
- ¹³M. Pelicer, „El neolítico y el bronce de la Cueva de la Cariguela del Piñar“, *Trabajos de Prehistoria*, 15, Madrid.
- ¹⁴D. Binder and J. Courtin, „Les styles céramiques du Néolithique ancien provençal“, *Le Néolithique de la France*, Hommage à G. Bailloud. J. P. Demoule and J. Guilaine, eds., Paris: Picard, 1986: 83–93; J. Guilaine, „Le Néolithique ancien en Languedoc et Catalogne“, *Le Néolithique de la France*, *ibid.*: 71–82; F. Treinen Caestre, „Le groupe de Montbol dans son contexte pyrénéen“, *Ibidem*: 217–232.
- ¹⁵A. Niederlender, R. Lacam, J. Arnal, *Le gisement néolithique de Roucadour* (3rd Supplement to Gallia Préhistoire), Paris, 1966; Chr. Scarre, „The Neolithic of West-Central France“, *Ancient France*, 1984: 228.
- ¹⁶P.-R. Giot, J. L'Helgouach, and J. Monnier, *Préhistoire de la Bretagne*, Rennes: Ouest France, 1979.
- ¹⁷J. Vaquer, „Le Chassén meridional. Etat de la question“, J.-P. Demoule and J. Guilaine, eds., *Le Néolithique de la France*, Paris: Picard, 1986: 233–244.
- ¹⁸L. Meroc and G. Simonnet, „Le village néolithique Chasséen de Saint-Michel-du-Touch, commune Toulouse (Haute Garonne)“, *Bulletin de la Société Méridionale de Spéléologie et de Préhistoire*, 1969: 14–15, 27–37; *Id.*, „Le Chasséen de la haute et de la moyenne vallée de la Garonne“, *Les Civilisations Néolithiques du Midi de la France*, J. Guilaine, ed., 1970; Kitas kaimas buvo tyrinėtās Villeneuve-Tolosane: J. Clottes, J.-P. Giraud, F. Rouzand, and J. Vaquer, „Le village néolithique de Villeneuve-Tolosane“, *Archaeologia*, no. 130, 1978: 6–13.
- ¹⁹J. Arnal and G. Rodriguez, „Le gisement saintponien de Dorio, Felines-Minervois (Hérault)“, *Bulletin du Musée d'Anthropologie Préhistorique de Monaco* 17, 1971: 171–190.
- ²⁰L. Barfield, *Northern Italy Before Rome*. London: Thames and Hudson, 1971; B. Bagolini,

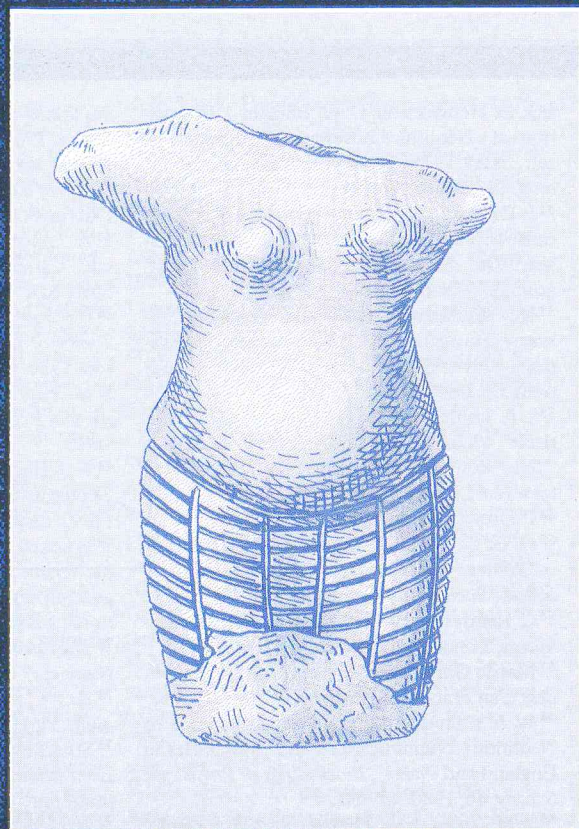
- „Notizie preliminari sulle ricerche nell'insediamento neolitico di Fimon-Molino, Casaretto (Vicenza), 1969–1972“, *Rivista Sci., Preist.*, 27–1, 1973: 161–215.
- ²¹P. Castelfranco, *Cimeli dei Museo Ponti nell'Isola Virginia (Lago Varese)*, Milan, 1916; L. Barfield, *Ibidem*.
- ²²Barfield, *Ibidem*: 52.
- ²³M. R. Sauter, „Sepultures à cistes du Bassin du Rhône“, *Sibirium*, 1950, II.
- ²⁴Victorine von Gonzenbach, *Die Cortailodkultur in der Schweiz. Monographien zur Ur- und Frühgeschichte der Schweiz*, 7, Basel, 1949.
- ²⁵Emil Vogt, „Das steinzeitliche Uferdorf Egolzwil, Kr. Luzern“, *Zeitschrift Schweizerischer Archäologie*, 4. Kunstgeschichte XII, 1951: 193–215; René Wyss, „Das jungsteinzeitliche läger-Bauerndorf von Egolzwil 5 im Wauwilermoos“, *Archaeologische Forschungen*, Schweizerisches Landesmuseum Zürich, 1976.
- ²⁶Hans-Georg Bandi, Hansjürgen Müller-Beck, eds. *Seeberg Burgäschisee-Süd. Acta Bernensia*, II, 1963–69, Stämpfli and CIE, Bern.
- ²⁷Emil Vogt in W. U. Guyan, ed., *Das Pfahlbauproblem*, Basel (Birkhäuser), 1955: *Idem*, „Der Stand der neolithischen Forschung in der Schweiz“, *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*. J. Böhm and S. J. De Laet, eds., Prague, Czechoslovak Academy of Sciences, 1961.
- ²⁸J. Boesnecky, „Die Tierreste“, in *Seeberg Burgäschisee-Süd, Acta Bernensia*, II, 3, 1963.
- ²⁹Hansjürgen Müller-Beck, „Prehistoric Swiss Lake Dwellers“, *Scientific American*, 1961, vol. 205, no. 4: 138–147.
- ³⁰H. Müller-Beck, „Jahrhringchronologische Synchronisierung der jungsteinzeitlichen Siedlungen Thayngen-Weier und Burgäschisee-Süd und Südwest“, *Germania* 41, 7, 1963.
- ³¹Bruno Huber, „Seeberg, Burgäschisee-Süd, Dendrochronologie“, *Seeberg-Burgäschisee-Süd*, II, 4, H.-G. Bandi and H. Müller-Beck, eds., C. W. Ferguson, B. Huber, and H. Suess, „Determination of the Age of Swiss Lake Dwellings as an Example of Dendrochronologically-Calibrated Radiocarbon Dating“, *Zeitschrift für Naturforschung*, 21, 7, 1966: 1173–1177.
- ³²J. L'Helgouach and Ch.-T. Le Roux, „Morphologie et chronologie des grandes architectures de l'Ouest de la France“, *Le Néolithique de la France*, J. O. Demoule and J. Guilaine, eds., Paris: Picard, 1986: 188–191.

- ³³P.-R. Giot, J. L'Helgouach, and J. Monnier, *Préhistoire de la Bretagne*, Rennes: Ouest France, 1979; Elizabeth Shee Twohig, *The Megalithic Art of Western Europe*, Oxford: Clarendon Press, 1981: 162; Aubrey Burl, *Megalithic Britain*, London: Thames and Hudson, 1985.
- ³⁴Twohig, *Ibidem*: 178.
- ³⁵J. L'Helgouach and Ch.-T. Roux, *Ibidem*: 190.
- ³⁶Ch.-T. Le Roux, „Informations archéologiques“, *Gallia Préhistoire*, 24 (1981): 395–423; *Idem*, „Le tumulus de Gavrinis, état des recherches“, *Bulletin Société préhist. française*, 80, 1983: 131.
- ³⁷J. Lecornec, „Le cairn de Petit-Mont à Arzon (Morbihan)“, *Bulletin Société préhist. française*, 80, 1983: 131.
- ³⁸A. Thom, T. S. Thom, *Megalithic Remains in Britain and Brittany*, Oxford: University Press, 1978.
- ³⁹M. Almagro and A. Arribas, *El poblado y la necrópolis megalítica de Los Millares*, Bibliotheca Praehistorica España III, Madrid, 1963; G. V. Leisner, *Die Megalithgräber der ibenschen Halbinsel*, Der Westen, Berlin: de Gruyter, 1956–65.
- ⁴⁰A. Whittle, „Earlier Neolithic Enclosure in North-West Europe“, *Proceedings of the Prehistoric Society*, 43, 1977: 329–348.
- ⁴¹A. ApSimon, „An Early Neolithic House in Co. Tyrone“, *Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, 99 Pt. 2, 1969: 165–168.
- ⁴²A. ApSimon, 1969: 167.
- ⁴³F. Pryor, *Excavation at Fengate, Peterborough, England. The First Report*, Royal Ontario Museum Archaeology Monograph 3, 1974; C. H. Houlder, „A Neolithic Settlement on Hazard Totnes“, *Trans. Devon Arch. Explor. Soc.*, 21: 2–31.
- ⁴⁴Michael J. O'Kelly, *Early Ireland*, Cambridge: University Press, 1989.
- ⁴⁵S. Caufield, „Neolithic Fields: The Irish Evidence“, *Early Land Allotment in British Isles*, H. C. Bowen and P. J. Fowler (eds), Oxford: BAR British Series 48, 1978: 137–143.
- ⁴⁶D. V. Clarke and N. Sharples, „Settlement and Subsistence in the Third Millennium B. C.“, *The Prehistory of Orkney*, Colin Renfrew (ed.), Edinburgh: University Press, 1985: 54–82.
- ⁴⁷*Ibidem*: 68.
- ⁴⁸A. Whittle, *Ibidem*: 337, 339.
- ⁴⁹P. Ashbee, *The Ancient British*, Norwich: Geo Abstracts Ltd., 1978: 71.

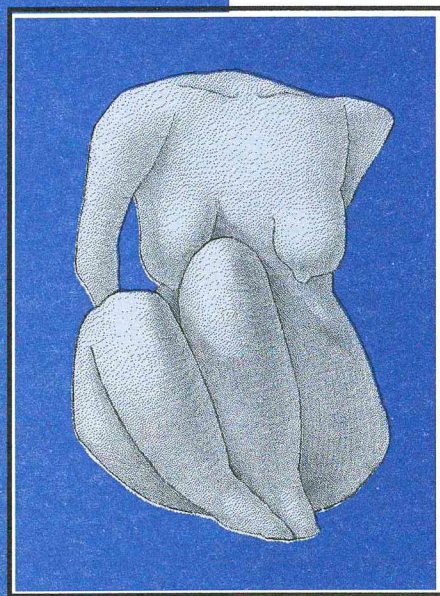
- ⁵⁰J. D. Hedges and D. G. Buckley, „Excavations at a Neolithic Causewayed Enclosure, Orsett, Essex, 1975“, *Proceedings of Prehistoric Society*, 44, 1978: 219–308.
- ⁵¹P. Drewett, „The excavation of a Neolithic causewayed enclosure on Offham Hill, East Sussex, 1976“, *Proceedings of the Prehistoric Society*, 43 (1977): 201–242.
- ⁵²Rey Robertson-McKay, „The Neolithic Causewayed Enclosures at Staines, Surrey; Excavations 1961–63“, *Proceedings of Prehistoric Society*, 53: 23–128.
- ⁵³I. F. Smith, „Windmill Hill and its Implications“, *Palaeohistoria*, XII (1966): 469–481; „The Neolithic“, *British Prehistory*, Colin Renfrew (ed.), London: Duckworth: 100–136.
- ⁵⁴P. Drewett, žr. 51 išnaša.
- ⁵⁵G. de G. Sieveking et al., „The New Survey of Grimes Graves, Norfolk“, *Proceedings of Prehistoric Society*, 39, 1973: 182–218.
- ⁵⁶C. Renfrew (ed.), „The Neolithic“, *British Prehistory*, London Duckworth, 1974: 100–136.
- ⁵⁷Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess*, San Francisco: Harper & Row, 1989: 69.
- ⁵⁸W. A. Cummins, „Stone Axes as a Guide to Neolithic Communications and Boundaries in England and Wales“, *Proceedings of Prehistoric Society*, 46, 1980: 45–60.
- ⁵⁹J. M. Coles, F. A. Hibbert and B. J. Orme, „Prehistoric Roads and Tracks in Somerset: 3. The Sweet Track“, *Proceedings of Prehistoric Society*, 39, 1973: 256–298.
- ⁶⁰S. Piggott, *Neolithic Cultures of the British Isles*, Cambridge, University Press, 1954; C. Renfrew (ed.), „The Neolithic“, *British Prehistory*, London: Duckworth, 1974: 100–136.
- ⁶¹D. P. S. Peacock, „Neolithic Pottery Production in Cornwall“, *Antiquity*, 43: 170, 1969: 145–149.
- ⁶²A. L. Brindley, J. N. Lanting and W. G. Mok, „Radiocarbon Dates from the Neolithic Burials at Ballinruer More, Co. Wicklow and Ardronny, Co. Tipperary“, *Journal of Irish Archaeology I*, 1983: 19.
- ⁶³D. V. Clarke, „Rinyo and the Orcadian Neolithic“, *From the Stone Age to the Forty-Five*, Anne O'Connor and D. V. Clarke (eds), Edinburgh: John Donald Publishers Ltd., 1983: 45–56.
- ⁶⁴R. de Valera and Sean O. Nualláin, *Survey of the Megalithic Tombs of Ireland*, Vol. I, Dublin, Stationery Office, 1961; *Survey of the Megalit-*

- hic Tombs of Ireland*, Vol. II, Dublin, Stationery Office, 1964; *Survey of the Megalithic Tombs of Ireland*, Vol. III, Dublin, Stationery Office, 1972; *Survey of the Megalithic Tombs of Ireland*, Vol. IV, Dublin: Stationery Office, 1982.
- ⁶⁵A. Lynch, „Poulnabrone – A Stone in Time...“, *Archaeology of Ireland*, 2, No. 3, 1988: 105–107.
- ⁶⁶George Eogan, *Knowth: and the Passage Tombs of Ireland*, London: Thames and Hudson, 1986.
- ⁶⁷Michael J. O'Kelly, *Newgrange: Archaeology, Art and Legend*, London: Thames and Hudson, 1982.
- ⁶⁸K. J. Bley, *The Earliest Indo-European Burial Tradition in Neolithic Ireland*, Unpublished Ph. D. dissertation, UCLA, 1989.
- ⁶⁹F. Lynch, „Towards a Chronology of Megalithic Tombs in Wales“, Welsh Antiquity, George C. Boon and J. M. Lewis (eds), Cardiff: National Museum of Wales, 1976: 63–80.
- ⁷⁰*The Earthen Long Barrows of Britain*, 2nd ed., Norwich: Geo Books, 1984.
- ⁷¹R. J. C. Atkinson, „Wayland's Smithy“, *Antiquity*, 34, 1965: 126–133.
- ⁷²Stuart Piggott, *The West Kennet Long Barrow, Excavations 1955–56*, London (Her Majesty's Stationery Office), 1962.
- ⁷³A. Henshall, *Chambered Tombs of Scotland*, 2 vol., Edinburgh: University Press, 1963 & 1972.
- ⁷⁴C. Renfrew (ed.), „Scottish Chambered Tombs and Long Mounds“, *British Prehistory: A New Outline*, London: Duckworth, 1974: 137–164; C. Renfrew (ed.), „The Chambered Cairns“, *The Prehistory of Orkney*, Edinburgh: University Press, 1985: 83–117.
- ⁷⁵K. J. Masters, „The Lochhill Long Cairn“, *Antiquity*, XLVII, 1973: 96–100.
- ⁷⁶„Excavation of the Dalladies Long Barrow, Fettercairn, Kincardineshire“, *Proc. Soc. Antiq. Scot.* CIV, 1974: 23–47.
- ⁷⁷T. C. M. Brewster, *The Excavation of Whitegounds Barrow, Burythorpe, Wintingham: The Last Riding Archaeological Research Committee*, 1984.

deivės religija

Kilmė	151
Deivių ir dievų stereotipai	152
Deivių figūrėlių, skulptūrų ir reljefų radimo vietos	162
Deivių kategorijos pagal jų funkcijas (remiantis archeologijos, istorijos ir folkloro duomenimis)	177
Apeiginiai drabužiai, galvos danga ir šukuosenos	191
Laidojimo papročiai	201
Nuorodos	216

1 Kilmė

Deivės religija žmonijos istorijoje truko šimtus tūkstančių metų. Patys seniausi meno paminklai yra religiniai simboliai. Tai titnago skulptūrėlės, randamos nuo ankstyvojo paleolito laikų – prieš daugelį šimtų tūkstančių metų. Jos vaizduoja įvairius Deivės aspektus ir su ja susijusius gyvulius. Aptikta labai ankstyvų trikampio formos, moters pavidalo su paukščio galva skulptūrėlių, taip pat moters, laikančios kūdikį, figūrėlių. Musteriniu (neandertaliečio) laikotarpiu – nuo 100 000 iki 40 000 m. pr. Kr. – simbolių kaskart daugėjo, rasta rūpestingai palaidotų žmonių. Ant akmenų aptikta taurės pavidalo duobučių bei įvairių geometrinių ženklų, o kai kurie kaip buvo uždengti trikampi akmeniu. Tie akmenys, kaip matysime iš vėlyvesnių laikų simbolių aprašymo, reiškė ne ką kita, o atgimimo funkciją atliekančią Deivę.

Nuo pat pirmųjų simbolių atsiradimo uolų raižiniuose, ant kaulo ar rago dirbinių galime išvelgti jų ryšį su Deive, kuri pati kuria gyvybę. Nuo 35 000–30 000 m. pr. Kr. Deivės kūno dalys, kuriose glūdi jos prokreacijos jėga – krūtys, vulva, pilvas, – yra vieni iš būdingiausių simbolių, ir jie vėliau kartosis 30 000 metų. Paleolito menas ir simboliai rodo, kad Dievas kūrėjas buvo ne vyras, o moteris. Tėvo pavidalo ir vyro vaidmens prokreacijos procese pėdsakų nei paleolito, nei neolito mene neaptikta. Gimdymas ir kūdikių maitinimas yra suprantamas modelis visa gimdančios Motinos pavidalo dievybei atsirasti.

Religiniai simboliai atspindi visuomenės sistemą. Šimtus tūkstančių, gal net ir porą milijonų metų žmonės gyveno visuotinės lygybės (egalitarinėje) sistemoje nedidelėmis grupėmis, ir motinos bei vaikų ryšiai buvo labai

glaudūs. Senelė ir motina vadovavo giminei, tvarkė ir apeiginį bei dvasinį gyvenimą.

Vėlyvojo paleolito menas pasikeitė staiga. Atsirado uolų piešinių, raižinių, skulptūrų. Uolos, kur aptinkama nuostabių gyvulių piešinių ir raižinių, buvo paleolito laikų šventyklas. Jose vyko kalendorinės apeigos, iniciacijos ir daug kitų ritualų, susijusių su Deivės religija. Akmeninių, raginių ir kaulinių jos skulptūrėlių atsirado tarp 27 000 ir 25 000 m. pr. Kr. Nuo 25 000 iki 20 000 m. pr. Kr. jų kaskart daugėjo. Vėlyvojo paleolito pabaigoje deives vaizdavo ne tik skulptūrėlių pavidalu, bet ir akmens ar kaulo raižiniuose. Tarp pietų Prancūzijos ir vidurio Sibiro rasta apie 3000 skulptūrėlių ir dar daugiau raižinių. Iš šitokio skaičiaus jau galima apytikriai susidaryti vaizdą, ką jos simbolizuoja.

Pagal pavidalus, gestus, atributus skulptūrėles galima suskirstyti į tipus, kurie žymi tam tikrus Deivės aspektus bei funkcijas ir vadinami stereotipais. Paleolitinės mamuto kaulo ar minkšto akmens skulptūrėlės nebuvo Veneros, kaip jas literatūroje paprastai vadina. Tai ne gražuolės vyrų seksualumui žadinti (kaip mano kai kurie meno istorikai). Jų funkcijos daug reikšmingesnės: teikti ir saugoti, atimti ir atkurti gyvybę. Apie šitokias Deivės funkcijas galime kalbėti išstudijavę stereotipus ir simbolius. Daugelis paleolito stereotipų abejonių nekelia, jie žinomi tūkstančius metų. Svarbiausi, dėl kurių gyvavimo autorė neabejoja, yra: Gimimo Deivė, vaizduojama gimdymo poza arba su labai pabrėžta vulva; Nėščioji, arba Vaisingumo, Deivė, padėjusi ranką ant pilvo, kurią galime laikyti vėlyvesnių laikų Žemės Motinos prototipu; visa teikianti ir gausinanti Deivė Paukštė, vaizduojama su paukščio galva ir sparnais bei didelėmis krūti-

mis ir žymima jai būdingais ženklais – V, meandromis, zigzagais ir kitais su vandens sfera susijusiais simboliais; ir Mirties Deivė sustingusia poza. Atgimimo (Regeneracijos) Deivės aspektų galime įžiūrėti žuvies, ežio ir varlės simboliuose. Gyvatė, kurios vaizdavimas kaulo raižiniuose ryškiai susijęs su pumpurais ir augalo šakelėmis, greičiausiai simbolizavo kasmet atsinaujinančią gyvybės energiją. Kaulo, rago raižiniai ir akmeniniai objektai rodo turtingą simboliką, kalendorines apeigas, ženklus, susijusius su gimimu ir mirtimi, gyvybės užtikrinimu, materialinių gėrybių gausinimu ir kt.

Jau vėlyvajame paleolite gyvavo Deivės ikonografija, susidedanti iš kelių rūšių simbolių: abstrakčių, arba hieroglifų, X, V, trikampių, meandru ir kt.; reprezentacinių, pavyzdžiui, vulvos, krūčių, paukščio kojų; ir zoomorfinių, kurie yra įvairių Deivės aspektų atributai, jėgos nešėjai. Panaši ikonografinė sistema kartu su Deivės religija perėjo į žemdirbystės laikus ir prisitaikė prie naujų ūkio sąlygų. Neolito menas vėl staiga pasikeitė. Atsiradus keramikai, apie 6500 m. pr. Kr. pasirodo tūkstančiai skulptūrėlių ir vazų, šventyklų, freskų, reljefų, šventyklų modelių ir nesuskaičiuojama daugybė apeiginių reikmenų. Laidojimo apeigos ir kapų tipai kaskart įvairėjo. Daugiau nei šimtą kartų pagausėjo simboliai. Atsirado visai reali galimybė iššifruoti Deivės ikonografiją. Senosios Europos, 6500–3500 m. pr. Kr., simbolikos tyrinėjimas kartu yra raktas ir paleolito religijai suprasti. Turime pradėti nuo tų laikų, kai yra daug duomenų simbolikai atkurti. Autorė tai plačiau yra išdėčiusi knygoje *Deivės kalba (The Language of the Goddess, 1988)*¹. Pasinaudosime šiuo veikalu ir pateiksime nurodytos knygos išvadas.

2 Deivių ir dievų stereotipai

Skulptūrų, reljefų ir raižinių analizė leidžia skirti nemaža stereotipų, kurie kartojasi daugelį tūkstančių metų. Pagrindiniai yra paveldėti iš paleolito laikų, o neolite atsirado naujų tipų, naujų aspektų ir detalių. Jau galima kalbėti apie deivių ir dievų „pan-teoną“.

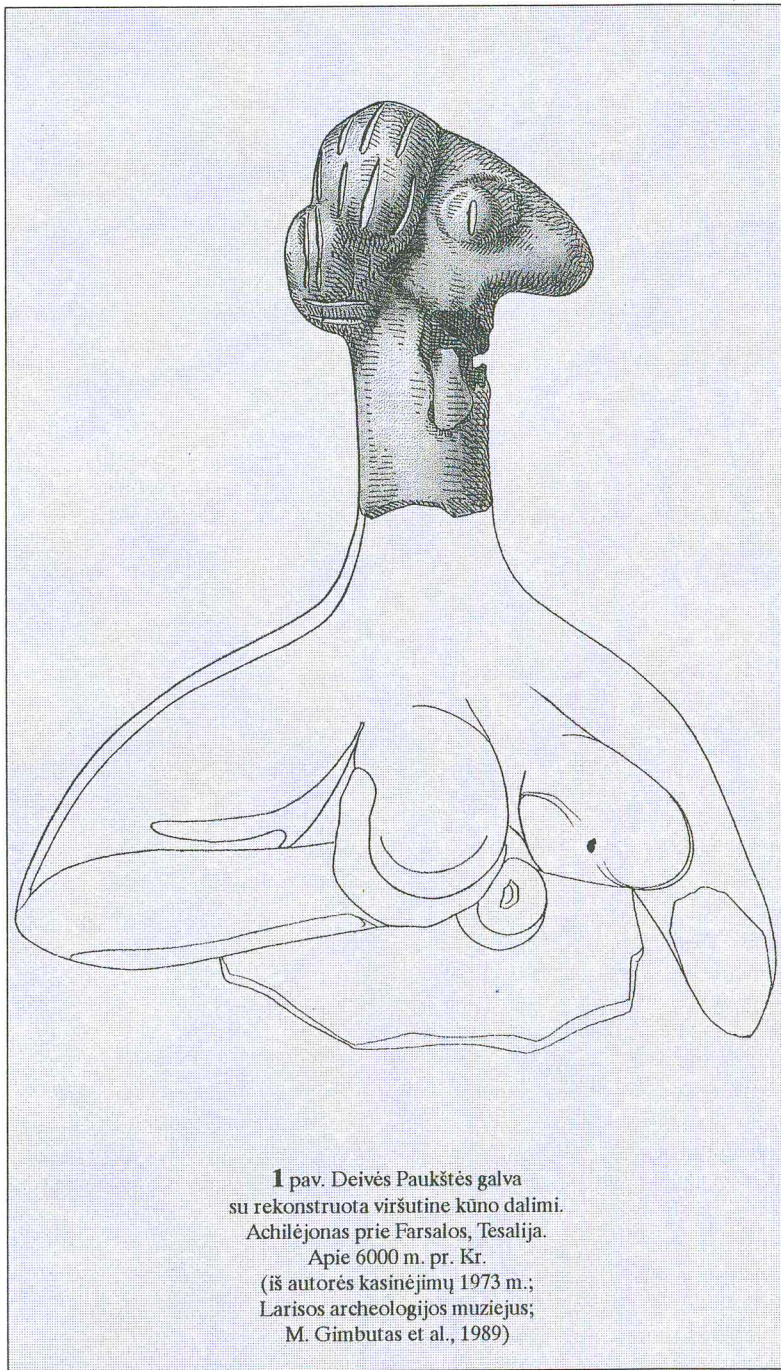
Vizualiai pristatysime pagrindinius tipus ir trumpai aptarsime kiekvieną. Daugumos jų pradžia, kaip minėta, siekia vėlyvąjį paleolitą.

Deivė Paukštė (1–3 pav.). Tai moteris paukščio nosimi, be burnos, dažnai didelėmis krūtimis bei atsikisusi užpakaliuku, iš profilio primenanti paukščio kūno siluetą, su dailia šukuosena, turbanu arba karūna. Jos specialūs ženklai yra V, ševronas, meandra, lygiagrečių linijų grupės ir skaičius 3. Ji ir moteris, ir paukštis: kartais moteris su paukščio atributais (pavyzdžiui, vietoj rankų turi sparnus), kartais paukštis su antropomorfiniais bruožais. Nuo neolito pradžios ši Deivė taip pat vaizduojama

vazos pavidalu su veidu ant kaklo arba su kauke.

Deivė Paukštė yra dualistinės prigimties: lemianti gyvenimą ir mirtį. Dėl to ji yra arba antis, žąsis, gulbė, gegutė, zylė, kregždė, arba plėšrusis paukštis – grifas, pelikanas, pelėda, varna, šarka, juodvarnis, vanagas.

Gimimo Deivė (4 pav.). Antropomorfinė deivė vaizduojama gimdymo poza, paryškinta vulva. Kaukė turi antropomorfinių bruožų. Ant nugaros įrėžtos 3 ar 9 linijos. Jos epifanija (pakaitalas) – stirna, briedė, elnė.

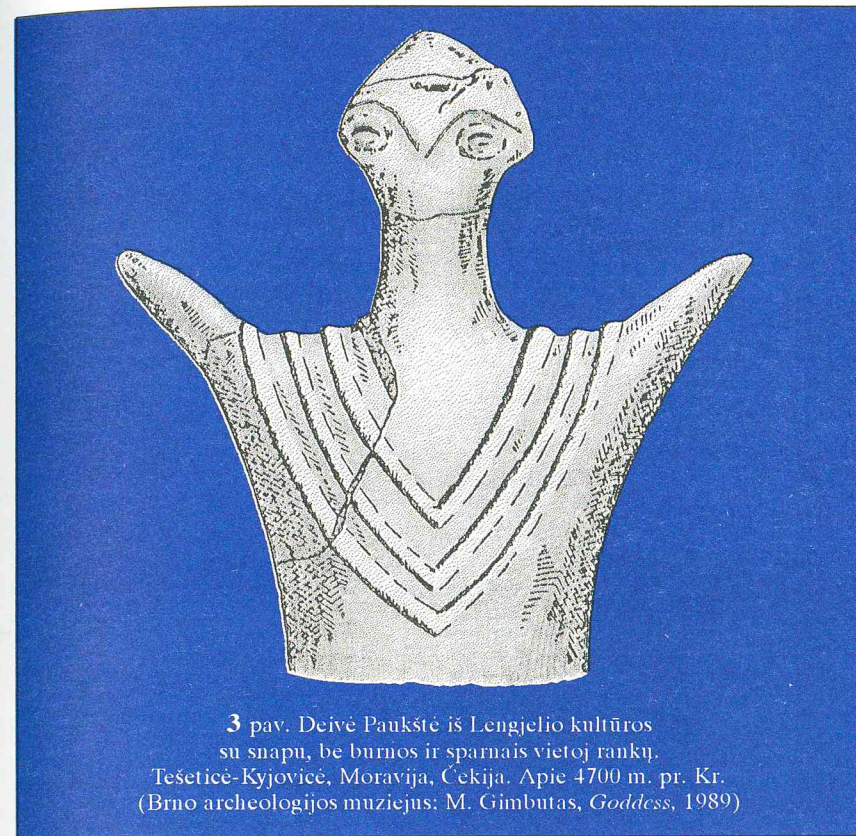

1 pav. Deivės Paukštės galva su rekonstruota viršutine kūno dalimi. Achilėjonas prie Farsalos, Tesalija. Apie 6000 m. pr. Kr. (iš autorės kasinėjimų 1973 m.; Larisos archeologijos muziejus; M. Gimbutas et al., 1989)

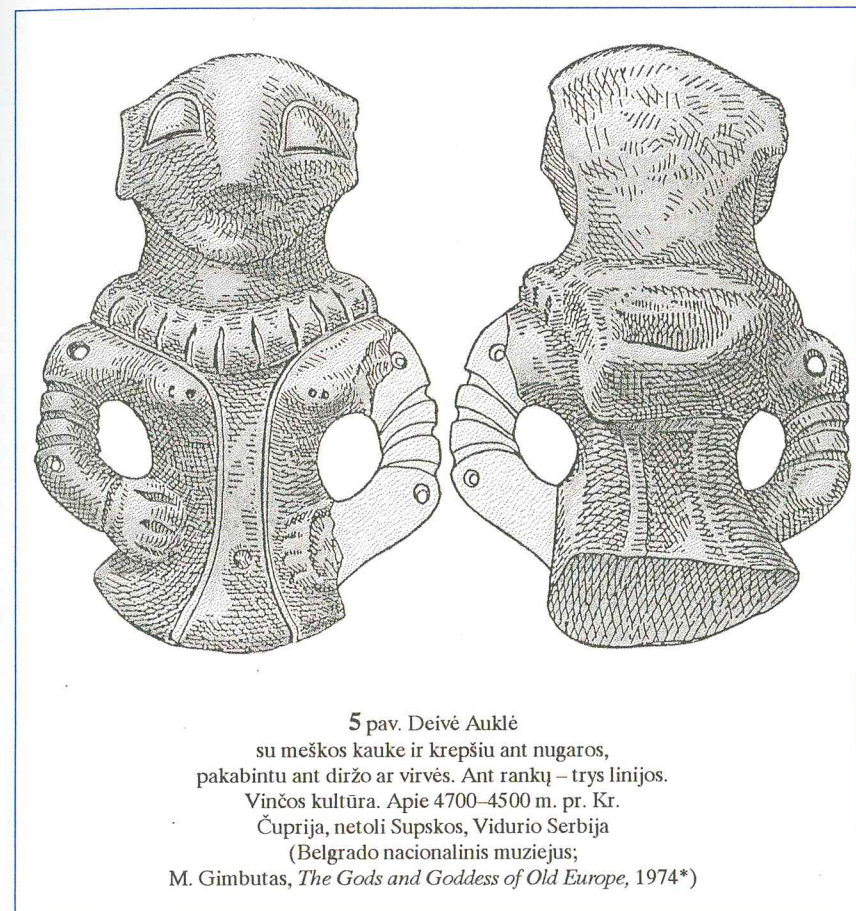

2 pav. Deivė Paukštė su anties kauke ir karūna, sėdinti soste, puošta būdingais simboliais: ševronais žemiau pilvo, lygiagrečiomis linijomis ant rankų ir kojų, įvijomis ant kelių ir trimis linijomis aplink sostą. Terakota, Vinčos kultūra. Svetozarevas, Vidurio Serbija. Apie 4700–4500 m. pr. Kr. (Svetozarevo muziejus; M. Gimbutas *The Language of the Goddess*, 1989)*

*Toliau – *Goddess*, 1989.

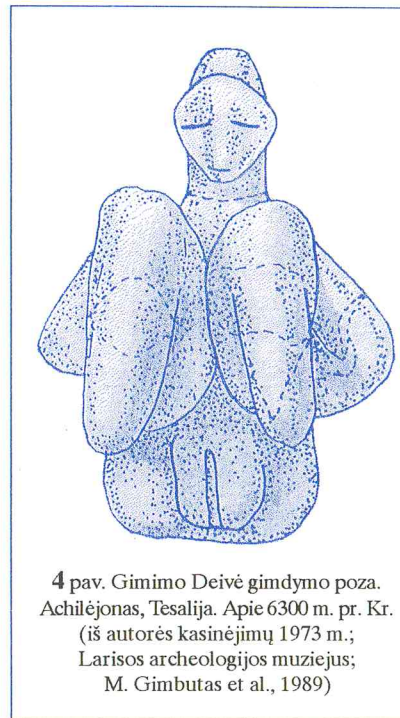

3 pav. Deivė Paukštė iš Lengjelio kultūros su snapu, be burnos ir sparnais vietoj rankų. Tešetice-Kyjovice, Moravija, Čekija. Apie 4700 m. pr. Kr. (Brno archeologijos muziejus; M. Gimbutas, *Goddess*, 1989)

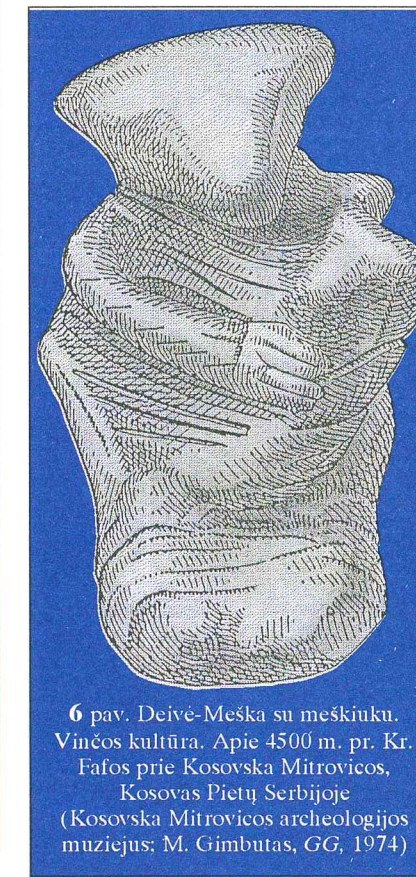
5 pav. Deivė Auklė su meškos kauke ir krepšiu ant nugaros, pakabintu ant diržo ar virvės. Ant rankų – trys linijos. Vinčos kultūra. Apie 4700–4500 m. pr. Kr. Čuprija, netoli Supskos, Vidurio Serbija (Belgrado nacionalinis muziejus; M. Gimbutas, *The Gods and Goddess of Old Europe*, 1974*)

*Toliau – *GG*, 1974.

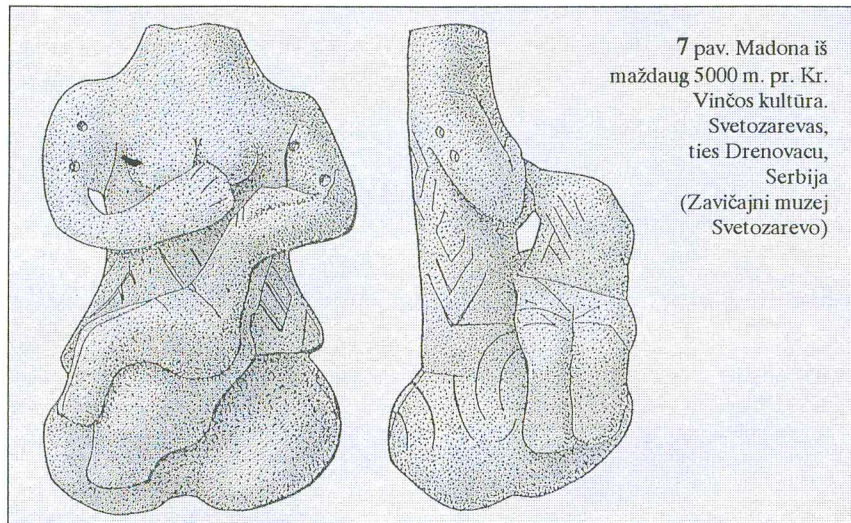

4 pav. Gimimo Deivė gimdymo poza. Achilėjonas, Tesalija. Apie 6300 m. pr. Kr. (iš autorės kasinėjimų 1973 m.; Larisos archeologijos muziejus; M. Gimbutas et al., 1989)

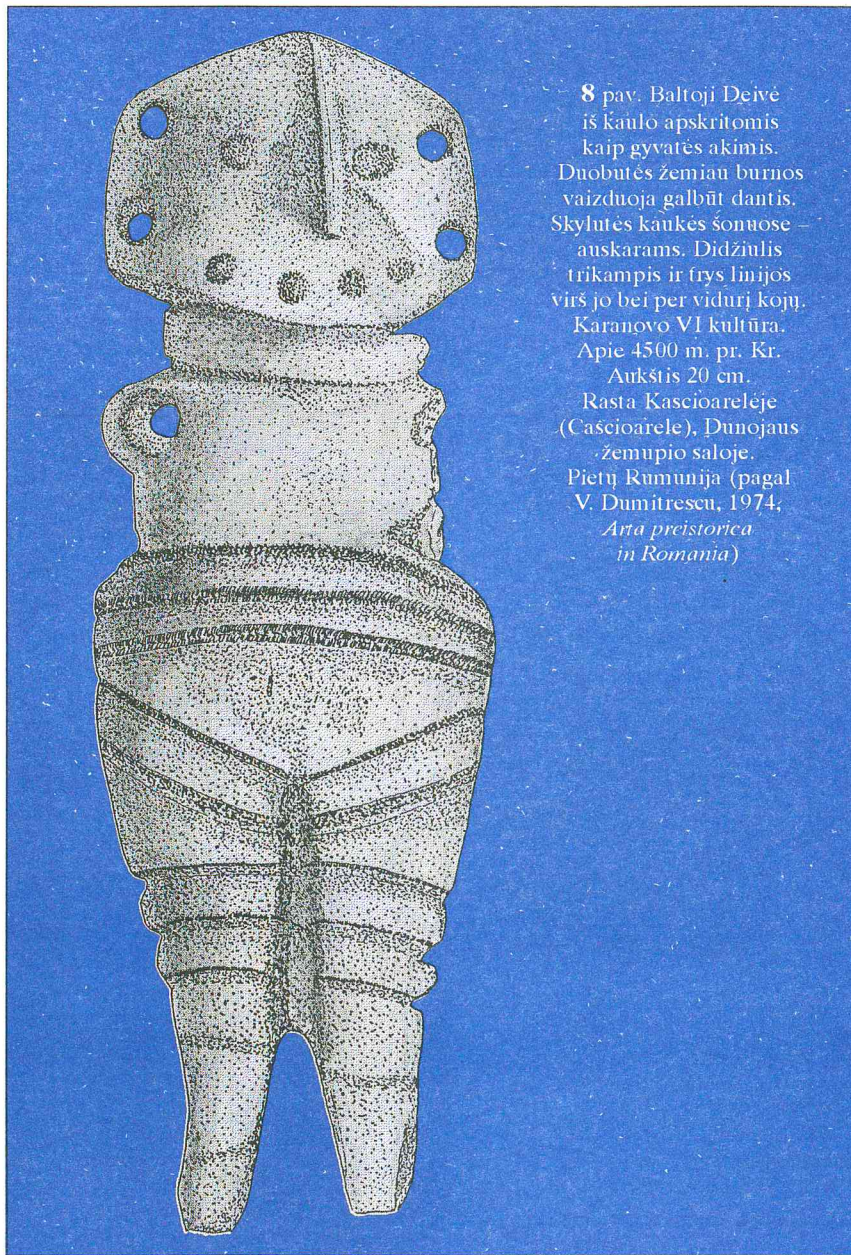
Auklė ir Madona (5–7 pav.). Moteris su meškos kauke ir su juostomis ar diržais prikabintu ant nugaros krepšiu kūdikiui nešioti (5 pav.), meška madona su meškiuku (6 pav.) arba madona su kūdikiu ant kelių (7 pav.).

6 pav. Deivė-Meška su meškiuku. Vinčos kultūra. Apie 4500 m. pr. Kr. Fafos prie Kosovska Mitrovicos, Kosovas Pietų Serbijoje (Kosovska Mitrovicos archeologijos muziejus; M. Gimbutas, *GG*, 1974)

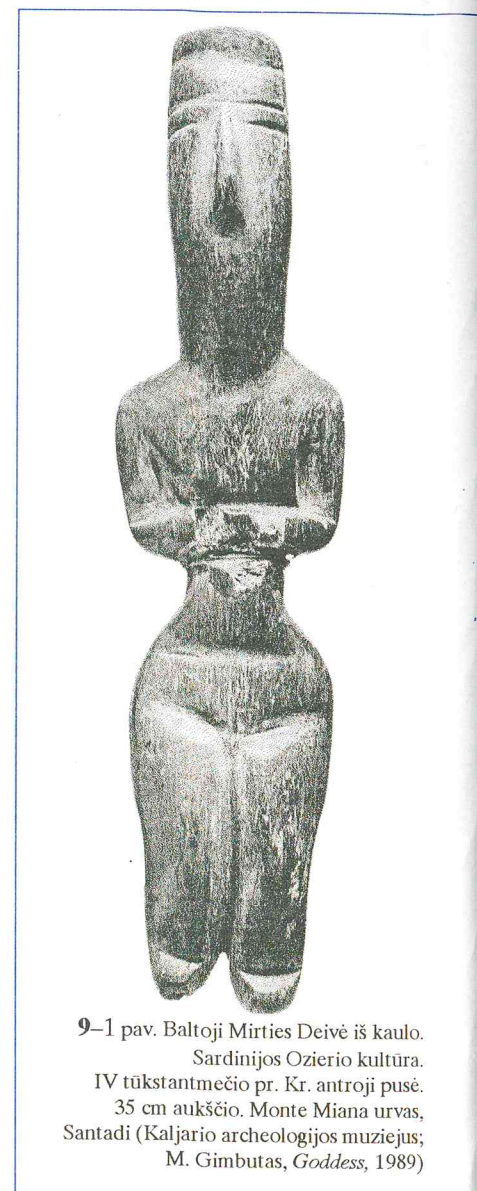
7 pav. Madona iš maždaug 5000 m. pr. Kr. Vinčos kultūra. Svetozarevas, ties Drenovacu, Serbija (Zavičajni muzej Svetozarevo)

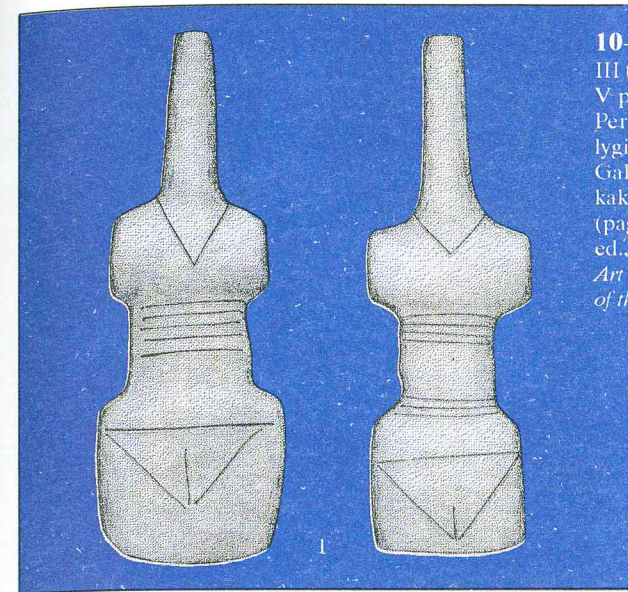
8 pav. Baltoji Deivė iš kaulo apskritomis kaip gyvatės akimis. Duobutės žemiau burnos vaizduoja galbūt dantis. Skylutės kankės šonuose – auskarams. Didžiulis trikampis ir trys linijos virš jo bei per vidurį kojų. Karanovo VI kultūra. Apie 4500 m. pr. Kr. Aukštis 20 cm. Rasta Kascioareleje (Cascioarele), Dunojaus žemupio saloje. Pietų Rumunija (pagal V. Dumitrescu, 1974; *Arte preistorica in Romania*)

Sustingusi nuoga Baltoji Deivė

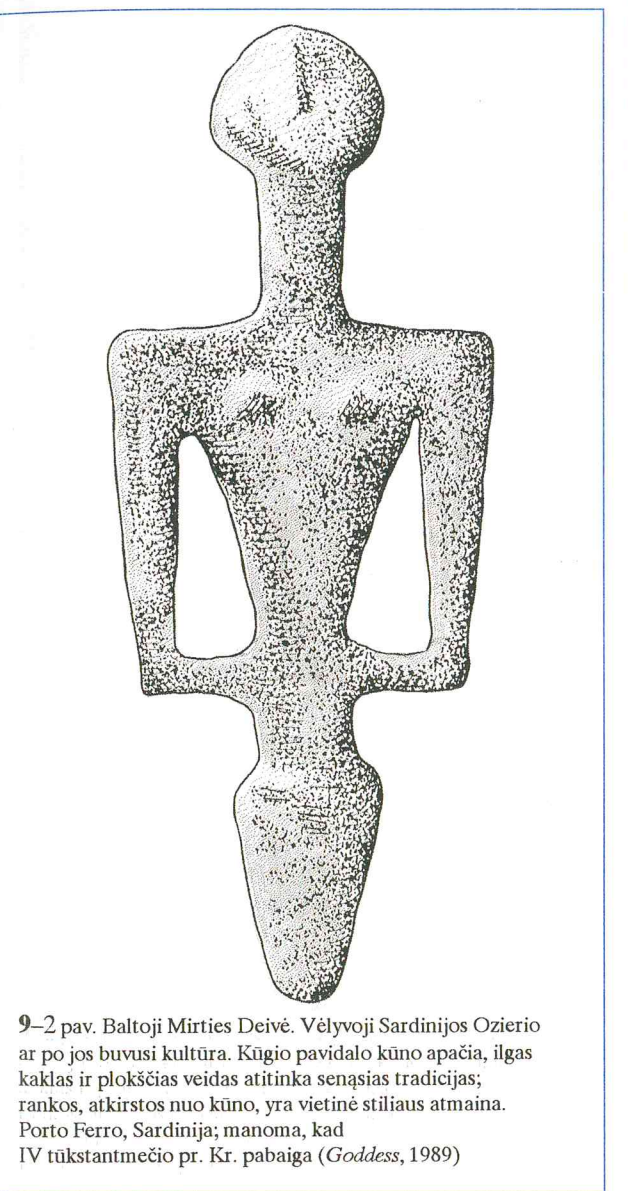
Mirtis (8–10 pav.). Tai nuoga moteris sudėtomis ant krūtinės ar išties-tomis palei šonus rankomis, papras-tai vaizduojama su kauke, kuri turi arba paukščio (ilgą nosį, bet be bur-nos), arba gyvatės (plačią burną ir akis, bet be nosies) bruožų (8, 9 pav.). Jos skulptūros iš kaulo, marmuro, alebastro, šviesaus akmens ar molio yra mirties (kaulo) spalvos. Mirtis bu-vo balta, o ne juoda kaip indoeuro-piečių religijoje. Šis tipas randamas kapuose arba urvuose, ne šventykloje ir ne namie ar kieme. Garsiausias skulptūros yra gracingos ir laibos marmurinės deivės, rastos III tūk-santmetyje pr. Kr. Kikladų salų kapi-nynuose (10 pav.). Neolite jos gero-kai stambesnės.

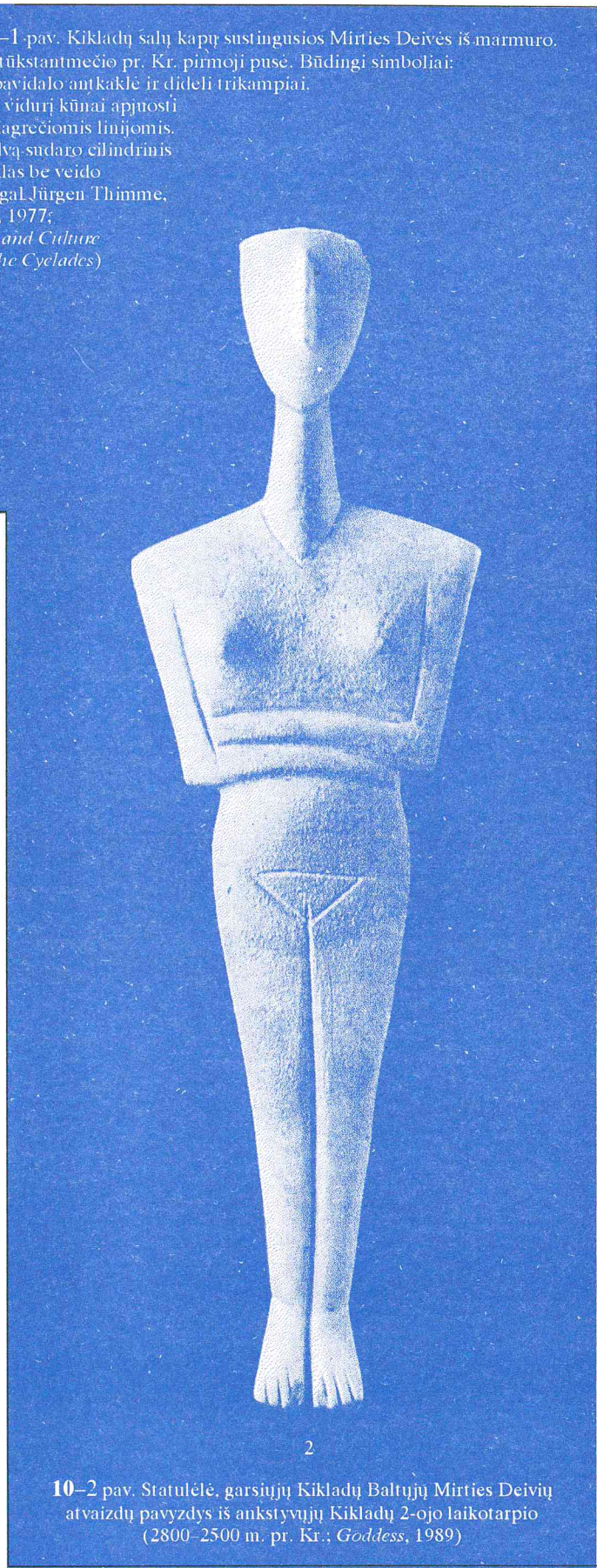
9–1 pav. Baltoji Mirties Deivė iš kaulo. Sardinijos Ozierio kultūra. IV tūkstantmečio pr. Kr. antroji pusė. 35 cm aukščio. Monte Miana urvas, Santadi (Kaljario archeologijos muziejus; M. Gimbutas, *Goddess*, 1989)

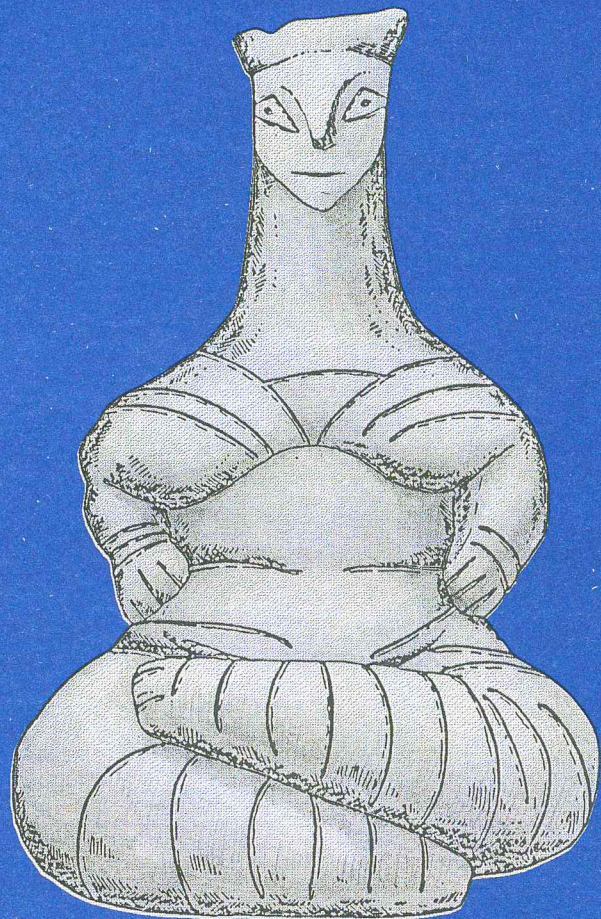
10–1 pav. Kikladų salų kapių sustingusios Mirties Deivės iš marmuro. III tūkstantmečio pr. Kr. pirmoji pusė. Būdingi simboliai: V pavidalo antkaklė ir dideli trikampiai. Per vidurį kūnai apjuosti lygiagrečiomis linijomis. Galvą sudaro cilindrinis kaklas be veido (pagal Jürgen Thimme, ed., 1977; *Art and Culture of the Cyclades*)

9–2 pav. Baltoji Mirties Deivė. Vėlyvoji Sardinijos Ozierio ar po jos buvusi kultūra. Kūgio pavidalo kūno apačia, ilgas kaklas ir plokščias veidas atitinka senąsias tradicijas; rankos, atkirtos nuo kūno, yra vietinė stiliaus atmaina. Porto Ferro, Sardinija; manoma, kad IV tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga (*Goddess*, 1989)

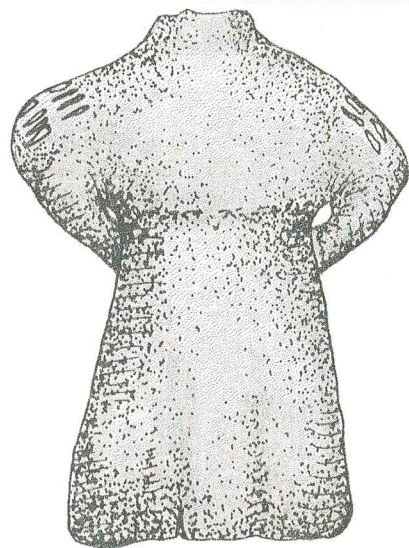
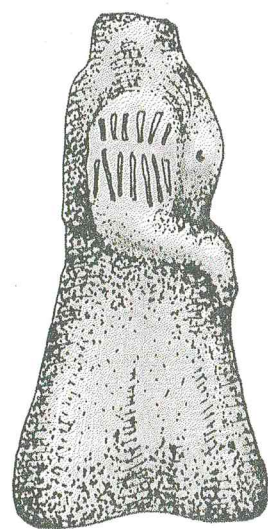
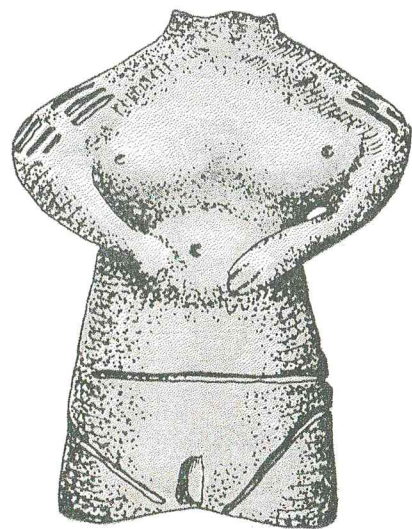
10–2 pav. Statulėlė, garsiųjų Kikladų Baltųjų Mirties Deivių atvaizdų pavyzdys iš ankstyvųjų Kikladų 2-ojo laikotarpio (2800–2500 m. pr. Kr.; *Goddess*, 1989)

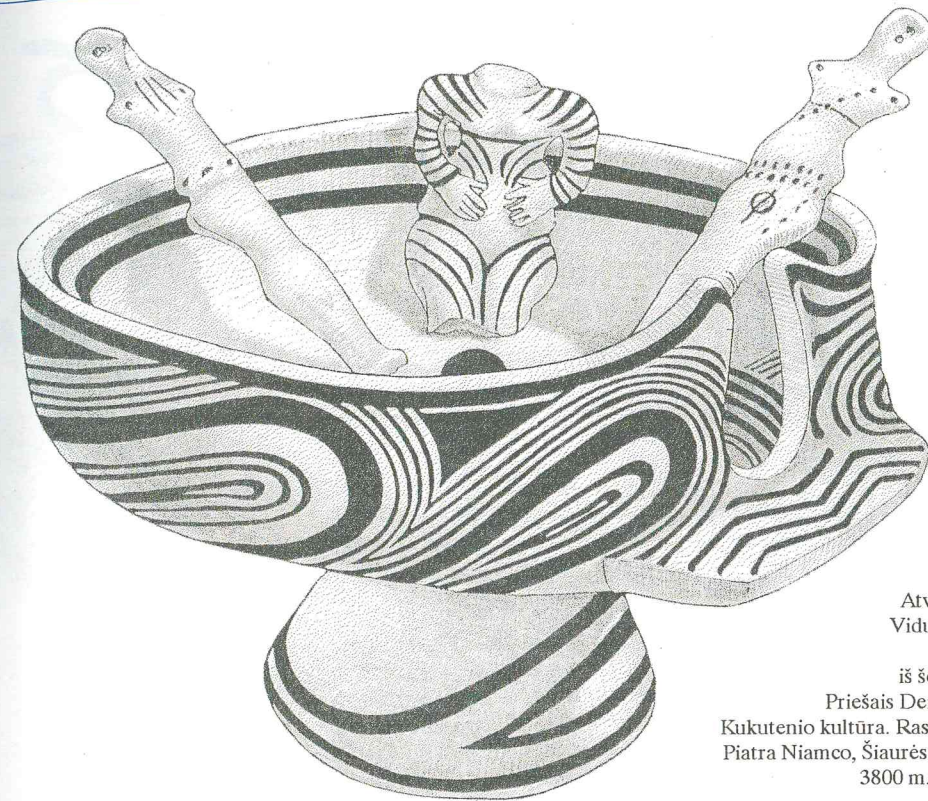
11 pav. Deivė Gyvatė plačia buma ir su karūna, gyvatiškomis kojomis, užkeltomis viena ant kitos. Molinė. Aukštis 14,5 cm. Kretos neolitas. Apie 6000–5700 m. pr. Kr. Kato Lerapetra, Pietų Kreta (Herakliono archeologijos muziejus, Kreta; *Goddess*, 1989; pagal P. J. Ucko, 1968)

12 pav. Deivė Gyvatė gyvatės galva, rankomis ir kojomis, susiliejusiomis su kūnu, ir dažyta raudonomis gyvatiškomis linijomis. Vakarų Turkijos neolitas. 6000–5500 m. pr. Kr. Radimo vieta nežinoma (*Goddess*, 1989; pagal V. Müller, *Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien*, Augsburg, 1929)

13 pav. Nėščioji Deivė, laikanti rankas ant pilvo ir su dideliu trikampiu. Ant pečių – dvi eilės lygiagrečių linijų. Vėlyvoji Sesklo kultūra. Apie 5500 m. pr. Kr. Nartakionas, 5 km į pietus nuo Achilėjono, Tesalija (iš autorės kasinėjimų 1974 m.)

14 pav. Atviros šventyklos modelis. Viduryje sėdi Nėščioji Deivė (Žemė Motina), iš šonų – dvi jaunos figūros. Priešais Deivę matyti skylė aukoms. Kukutenio kultūra. Rasta Galešti-Nedėja netoli Piatra Niamco, Šiaurės rytų Rumunijoje. 4000–3800 m. pr. Kr. (*Goddess*, 1989)

Deivė Gyvatė (11, 12 pav.). Moteris, sėdinti jogos poza, gyvatės kojomis ir rankomis. Jos galva su kauke, turi plačią burną ir apskritas akis (11 pav.) arba su gyvatės galva (12 pav.). Vaizduojama kaip figūrėlė arba kaip didelė vaza, ornamentuota vandens (akvatinium) ir gyvatiniu raštu. Deivė Gyvatė turi karūną arba ragus. Kretos kultūros Deivė Gyvatė kartais vaizduojama su labai didele karūna, kurios viduryje – visas gyvačių lizdas.

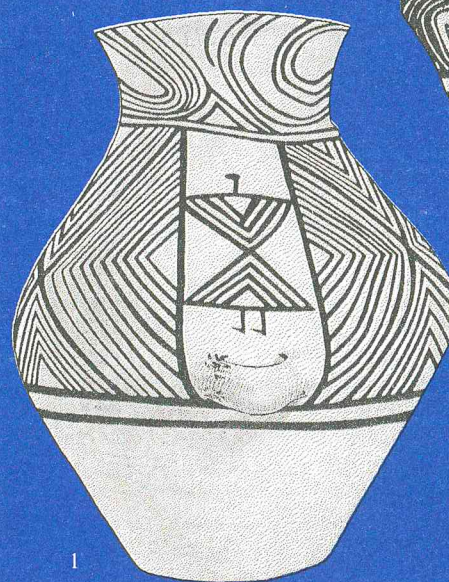
Nėščioji Deivė (13, 14 pav.). Tai nuoga nėščioji su dideliu trikampiu, vaizduojama sėdinti ar stovinti. Neolitinės šio tipo skulptūrėlės turi cilindrinį kaklą su kauke, visados su antropomorfiniais bruožais. Nėščiosios Deivės specialūs ženklai – trikampiai, rombai, įvijos, 2 arba 4 linijos ir keturių kampų simboliai. Nuo neolito pradžios kiaulė buvo jos šventas gyvulys (simbolis).

Atgimimo Deivė (15–23 pav.). Ji vaizduojama kaip trikampis arba dvigubas trikampis (smėlio laikrodis arba drugelis); pavidalai išsirutulioję iš moteriško trikampio. Vertikalus dvigubas trikampis dažnai vaizduojamas su paukščio kojomis vietoj rankų ir su vabzdžio (bitės, kandies ar kt.) galva (15, 16 pav.).

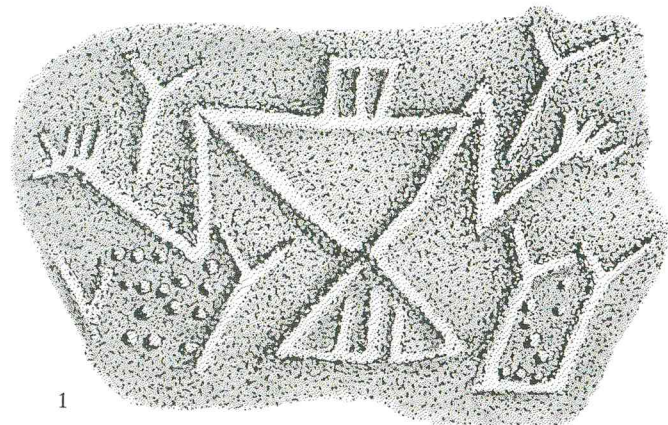
15–1 pav. Kukutenio kultūros vaza.

Apie 4000 m. pr. Kr. Viduryje – dvigubo trikampio antropomorfinė Deivė, kuri vietoj rankų turi paukščio kojas. Vaza dažyta raudona, tamsiai ruda ir balta spalva. Aukštis apie 50 cm. Trajanas, netoli Piatra Niamco, Šiaurės rytų Rumunija.

Kukutenio AB fazė (Jasų archeologijos muziejus; *Goddess*, 1989; pagal H. Dumitrescu, 1960, *Dacia*, IV)

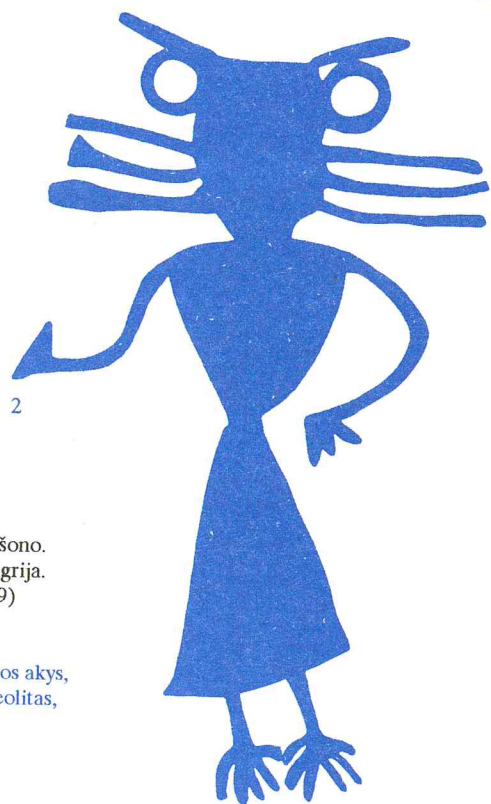

15–2 pav. Kukutenio AB fazės kultūros vaza. Apie 4000 m. pr. Kr. Viduryje – dvigubo trikampio antropomorfinė Deivė, aplink ją – ševronai ir trikampiai. Nedeaia, Ghelaești (Rumunija)

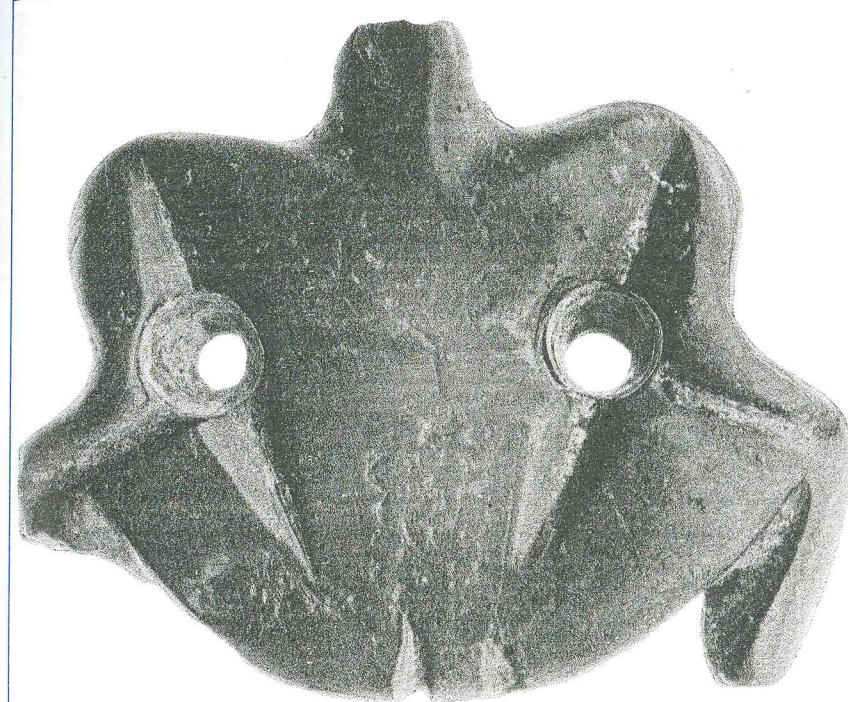
1

16–1 pav. Atgimimo Deivė dviejų trikampių kūnu ir paukščio kojomis vietoj rankų. Trys vertikalios linijos vietoj galvos ir apatiniame trikampyje. Raižinys ant vieno keturkampės molinės vazos šono. Ant kito šono buvo V ženklas – vulva. Tisos kultūra. Szeleveny, Rytų Vengrija. Apie 4800 m. pr. Kr. (Budapešto nacionalinis muziejus; *Goddess*, 1989)

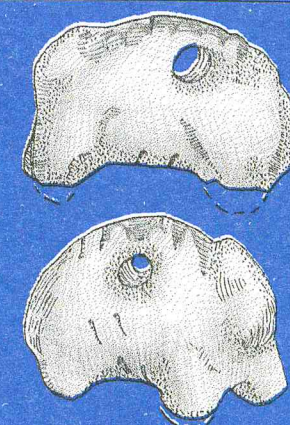

2

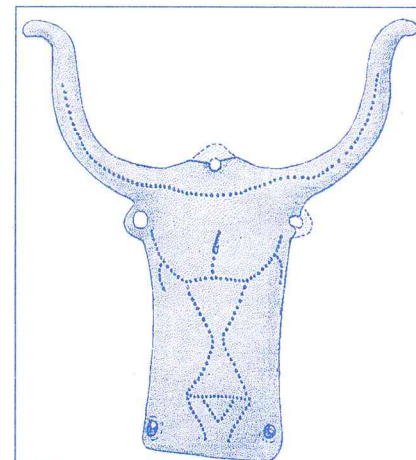
16–2 pav. Smėlio laikrodžio formos figūra, nupiešta ant olos sienos Pietų Ispanijoje. Paukščio kojos ir rankos, trikampė galva su trimis linijomis iš abiejų veido pusių, antenos ir išsprogusios akys, – lyg bitės ar kito vabzdžio, – tai būdingi šios Deivės požymiai. Vėlyvasis neolitas, tikriausiai 4-asis tūkstantmetis pr. Kr. Los Organos, Despeñaleros, Jaén, Pietų Ispanija. Aukštis 11,2 cm (*Goddess*, 1989)

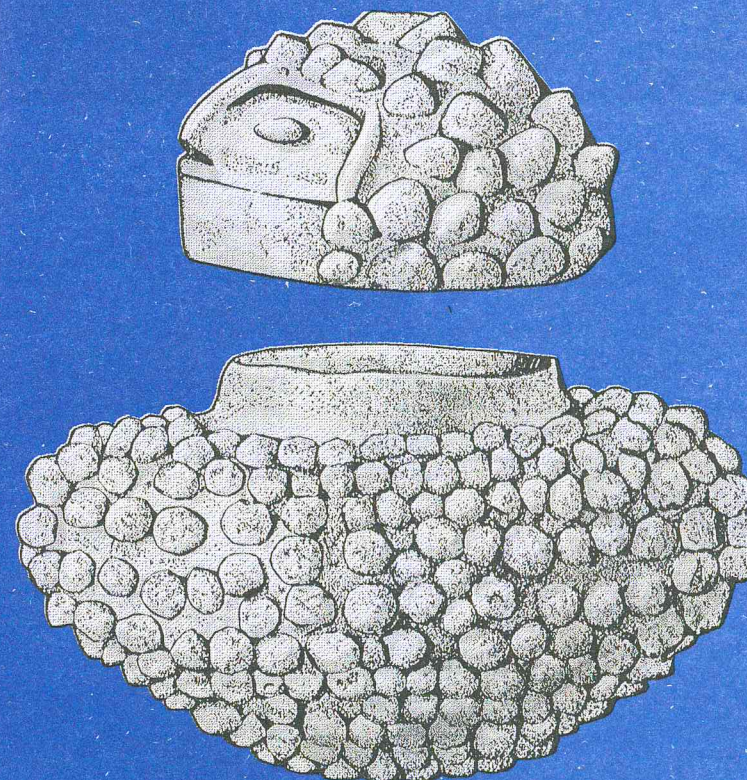
19 pav. Juodo akmens Deivės Varlės pavidalo amuletas. Achilėjonas, Tesalija. Apie 6300 m. pr. Kr. Aukštis 3,2 cm (iš autorės kasinėjimų 1974 m.; M. Gimbutas et al., 1989)

20 pav. Alebastrinis kabutis, vaizduojantis greičiausiai ežį – skulptūrėlė dantyta nugarą. Achilėjonas, Tesalija. Apie 6300 m. pr. Kr. (iš autorės kasinėjimų 1974 m.; M. Gimbutas et al., 1989)

22 pav. Kaulinė jaučio galva su įspaustais taškučiais pavaizduota dviejų trikampių pavidalo Deivė. Jos rankos kaip vabzdžio (bitės?) antenos. Kukutenio kultūra. Apie 3700–3500 m. pr. Kr. Bilče Zlotė, Sereto aukštupio slėnyje, Vakarų Ukraina. Aukštis 17 cm (Krokuvos archeologijos muziejus; M. Gimbutas, *GG*, 1974)

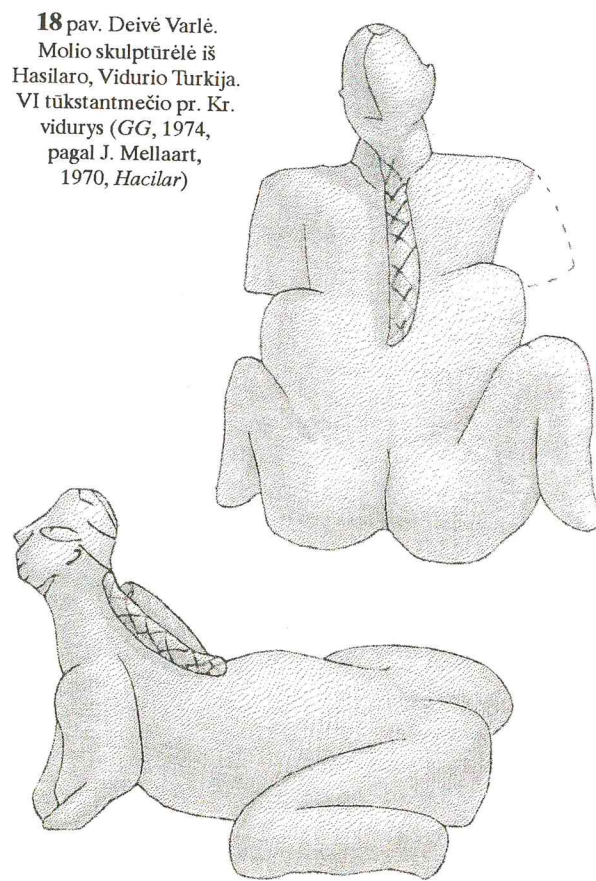

21 pav. Deivė Ežys (vaza su „spygliais“): ežio pavidalo vazos dangtis su Deivės galva. Karanovo kultūra. Apie 4500 m. pr. Kr. Kascioareles sala, Dunojaus žemupys, Pietų Rumunija. Dangčio aukštis 6,1 cm (Bukarešto nacionalinis muziejus; pagal V. Dumitrescu, 1968)

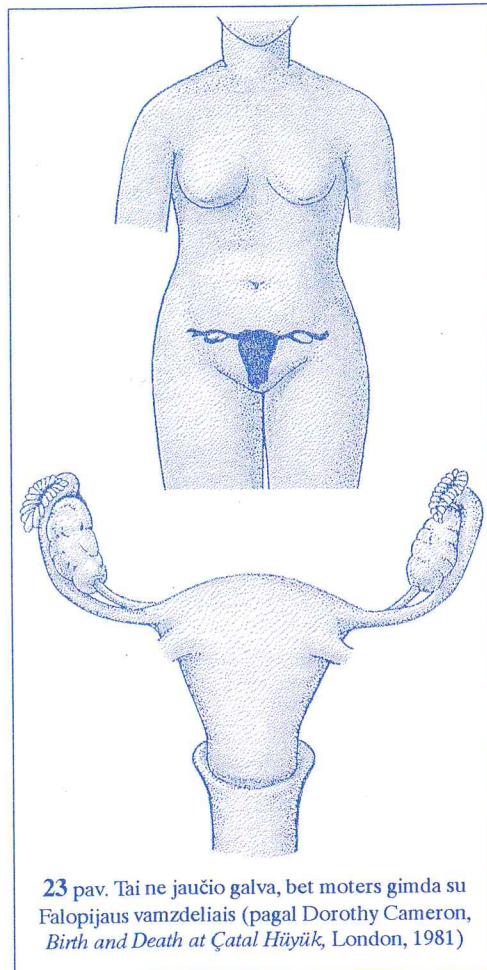
Horizontalus dvigubas trikampis yra drugelis su žmogaus galva. Dar dažniau Atgimimo Deivė pasirodo zoomorfiniu pavidalu, simbolizuojančiu gimdą. Tai žuvis (17 pav.), varlė (18, 19 pav.), ežys (20, 21 pav.) ir jaučio galva (22 pav.). Žuvis, varlė ar rupūžė ir ežys kartais turi antropomorfinę galvą arba vulvą. Garsiosios akmeninės Lepenski Viro skulptūros turi moters, žuvies ir plėšriojo paukščio bruožų. Kadangi jaučio galva panaši į moters gimdą su Falopijaus vamzdeliais (23 pav.), nuo neolito pradžios jaučio galva pasidarė vienu iš labai dažnai vaizduojamų atgimimo simbolių.

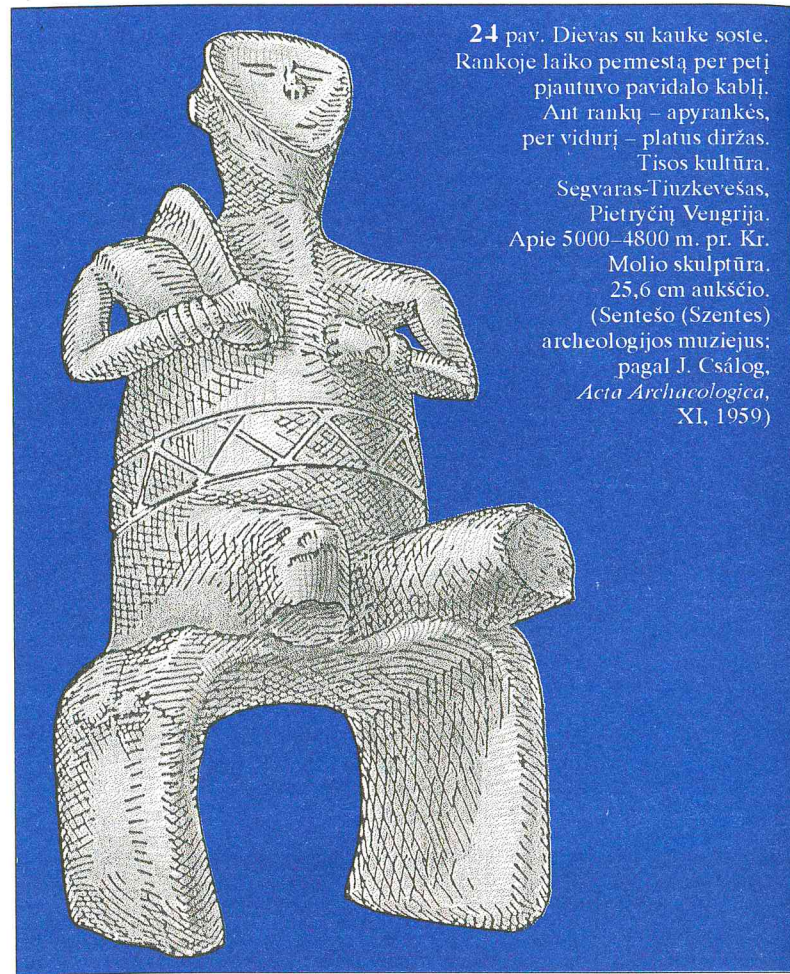
17 pav. Kiaušinio pavidalo Deivė Žuvis su antropomorfiniais bruožais ir dekoruota labirintiniu raštu. Akmens skulptūrėlė. Apie 50 cm aukščio. Lepenski Viras, Šiaurės Serbija. Apie 6000 m. pr. Kr. (Belgrado universiteto muziejus; *Goddess*, 1989; pagal D. Srejović, 1969, *Lepenski Vir*, Beograd)

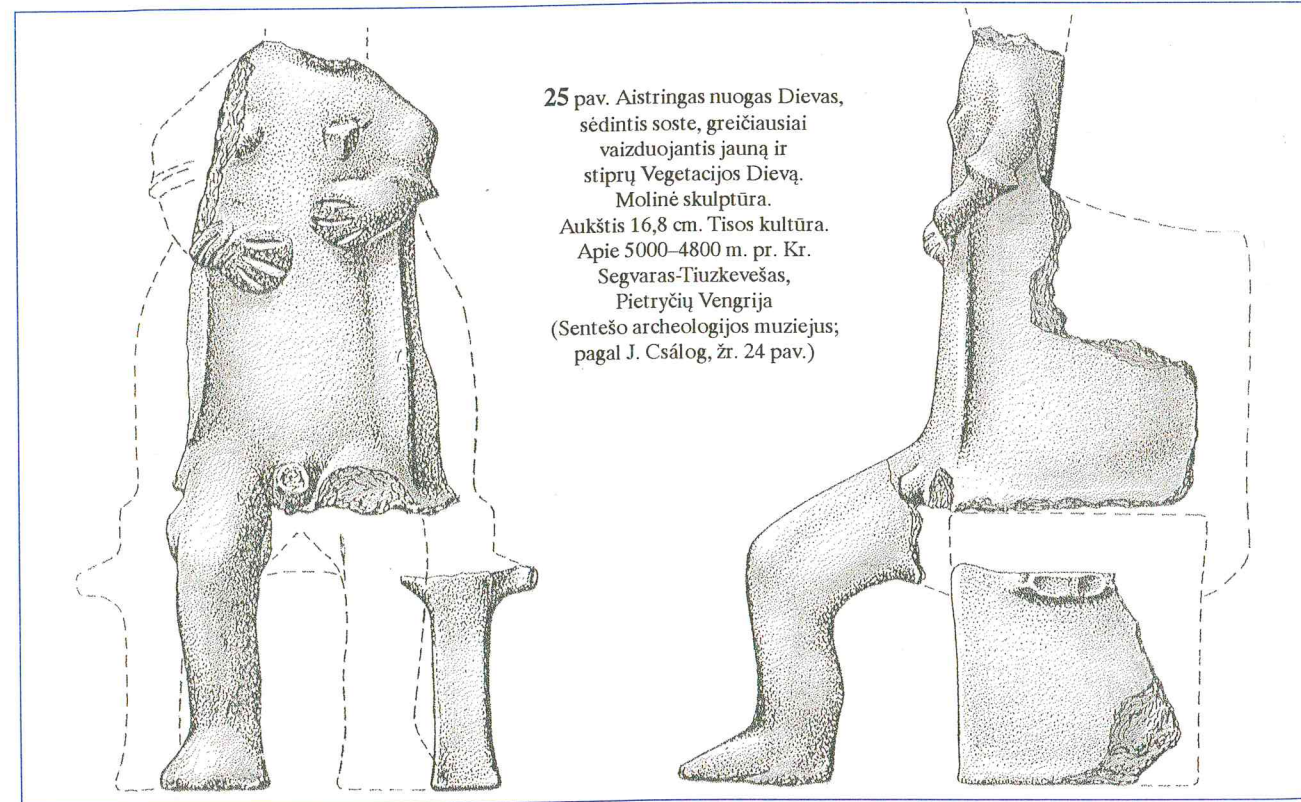
18 pav. Deivė Varlė. Molio skulptūrėlė iš Hasilaro, Vidurio Turkija. VI tūkstantmečio pr. Kr. vidury (GG, 1974, pagal J. Mellaart, 1970, *Hacilar*)

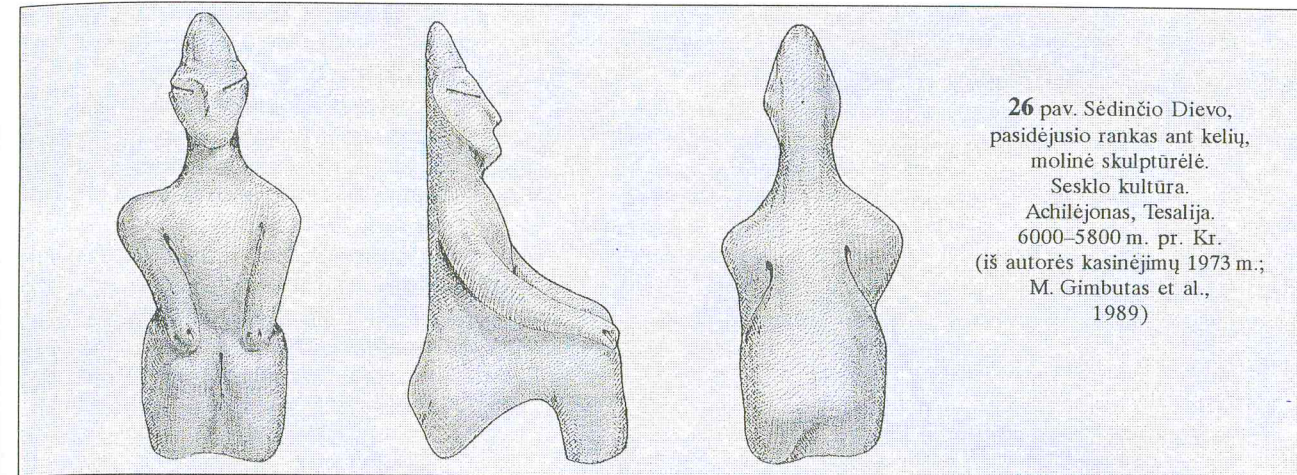
23 pav. Tai ne jaučio galva, bet moters gimda su Falopijaus vamzdeliais (pagal Dorothy Cameron, *Birth and Death at Catal Hüyük*, London, 1981)

24 pav. Dievas su kauke soste. Rankoje laiko pėmestą per petį pjautuvo pavidalo kablį. Ant rankų – apyrankės, per vidurį – platus diržas. Tisos kultūra. Segvaras-Tiuzkevešas, Pietryčių Vengrija. Apie 5000–4800 m. pr. Kr. Molio skulptūra. 25,6 cm aukščio. (Sentešo (Szentes) archeologijos muziejus; pagal J. Csálog, *Acta Archaeologica*, XI, 1959)

25 pav. Aistringas nuogas Dievas, sėdintis soste, greičiausiai vaizduojantis jauną ir stiprų Vegetacijos Dievą. Molinė skulptūra. Aukštis 16,8 cm. Tisos kultūra. Apie 5000–4800 m. pr. Kr. Segvaras-Tiuzkevešas, Pietryčių Vengrija (Sentešo archeologijos muziejus; pagal J. Csálog, žr. 24 pav.)

26 pav. Sėdinčio Dievo, pasidėjusio rankas ant kelių, molinė skulptūrėlė. Sesklo kultūra. Achilėjonas, Tesalija. 6000–5800 m. pr. Kr. (iš autorės kasinėjimų 1973 m.; M. Gimbutas et al., 1989)

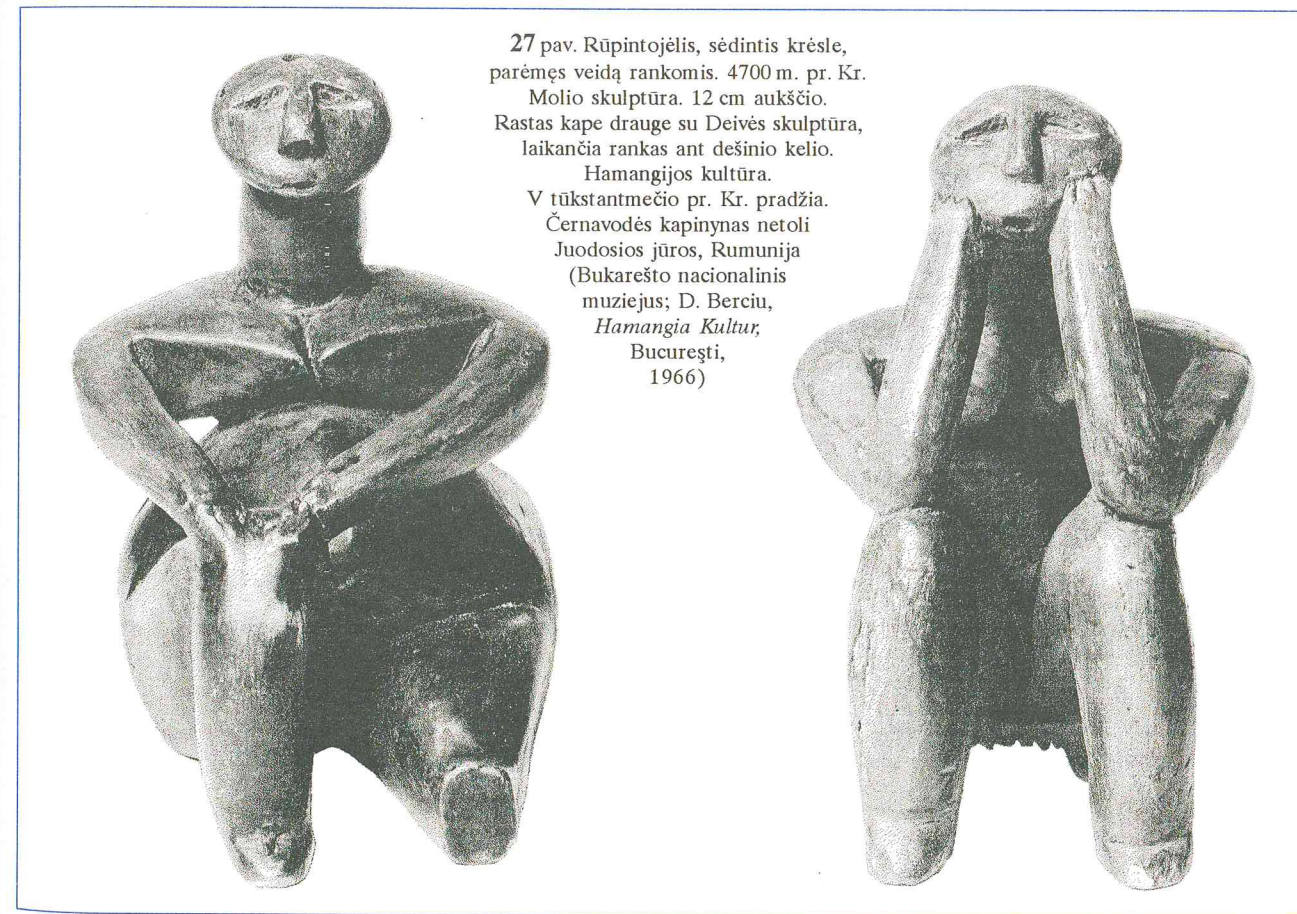
Vyriškieji dievai (24–27 pav.). Jie gyvavo ir paleolite, ir neolite, tačiau apie aiškius stereotipus kalbėti sunku, nes jų skulptūrų labai nedaug. Iš paleolito laikų neturime nė vienos vyriško Dievo skulptūros, bet urvų raižiniuose ir piešiniuose aptinkamas pusiau žmogus, pusiau žvėris, dažnai vaizduojamas greta gyvulių. Literatūroje jis vadinamas šamanu, bet, knygos autorės nuomone, tai žvėrių ir miškų valdovas, Miškinio prototipas. Kadangi Miškinis folklore išliko iki

mūsų laikų, galima manyti, jog jis gyvavo visą proistorę ir iki šių dienų. Iš graikų ir romėnų laikų turime Paną ir Silvaną, kurie vaizduojami su kabliu („vyskupo lazda“) rankoje. Vyriškojo Dievo, pagarbiai sėdinčio ant kėdės (ar soste), su kauke, keliomis apyrankėmis ir rankoje laikančio kablį, skulptūra rasta pietryčių Vengrijoje iš Tisos kultūros teritorijos apie 5000–4800 m. pr. Kr. (24 pav.).

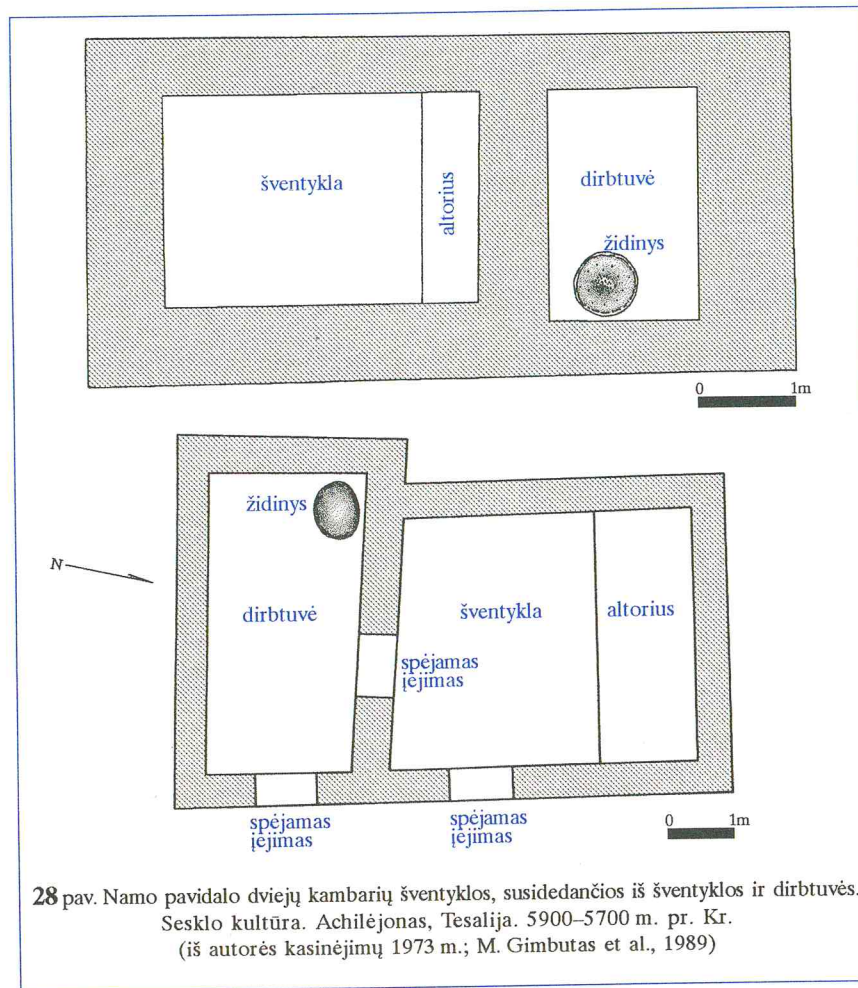
Nuogi vyrai su paukščio kauke, žinomi nuo vėlyvojo paleolito laikų,

greičiausiai yra ne dievai, o įvairių apeigų ir apeiginių šokių dalyviai.

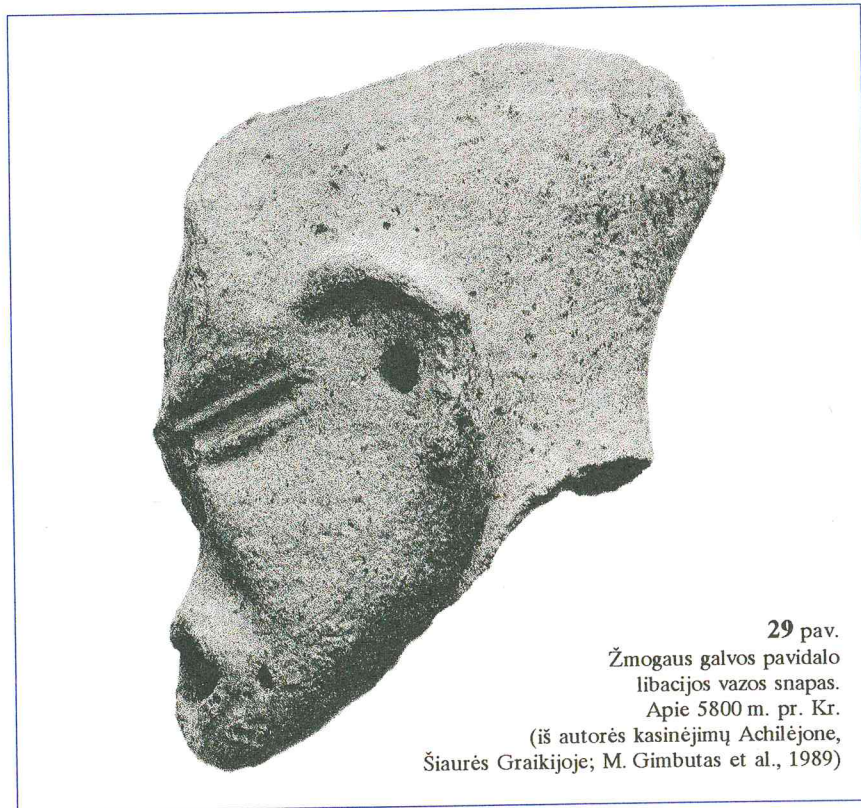
Nuo neolito pradžios galime skirti 2 vyriškųjų dievų stereotipus: jauną, stiprų ir aistringą, nuogą sėdintį ant kėdės (25 pav.) ir seną, ramų Rūpintojėlį, liūdną sėdintį ant kėdės ir rankas laikantį arba ant kelių, arba alkūnėmis ant kelių ir rankomis parėmusį smakrą (26, 27 pav.). Abu šie tipai greičiausiai yra gimstančios ir mirštančios gamtos metafora.

27 pav. Rūpintojėlis, sėdintis krėslė, parėmęs veidą rankomis. 4700 m. pr. Kr. Molio skulptūra. 12 cm aukščio. Rastas kape drauge su Deivės skulptūra, laikančia rankas ant dešinio kelio. Hamangijos kultūra. V tūkstantmečio pr. Kr. pradžia. Černavodės kapinynas netoli Juodosios jūros, Rumunija (Bukarešto nacionalinis muziejus; D. Berciu, *Hamangia Kultur*, București, 1966)

28 pav. Namų pavidalo dviejų kambarių šventyklos, susidedančios iš šventyklos ir dirbtuvės. Sesklo kultūra. Achilėjonas, Tesalija. 5900–5700 m. pr. Kr. (iš autorės kasinėjimų 1973 m.; M. Gimbutas et al., 1989)

29 pav. Žmogaus galvos pavidalo libacijos vazos snapas. Apie 5800 m. pr. Kr. (iš autorės kasinėjimų Achilėjone, Šiaurės Graikijoje; M. Gimbutas et al., 1989)

3 Deivių figūrėlių, skulptūrų ir reljefų radimo vietos

Deivių funkcijoms suprasti svarbu žinoti, kur ir kaip skulptūrėlių randama archeologijos paminkluose. Per šimtą archeologinių tyrinėjimų metų jų surinkta labai daug, tačiau informacijos apie radimo aplinkybes dažniausiai nėra jokios. Todėl turime pasikliauti paskutiniųjų dešimtmečių tyrinėjimais. Tuo atžvilgiu svarbios medžiagos davė šios senojo neolito vietovės: Achilėjonas, kaimas su šventyklomis Tesalijoje, Šiaurės Graikijoje, 6400–5600 m. pr. Kr.; Čatal Chiujukas, Vidurio Anatolijos miestas su daugeliu šventyklų, 6500–5500 m. pr. Kr., ir Lepenski Viras, 50 šventyklų vieta ant Dunojaus kranto Šiaurės Serbijoje, susijusi su mirties ir atgimimo problemomis, nuo 6500 iki 5500 m. pr. Kr. Kiekviena iš šių trijų vietovių atskleidžia kiek kitus deivių garbinimo aspektus.

Achilėjonas (Achilleion). Ši 1973 ir 1974 m. autorės tyrinėta Graikijos gyvenvietė yra netoli Farsalos, Pietų Tesalijoje. Ji priklauso neolitinei Sesklo kultūrai². Jos chronologija nuo VII tūkstantmečio vidurio iki VI tūkstantmečio pr. Kr. vidurio yra nustatyta remiantis 42 radiokarbono datomis bei visais kitais stratigrafijos ir tipologijos duomenimis. Religijos studijoms labai reikšmingos Achilėjono šventyklos, 200 skulptūrėlių, apeiginės aukojimo pakylės, nuostabi apeiginė keramika ir daugybė kitų su kultu susijusių daiktų. Achilėjono tyrinėjimų duomenimis, deivių negarbinio visur ir bet kur, jos turėjo specialias vietas, skirtas tikrai Deivei. Čia pirmiausia pastebėta, kokių deivių skulptūras laikė šventyklose ir kokias deives garbino lauke, kieme, prie duonkepės krosnies.

Achilėjono šventyklos buvo dviejų kambarių namo pavidalo. Visiškai yra atkastos 2 šventyklos viena virš kitos iš paskutinio Achilėjono periodo: pirmoji 6000–5900 m. pr. Kr., antroji – 5900–5800 m. pr. Kr. (28 pav.). Didesnis kambarys su altoriumi gale buvo šventykla, mažesnis – dirbtuvė, kur buvo rengiamasi religinėms apeigoms: lipdomos skulptūrėlės ir vazos, dažoma keramika ir kt. Šventykloje ant altoriaus buvo sustatomos Deivės Paukštės, Deivės Gyvatės, Gimimo Deivės ir Auklės skulptūrėlės.

Kiekvienoje šventykloje jų rasta iki 30 kartu su išmestomis į šiukšlių duobę greta. Šalia altoriaus buvo geriausios keramikos ir didelių aukojimo ceremonialo vazų piltuvėlio pavidalo viršutine dalimi bei miniatiūrinių aukų puodelių, samčių ir keraminių diskų (greičiausiai staklių svarelių). Čia aptiktas ir Achilėjono kasinėjimų šedevras – nuostabi keraminė žmogaus galvutė atvira burna. Tai, matyt, didelio aukojimo indo snapelis (29 pav.).

Keraminės skulptūrėlės, ypač didesnės, kurių dalis (galvą, kaklą, pilvą

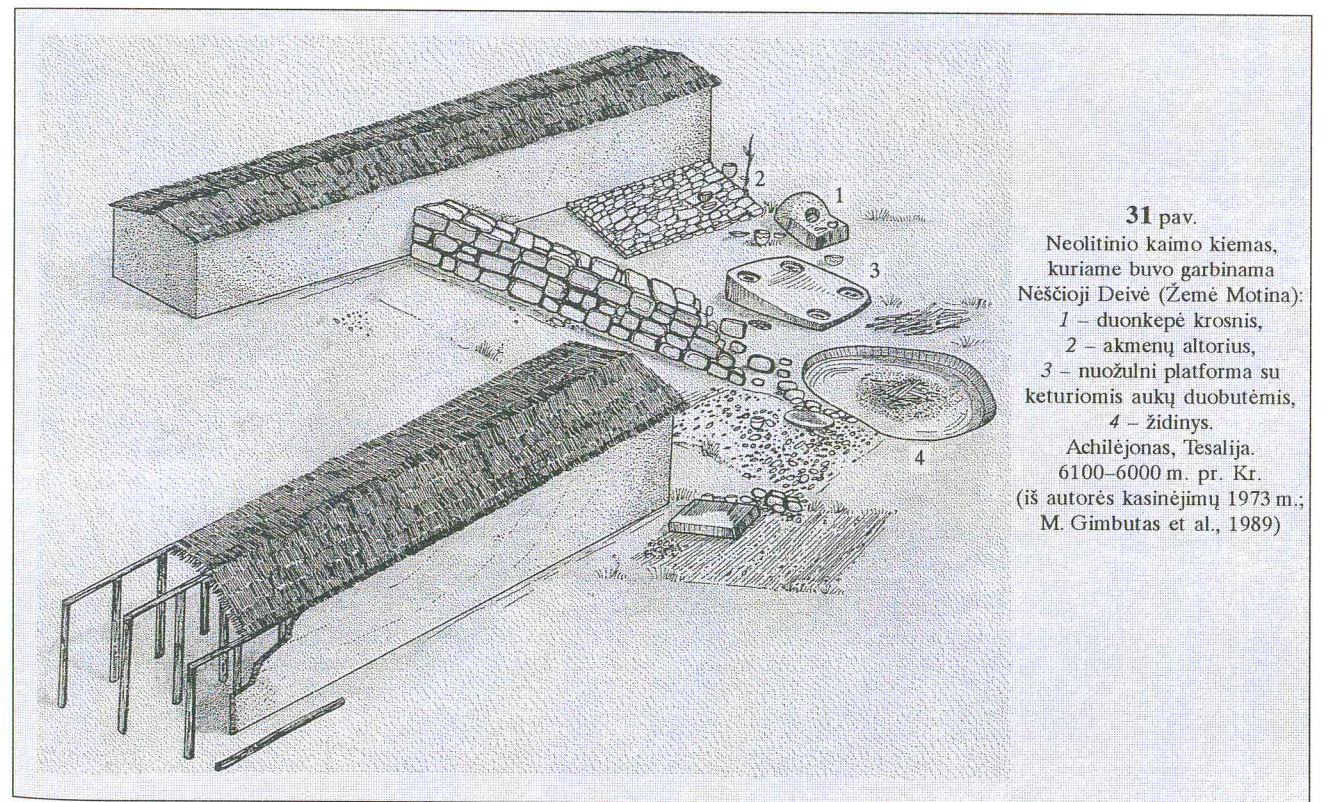
ir šlaunis) prieš 8000 metų lipdė atskirai aplink akmenukus ar iš molio padarytus branduolius, beveik visada būna sudužusios. Atkurti galima tik ypač rūpestingai tyrinėjant kiekvieną detalę. Achilėjono šventyklose išliko daugiausia cilindrinį galvų su snapu (atsikišusia nosim) ir be antropomorfinės burnos (1 pav.).

Kiame, ties duonkepe krosnimi, buvo garbinama Nėščioji Deivė–Žemė Motina. Įvairiose Achilėjono gyvenvietės fazėse aptikta net 100 tokių skulptūrėlių. Kai kurios sėdėjo soste,

kitos stovėjo pasirėmusios smarkiai padidintais užpakaliukais, dar kitos turėjo plokščią pagrindą (30 pav.). Krosnies priekyje arba šone buvo įrengta suolo pavidalo pakyla, ant kurios laikė skulptūrėles. Achilėjono III periode, 6100–6000 m. pr. Kr., šalia krosnies atkasta nuožulni molio pakyla su aukų duobelėmis kampuose. Duobelės grįstos akmenėliais ir su tvirtintos moliu. Anglys rodo, kad čia degino aukas, galbūt grūdus sėjos ar derliaus nuėmimo proga (31 pav.). Šitoje kulto vietoje, tarp krosnies,

30 pav. Nėščiosios Deivės skulptūrėlės iš Achilėjono, rastos kieme prie altoriaus su aukų duobutėmis ir prie duonkepės krosnies. Sesklo kultūra. 6200–5800 m. pr. Kr. (iš autorės kasinėjimų 1973 m.; M. Gimbutas et al., 1989)

31 pav. Neolitinio kaimo kiemas, kuriame buvo garbinama Nėščioji Deivė (Žemė Motina): 1 – duonkepė krosnis, 2 – akmenų altorius, 3 – nuožulni platforma su keturiomis aukų duobutėmis, 4 – židinys. Achilėjonas, Tesalija. 6100–6000 m. pr. Kr. (iš autorės kasinėjimų 1973 m.; M. Gimbutas et al., 1989)

akmeninio suolo, specialios aukojimo pakylės ir didelės laužvietės, aptikta ypatingų radinių: didelių vazų išskeltomis rankomis ir daugybė dažytos keramikos šukių. Rasta cilindrinė kaklų su kaukėmis (žmogaus, o ne paukščio

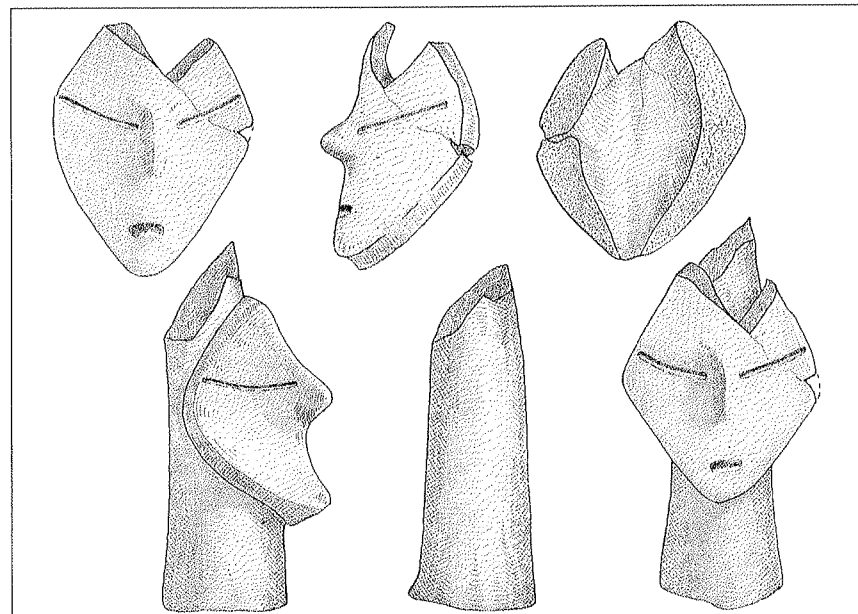
nosimi ir burna), kurios turėjo priklausyti gana nemažoms Nėščiosios Deivės skulptūroms. Taip pat aptikta nuimamų keraminių kaukių. Tai ankstyviausi šios rūšies radiniai Europos proistorėje. Achilėjone tokių atskirų kaukių

pasitaikė dviejuose perioduose, II ir III, 6300–6000 m. pr. Kr. (32 pav.).

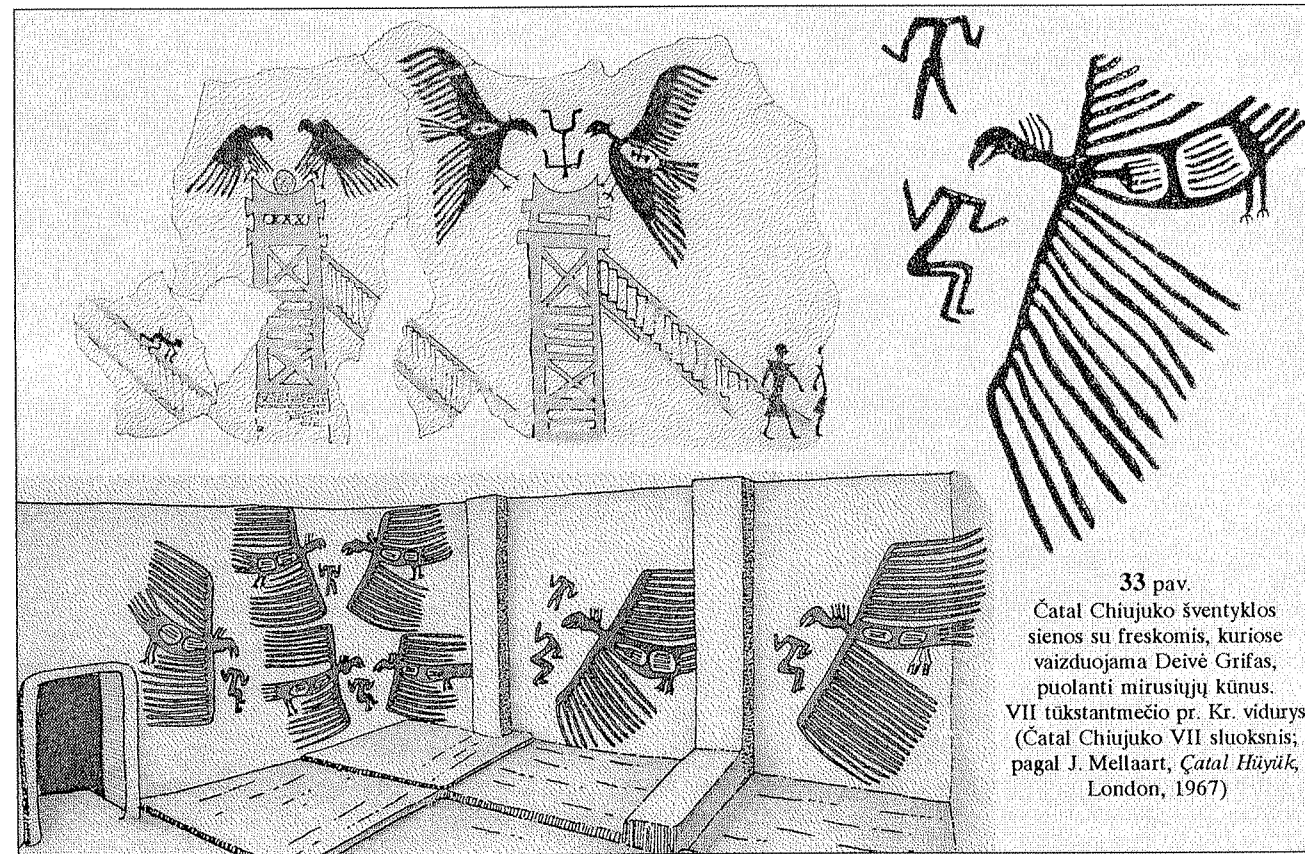
Iš 200 Achilėjono skulptūrėlių 2 yra vyriškos lyties dievo. Viena iš jų aptikta kieme prie ugniavietės. Radimo vieta sieja Dievą su Žemės Motinos sfera, o ne su Deive Paukšte ir kitomis deivėmis, garbintomis šventykloje. Jis vaizduojamas ramus, sėdintis ant kėdės, rankas pasidėjęs ant kelių (26 pav.). Šitokio Dievo prototipo paleolito mene nėra. Jis bus susikurtas žemdirbystės pradžioje ir greičiausiai sietinas su gimstančios ir mirstančios augalijos Dievu.

Ankstyvajame Achilėjono periode (Achilėjonas I b, 6400–6300 m. pr. Kr.) akmenimis apdėtoje duobėje rastas Deivės Varlės pavidalo amuletas, išpjautas iš juodo akmens (19 pav.). Kaip minėjome, Deivės pakaitalas varlė ar rupūžė reiškia jos atgimimo funkciją. Norėdami geriau suprasti tokį aspektą, turime persikelti į Čatal Chiujuko šventyklą, kur šis pavidalas, kaip vienas iš pagrindinių, vaizduojamas šventyklų sienų reljefuose.

Čatal Chiujukas. Šito ankstyviausio miesto teatkasta maža dalis, tačiau visa, kas rasta, yra ypač svarbu neolito religijai atkurti. Dauguma namų

32 pav. Atskirai nulipdyta kaukė, uždedama ant cilindrinio Nėščiosios Deivės kaklo. 6100–6000 m. pr. Kr. 1:1 (iš autorės kasinėjimų Achilėjone prie Farsalos, Tesalijoje; M. Gimbutas et al., 1989)

33 pav. Čatal Chiujuko šventyklos sienos su freskomis, kuriose vaizduojama Deivė Grifas, puolanti mirusiųjų kūnus. VII tūkstantmečio pr. Kr. vidurys (Čatal Chiujuko VII sluoksnis; pagal J. Mellaart, *Čatal Hüyük*, London, 1967)

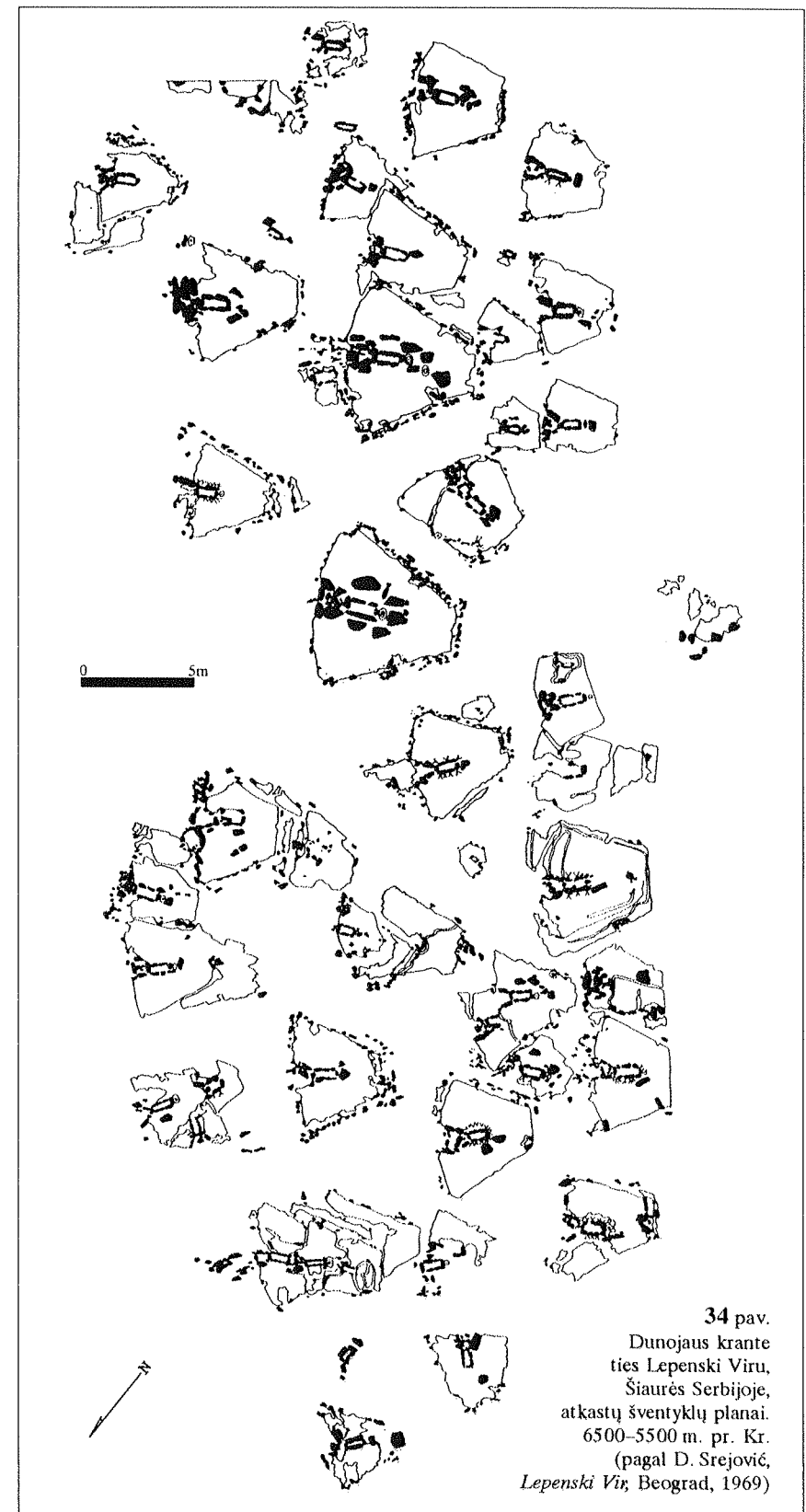
yra ne įprasti gyvenamieji namai, o šventyklos, ir beveik visos susijusios su mirties ir atgimimo tema³. Šventyklų freskose ir reljefuose vaizduojami du Deivės aspektai: Mirties Deivės grifo pavidalu ir Atgimimo – varlės pavidalu. Deivių grifų rasta keliuose šventyklų freskose. Antropomorfinių atributų turintys grifai labai dideliais sparnais puola mirusiojo kūną (33 pav.). Mirusysis vaizduojamas be galvos turbūt dėl to, kad galvą saugojo ir pirmiausia atskirdavo nuo kūno kaip svarbiausią žmogaus dalį ir sielos buveinę. Čatal Chiujuko šventyklose rasta atskirai po jaučio galva ar skulptūra padėtų kaukolių. Deivių grifų freskos rodo gyvūnų ekskarnacijos paprotį – kūnus palikdavo paukščiams sulesti. Juos Deivė labai greitai „pasiimdavo“. Toliau atgimimo apeigos vyko tose šventyklose, kur vyrauja Deivės Varlės reljefai.

Čatal Chiujuko tyrinėtojas Džeimsas Mellaartas aptiko moters krūtų reljefą, ant šventyklų sienų rado grifų kaukolių. Be to, daugumoje šventyklų rasta arba jaučio ragų, arba galvų skulptūrų ir didelių jaučių freskų. Ką jaučio galva turi bendra su atgimimu? Kodėl po ja dėjo kaukoles? Jaučio galvos simboliką iššifravo menininkė Dorothy Cameron, dirbusi drauge su D. Mellaartu Čatal Chiujuko. Ilgai stebėjusi jaučio galvas šventyklose, ji priėjo išvadą, kad tai ne natūralistinės galvos: jos daug plokštesnės už tikrąsias. Remdamasi medicinos knygomis, kuriose vaizduojami moters organai, Dorothy Cameron jaučio galvą identifikavo su gimda (*uterus*). Ragai yra ne kas kita kaip Falopijaus vamzdeliai (žr. 23 pav.). Tad Mirties ir Atgimimo Deivės bei jaučio galvos ryšys pasidarė aiškus. Jaučio galva arba kaukolė yra atgimimo simbolis, kurį aptinkame ir Artimųjų Rytų, ir Senosios Europos mene. Šis simbolis gali siekti paleolitą, kai irgi buvo praktikuojama ekskarnacija. Ėmus eksponuoti žmogaus kūno organus, atsirado proga pastebėti, kad moters gimda su Falopijaus vamzdeliais panaši į jaučio kaukolę su ragais. Visi kiti simboliai – trikampiai, bičių koriai, lėliukės ir drugeliai, šukos, rankų atspaudai, – susiję su jaučio galva, Čatal Chiujuko šventyklose reiškia atgimimą.

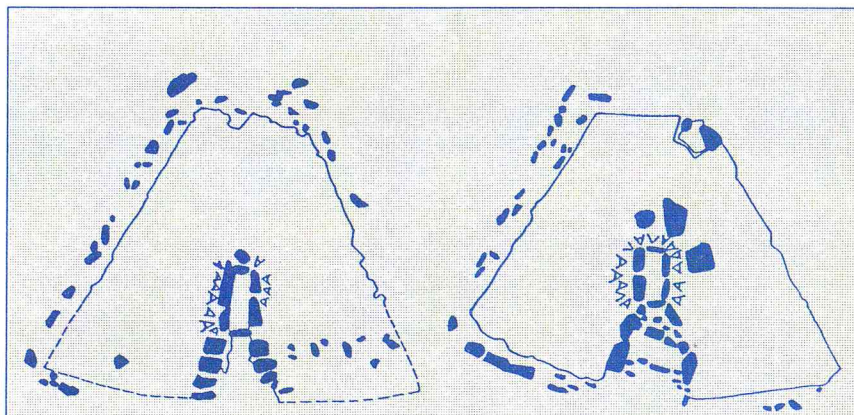
Lepenski Viras. Lepenski Viras yra laidojimo ir šventyklų vieta Šiaurės Serbijoje ant Dunojaus kranto ties

Geležiniais Vartais, kurią 1965–1968 m. tyrinėjo archeologai D. Srejičičius ir Z. Letica⁴. Tai išpūdinga gamtos vieta: priešais šventyklą Dunojuje sūkuruoja milžiniškas verpetas (*vir* serbų-

kroatų kalboje reiškia sūkurį), o kitame krante stūkso didžiulės plikos uolos. Trapecinės ar trikampės šventyklėlės išsidėsčiusios puslankiu ant Dunojaus kranto, įėjimai į jas nuo upės (34 pav.).

34 pav. Dunojaus krante ties Lepenski Viru, Šiaurės Serbijoje, atkastų šventyklų planai. 6500–5500 m. pr. Kr. (pagal D. Srejičičius, *Lepenski Vir*, Beograd, 1969)

35 pav. Lepenski Viro šventyklų trikampio plano grindys su keturkampiu akmenų aukuro viduryje. Į aukurą vedė dviejų akmenų eilių įėjimas. Gale aukuro stovėjo Deivės Žuvies skulptūra ar kelios skulptūros arba akmeninis aukojimo indas. Kietos kaip cementinės grindys buvo tamsiai raudonos – iš raudono akmens ir molio mišinio (pagal D. Strojvič, *Lepenski Vir*, 1969)

Šventyklos ne vieno laikotarpio – nuo 6500 iki 5500 m. pr. Kr. Į šią šventą vietą greičiausiai atgabendavo mirusiuosius ir palikdavo paukščiams. Vėliau jų kaulus surinkdavo ir laidodavo po šventyklų, kuriose vyko atgimimo apeigos, aukurais.

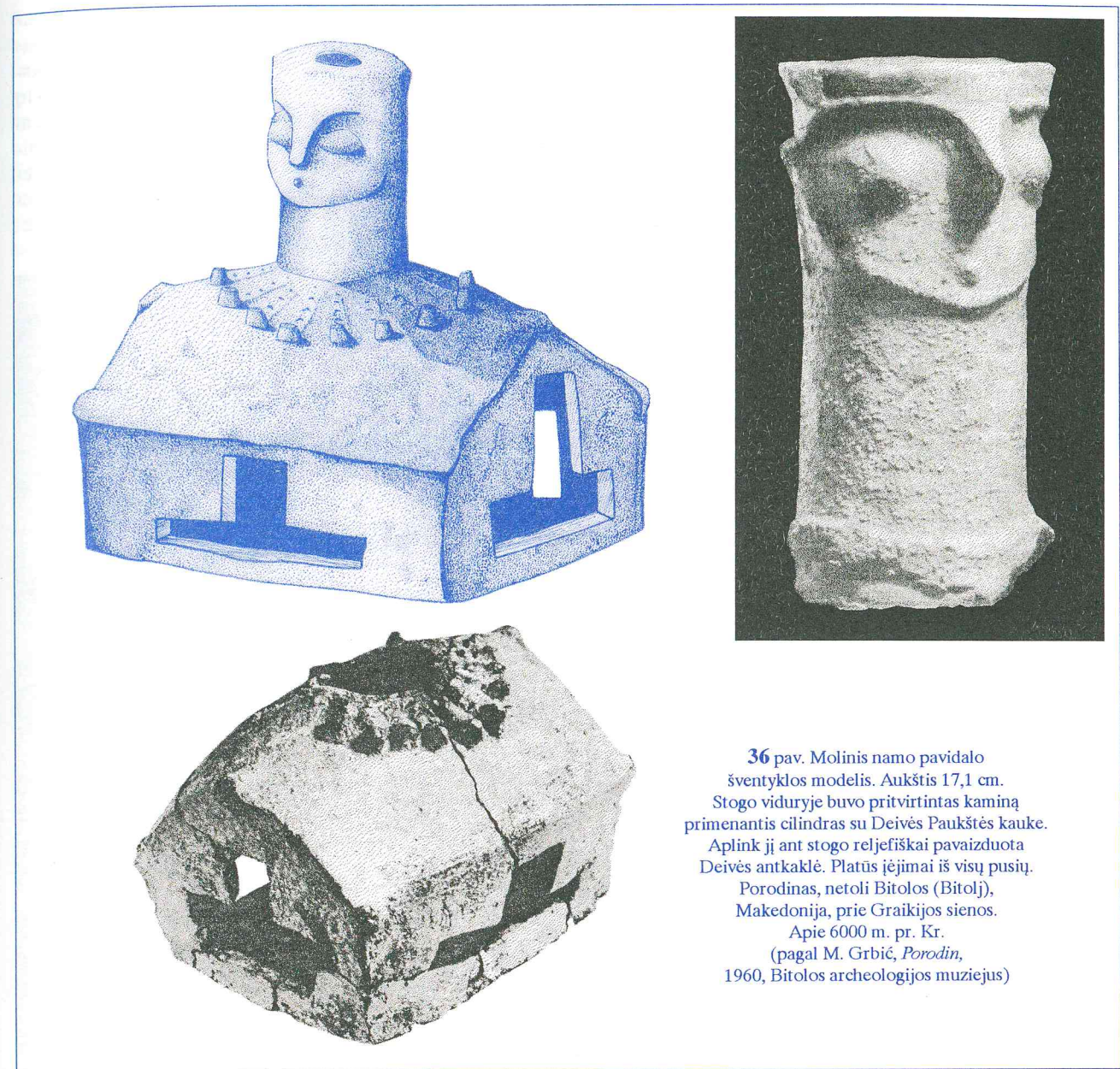
Atkasta daugiau kaip 50 šventyklų. Visos jos trikampio ar trapecinio (trikampio nukirstu galu) plano ir tokios pat struktūros. Grindys raudono smiltainio, sumaišyto su molio, ir tokios kietos, kad per tūkstančius metų patvinęs Dunojaus vanduo jų nenuplovė. Viduryje grindų išliko ir keturkampis aukuras, įrengtas iš akmenų ir aplinkui dekoruotas V pavidalo plokščiais akmenimis (35 pav.). Jo gale stovėjo viena ar dvi didelės, iki 50–60 cm aukščio, raudono smiltainio skulptūros arba akmeniniai aukojimo dubenėliai. Iš 54 apskritų, ovalių ar kiaušinio pavidalo skulptūrų 15 turėjo antropomorfinių ir žuvies bruožų: žuvies burną su akimis, panašią į žmogaus galvą, ir kai kada moters krūtis (17 pav.). Kartais būna pavaizduotos rankos, tik jos ne visai žmogaus, o greičiau tripirštės paukščio kojos. Kai kurios skulptūros, atrodo, yra net trijų Mirties ir Atgimimo Deivės aspektų hibridas: moters, žuvies ir plėšriojo paukščio (100 pav.). Daugelis skulptūrų išskaptuotos labirintiniais motyvais ir visos ar iš dalies nudažytos raudona ochra. Aiškiai vyrauja atgimimo simboliai: kiaušinis, raudona spalva ir žuvis.

Trikampis šventyklų planas reiškia ne ką kita kaip moterišką trikampį. Viduryje įrengtas aukuras su atvira anga buvo sujungtas dviem akmenų eilėmis tarytum vartais, vedančiais į Deivės išėias. Skulptūra aukuro gale simbolizavo pačią Deivę arba jos regeneruojančią gimdą. Viena ar kita simboliškai reiškė tą patį. Nors kiekviena skulptūra skyrėsi – apskrita, ovali, kiaušinio pavidalo, su žmogaus ir žuvies bei paukščio kojų atributais ar be jų, su labirintiniais, įvijų motyvais ar be jų – visas jas jungė atgimimo simbolika. Net ir ant daugelio šventyklose aptiktų kaulo, rago ir akmens dirbinių buvo dekoratyvinių motyvų – labirintų, įvijų, tinklų, žuvų, – irgi skirtingų regeneracijos simbolikos sferai. Aukuruose rasta žuvų, elnių, šunų ir šernų kaulų. Iš priešistorinių ir istorinių laikų simbolikos tyrinėjimų žinoma, kad šuo ir šernas yra Mirties Deivės palydovai ir simboliai, o elniai ir žuvis reiškia gimimo ir regeneracijos aspektus. Visai suprantama, kodėl kaip tik šiuos gyvūnus aukėjo. Jie kartu įrodo, kad Lepenski Viras buvo nepaprastas kaimas. Čia negyveno žmonės ir nevalgė paprastai sumedžiotų gyvulių, o rinko tik tam tikrus, tinkamus Deivei. Kai kuriuose aukuruose rasta šunų griaučių, o ne atskirų kaulų (taigi šunų nevalgė), labai didelių žuvų (eršketų, karpių, lydekų, šamų) kaulų. Elnių dažniausiai pasitaikė kaukolių ir menčių kaulų, matyt, turėjusių ypatingą atgimimo galią.

Panašių į Lepenski Viro šventyklų vietų, tik ne su tiek daug radinių, aptikta 14 vietų abipus Dunojaus. Archeologai jas skiria Lepenski Viro kultūrai. Kai kurios yra ankstyvesnės už Lepenski Virą. Pavyzdžiui, Vlasacas, 3 km į pietryčius nuo jo, priklauso IX tūkstantmečiui pr. Kr., o Cuina Turculujis, Rumunijos pusėje, – XII–XI tūkstantmečiui pr. Kr. Manoma, kad Lepenski Viro kultūra yra tiesioginis paleolitinės Gravetinės (Gravettian) kultūros tęsinys⁵. Tūkstančius metų gyvavo panašios laidojimo ir aukojimo tradicijos. Žmonių kaulų dažniausiai randama antrinėje padėtyje, ne visuomet sudėliotų anatominė tvarka. Ypačingas dėmesys buvo skiriamas kaukolėms. Jas laidojo itin rūpestingai, dažnai akmeninėse dėžėse ar apdėtas akmenimis, po vieną ar po kelias. Vos gimusius (5–6 dienų) kūdikius laidojo po šventyklos grindimis, kaulus apiberdavo raudona ochra, kartais didelių žuvų dantimis. Greta rasta šunų ir šernų žandikaulių, elnių ragų, kaukolių ir mentikaulių. Vlasaco šventvietėje aptikta sudegintų kaulų. Tose vietose buvo praktikuojamas ekskarnacijos paprotys. Tai rodo plėšriųjų paukščių – erelių, pelėdų, pelikanų, juodvarnių ir šarkų – kaulai priešais šventyklas. Kas likdavo paukščių nesulesta, buvo surenkama ir laidojama po šventykloomis ar prie jų. Tai darė su aukojimo apeigomis, būtinomis Mirties ir Atgimimo Deivei.

Aprašytos senojo neolito vietovės rodo, kad šventyklų paskirtis buvo nevienoda. Jose, kaip minėta, garbino ne visas, o tik tam tikras deives, be to, kai kurias garbino ne namų pavidalo šventyklose, o kieme po atviru dangumi. Nuo VII tūkstantmečio pr. Kr. Deivė Paukštė ir Deivė Gyvatė buvo šventyklų deivės. Gimimo Deivė ir Auklė taip pat susijusi su namų židiniu. Mirties ir Atgimimo Deivei buvo skiriamos atskiros šventyklos. Nėščiąją Deivę – Žemę Motiną ar Duonos Motiną – garbino kieme prie duonkepės krosnies ar prie specialiai įrengtų aukurų. Šitoks šventyklų pasiskirstymas pagal deivių funkcijas truko dar tūkstančius metų.

VI–IV tūkstantmečio pr. Kr. šventyklos ir jų modeliai. Apie 6000 m. pr. Kr. atsirado pirmieji moliniai šventyklų modeliai, kurie duoda daug informacijos apie pačias

36 pav. Molinis namo pavidalo šventyklos modelis. Aukštis 17,1 cm. Stogo viduryje buvo pritvirtintas kaminą primenantis cilindras su Deivės Paukštės kauke. Aplink jį ant stogo reljefiškai pavaizduota Deivės antkaklė. Platus įėjimas iš visų pusių. Porodinas, netoli Bitolos (Bitolj), Makedonija, prie Graikijos sienos. Apie 6000 m. pr. Kr. (pagal M. Grbič, *Porodin*, 1960, Bitolos archeologijos muziejus)

šventyklas ir jų architektūrą⁶. Tie modeliai atskleidžia šventyklos vaizdą, dažnai iš lauko ir vidaus būna dekoruoti simboliais, o virš įėjimo ar stogo prilipdyta Deivės galva su kauke arba jos švento gyvulio – avino – galva ar ragai. Geriau ar blogiau išlikusių šventyklų modelių rasta šimtai. Kodėl juos darė? Galbūt tai auka pačiai Deivei, kuriai šventykla skirta, arba tokių modelių gaminimas reiškė tą patį kaip ir Deivės skulptūros lipdymas, nes šventykla simbolizavo pačią Deivę. Pirmoji galimybė turbūt arčiau tiesos, nes dauguma modelių rasta prie altorių ar pakastų po šventyklos pamatais. Tradicija vaizduoti bažnyčių ir katedrų miniatiūrinius modelius truko iki

Renesanso laikų ir vėliau. Paveiksluose juos dažnai matome bažnyčios dignitorių rankose. Statomoms neolitinėms šventykloms pagal anų laikų sąlygas buvo skiriama ne mažiau dėmesio ir energijos. Kopijavimas pabrėžia šventyklų svarbumą to meto visuomenės gyvenime. Ligi šiol šventyklų modelius archeologai traktuoja kaip namų kopijas. Tačiau kuriam tikslui reikėtų kopijuoti paprastus gyvenamuosius namus? Kuriam reikalui dekoruoti tokius namus simboliais? Šitoks aiškinimas yra ne kas kita kaip šių laikų archeologijoje gyvuojanti tradicija archeologijos paminkluose nematyti nieko, kas siejasi su religija. Autorės supratimu, visi tie modeliai

(nuo 25 iki 50 cm ilgio ir apie 20 cm aukščio) yra šventyklų modeliai ir labai svarbus šaltinis religijai atkurti.

Dauguma šventyklų modelių susiję su Deive Paukšte. Kai kurie turi ne duris, o apskritas skylės Deivei paukščio pavidalu įlėkti ir išlėkti, kiti vaizduoja pačią Deivę: galva virš stogo, o namas – jos kūnas. Šiuo atžvilgiu nepaprastai įdomių šventyklų modelių rasta Porodino gyvenvietėje netoli Bitolos, Makedonijoje, kurią 1952 m. kasinėjo Jugoslavijos archeologai⁷. Čia aptikta daug šventyklų modelių su „kaminais“, t. y. tuščiaviduriais cilindrais su Deivės Paukštės kauke viršuje (36 pav.). Reljefe aplink „kaminą“ buvo pavaizduota Deivės antkaklė.

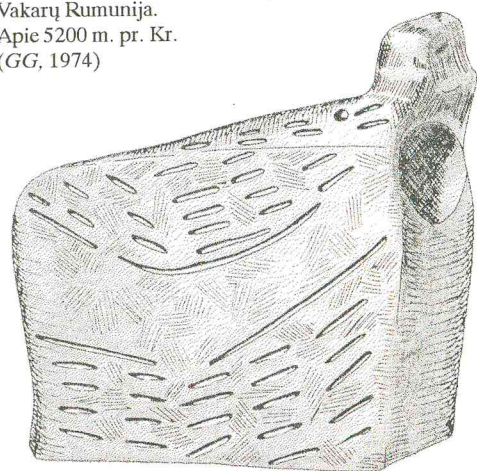
Kai kurie Porodino modeliai turėjo apverstos T raidės arba eglutės pavidalo (laiptelines) angas (įėjimus). Vieno iš jų viduje buvo altorius su trikampę anga. Porodinas priklauso VI tūkstantmečio pr. Kr. pabaigai. Iš maždaug 5300–5000 m. pr. Kr. išlikę Vinčos kultūros šventyklų modeliai irgi turi Deivės Paukštės atributų. Modelis iš Turdos gyvenvietės, Vakarų Rumunijoje,

puoštas paukščio plunksnų motyvu (37 pav.). Tos pačios kultūros šventyklos modelis iš Vadaštos, Pietvakarių Rumunijoje, visas dekoruotas meandromis, inkrustuotomis balta mase. Viršuje buvo Deivės galva su antkaklėmis. Meandros sieja ją su vandens sfera. Šio modelio užpakalinėje dalyje buvo apskrita skylė Deivei paukščio pavidalu išskirti (38 pav.).

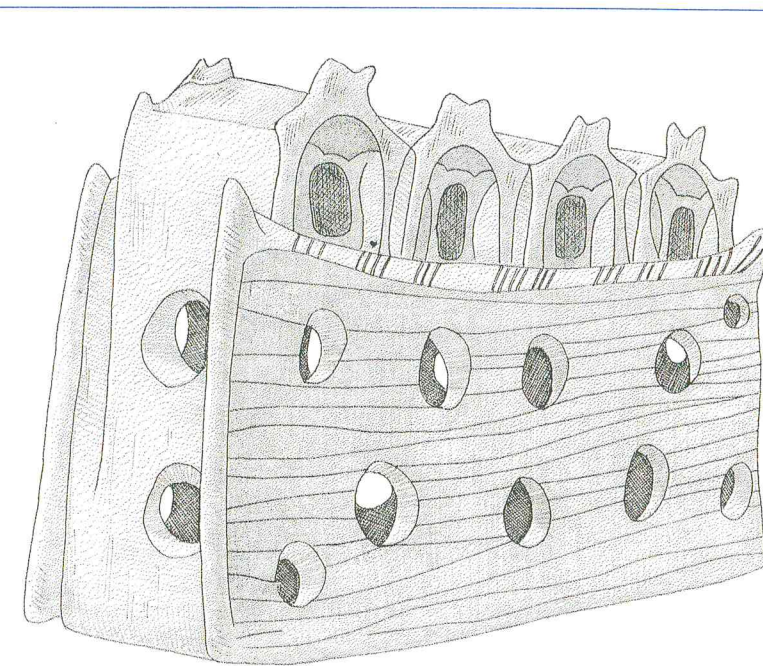
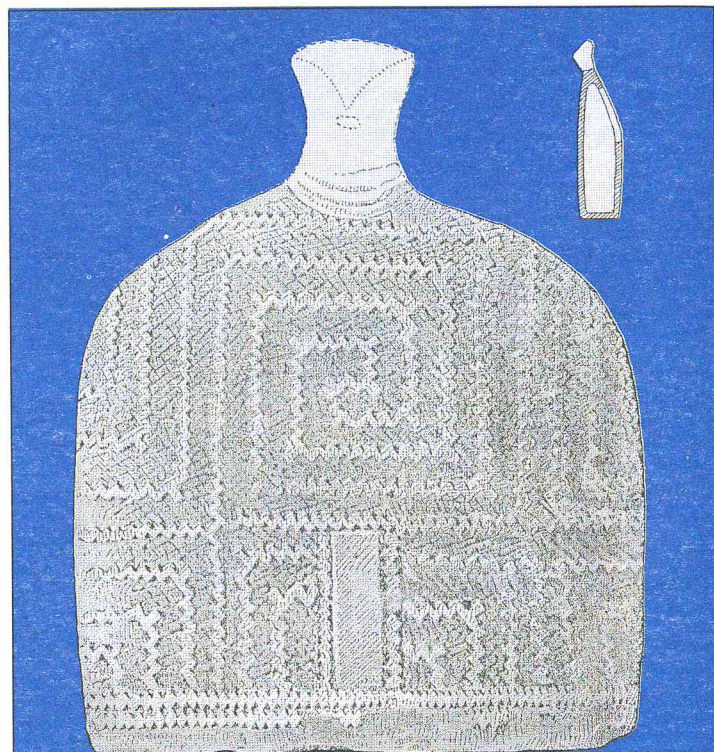
Dunojaus saloje, Pietų Rumunijoje, atkastame Kascioarelės kaime rastas vienas didžiausių V tūkstantmečio pr. Kr. vidurio šventyklų modelių. Jis 51 cm ilgio ir 24,2 cm aukščio. Šventykla dviejų aukštų: didžiuliam apatiniame aukšte buvo kelios eilės apskritų langų, o viršutiniame išrikiuotos 4 nedidelės šventyklos su apvaliomis plačiomis angomis.

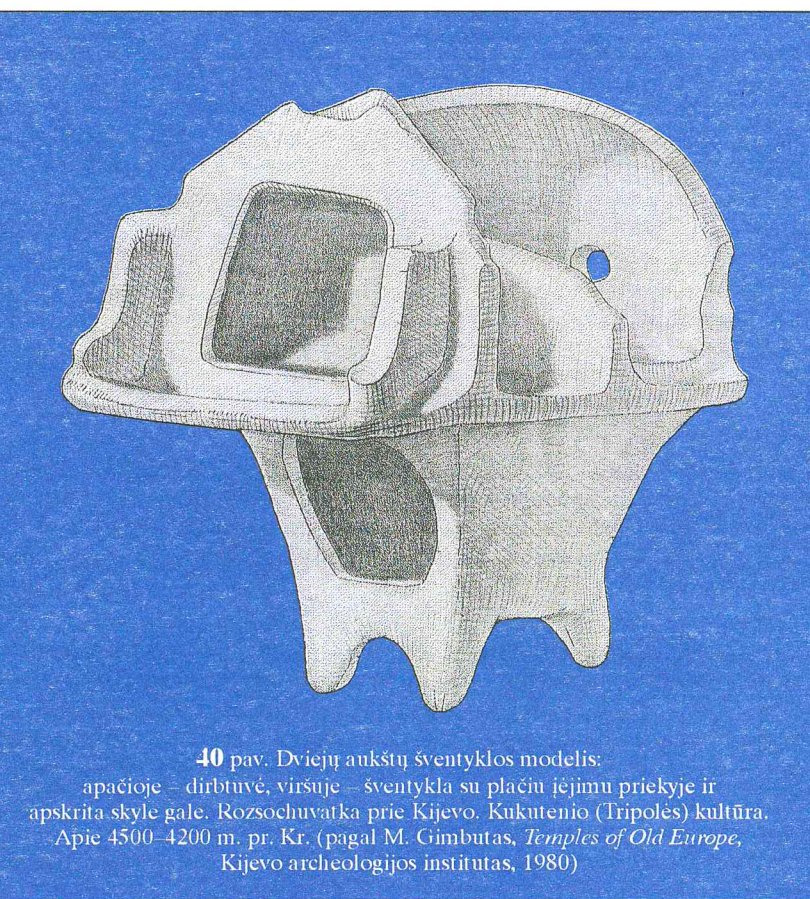
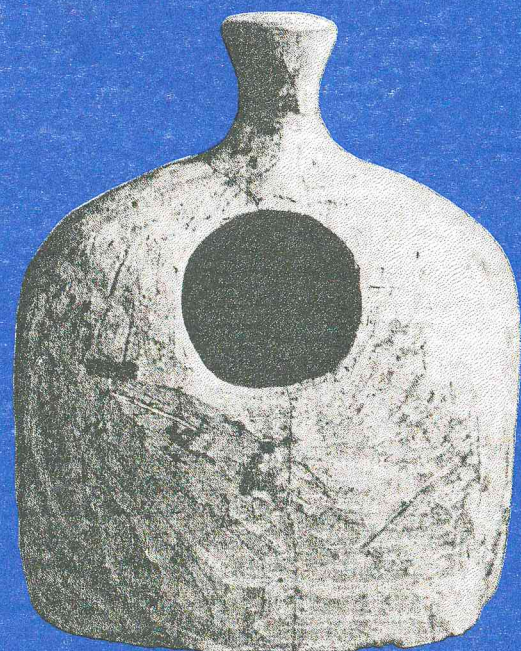
37 pav. Molinis šventyklos modelis. 20 cm aukščio. Dekoravimas brūkšniais greičiausiai reiškia paukščio plunksnas, o apskrita skylė skirta Deivei Paukštei įlėkti ir išlėkti. Virš skylės schemiškai pavaizduota galvutė (turbūt paukščio). Turda netoli Klužo, Vakarų Rumunija. Apie 5200 m. pr. Kr. (GG, 1974)

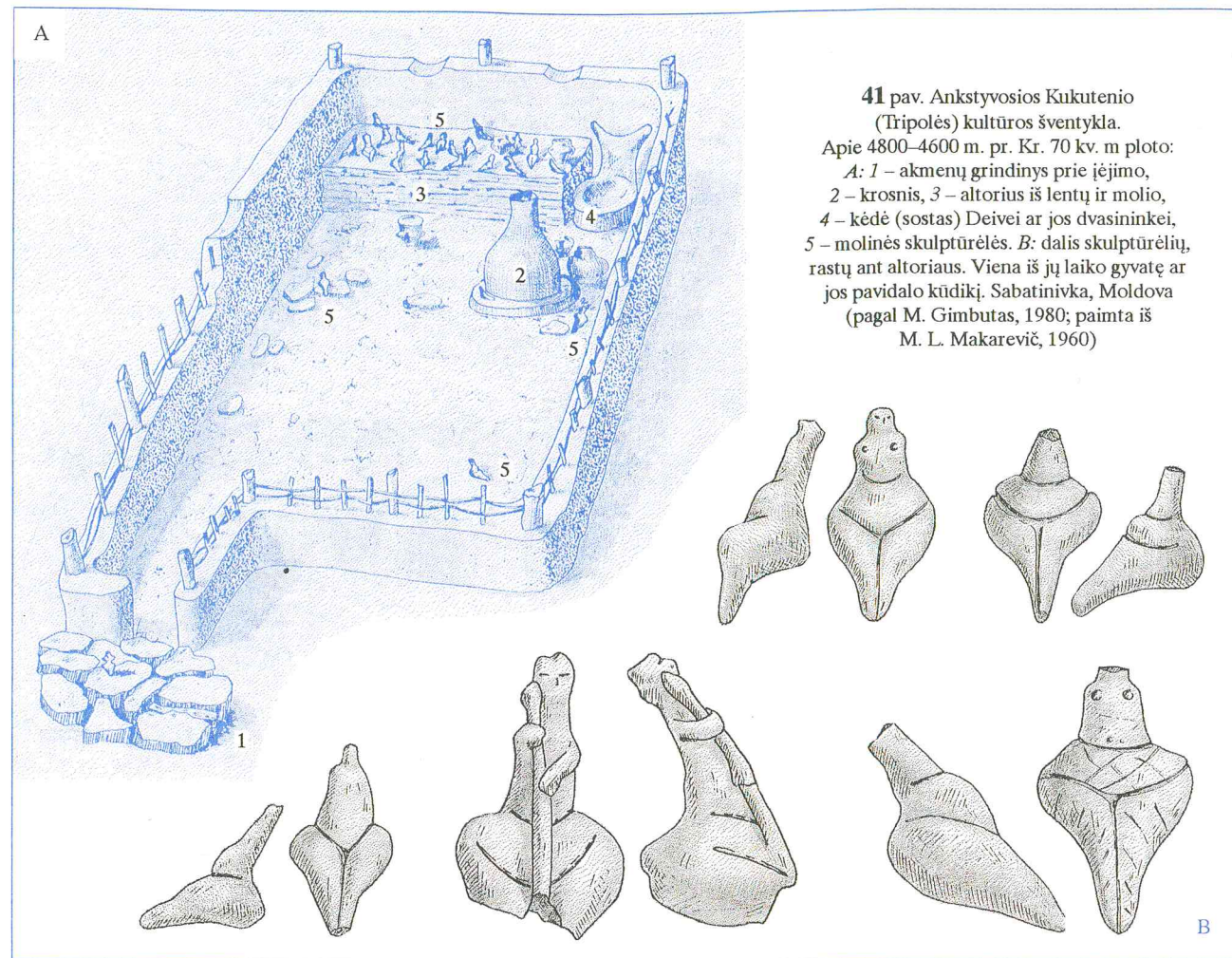
38 pav. Molinis šventyklos modelis iš Vadaštos gyvenvietės, Pietvakarių Rumunijoje. Aukštis 40 cm. Priekis dekoruotas meandromis, gale – didelė apskrita skylė. Viršuje Deivės Paukštės galva (iš dalies rekonstruota). Vinčos kultūra. Apie 5200 m. pr. Kr. (pagal GG, 1974, paimta iš C. N. Mateescu, Studia si cercetari de Istoria Arte, XVII, 2, Bukareštas, 1979)

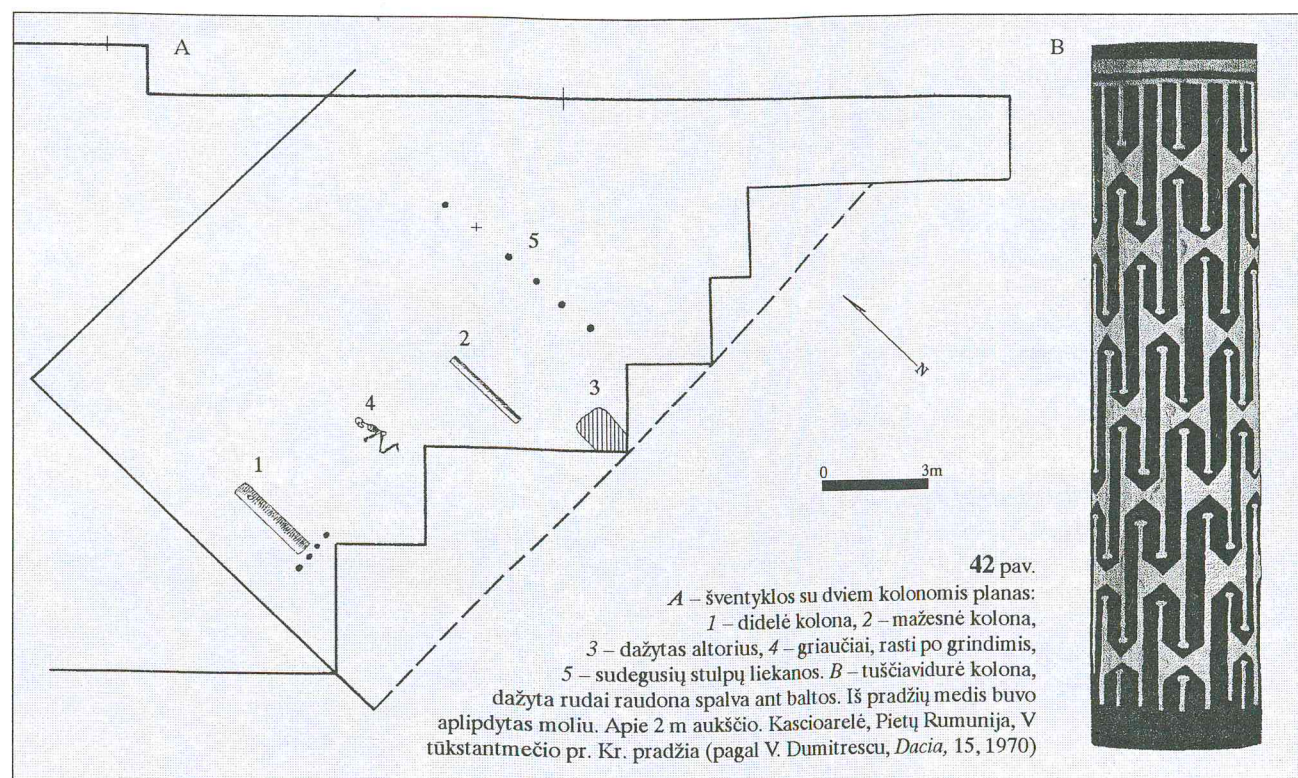
39 pav. Šventyklų kompleksas: molinis 51 cm ilgio ir 24,2 cm aukščio modelis. Keturios šventyklos su plačiais įėjimais virš didžiulio pastato su dviem eilėmis apskritų langų. Horizontalios linijos reiškia lentas ar rąstus. Apačioje turėjo būti apeiginių daiktų dirbtuvė. Kascioarelė, Dunojaus žemupio saloje, į vakarus nuo Oltenicos, Pietų Rumunija. Gumelnicos kultūra. Apie 4500 m. pr. Kr. (pagal GG, 1974; paimta iš Hortensia Dumitrescu, Dacia, 12, 1968)

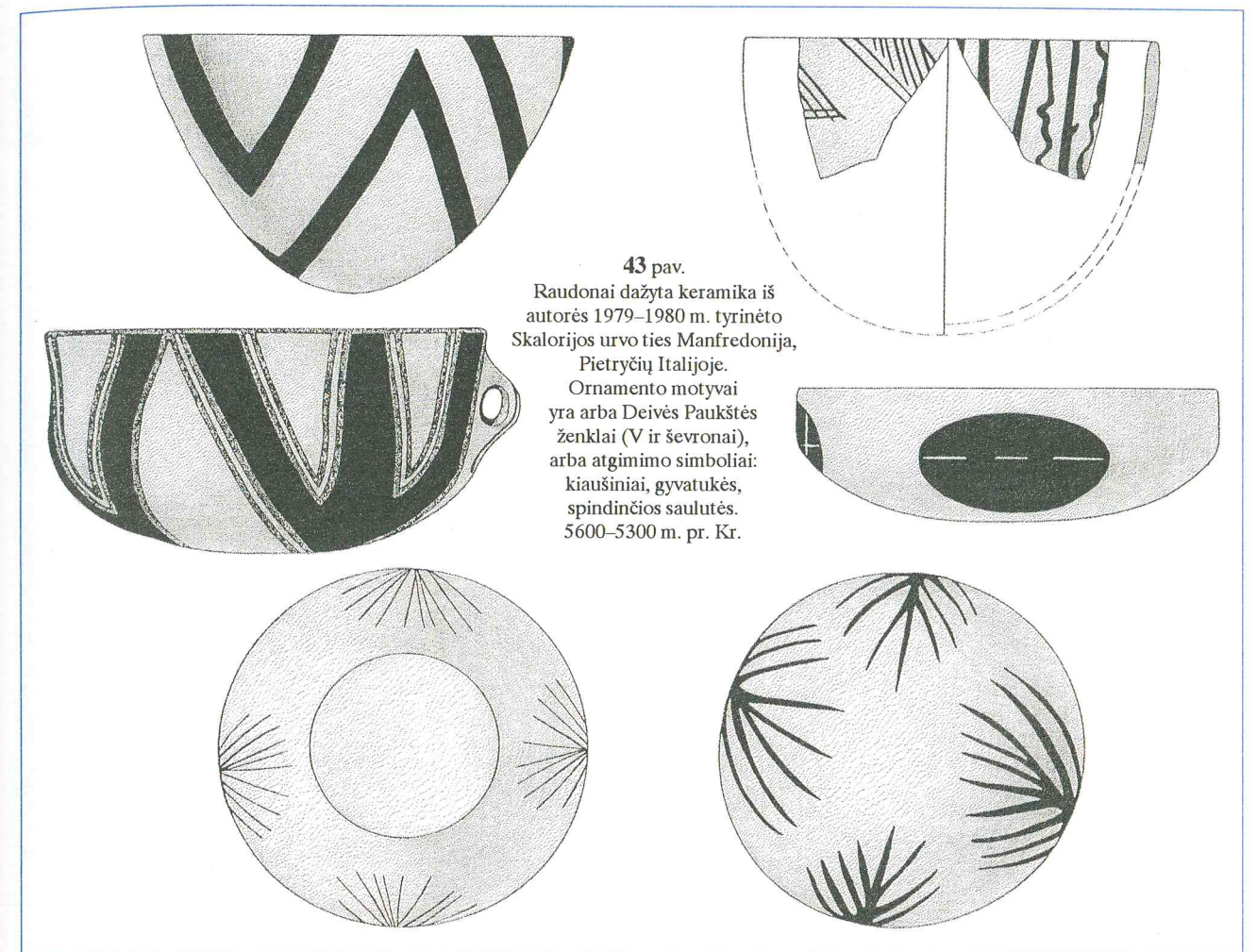
40 pav. Dviejų aukštų šventyklos modelis: apačioje – dirbtuvė, viršuje – šventykla su plačiu įėjimu priekyje ir apskrita skylė gale. Rozsochuvatka prie Kijevo. Kukutenio (Tripolės) kultūra. Apie 4500–4200 m. pr. Kr. (pagal M. Gimbutas, Temples of Old Europe, Kijevo archeologijos institutas, 1980)

41 pav. Ankstyvosios Kukutenio (Tripolés) kultūros šventykla. Apie 4800–4600 m. pr. Kr. 70 kv. m ploto:
 A: 1 – akmenų grindinys prie įėjimo, 2 – krosnis, 3 – altorius iš lentų ir molio, 4 – kėdė (sostas) Deivei ar jos dvasininkei, 5 – molinės skulptūrėlės. B: dalis skulptūrėlių, rastų ant altoriaus. Viena iš jų laiko gyvatę ar jos pavidalo kūdikį. Sabatinivka, Moldova (pagal M. Gimbutas, 1980; paimta iš M. L. Makarevič, 1960)

42 pav.
 A – šventyklos su dviem kolonomis planas: 1 – didelė kolona, 2 – mažesnė kolona, 3 – dažytas altorius, 4 – griaučiai, rasti po grindimis, 5 – sudegusių stulpų liekanos. B – tuščiavidurė kolona, dažyta rudai raudona spalva ant baltos. Iš pradžių medis buvo aplipdytas moliu. Apie 2 m aukščio. Kascioarelė, Pietų Rumunija, V tūkstantmečio pr. Kr. pradžia (pagal V. Dumitrescu, *Dacia*, 15, 1970)

43 pav.
 Raudonai dažyta keramika iš autorės 1979–1980 m. tyrinėto Skalorijos urvo ties Manfredonija, Pietryčių Italijoje. Ornamento motyvai yra arba Deivės Paukštės ženklai (V ir ševronai), arba atgimimo simboliai: kiaušiniai, gyvatukės, spindinčios saulutės. 5600–5300 m. pr. Kr.

Viena iš jų, matyt, pati svarbiausioji, gyvatės rankomis laikė irgi gyvatės pavidalo kūdikį (41 pav.). Šalia altoriaus stovėjo taip pat ragais dekoruota žmogaus dydžio kėdė. Ji turbūt priklausė dvasininkei, kuri vadovavo apeigoms. Netoli altoriaus įrengta krosnis ir šalia jos išdėlioti puodai. Viename rasta sudegintų gyvulių kaulų. Šioje šventykloje aptiktos 32 skulptūrėlės, ir visos buvo to paties tipo – Deivės Gyvatės kopijos.

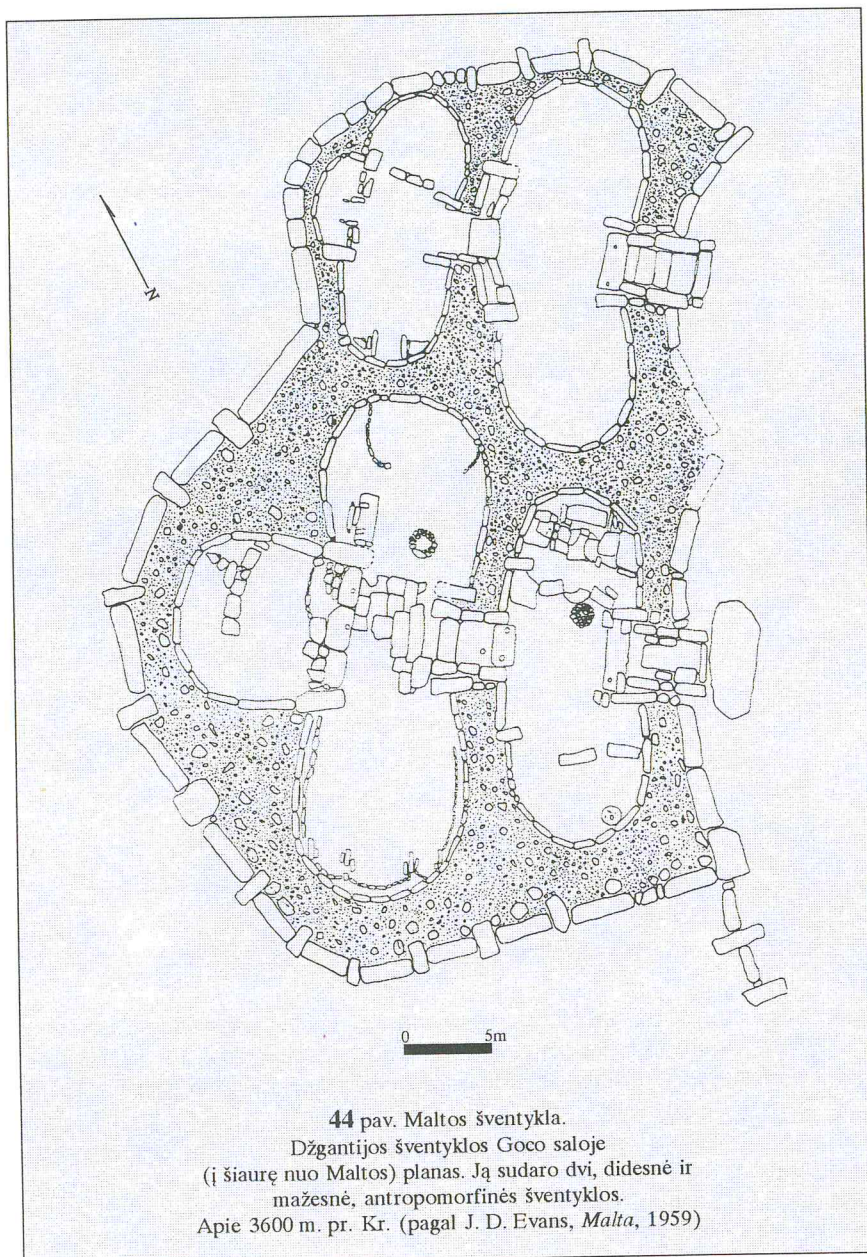
Atgimimo apeigoms skirtos šventyklos buvo nevienodos. Kascioarelės gyvenvietės ankstyvesniame sluoksnyje negu tas, kur aptiktas didelis dviaukštės šventyklos modelis, maždaug 5000 m. pr. Kr., atkasta šventykla su 2 kolonomis. Abi buvo medinės, glaisytos moliu ir išdažytos simboliu kampuotu gyvatiniu raštu. Sienos dekoruotos raudonais kiaušniais, koncentriniais ratais bei įvijomis. Visi šie motyvai siejasi su atgimimu. Kolonos simbolizavo gyvybės medžius (42 pav.).

Gyvybės kolona gali būti augalas, medis ar medis, paverstas kolona, aukštyn kylanti gyvatukė arba falas, taip pat paslaptinai susiformuojantis stalagmitas. Daugelis urvų su stalagmitais Graikijos, Jugoslavijos ir Italijos pakrantėse virto šventyklomis, kur ilgus amžius vyko atgimimo apeigos ar misterijos.

Čia norime paminėti mūsų 1979 ir 1980 m. tyrinėtą Skalorijos (Scaloria) urvą Pietryčių Italijoje ties Manfredonijos miestu. Jį sudaro 2 skirtingi urvai: viršutinis aukštas yra plati halė, tinkama gyvenvietei, čia rasta VII tūkstantmečio pr. Kr. pabaigos ir VI bei V tūkstantmečio pr. Kr. keramikos (būdingų įspaudinės keramikos šukių) ir akmeninių įrankių, o apatinis urvas buvo ilgas ir siauras kaip rankovė, kurio dugne aptiktas šaltinis. Šitame urve šalia stalagmitų rasta labai daug dažytos keramikos. Iš jos bei kelių radiokarbono datų nustatyta, kad čia VI tūkstantmečio pr. Kr. viduryje bent porą šimtų metų, nuo 5600 iki 5300 m.

pr. Kr., vyko apeigos. Vietomis prisišlijusios prie stalagmitų suakmenėjusios vazos gerai išliko ir niekas jų negalėjo išnešti. Tą urvą vietos archeologai aptiko jau mūsų šimtmečio pradžioje, ir jie patys bei kiti senienų mėgėjai išnešė daug keramikos. Mūsų ekspedicijos dalyviai, rūpestingai surinkę viršutinio ir apatinio urvų šukes, suskaičiavo, kad jos priklausė 1500 v. Buvo dekoruotos tik atgimimo motyvais: trikampaiais, gyvatukėmis, augalų motyvais ir saulės bei pačios Deivės ženklais, ševronais ir dvigubais trikampaiais ar peteliškėmis (43 pav.). Prie įėjimo į siaurąjį urvą buvo palaidoti net 137 žmonės. Griaučiai gulėjo netvarkingai suversti į krūvą. Laidojimas ties apatinio siaurojo urvo anga turbūt siejosi su atgimimo apeigomis.

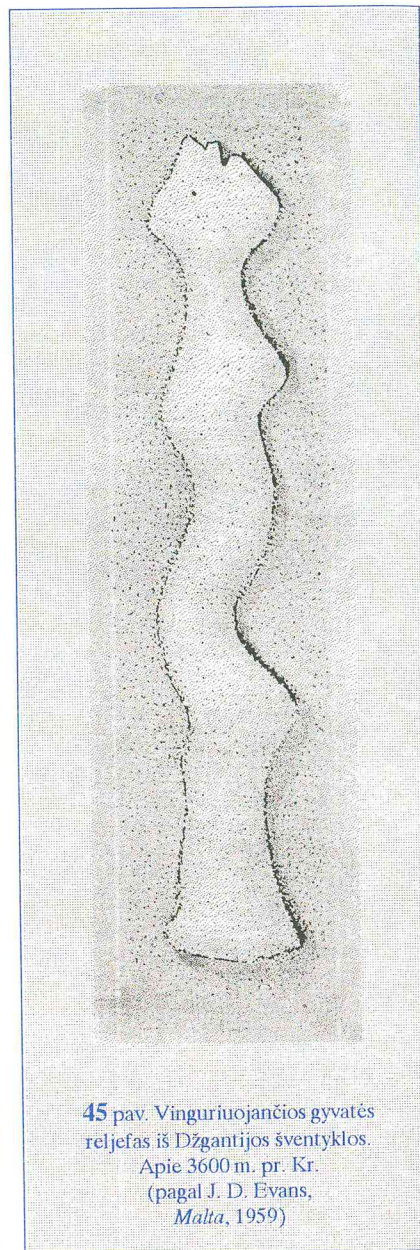
Maltos šventyklų deivių funkcijos (IV–III tūkstantmetis pr. Kr.). Kiaušinio ar inkstų pavidalo Maltos šventyklos išaugo iš požeminių kapų. Paskirtimi ir simbolika jos artimos Vakarų Europos megalitiniams kapams.

44 pav. Maltos šventykla.
Džgantijos šventyklos Goco saloje
(i šiaurę nuo Maltos) planas. Ją sudaro dvi, didesnė ir
mažesnė, antropomorfinės šventyklos.
Apie 3600 m. pr. Kr. (pagal J. D. Evans, *Malta*, 1959)

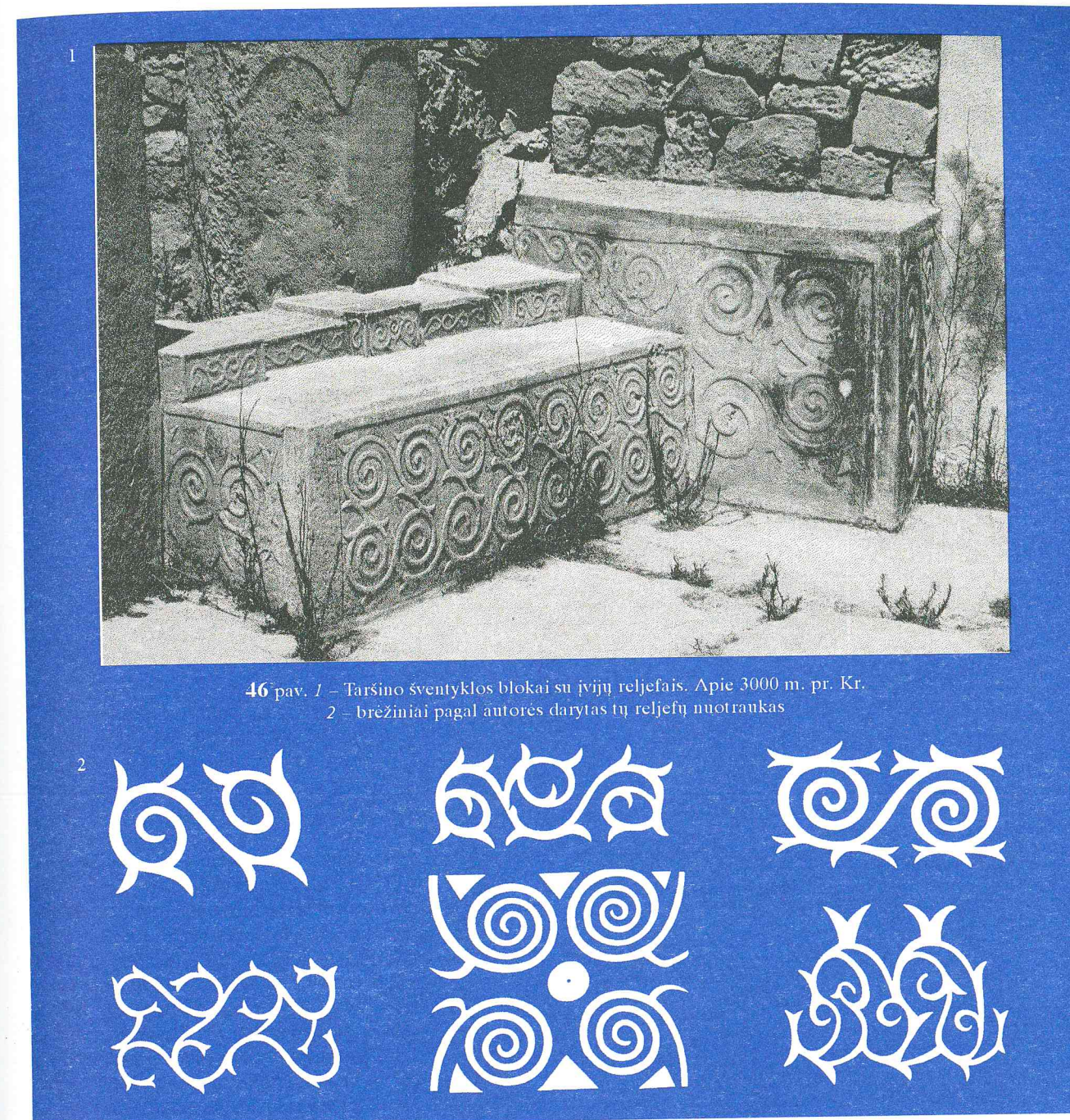
Tai ne namai, kaip Pietryčių Europoje Deivei Paukštei skirtos šventyklos, bet pačios Deivės regeneruojantis kūnas (44, 45 pav.). Visų Maltos šventyklų reljefai ir graviūros ant sienų, akmeninių blokų, altorių, keramikos turi tą pačią atgimimo simboliką. Besikartojantys simboliai yra Deivės trikampiai, iškalti iš didelių akmenų ir siauruoju galu pastatyti šventyklos apsidėje ar nišoje kaip altoriai. Beveik visus Maltos trikampius, altorius, kolonas, akmeninius blokus puošė duobutės. Galbūt jos nebuvo dekoracija, o turėjo panašią simbolinę reikšmę kaip duobutės (dubenėliai) ant menhyrų ir megalitinių kapų Vakarų Europoje ir kitur. Gal jos simbolizavo Deivės gyvybės

šaltinį ar įsigrėžimą į jos elementą – akmenį. Atgimimo sferai priklauso aukštyn kylančios gyvatukės (tokia reljefiškai pavaizduota rasta Džgantijos šventykloje) ir falai, po du ar tris pastatyti šventyklų nišose. Chadžar Kimo (Hagar Qim) šventykloje netoli įėjimo stovėjo staliuko pavidalo akmeninis aukuras; jo priekis dekoruotas gyvybės medžiu, augančiu iš vazono kaip vijoklis. Aukuras buvo greta didelio stalo pavidalo altoriaus, virš kurio sienoje reljefiškai išpjaustinėtos 2 gyvatiškos įvijos, viršuje sujungtos trikampiu. Lygiai toks pat motyvas rastas ant Taršino (Tarxien) šventyklos akmens bloko. Ji garsėja dailiai ant akmenų blokų išskaptuotais įvijų motyvais. Svarbiau-

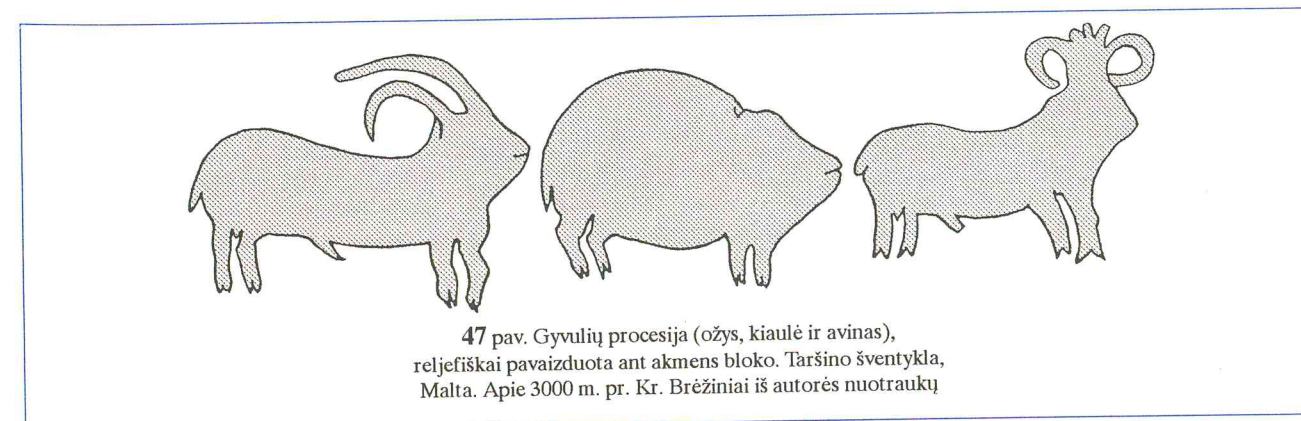

45 pav. Vinguriuojančios gyvatės reljefas iš Džgantijos šventyklos.
Apie 3600 m. pr. Kr.
(pagal J. D. Evans, *Malta*, 1959)

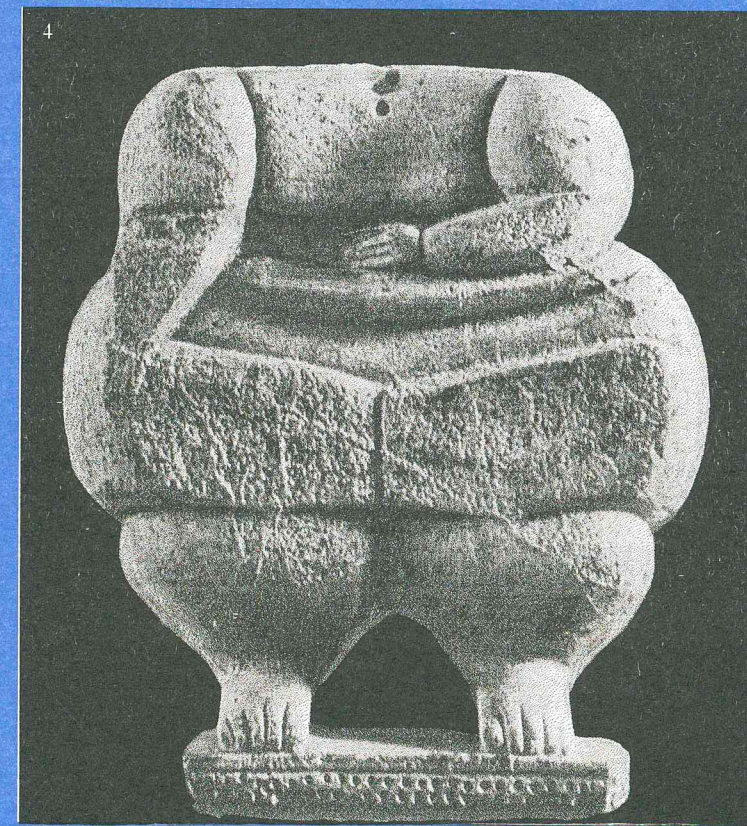
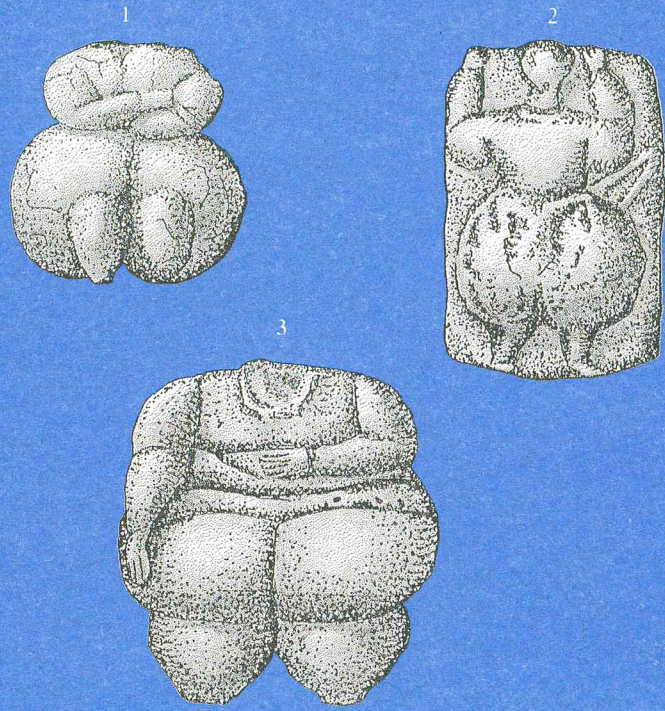
sia, tos įvijos (spiralės) – ne vien geometrinis raštas, iš jų išsprogsta ir išsišakoja augalų atžalos (46 pav.). Čia atsispindi ne kas kita, o pavasarinis gyvybės atsinaujinimas ar tiesiog augalų energijos glorifikacija. Taršino šventykloje ant akmens plokščių rasti reljefiškai išpjauti 2 jaučiai su dideliais ragais ir šalia jų kalė su 13 ką tik atvestų šuniukų. Ant vienos vazos šukės reljefiškai pavaizduoti ragai, o tarp jų – paukštis. Gyvulių – avinas, kiaulė ir 3 ožiai – procesija, meistriškai išskaptuota ant vieno akmens bloko, nebūtinai turi vaizduoti aukojamus gyvulius, kaip paprastai manoma, bet gyvulių energijos buvimą ar garantavimą (47 pav.).

46 pav. 1 – Taršino šventyklos blokai su įvijų reljefais. Apie 3000 m. pr. Kr.
2 – brėžiniai pagal autorės darytas tų reljefų nuotraukas

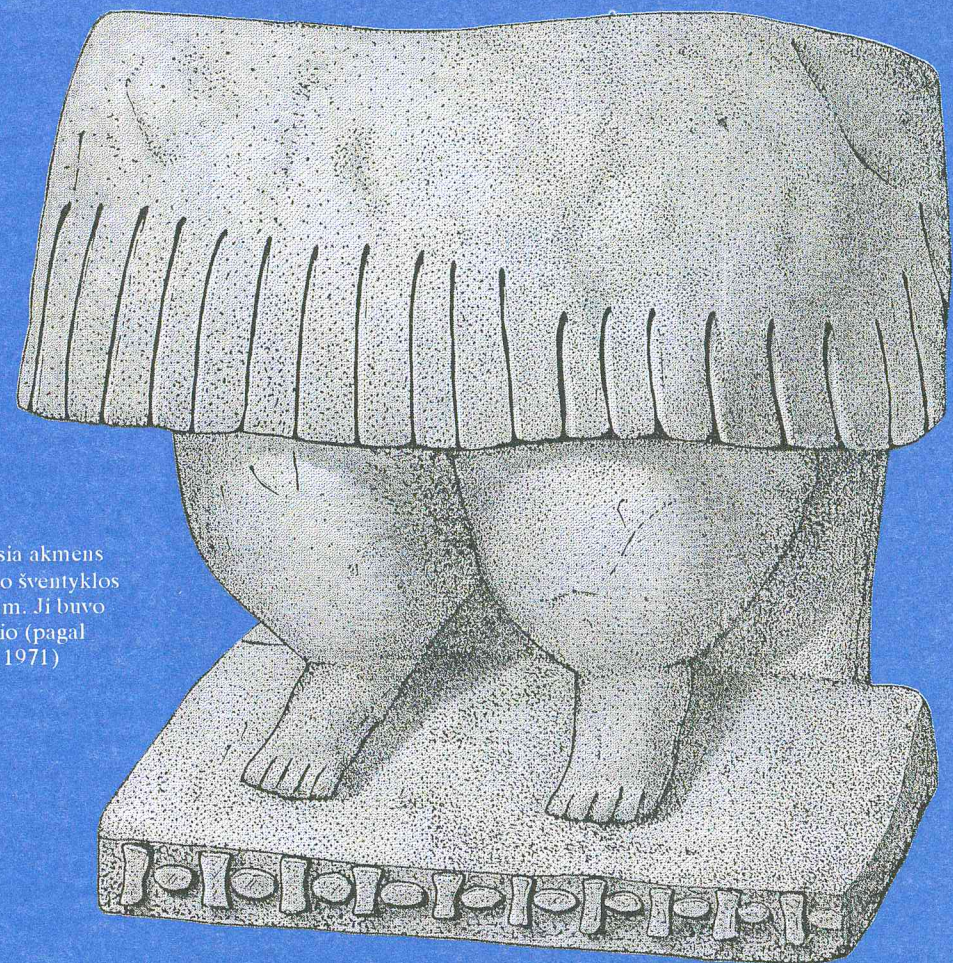
47 pav. Gyvulių procesija (ožys, kiaulė ir avinas), reljefiškai pavaizduota ant akmens bloko. Taršino šventykla, Malta. Apie 3000 m. pr. Kr. Brėžiniai iš autorės nuotraukų

48 pav. Skulptūrėlės (1, 3, 4) ir reljefas (2) iš Hal Saflieni požemių Maltoje. IV tūkstantmečio pr. Kr. antroji pusė. Rasta kiaušinio pavidalo požeminiame kapų kambaryje, kurio lubos ir sienos išdažytos raudonomis įvijomis (pagal J. D. Evans, *Malta*, 1959)

Ką simbolizuoja išpūdingos Maltoš akmens skulptūros, kurių rasta daugiau kaip 30 nuo 5 cm iki 3 m aukščio? Jos yra kelių rūšių. Vyrauja nuogos figūros be seksualinių atributų ir su kiaušinių pavidalo užpakaliukais, viena ranka nuleista žemyn, kita – ant krūtinės. Jų rasta Hal Saflieni kapuose bei Chadžar Kimo (Hagar Qim) ir Taršino šventyklose. Vienos stovi, kai kurios laisvai sėdi, kojas pakreipusios į kairę ar į dešinę (48 pav.). Keletas skulptūrų aprenktos ilgomis suknelėmis ir papuoštos antkaklėmis. Šis tipas būdingas tik Maltai. Dvigubo kiaušinio motyvas, arba padidinti užpakaliukai, šitas skulptūras sieja su atgimimo tema. Hal Saflieni kapuose rasta užpakaliukų pavidalo kabučių, taip pat ir visiškai suschemintų kaulinių skulptūrėlių su cilindrine ar falo pavidalo galvute. Šis tipas yra aiškus sustingusios Baltosios Deivės (Mirties) abstraktas. Miniatiūrinės ir suschemintos figūrėlės bei kabučiai, atrodo, simboliškai vaizduoja vieną ir tą patį Deivės aspektą – Mirties ir Atgimimo Deivę. Beveik visos Maltoš šventyklų skulptūros buvo be galvų; galvos rastos atskirai. Kai kurias galima buvo pritaikyti prie kūno. Visos jos antropomorfinės, su akimis, nosimi ir gražiai sušukuotais plaukais.

Didžiausia (beveik 3 m aukščio) akmens skulptūra, rasta Taršino šventykloje, be abejonės, turėjo vaizduoti svarbiausią šventyklos dievybę. Išliko tik apatinė 1 m aukščio jos dalis: kojos iki kelių ir apačia sijono ligi pusės blauzdų. Basos kojos rėmėsi į pakylą, dekoruotą kiaušinių tarp kolonėlių motyvu (49 pav.). Tos pačios šventyklos kitos panašios sėdinčios skulptūros liko dar mažesnis fragmentas. Prie Deivės kojų sėdėjo reljefiškai pavaizduotos 4 to paties tipo stambių moterų figūros. Milžiniškos maždaug prieš 5000 m. gamintos skulptūros ligi šiol yra priešistorinio meno unikumai (kitur didžiulės skulptūros galėjo būti molinės, medinės ir, deja, neišliko iki mūsų laikų). Kas gi ta didžioji Deivė? Kojų liekanos rodo, kad ji turėjo būti tokia pat kaip ir vaizduojamoji Chadžar Kimo skulptūrose. Kojų blauzdos nenatūraliai storos, o pėdos mažytės. Gal šitoks vaizdavimas slepia simbolį: ar tik nebus tai milžiniška bitės karalienės kojų kopija? Jei iš tikro taip, tai būtų dar vienas argumentas,

49 pav. Didžiausia akmens skulptūra iš Taršino šventyklos Maltoje. Išliko 1 m. Ji buvo apie 3 m aukščio (pagal J. D. Evans, 1971)

padedantis iššifruoti šios Deivės funkcijas. Tai Deivė Regeneratorė, ji ne Nėščioji Vaisingumo Deivė, kaip ligi šiol interpretuojama. Jos storumas nesimbolizavo vaisingumo, o turėjo gilesnę, atgimimo, prasmę. Tai ypatingas Maltoš tipo Mirties ir Atgimimo Deivės stereotipas.

Kita skulptūrų grupė, simboliškai giminiška su jau aprašytais skulptūromis, yra ant pakylų (lovose) gulinti stambios moterų kiaušinio pavidalo užpakaliais arba žuvis. Jų rasta Hal Saflieni kapuose ir Bugibos šventykloje. Kadangi ir žuvis gulėjo tokiose pat lovose, galima spėti, jog ir moteris, ir žuvis galėjo turėti panašią simbolinę reikšmę. Žuvis yra viena iš pačių ryškiausių Deivės gimdos ir pačios Deivės inkarnacijų (žr. Lepenski Viro skulptūrą 17 pav.). Lovoje paguldytos ir žuvis, ir moteris (Deivė) gali simbolizuoti inkubaciją kape ir po jos ateinantį atgimimą.

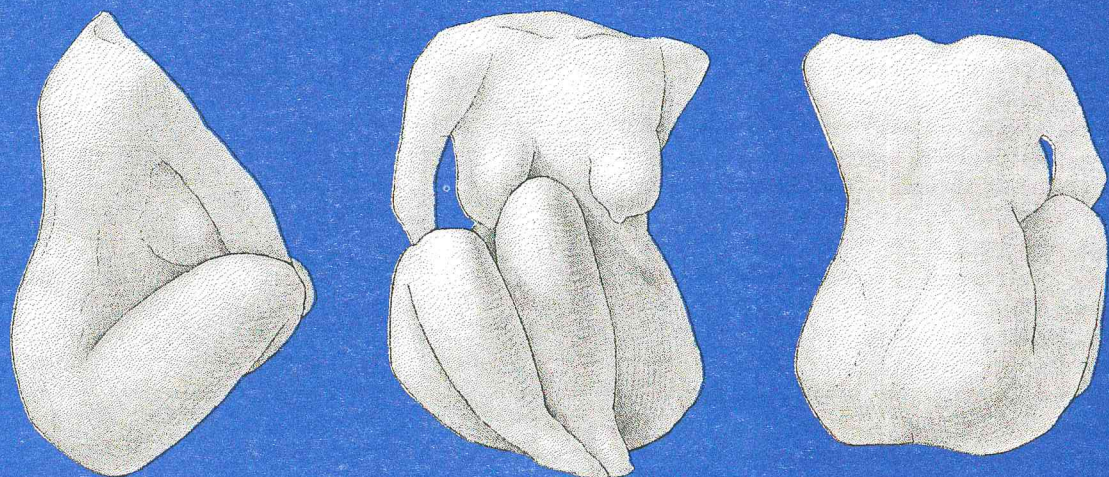
Maltoš šventyklos statytos po dvi (geriausi pavyzdžiai yra Džgantijos ir Mnajdros šventyklos: žr. 44, 45 pav.). Vakarinė šventykla šiek tiek didesnė už rytinę. Galime spėti, kad kiekviena jų atstovavo kitiems Deivės aspektams, vyko skirtingos apeigos: vakarinėje – mirties ir atgimimo, rytinėje – gimimo ir gamtos atbudimo. Apeigos galėjo būti susijusios tiek su žmogaus, tiek su gamtos mirtimi ir atsinaujinimu. Vakarinių šventyklų apsidėse daugiau kulto objektų ir baldų. Be to, vakarinės šventyklos iš tamsesnio, rudai raudono smiltainio ir dažytos raudonai, o rytinės – iš kiek šviesesnio akmens ir erdvesnės. Dvigubos šventyklos galbūt lygintinos su dvigubomis deivėmis, vaizduojamomis kaip Siamos dvynės – su vienu kūnu ir dviem galvomis. Tokių dvigubų įvairių laikotarpių (nuo VII iki III tūkstantmečio pr. Kr.) deivių apstu ir Europoje, ir Anatolijoje. Jos galėjo simbolizuoti skirtingus tos pačios

Deivės aspektus, pavyzdžiui, žiemos ir pavasario ar vasaros; panašu į motiną ir dukterį, Demetros ir Persefonės prototipą. Tokių dvigubų deivių rasta ir Maltoje.

Greta aprašytų ir Maltai labai būdingų skulptūrėlių bei didelių skulptūrų, susijusių su mirties ir atgimimo tema, rasta visai kito tipo skulptūrėlių, kurios neturi nieko bendra nei su mirtimi, nei su atgimimu; jų simbolika siejasi su gyvybės atsiradimu bei jos užtikrinimu ir globojimu. Mnajdros ir Taršino šventyklose rasta 5–6 cm aukščio nėščiosios su krūtimis ir ištinusia vulva molio figūrėlių, kurios vaizduoja galbūt miniatiūrinę Gimimo Deivę. Grožiu jos nepasižymi. J. D. Evansas šias figūreles pavadino deformuotomis ir patologiškomis. Mums jos keistos ir negražios, bet priešistoriniame mene reikia ieškoti ne grožio, o simbolinės reikšmės. Pirmiausia turime atkreipti dėmesį į tai,

50 pav. „Maltos Venera“, rasta prie Chadžar Kimo šventyklos, Maltoje. IV tūkstantmečio pr. Kr. antroji pusė (Valetos archeologijos muziejus)

51 pav. Sėdinti „Venera“. Taršino šventykla, Malta. Apie 3000 m. pr. Kr. (Valetos archeologijos muziejus)

kad figūrėlės nėščios, jų pilvas atrodo kaip prieš pat gimdymą, ištinusi vulva. Ant skulptūrėlių nugarų įrėžtos 9 horizontalios linijos gali reikšti 9 nėštumo mėnesius. Tokios figūrėlės galėjo būti auka, malda, skirta Gimimo Deivei, tikintis laimingo gimdymo. Galime spėti, kad moterys apskritai gimdė arba gimdė tik tam tikrais sunkiais atvejais rytinėje šventyklos pusėje, kur aptikta šio tipo figūrėlių. Mnajdroje rasta susuktų molio figūrėlių, primenančių poros mėnesių gemalą. Šitokie objektai irgi atspindi su gimdymu susijusias apeigas.

Prie Chadžar Kimo šventyklos aptiktas išskirtinai gražiai iš molio nulipdytas nedeformuotas nuogos moters su didelėmis krūtims 12,5 cm aukščio torsas (50 pav.). Jos galva neišliko. Savo natūraliu grožiu, artimesniu XX a. idealui, ši skulptūra patraukė archeologų dėmesį: ją pavadino Maltos Venera. Kita normalios nuogos sėdinčios pariestomis kojomis moters skulptūrėlė, tik gerokai mažesnė, rasta Taršino šventykloje (51 pav.). Didelės krūtys simbolizuoja vėl kitą aspektą. Tokių stovinčių ar sėdinčių figūrų žinoma iš Sesklo kultūros Graikijoje ir Vinčos – Serbijoje. Jų galvos su stambia nosim ir be antropomorfinės burnos. Mes jas skiriame Deivės Paukštės kategorijai.

Maltos šventyklos ir skulptūros labai sąvitos, bet deivių tipai pagal jų funkcijas buvo tie patys kaip ir kitur Europoje ar Anatolijoje.

4 Deivių kategorijos pagal jų funkcijas (remiantis archeologijos, istorijos ir folkloro duomenimis)

Peržvelgę skulptūrų ir figūrėlių radimo vietas įvairių laikotarpių šventyklose, kapuose ir kitur, galime drąsiau kalbėti apie deivių kategorijas ir jų reikšmę. Aptarsime, kaip tos deivių kategorijos asocijuojasi su simboliais ir ką jie reiškia. Paliesime istorijai ir mitologijai bei folklorui pažįstamas deives ir paieškosime jų ryšio su priešistorinėmis deivėmis.

Pagal funkcijas dievybes skirstome į 3 svarbiausias grupes: 1) Deivė ar deivės, kurios įsamenina gamtos generuojančias galias. Šią kategoriją sudaro įvairūs gyvybę skleidžiantys, gimdantys ir užtikrinantys deivių aspektai. Čia priklauso ir vaisingumą skatinanti bei duoną garantuojanti deivė Žemė Motina; 2) Deivė, kuri įsamenina destruktivias gamtos galias. Tai Deivė Mirtis kaulo ar sustingusios moters pavidalu ir Deivė Plėšrusis Paukštis – grifas, pelėda, juodvarnis, varna ir kt.; 3) Atgimimo Deivė, kuri gali kontroliuoti gyvybės ciklą. Jos reiškimosi formos yra įvairūs gimdos simboliai: žuvis, varlė, ežys, bitė, drugelis, jaučio galva, trikampis ir dvigubas trikampis.

Generuojančioji Deivė. Paleolito ir neolito Deivė yra partenogenetinė, t. y. gimdo iš savęs. Ji yra „nekalta pradedančioji“, pradanti gyvybę be vyro. Šis tikėjimas siekia labai senus laikus – paleolitą, kai tėvo vaidmuo dar nebuvo žinomas. Deivės partenogenetiškumas išliko labai ilgai, net tada, kai vyro vaidmuo apvaisinant turėjo būti žinomas. Įdomiausia, jog Nekaltai Pradedančioji gyvuoja net ir mūsų laikų krikščionių tikėjime. Moters gebėjimas gimdyti ir maitinti ankstyvuojų žmonijos istorijos laikotarpiu turėjo daryti didelį įspūdį.

Nuo pat vėlyvojo paleolito pradžios, nuo Orinjako (Aurignac) periodo, ant uolų pasirodo išraižytų gyvybę gimdančios ir skatinančios Deivės simbolių: vulvų, trikampių, užpakaliukų ir krūtų. Visam priešistoriniam menui būdinga simbolizuoti Deivę vaizduojant tik tas jos dalis, kuriose glūdi generatyvinės jėgos. Nereikėjo išskalti ar išraižyti visą Deivės figūrą, užteko uoloje pavaizduoti jos vulvą,

rasti trikampį akmenį ar iš kaulo išpjauti krūtų, užpakaliukų amuletą. Tokie simboliai reiškė dalį kaip visumą, t. y. ją pačią.

Kai kurie meno istorikai ir net archeologai nesupranta, kodėl ankstyvajame žmonijos mene buvo vaizduojama vulvos, krūtys ar užpakaliukai. Jų aiškinimuose yra fantastiškų hipotezių. Dažniausiai žiūrima pro XX a. akinius, ir viskas matoma taip, kaip diktuoja mūsų laikų pasaulėžiūra. Paminėsime vieną mūsų amžiuo itin būdingą „meno pradžios“ aiškinimą. Johnas Oniansas straipsnyje apie meno kilmę *Art History* (1978) žurnale⁹, stebėdamasis ankstyvojo (32 000–26 000 m. pr. Kr.) meno vulvų, krūtų ir užpakaliukų gausumu, nusprendė, kad priežastis šitokiam menui atsirasti galėjo būti tik seksualinė meilė. Liesdamas tas moters kūno dalis, vyras turėjo giliai pajusti patrauklias apskritas formas ir dėl to sugebėjo pavaizduoti jas raižiniuose ir skulptūroje. Šitai primityviai aiškinti negalima. Mūsų protėviai buvo daug filosofiškesni negu XX a. žmonės, be to, priešistorinio meno negalima atskirti nuo religijos.

Paleolitinių simbolių negalima išimti iš priešistorinės religijos bei visuomenės struktūros konteksto ir iš knygos iliustracijų nuspręsti, kad jų atsiradimas susijęs su vyrų reikalu pasismaginti. Kalbėdami apie simbolius, turime atkreipti dėmesį, kur ir kaip jie vaizduojami, su kokiais kitais asocijuojasi, ir pasekti, ar jų vaizdavimas yra vieno laikotarpio reiškinys, ar gyvuoja seniai. Vulvos simbolis yra ilgamžis. Ji vaizduojama kaip antgamtiškas trikampis ar ovalas dažnai drauge su vandens simboliais (meandromis, zigzagais, banguotomis lygiagrečiomis linijomis) arba kaip sėkla su taškeliu viduryje. Kartais vulvos pakaitalas būna augalo šakelė (kai kurios neolitinės figūrėlės vietoj vulvos turi augalo šakelę ar sprogstantį medelį). Kai kada ji siejama su kiaušiniu. Tarp Lepenski Viro skulptūrų rasta raudonai dažyta kiaušinio pavidalo akmens skulptūra su išpjauta pumpuro pavidalo vulva.

Priešistoriniame mene vulva yra ne pasyvus objektas, o gyvybę generuojantis ir energiją skleidžiantis simbolis. Tai kosminė Deivės gimda, gyvybės šaltinis ir pats gimimas,

lyginamas su pumpuro išsiskleidimu. Šią simboliką galime pasekti nuo vėlyvojo paleolito pradžios, per visą neolitą, vario ir net žalvario amžių iki istorinių laikų. Atgimimą reiškiančios deivės buvo vaizduojamos su dideliu trikampiu, nėščioji žemės Vaisingumo Deivė taip pat su antgamtinu trikampiu, kurį juosia įvijos, gyvatukių įvijos, lygiagrečios linijos bei trikampučiai ar rombai su tašku viduryje (13, 14 pav.), o Gimimo Deivės vaizduojamos gimdymo poza ir ištinusia vulva kaip prieš pat gimdymą (4 pav.).

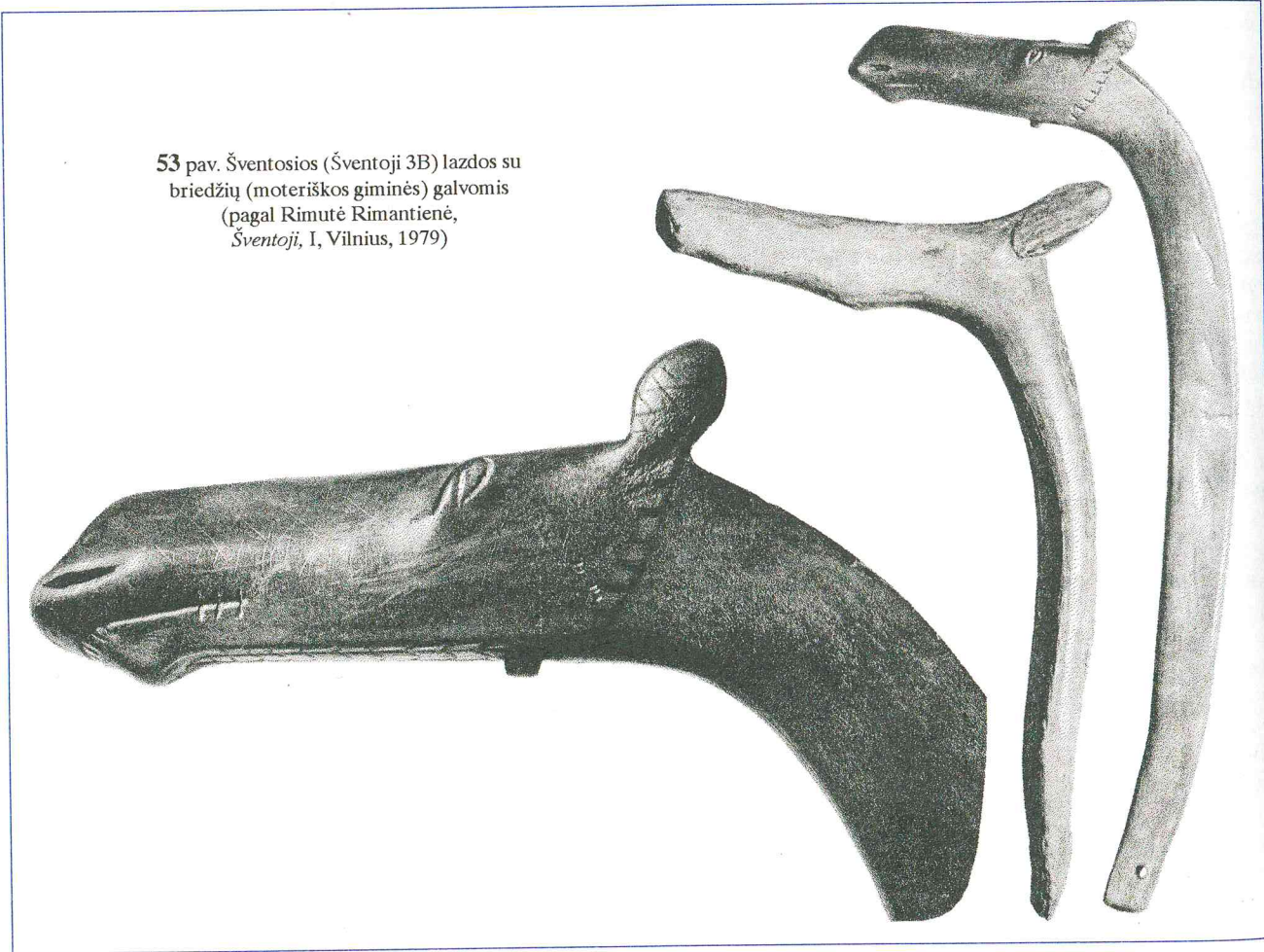
Greta Gimimo Deivės, kitas gyvybę skleidžiantis ir valdantis jos aspektas matyti iš skulptūrų, kur Deivė vaizduojama tarp žvėrių. Tokia, pavyzdžiui, yra Čatal Chiujuoko Deivė tarp dviejų leopardų. Tai ta pati *Potnia Theron* (Žvėrių valdovė) žinoma iš Kretos Mino ir Graikijos Mikėnų kultūrų bei iš klasikinės Graikijos. Mino kultūros, ypač Teros (Theros) saloje rastos 1600 m. pr. Kr. freskos¹⁰ rodo, kad ši Deivė buvo ne tik gimimo ar gimdymo deivė, Artemidės (Artemis Eileithyia) palikuonė, bet ir gamtos vaisingumo inkarnacija. Mino kultūros freskose ir antspauduose ji matoma stovinti kalno viršūnėje, apsupta liūtų ar šunų (52 pav.). Teros freskoje ši Deivė sėdi soste ant triaukštės pakyls, o šalia – sparnuotas sfinksas ir beždžionė. Aplink ją matyti žydintys kalneliai. Čia mergaitės renka krokus ir neša krepšiais aukoti Deivei. Vadinamieji „gamtos orgijos“ peizažai Knoso (Knossos) freskose su upe, kalnais, alyvmedžiais, irisais, krokais, laukinėmis rožėmis, paukščiais, beždžionėmis ir kt., iš kurių trykšta gyvybės energija, greičiausiai yra susiję su šios gamtos valdovės kultu. Artemidė ant VII ir VI a. pr. Kr. vazų vaizduojama tarp žvėrių, paukščių ir tarp energiją skatinančių simbolių: apskritimų, svastikų, vertikaliai kylančių gyvatukių, su žuvimi įsčiose.

Gimimo paslaptimi antropomorfinė Gimimo Deivė dalijasi su žvėrimis: stirna ir meška. Artemidė pasirodo ir kaip stirna, ir kaip meška. Europos, ypač airių ir škotų, folklore dar randama daug užuominų apie antgamtiškas stirnas ar stirnas deives. Azijos šiaurės tautelės ligi šiol tiki nėščią stirną kaip gimdančią Motiną Deivę. Evenkai pasaulio motiną vaizdavo kaip stirną ar elnę.

52 pav. Deivė kalno viršūnėje, apsupta liūtų.
Antspaudas iš Knoso. 1600 m. pr. Kr.

Iš vėlyvojo paleolito ir mezolito yra nemaža su stirnos kultu susijusių apeigų pėdsakų. Pavyzdžiui, El Juyo, Šiaurės Ispanijoje į rytus nuo Altamiro, maždaug 14 000 metų prieš dabartį, kiaušinio pavidalo duobėje rasta palaidota stirna, apiberta raudona ochra bei apkrauta violetiniais, oranžiniais ar rausvais molio gabalais, stirnos ragais ir kitais su kultu susijusiais daiktais. Vokietijoje prie Hamburgo aptikta stirnos aukojimo pėdsakų. Buvus stirnos, briedės ar elnės kultą rodo randami ragai su kaukolės dalimi, paruošti taip, kad galima būtų užsidėti ant galvos (jų aptikta 8000–7500 m. pr. Kr. Star Carr'e, Anglijoje). Tokių galvos papuošalų reikėjo apeiginiams šokiais. Šokiai su stirnų, briedžių ar elnių ragais išlikę iki mūsų laikų (per Naujuosius metus tokius šokius šoka Anglijoje, Vokietijoje, Rumunijoje ir kitur), jų žinoma ir iš istorinių laikų. Raginių kulto lazdų, skiriamų 3000 m. pr. Kr., su meistriškai išskaptuotomis briedės galvomis rasta Šventojoje, prie Baltijos jūros, Lietuvoje¹¹ (53 pav.),

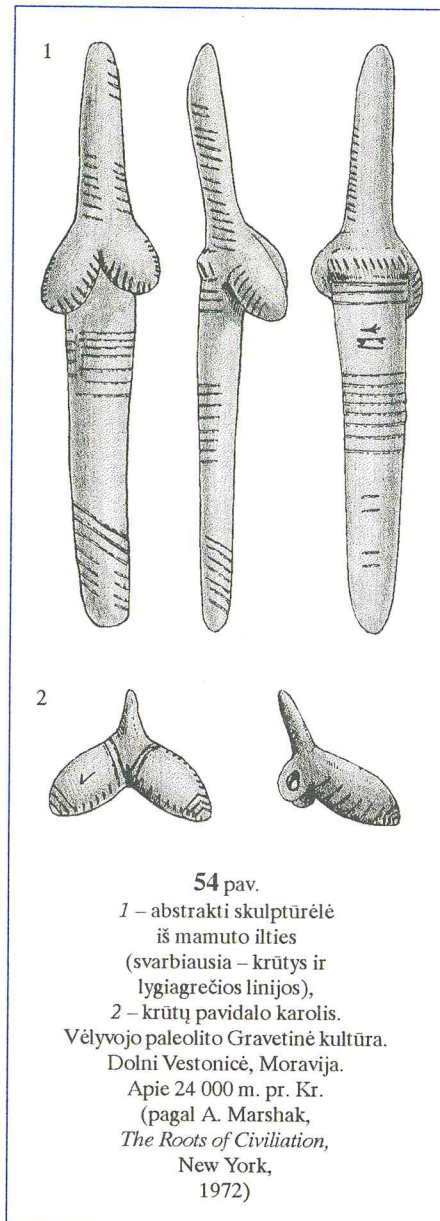

53 pav. Šventosios (Šventoji 3B) lazdos su briedžių (moteriškos giminės) galvomis (pagal Rimutę Rimantienę, Šventoji, I, Vilnius, 1979)

bei V tūkstantmečio pr. Kr. Gaban urve, Šiaurės Italijoje. Jos skirtos tikriausiai briedės motinos pagerbimo apeigoms. Sėdinti Deivė su ragais žinoma iš Mino kultūros antspaudų bei iš žalvario ir geležies amžiaus Vakarų Europoje. Bulgarijoje ir Rumunijoje rasta VI–V tūkstantmečio pr. Kr. didelių vazų ir lempų, turinčių nėsčios stirnos pavidalą. Tikėjimas į stirną motiną, kuriančią ir nešančią gyvybę, daugelį tūkstančių metų buvo neabejotinai labai stiprus. Iš paleolitinių urvų piešinių galime spręsti, kad bizonė ir kumelė taip pat buvo tos pačios Deivės inkarnacijos. Jos vaizduojamos nėsčios, susijusios su vulvos, augalų šakelių simboliais bei skaičiais „du“ ir „trys“, lygiai kaip neolito antropomorfinės Gimi-mo Deivės.

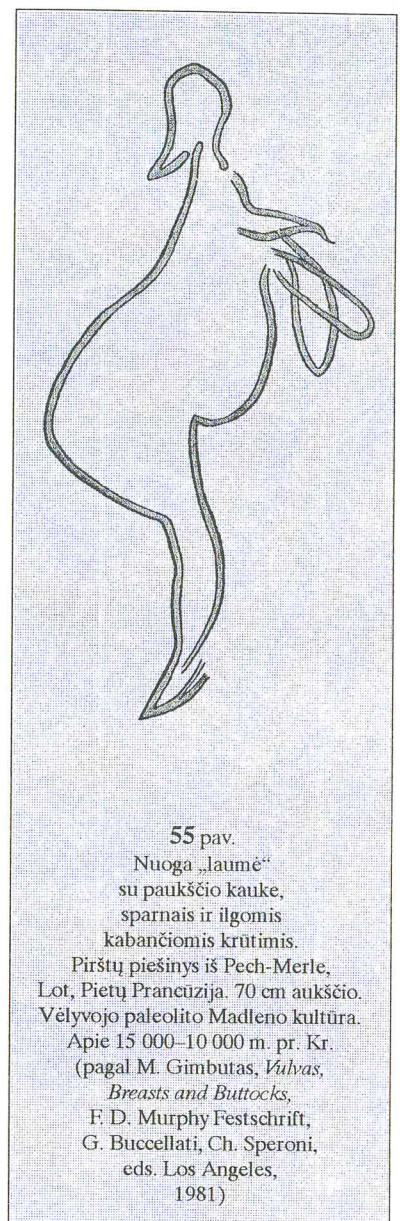
Meška, kaip motinystės simbolis, gerai žinoma iš V tūkstantmečio pr. Kr. skulptūrų: tai madona su meškos kauke, laikanti meškiuką (6 pav.), ir auklė su meškos kauke bei krepšiu ant nugaros kūdikiui nešioti iš Vinčos kultūros (5 pav.). Folklore užsikon-servavę daug informacijos apie anksčiau gyvavusią mešką ainę ir mešką motiną, duodančią naują gyvybę. Ligi mūsų laikų gimdyvė Lietuvoje buvo vadinama meška, meškele. Iki XX a. rytų slavų žemėse išliko paprotys guldyti naujagimį ant meškos kailio. Tas apeigas atlieka močiutė. Toks pat paprotys žinomas iš Pofirijaus III a. aprašymo¹². Deivės Meškos egzistavimas paliudytas istoriniais laikais. Keltai garbino *Dea Artio*. Šveicarijos Berno miestas (vardas susijęs su žodžiu meška) Deivės garbei išsiri-nko mešką miesto simboliu. Čia gyvų meškų tebelaikoma miesto centre iki dabar. Marija, Dievo Motina, iki mūsų dienų siejama su meška. Antai vakarų Kretoje vasario 2 dieną švenčiamas Dievo Motinos iš Meškos (*Panagia Arkoudiotissa*) garbei skirtas festivalis¹³. Čia Artemidė Meška transformavosi į krikščioniškąją Dievo Motiną meškos pavidalu.

Deivė Paukštė, jos krūtys ir simboliai. Krūtys buvo šventa Deivės kūno dalis. Tai rodo išskirtinis jų vaizdavimas ne mažiau kaip 20 000 metų. Nuo vėlyvojo paleolito pradžios randama krūtų pavidalo kabučių su Deivės simboliais: V, X, lygiagrečiomis, taip pat įbrėžtomis dviem ar trim linijomis.

54 pav.
1 – abstrakti skulptūrėlė iš mamuto ilties (svarbiausia – krūtys ir lygiagrečios linijos),
2 – krūtų pavidalo karolis. Vėlyvojo paleolito Gravetinė kultūra. Dolni Vestonicė, Moravija. Apie 24 000 m. pr. Kr. (pagal A. Marshak, *The Roots of Civilization*, New York, 1972)

Tokių kabučius nešiojo greičiausiai kaip karolius, kaip gyvybę skatinantį ir saugantį simbolį. Paleolito skulptūras kartais skaptavo taip, kad, išskyrus krūtis, jokios kitos kūno dalies nepabrėždavo. Tokia lentelės pavidalo kaulinė apie 24 000 m. pr. Kr. skulptūrėlė su krūtimis rasta Dolni Vestonicėje, Moravijoje, su įrėžtomis horizontaliomis linijomis (54 pav.). Iš dramblio kaulo išpjauta maždaug 23 000 m. pr. Kr. skulptūrėlė iš Lespugue, Pietų Prancūzijoje, turėjo dailias apskritas beveik tokio pat didumo kaip užpakaliukai krūtis. Į jas sutelktas visas dėmesys, kitos kūno dalys šitam Deivės aspektui neturėjo reikšmės, dėl to smulkiai nepavaizduotos. Magiškosios krūtys priklausė Deivei Paukštei.

55 pav.
Nuoga „laumė“ su paukščio kauke, sparnais ir ilgomis kabančiomis krūtimis. Pirštų piešinys iš Pech-Merle, Lot, Pietų Prancūzija. 70 cm aukščio. Vėlyvojo paleolito Madleno kultūra. Apie 15 000–10 000 m. pr. Kr. (pagal M. Gimbutas, *Breasts and Buttocks*, F. D. Murphy Festschrift, G. Buccellati, Ch. Speroni, eds. Los Angeles, 1981)

Tai rodo vėlyvojo paleolito piešiniai. Labai geras pavyzdys yra Madleno kultūros iš Pech-Merle nuogų moterų su didelėmis krūtimis, sparneliais ir paukščio kauke juodos anglies piešiniai. Ant jų ir aplink buvo lygiagrečių linijų juostos, vadinamasis makaronų motyvas, sietinas su vandens srovės ar gyvybės vandens simboliu (55 pav.).

Neolitinės Deivės Paukštės skulptūros arba turi dideles krūtis, arba dekoruotos jos simboliais: ševronais, meandromis, lygiagrečiomis ir zigzaginėmis linijomis bei skaičiumi „trys“. Be to, jos atributai yra atkaklė ir įstrižos linijos arba juostos per skruostus. Tie patys Deivės ženklai ir atributai kartojasi tūkstančius metų tiek Pietryčių, tiek Vidurio, tiek Vakarų Europoje.

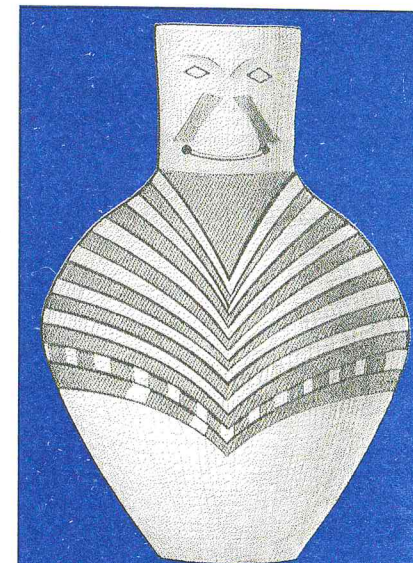
56 pav. Deivė Pankštė, dekoruota jos simboliais: meandromis, ševronais ir lygiagrečiomis linijomis. Vinčos kultūra. 5000-4700 m. pr. Kr. Potporanis, netoli Vršaco, Šiaurės Serbija. Galva rekonstruota (Vršaco archeologijos muziejus; *Goddess*, 1989)

Nelabai schemiškų figūrėlių galime pastebėti gražią šukuoseną, turbaną ar kaspiną ant galvos. Iš Sesklo kultūros Graikijoje yra išlikusių nuostabus darbo Deivės Paukštės skulptūrėlių su gražiomis krūtimis, ilgu cilindrinu kaklu, paukščio galva (ilga stambia nosimi, bet be antropomorfinės burnos) ir su dailiai sušukuotais plaukais arba kepuraitė (1 pav.). Vinčos kultūros skulptūrėlės vaizduojamos su būdingomis penkiakampėmis kaukėmis smailia nosimi (56 pav.), išryškintais antakiais ir be burnos, paprastai su simboliniais ženklais – ševronais ir meandromis, kartais ir su visai aiškia anties kauke (57:1, 2 pav.). Iš tos kultūros išliko nuostabių vandens paukščių skulptūrų su Deivės kauke. Viena tokia, ypač meistriško darbo, rasta pačioje Vinčoje netoli Belgrado. Tai tuščiaavidurė anties pavidalo 41 cm ilgio vaza, kurios paviršius puoštas grioveliniu raštu. Jos svarbą pabrėžia pusiau žmogaus pusiau paukščio kaukė ir didelė dviejų rutulių formos karūna (57:1 pav.).

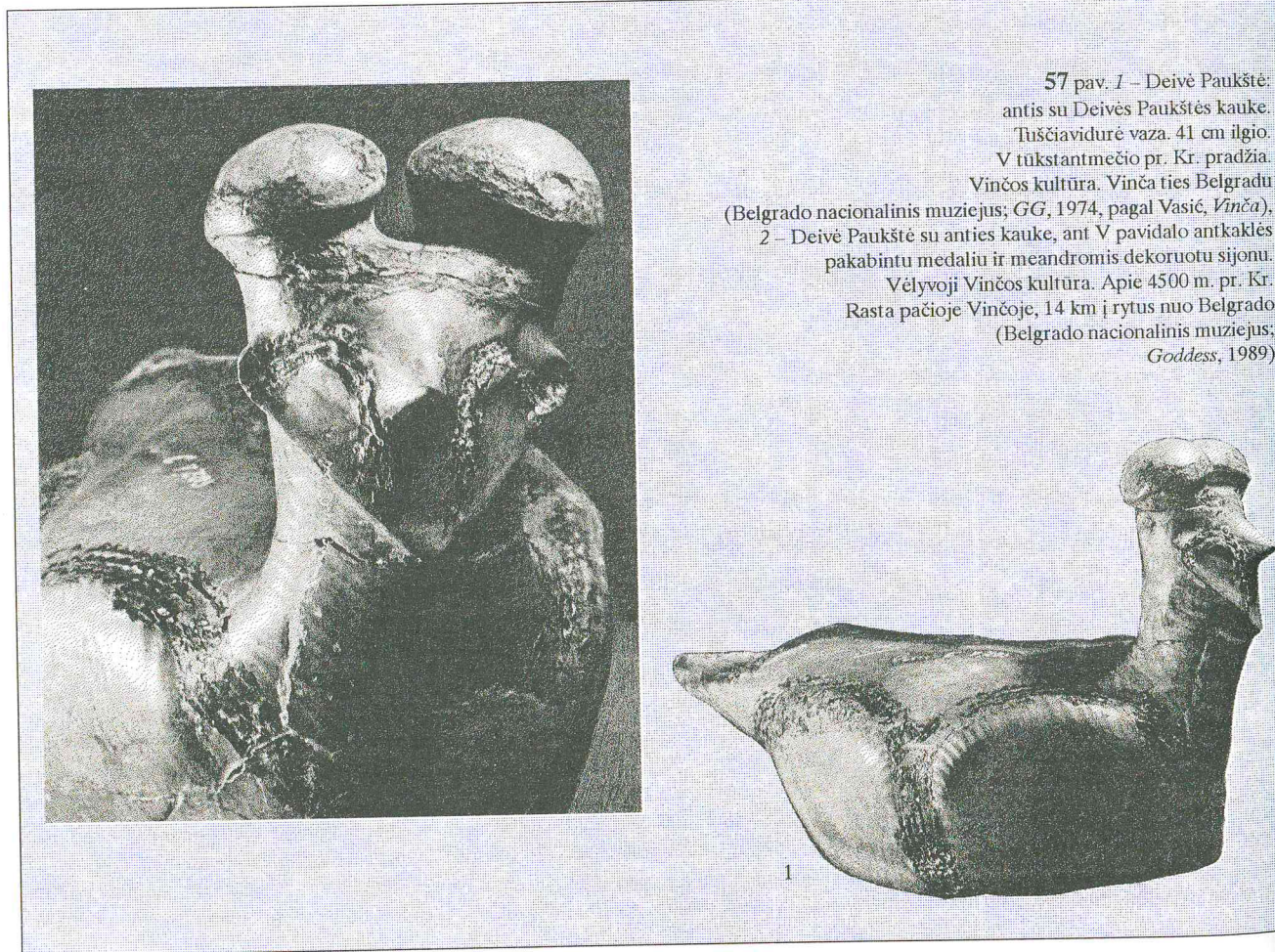
Deivė Paukštė buvo vaizduojama kaip vaza su veidu ar kauke ant kaklo. Pačią vazą dažė ševronais, meandromis ar kitais Deivės simboliais. Tokią didžiulę, 92 cm aukščio, raudonais ševronais išdažytą vazą su veidu ant kaklo, su įstrižomis juostomis per skruostus ir su antkakle autorė aptiko kasinėdama Anzoje, Makedonijoje, ankstyvosios Vinčos kultūros (5300–5000 m. pr. Kr.) gyvenvietės šventykloje. Ten pat buvo rasta 60 cm ilgio vandens paukštį primenanti vaza (58 pav.). Deivės vazos dažnai turi krūtis, gali būti tuščiaavidurės ir naudojamos kaip piltuvėliai. Tai rodo pavyzdys iš III tūkstantmečio pr. Kr. Kretos Mallia šventyklos. Čia pavaizduota visa Deivė su sparnais, paukščio snapu, didelėmis apskritomis akimis, su kepuraitė (turbanu) ir su kiauravidurėmis krūtimis (59 pav.). Vaza baltai išdažyta zigzaginėmis linijomis ir štrichuotomis juostomis, o ant kaklo turėjo net 4 antkakles. Tokias vazas vartojo tikriausiai aukodami vyną Deivės Paukštės garbei.

Krūtų motyvas Senosios Europos keramikos mene išlieka daugelį tūkstantmečių metų. Labai dailaus darbo II tūkstantmečio pr. Kr. pirmosios pusės ašončių su krūtimis rasta Vakarų Anatolijoje, Kikladų salose, ypač Teros saloje, Kretoje. Vidurio Europoje krūtų motyvas aptinkamas beveik visą II tūkstantmetį pr. Kr., nors Deivės religija tada ten ir nebuvo oficialioji religija.

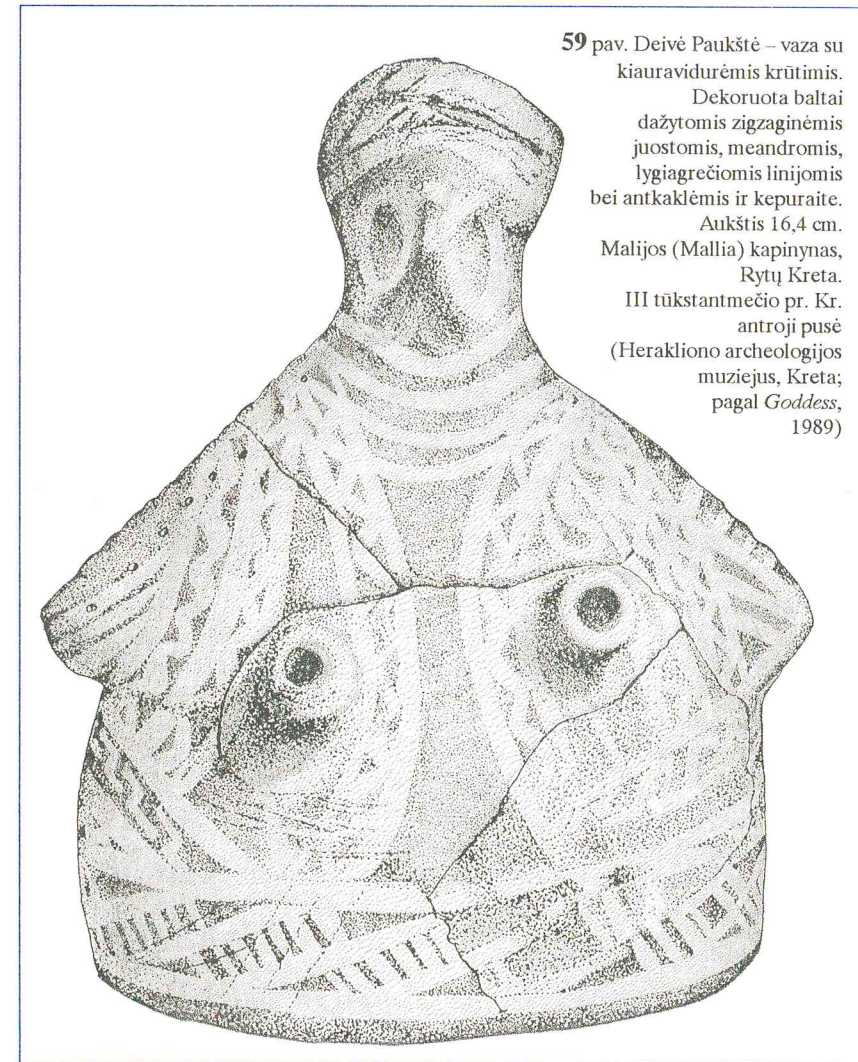
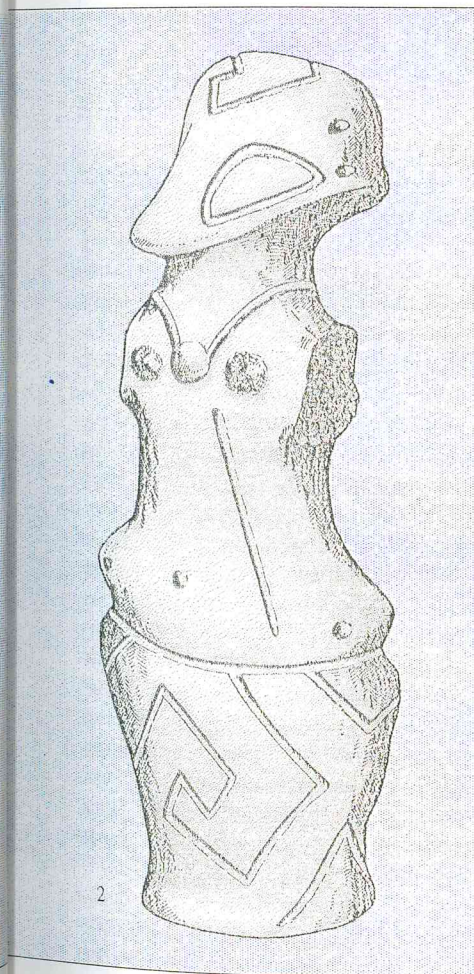
Iš vazų su krūtimis ir iš Deivės Paukštės simbolių, susijusių su vandens sfera, aišku, kad tai Deivė Maitintoja, gerovės teikėja ir užtikrintoja. Iš mitologijos žinome, kad ji yra Likimo Deivė, pasirodanti viena ar trise (trys gulgės, trys Laimos). Jos simboliai rodo ryšį su energijos šaltiniu – gyvybės vandeniu. Mirties aspekto tos pačios Deivės krūtų pasirodo Sardinijos, Korsikos, Britanijos, Channel'io salų ir kt. megalitiniuose kapuose bei ant menhyrų. Antkaklė žemiau krūtų patvirtina jos identiškumą.

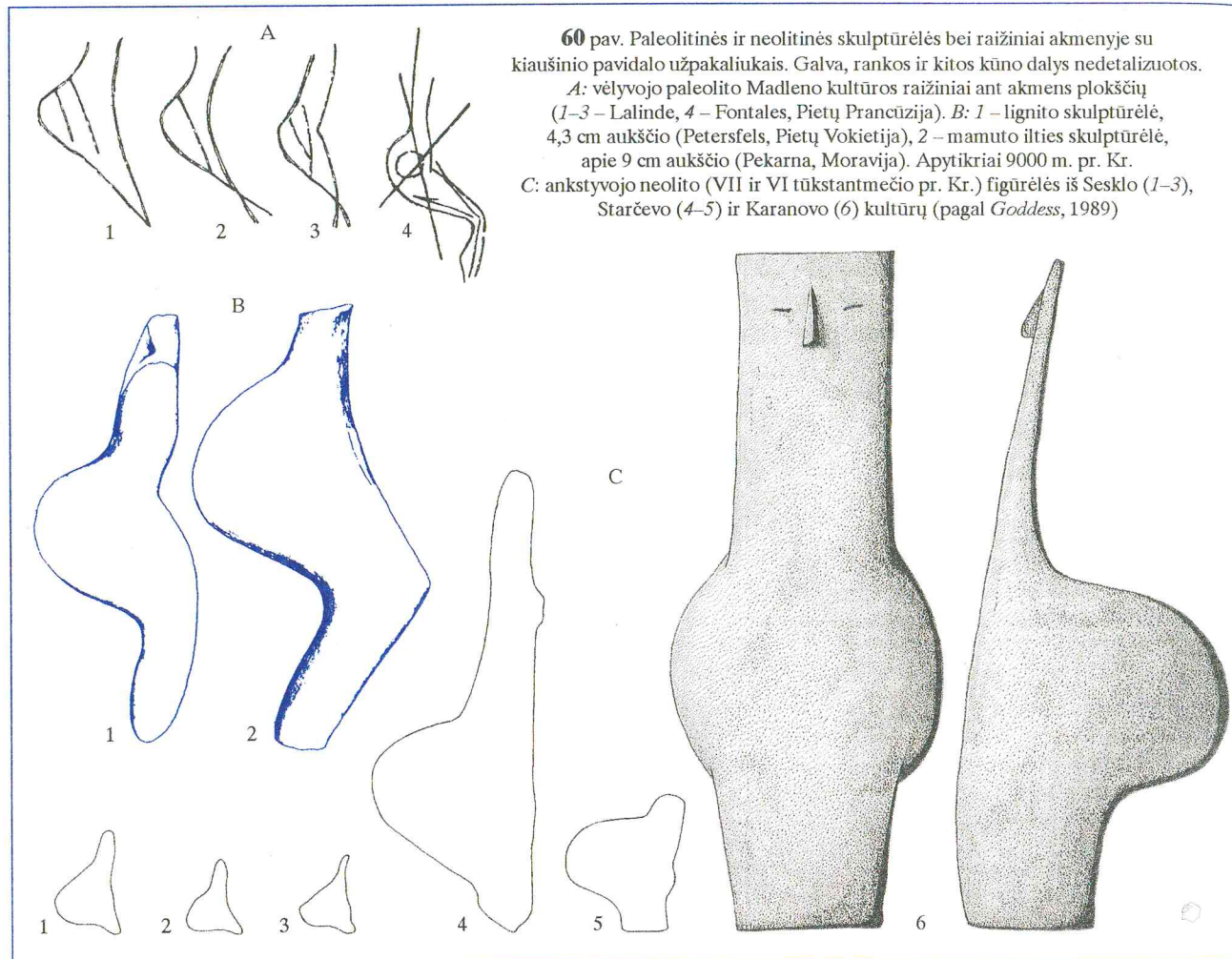
58 pav. Vazos pavidalo Deivė Paukštė, dekoruota ševronais ir trikampių. Anza, Makedonija. Apie 5200 m. pr. Kr. Aukštis 92 cm (iš autorės kasinėjimų 1969 m.; M. Gimbutas, *Neolithic Macedonia*, 1976)

57 pav. 1 – Deivė Paukštė: antis su Deivės Paukštės kauke. Tuščiaavidurė vaza. 41 cm ilgio. V tūkstantmečio pr. Kr. pradžia. Vinčos kultūra. Vinča ties Belgradu (Belgrado nacionalinis muziejus; GG, 1974, pagal Vasić, *Vinča*). 2 – Deivė Paukštė su anties kauke, ant V pavidalo antkaklės pakabintu medaliu ir meandromis dekoruotu sijonu. Vėlyvoji Vinčos kultūra. Apie 4500 m. pr. Kr. Rasta pačioje Vinčoje, 14 km į rytus nuo Belgrado (Belgrado nacionalinis muziejus; *Goddess*, 1989)

59 pav. Deivė Paukštė – vaza su kiauravidurėmis krūtimis. Dekoruota baltai dažytais zigzaginėmis juostomis, meandromis, lygiagrečiomis linijomis bei antkaklėmis ir kepuraitė. Aukštis 16,4 cm. Malijos (Mallia) kapinynas, Rytų Kreta. III tūkstantmečio pr. Kr. antroji pusė (Herakliono archeologijos muziejus, Kreta; pagal *Goddess*, 1989)

60 pav. Paleolitinės ir neolitinės skulptūrėlės bei raižiniai akmenyje su kiaušinio pavidalo užpakaliukais. Galva, rankos ir kitos kūno dalys nedetalizuotos.
 A: vėlyvojo paleolito Madleno kultūros raižiniai ant akmens plokščių (1–3 – Lalinde, 4 – Fontales, Pietų Prancūzija). B: 1 – lignito skulptūrėlė, 4,3 cm aukščio (Petersfels, Pietų Vokietija), 2 – mamuto ilties skulptūrėlė, apie 9 cm aukščio (Pekarna, Moravija). Apytikriai 9000 m. pr. Kr.
 C: ankstyvojo neolito (VII ir VI tūkstantmečio pr. Kr.) figūrėlės iš Sesklo (1–3), Starčevo (4–5) ir Karanovo (6) kultūrų (pagal Goddess, 1989)

Čia Deivės Paukštės krūtys turėjo ne maitinimo ir materialinių gėrybių užtikrinimo, bet atgimimo funkciją. Tai atsispindi ir 3000 metų ankstyvesnėse Čatal Chiujuoko šventyklose: reljefiškai ant sienų pavaizduotos krūtys dengė grifų kaukoles – Deivės mirties aspektas uždengtas gyvybės simboliu. Laimi gyvybę duodančioji pusė. Mirties aspektas plėšriojo paukščio pavidalu yra neišvengiamas, bet laikinas, praeinantis.

Vandens paukščiai – žąsys, gervės, gulbės ir kt. kaulo raižiniuose ir urvų piešiniuose pradėdami vaizduoti nuo paleolito meno pradžios, o simbolinė jų reikšmė siekia turbūt dar ankstyvesnius laikus. Vandens paukštis buvo labai svarbus maisto šaltinis ir kartu gerovės simbolis. Pasakose tai magiški paukščiai, magiškai didinantys ar mažinantys turtus. Tie paukščiai, ypač gulbės, pavirsta karalaitėmis ar karalių žmonomis (t. y. Deivės pakaitalu), vėl tampa paukščiais ir išskrenda į savo sferą – vandenį.

Turtus nešantys aitvarai yra paukščio arba ugninės gyvatės pavidalo. Jų galima fantastiškai gausinti maistą gali pavirsti destrukcija, jeigu nesilaikoma tam tikrų įstatymų ir neišlaikoma paslaptis. Vandens nimfos, kurios magiškai dirba įvairius moteriškus darbus, ypač verpia ir audžia, pasirodo kaip tikros moterys, nuogos ir su labai ilgomis krūtimis. Kartais iš po drabužių galima pastebėti paukščio kojas, vištos (anksčiau turėjo būti žąsies ar anties) kūną. Jos dirba be atvangos ir labai greitai, bet užrūstintos gali viską sunaikinti. Tokios tiesiog iš paleolito laikų atkeliavusios nimfos yra senovės baltų laumės. Per nimfas dauginama ir paskleidžiama tarp žmonių Deivės įtaka.

Deivės Paukštės šventas gyvulys buvo avinas, simboliškai iškilęs neolito pradžioje, kai avys tapo svarbiu maisto šaltiniu. Avino skulptūrų su Deivės simboliais rasta itin daug. Apeiginiuose indeliuose ir lempos avino motyvas labai dažnas.

Jo galva neretai puošė šventyklų fasadą ar kraigą, o ragų motyvas keramikos dekoravime virto suschemintu laiptelinio motyvu. Avino ragai ir gyvatukės kapuose bei laidojimo keramikoje yra Deivės akių pakaitalas. Avino, kaip ir vandens paukščio, reikšmė ligšioliniame folklоре yra panaši: tai gerovę teikiantis gyvulys. Kartais užtenka paragauti mažiausią magiško avinėlio mėsos gabaliuką, ir tau gyvenime viskas eis kaip iš pypkės, bematant prisikaups turtų. Klasikinės Graikijos vazose yra piešinių, kuriuose vaizduojamas avino, kaip švento Atėnės gyvulio, aukojimas jai. Nors Atėnė reiškiasi daugiausia kaip antropomorfinė Deivė, bet greta jos labai dažnai tupi paukščiai: jūros erelis, žuvėdra, antis, naras, kregždė, balandis, pelėda, grifas. Atėnė, be abejo, yra priešistorinės Deivės Paukštės įpėdinė.

Užpakaliukų simbolis susijęs su Deive Paukšte, nors kartu reikia pastebėti, kad ir kitos deivės gali turėti

61 pav. Kukutenio ir Karanovo kultūrų skulptūrėlės su atsikišusiais užpakaliukais, dekoruotais koncentriniais apskritimais, įvijomis, kryžiais ar besisukančiais ratais:
 1 – Vladimirivka, Vakarų Ukraina, 4500–4300 m. pr. Kr.,
 2 – Kalojanovecas, Vidurio Bulgarija, Karanovo kultūra. Apie 5200 m. pr. Kr.,
 3 – Novyje Ruseštai, Moldova. 4600–4400 m. pr. Kr., Kukutenio kultūra (1 – iš T. S. Passek, Chronologija Tripolskoj Kultury, MIA, 10, 1949; 2 – Nova Zagoros archeologijos muziejus, 3 – V. I. Markevič, Kratkije Soobščenija Inst. Archeol. 123, 1970)

masyvius užpakaliukus, bet daugiau praktiniam, o ne simboliniam tikslui, tam, kad galėtų tvirtai sėdėti krėse ar soste, taip pat pasiremti. Deivės Paukštės užpakaliukai yra simbolis. Nors jie reiškia ir kitokį aspektą negu krūtys, dėl savo dvigubumo joms giminiški. Abi poros priklausė gyvybę skleidžiančių simbolių grupei. Du yra daugiau negu vienas, ir vien dėl to turi daugiau gyvybę duodančios galios. Senosios Europos mene nuo neolito ligi Mino kultūros pabaigos dvigubimo motyvas pasitaiko labai dažnai: 2 įvijos, 2 gyvatukės, 2 falai, 2 vikšrai, 2 sėklos, 2 vaisiai. Krūtų ir užpakaliukų dvigubinti nereikėjo, nes pati gamta jiems suteikė magišką dvigubumo jėgą.

Steatopigija – moters figūra su nenormaliai dideliu ir atsikišusiu užpakaliu – paleolito ir neolito mene anksčiau aiškinta kaip deformuoto kūno vaizdavimas, barbariško skonio išdava arba net kaip neolito laikų maitinimosi grūdais padarinys. Nebuvo manoma, kad tai simbolis. Tai, ką matome Madleno vėlyvojo paleolito kultūros uolų raižiniuose iš Gionersdorfo (Gönnersdorf), Reino krašte Vokietijoje, ir Lalinde ir Fontales, Pietų Prancūzijoje, bei skulptūrėlėse iš Pekarnos, Moravijoje, ir Petersfelse (Petersfels), Pietų Vokietijoje, ir ankstyvojo neolito Starčevo ir Sesklo kultūrų figūrėlėse (60 pav.), yra ne kas kita, kaip paukščio ir moters figūrų hibridizacija, t. y. moters užpakaliukų sutapatinimas su

ilgu paukščio kūnu. Iš to išsirutuliojo atskiras Deivės Paukštės aspektas, būdingas laikotarpiui nuo X iki V tūkstantmečio pr. Kr. Kadangi daugelis neolito steatopiginių terakotos skulptūrėlių turėjo tuščiaavidurius kiaušinio pavidalo užpakaliukus, spėjame, jog jos galėjo turėti bendra su kosminio kiaušinio mitu. Šitas mitas yra plačiai paplitęs: pasaulis prasidėjo nuo kiaušinio, kurį atnešė vandens paukštis iš vandens. Kita versija, kad užpakaliukai kaip kiaušiniai turėjo ypatingą generacijos galią. Ant užpakaliukų dažnai randame išraižytų ar išdažytų gyvatukių, įvijų, koncentrinį apskritimų, kryžių ar keturių kampų simbolių, taip pat skyLANčio kiaušinio motyvų (61 pav.).

Tie savotiški moters ir paukščio hibridai dažniausiai pavaizduoti be krūtų (62 pav.). Figūrose svarbiau ne krūtys, o užpakaliukai. Šitas Deivės aspektas simbolizavo „nėščius“ užpakaliukus, kuriuose glūdėjo kiaušinio regeneracinės jėgos.

Gyvatė ir Deivė Gyvatė. Gyvatė buvo pagrindinis gyvybės energijos simbolis ir, kaip jau žinome, tai namų gyvybės energijos užtikrintoja, šeimos, gyvulių gyvybės ir šeimos tęstinumo simbolis, nes gyvatė yra įkūnijusi prosenius. Jos simboliką galime atkurti ne tik iš priešistorinių laikų Deivės Gyvatės vaizdavimo bei jos, kaip namų dievybės, gerbimo, bet ir iš labai senų liaudies tikėjimų. Tikėjimas, kad,

užmušus namuose laikomą žaltį, mirs šeimos narys, gyvavo ir XX a. Lietuvoje, o rusai ir kiti slavai dar visai neseniai tikėjo į užpečky gyvenantį namų gyvybės ir gerovės saugotoją *Domovoj*, kuris kartais buvo žmogus, kartais gyvatė, ir taip pat tikėjo, jog jame glūdi šeimos protėvio dvasia. Šimtai Graikijos ir Romos reljefų bei piešinių rodo egzistavus namus globojančius žalčius: tai Dzeusas Ktezios (Zeus Ktesios) Graikijoje ir *penates dii* Romoje. Šito simbolio išnaikinimas Europoje buvo ilgos krikščionių misisionierių kovos padarinys. Tokį naikinimą suvokti padeda daugybė XVI, XVII a. ir vėlyvesnių laikų jėzuitų metraščių bei kronikų. Gyvates naikinti naikino, nors Lietuvoje iki XX a. pradžios žalčius laikė po namų pamatais ir maitino pienu.

Gyvatės gyvybingumas siejamas su gamtos mirimu ir atgimimu, nes gyvatės žiemoja, be to, išsineria iš senos odos ir užsiaugina naują. Sugrįžimas pavasarį turi gamtos atgimimo reikšmę. Apie vasario 1-ąją švenčiama gyvačių sugrįžimo šventė. Joms ruošiami įvairūs valgiai, laukiama, kad jų paragautų. Jei paragauja, tikimasi laimingų metų¹⁴. Nuo pirmosios dienos priklauso, kokie bus visi metai. Airijoje tikėta, jog per Brigitos šventę Imbolc, vasario 1-ąją, „iš kalnų grįžta karalienė“ – pati didžioji Deivė Gyvatė, kuriai priklauso visos kitos. Tikėjimas į magišką gyvatės karalienės karūną Europoje tebėra gyvas: kam atiteks karūna, tas žinos visas pasaulio paslaptis, ras užkerėtus turtus ir supras gyvulių kalbą. O priešistoriniais laikais – nuo VII tūkstantmečio pr. Kr. – karūnuotos Deivės Gyvatės skulptūrų randame Kretoje ir Pietryčių Europoje (11 pav.). Paleolito urvų piešiniuose atsiranda gyvačių su ragais, o neolite jų aptinkama reljefiškai pavaizduotų ant vazų. Ragai gali reikšti gyvatės atsinaujinimą pavasarį, kartu ir ypatingą galią.

Antropomorfinė neolito Deivė Gyvatė sėdi jogos poza, paprastai turi gyvatės rankas ir kojas. Jei išlikusi galva, tai matyti akys ir plati burna; niekuomet neturi tokios paukščio nosies kaip Deivė Paukštė. Ant nugaros ar rankų dažnai raitosi gyvatės, o karūnoje – visos jų lizdas. Garsiausias yra XVI a. pr. Kr. fajansinės ir dramblio kaulo Deivės Gyvatės (arba jos

šventikės) skulptūros, rastos Kretoje, Knoso šventykloje. Tai pačios elegantiškiausios, apnuogintomis krūtimis ir su besiraitančiomis aplink liemenį ir rankas gyvatėmis. Jų drabužiai irgi gyvatinio rašto: puošti įvijomis, šachmatiniu raštu bei rombų juostomis. Deivė Gyvatė Vakarų Europoje buvo vaizduojama iki keltų La Teno kultūros Prancūzijoje ir piktų kultūros Škotijoje. Kretoje su gyvatės kojomis ji vaizduojama mūsų laikų audiniuose ir piešiniuose.

Dėl krikščionybės ir indoeuropiečių religijų įtakos mes įpratome gyvatę laikyti blogio įsikūnijimu. Senosios Europos gyvatė – priešingybė krikščionybės bei semitų ir indoeuropiečių religijoms. Ji teikia gėrį, garantuoja gyvybės tęstinumą. Deivė Gyvatė yra Deivės Paukštės paralelė. Deivė Paukštė yra žmonijos maitintoja, nešanti gyvybę ir lemianti žmogaus likimą, taip pat ir neišvengiamą mirtį, o Deivė Gyvatė per savo sezoninį atsinaujinimą ir energiją garantuoja ir saugo žmogaus bei gyvulio gyvenimą. Tačiau, atėjus laikui, pasireiškia kaip nuodingoji gyvatė, kaip Mirties Deivė. Ligšioliniuose liaudies tikėjimuose vis dėlto daug daugiau tikima į gyvatę, saugojančią gyvybę negu į gyvatę mirtį. Yra šimtai tikėjimų į magiškus gyvatės augalus, kurie išgydo ir net prikelia iš numirusių. Pats gyvatės kūnas buvo vartojamas kaip vaistai.

Nėščioji Deivė–Žemė Motina.

Jos atsiradimas nesutampa su žemdirbystės pradžia, kaip būtų logiška manyti. Nėščių deivių skulptūrėlių ir reljefų su viena ranka ant pilvo randama tiek vėlyvajame paleolite (pvz., Laussel, Pietų Prancūzijoje, nuogos nėščios moters reljefas), tiek ir neolito pradžioje. Poza rodo to paties Deivės aspekto tęstinumą. Žemės derlingumas nebūtinai reikė tik sukultūrintų augalų derlių. Tiek paleolite, tiek neolite žemė, kuri kiekvieną pavasarį skleidžia pumpurus ir pasidengia nauja kvapnia danga, buvo šventa, o dievybė, nuo kurios priklausė tas atsinaujinimas, – žemės derlingumo metafora. Paleolito laikais Deivė buvo maisto rinkėjų dievybė, o žemdirbystės pradžioje transformavosi į sukultūrintų augalų Deivę, grūdų ir duonos globėją. Nuo neolito pradžios žemdirbystės papročiai – sėja ir derliaus nuėmimas, toliau per

žiemą žemės derlingumo užtikrinimas kitiems metams – truko 9000 metų, kol į laukus įsiveržė technika. Tikėjimai į šventą žemę kaip motiną, pavasarį nėščią ir nokinančią vaisių kaip kūdikį, ir jo nuėmimą kaip virkštelės nukirpimą ir toliau į rudens vaisių iškilmingą aukojimą nėra istorinių laikų reiškiniai, gerai žinomi iš XIX a. aprašymų ir besitęsiantys iki industrinio amžiaus, o daugelio tūkstančių metų senumo. Tokie pat seni yra ir tikėjimai į žemės jėgos susikauptimą kauburiuose, kalnuose, akmenyse, medžių kamienuose. Žemės vaisių užtikrintoja ir globėja buvo gerbiama, jai aukota tiek priešistoriniais, tiek istoriniais laikais. Nuo neolito pradžios šiai Deivei rengė specialius aukurus prie duonkepės krosnies. Ją garbino ten, kur buvo malami grūdai ir kepama duona (žr. neolito laikų Achilėjoną, 30, 31, 32 pav.).

Iš išlikusių tikėjimų į priešistorinių simbolių galime spręsti, kad nėščia žemė ir moteris buvo didžiai gerbiamos. Slavų kraštuose ligi XX a. dar tikėta, kad negalima nei spjauti ant žemės, nei rykšte ją mušti, nes žemė tada dejuoja. Nėščiai žemei reikia visaip padėti, skatinti augti naują gyvybę. Neolitines Nėščiosios Deivės skulptūrėles dekoravo energijos simboliais: įvijomis, gyvatukėmis, keturių kampų ženklais, trikampių ir rombais. Ypač būdingas keturių kampų ženklas, giminiškas su papročiu sėti į visas keturias pasaulio dalis.

Mažiausiai 8000 metų Žemės Motinos šventasis gyvulys buvo kiaulė; galbūt dėl to, kad tai itin greitai augantis ir storėjantis gyvulys, artimas derlingumo idėjai. Kiaulės augimas, matyt, buvo prilyginamas laukų derlingumui. Nuo neolito pradžios randama molinių kiaulių skulptūrų, o V tūkstantmečio pr. Kr. Vinčos ir Karanovo kultūros turi jos kaulių ir apeiginių vazų, kurių dangčiai buvo kiaulių galvos pavidalo. Dauguma jų su auskarais. Apeiginės vazos ir sužmogintos kiaulių galvos aiškiai rodo, kad kiaulė ir Deivė yra viena ir ta pati, t. y. kiaulė įkūnija Žemės Motinos galias. Artimuosiuose Rytuose rasta III tūkstantmečio pr. Kr. Deivės skulptūrėlė su kiaulių galva, gražiai pasodinta soste (Luvro muziejus). Kikladų salose aptikta to paties laikotarpio labai daili marmurinė kiaulių pavidalo vaza.

Kaukės ir apeiginės vazos rodo, jog greičiausiai sėjos ar derliaus nuėmimo proga buvo švenčių, per kurias Deivei aukojo aukas ir jos garbei šoko su kiaulių kaukėmis, panašiai kaip ir klasišinės, helenistinės Graikijos laikais Demetros garbei. Demetrai ir jos dukrai Persefonei aukojo paršiukus. Atėniečiai Persefonę net vadino paršiukų žudytoja. Per Tesmoforijos šventę spalio mėn. rudens sėjos metu moterys sunešdavo tris mėnesius žemėje išlaikytus paaukotus paršiukus ir dėdavo ant altorių, vėliau sumaišydavo su sėklomis ir sėdavo. Šitokie papročiai rodo kiaulių įtaką laukų derlingumui. 2000 metų vėliau, XVIII a., Vakarų Lietuvoje aprašytas labai panašus paprotys aukoti juodą paršiuką Žemei Motinai rudenį, šventinant grūdus. Glaudų paršiukų ir grūdų ryšį rodo V tūkstantmečio pr. Kr. Kukutenio kultūros molinės skulptūrėlės, prismaigytos grūdų (62 pav.), o kai kurios nulipdytos iš molio, sumaišyto su miltais ir grūdais.

Nėra abejonės, kad priešistorinės Žemės Motinos kultas net su detalėmis išliko iki Demetros bei Persefonės Graikijoje, Ops Consiuia – Romoje, Nerthus – germanų žemėje, Žemynos – baltų, Matj Syra Zemlia (Drėgnos žemės Motina) – slavų kraštuose ir kitur. Krikščionybės laikais Vakarų Europoje ji virto šventosiomis Radegunda (Radegund), Macrine, Valpurgija (Walpurga), Milburga, o daugelyje kitų kraštų, ypač Rytų Europoje, – Dievo Motina Marija. Juodoji Madona yra ta pati Žemė Motina. Jos juoda spalva yra derlingos žemės spalva. Didžiausias jos stebuklas – kasmetinis žemės atsinaujinimas. Paslaptingi priešistoriniai ir istoriniai simboliai urvuose, kapuose, Demetros bei Persefonės šventyklose buvo padėkos už gyvybę bei žemės atsinaujinimo apeigų išraiška.

Dievai. Dievų tarp neolito skulptūrų rėta: statistiškai ne daugiau kaip 2–5%. Achilėjone, pavyzdžiui, iš 200 figūrėlių tik 2 buvo dievų. Nors abi skirtingų laikotarpių, priklausė tam pačiam tipui: tai ramiai kėdėje sėdintis Dievas, pasidėjęs rankas ant kelių. To paties tipo ramaus suaugusio ar seno Dievo skulptūrėlių rasta įvairiose nuo VII iki IV tūkstantmečio pr. Kr. kultūros grupėse. Hamangijos kultūros Černavodės kapinyne Rumunijoje,

prie Juodosios jūros, šio tipo Dievo skulptūra aptikta kape drauge su moteriška skulptūra. Abi skulptūrėlės apie 12 cm aukščio, nuostabaus darbo, ir greičiausiai jas padarė tas pats meistras. Abi sėdinčios, abi su kaukėmis. Vyras sėdi kėdėje atsirėmęs alkūnėmis ir rankomis parėmęs galvą, primenantis Rodeno (Rodin) Mąstytoją ir lietuvių Rūpintojėlį. Kadangi jis palaidotas drauge su Deive, kuri greičiausiai reiškia seną Žemę Motiną, galime spėti, kad ir susirūpinęs Dievas čia vaizduoja seną mirštantį Vegetacijos Dievą (27 pav.). Bet būta ir stipraus Dievo, kuris vaizduojamas nuogas, aistringas ir su antkaklėmis bei apyrankėmis. Turbūt tai pavasarį atgimstančios gamtos metafora. Tad turime ir jauną, ir seną gimstančios ir mirštančios vegetacijos simbolį.

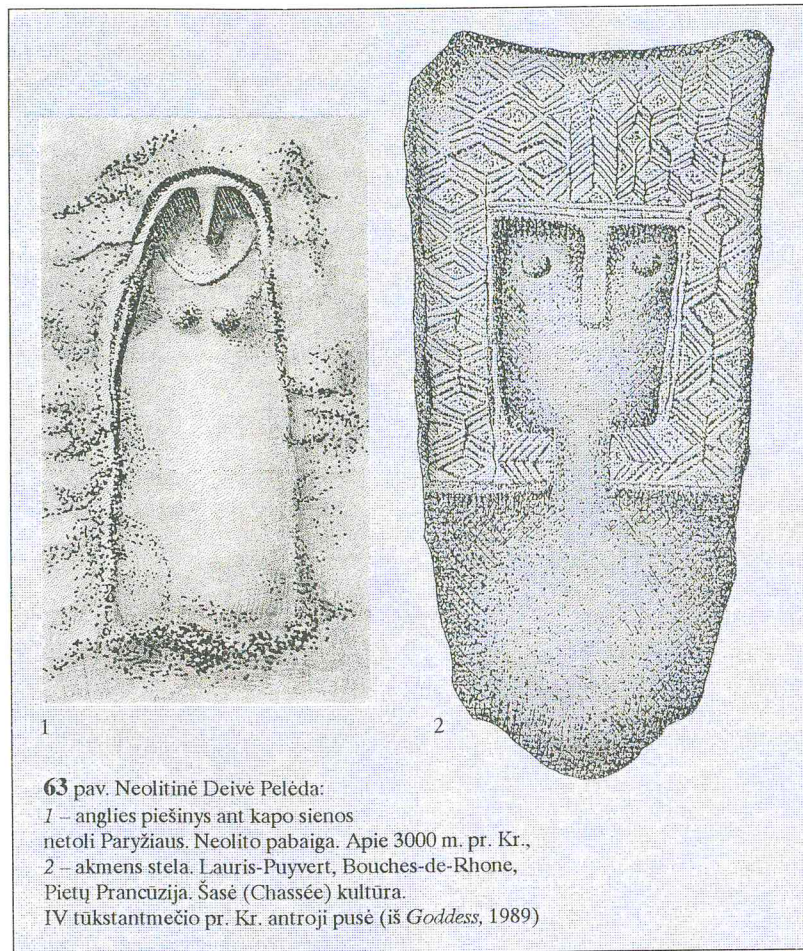
Kentaurai, būtybės su jaučio kūnu ir žmogaus galva, greičiausiai buvo Žemės Motinos, ypač jos augalų augimo, skatintojai, nes iš vėlyvesnių graikų vazų piešinių žinome, kad juos vaizdavo šalia gyvybės medžio. Vyras su ožių kaukėmis galėjo reikšti panašiai tą patį, ką ir graikų laikų satyrai. Dievai galėjo turėti ir kitą vaidmenį – globoti ir valdyti miškus bei laukinius žvėris, nes šis motyvas yra išlikęs folklore ir Šiaurės Eurazijos papročiuose. Tai žvėrių valdovas, arba Miškinis, iš tautosakos žinomas nuo Airijos iki Rusijos. Archeologijos paminkluose šį tipą identifikuoti sunkiau, nes jį turėjo garbinti laukinėje gamtoje, ne namuose ir ne šventyklose.

Destruktyvių gamtos jėgų deivės. Mirties Deivė ir mirties pranašė plėšriojo paukščio pavidalu. Deivė, skirianči mirtį, yra gyvybę duodančios Likimo Deivės antroji pusė. Kaip pelėda ar varna ji išpranašauja mirtį, kaip Mirties Deivė pasirodo baltai apsirengusi moteris ar trys moterys. Dažnas jos palydovas – baltas šunytiš. Šituo paukščius, baltą šunį ir baltą moterį mirtį dar gerai prisimena Europos kultūra. Ligi šiol pelėdos, varnos, juodvarniai, šarkos, vanagai, žuvėdros yra nemėgstami paukščiai, jų garsai kelia šurpą, pranašauja nelaimę ar mirtį. Balti šunys laikomi antgamtiniais. Kitas mitinis gyvulys, sukėliąs destrukciją, yra šernas: jo šeriai buvo laikomi nuodingais kaip ir gyvatės dantys.

62 pav.

Molinės skulptūrėlės, prismaigytos grūdų. Kukutenio kultūra. Luka Vrubleveckaja, Dniestro aukštupio slėnyje. 4800–4600 m. pr. Kr. (iš GG, 1974)

63 pav. Neolitinė Deivė Pelėda:
1 – anglies piešinys ant kapo sienos netoli Paryžiaus. Neolito pabaiga. Apie 3000 m. pr. Kr.,
2 – akmens stela. Lauris-Puyvert, Bouches-de-Rhone, Pietų Prancūzija. Šasė (Chassée) kultūra. IV tūkstantmečio pr. Kr. antroji pusė (iš Goddess, 1989)

Svarbiausia neolitinės Mirties Deivės pasireiškimo forma – grifas ir pelėda. Jų aptinkame šventyklose bei kapuose. Įspūdingiausios deivės grifai yra jau anksčiau minėtos iš Čatal Chiu-juko šventyklų freskų, pavaizduotos puolančios mirusiųjų kūnus (33 pav.). Kūnai jau be galvų, nes jas pirmiausia nuėmė ir padėjo prie regeneruojančios jaučio galvos. Mirties Deivės grifo pavidalu atsiradimas sietinas su ekskarnacijos papročiu, kai mirusiųjų kūnus palikdavo paukščiams sulesti. Deivės Grifo, motiniškai priglobiančios palaikus, atsiradimas, be abejonės, siekia labai senus laikus. Plėšriųjų paukščių griaučių ir ypač sparnų randama specialiai palaidotų paleolito ir neolito vietovėse. Vakarų Europoje ekskarnacijos paprotys gyvavo iki žalvario amžiaus¹⁵.

Grifai Europoje gyvena tik prie Viduržemio jūros. Į šiaurę nuo Pietų Europos deivių grifų nėra, vietoj jų atsiranda deivių pelėdų ir kitų plėšriųjų paukščių. Vakarų Europoje deivės pelėdas galima atpažinti požeminių kapų ir menhyrų raižiniuose (63 pav.).

Menhyrus statė prie megalitinių kapų angos ar pačiuose megalitiniuose kapuose. Tos pačios Deivės apskritų akių, o kartais akių ir snapo, sujungtų su antakiais, randama megalitinėse šventyklose, pavyzdžiui, Newgrange'e, Knowth'e ir kitose (64 pav.). Vidurio ir Pietryčių Europoje Deivė Pelėda atsiranda urnų pavidalu (65 pav.). Deivės Pelėdos atvaizdas ant menhyrų ir ant urnų siejamas su gyvybę skatinančiais simboliais: įvijomis, gyvatukėmis, trikampaiais ir trikampo formos kirviais bei kabliais. Jie yra dažni Deivės Pelėdos Bretanės ir Portugalijos menhyrų atributai (66 pav.). Jų simbolinė prasmė turbūt artima įvijos įvaizdžiui.

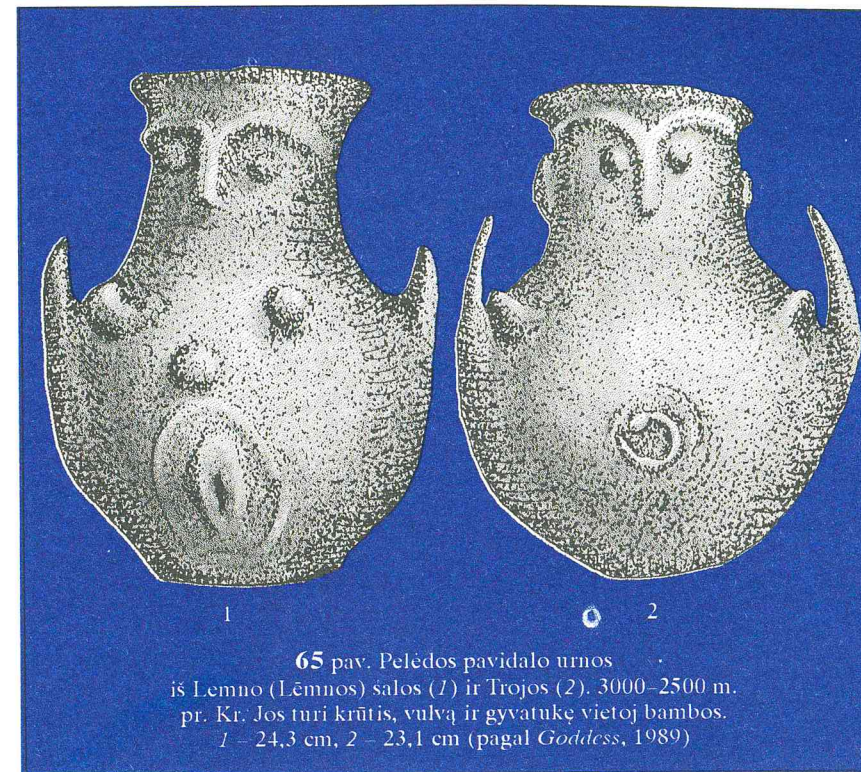
Istoriniais laikais Deivė Pelėda ir Deivė Grifas Graikijoje įgijo Atėnės pavidalą, Airijoje tapo Morrigan, galinčia pasiversti varna ar juodvarniui. Dėl indoeuropiečių kultūros įtakos abi buvo sukarintos, pasirodo kovoje ir lemia kariuomenei pergalę ar mirtį. Germanų Valkirija (Waelcyrge) yra juodvarnis ir vadinama *waelceasig* – „ta, kuri renkasi lavonus“.

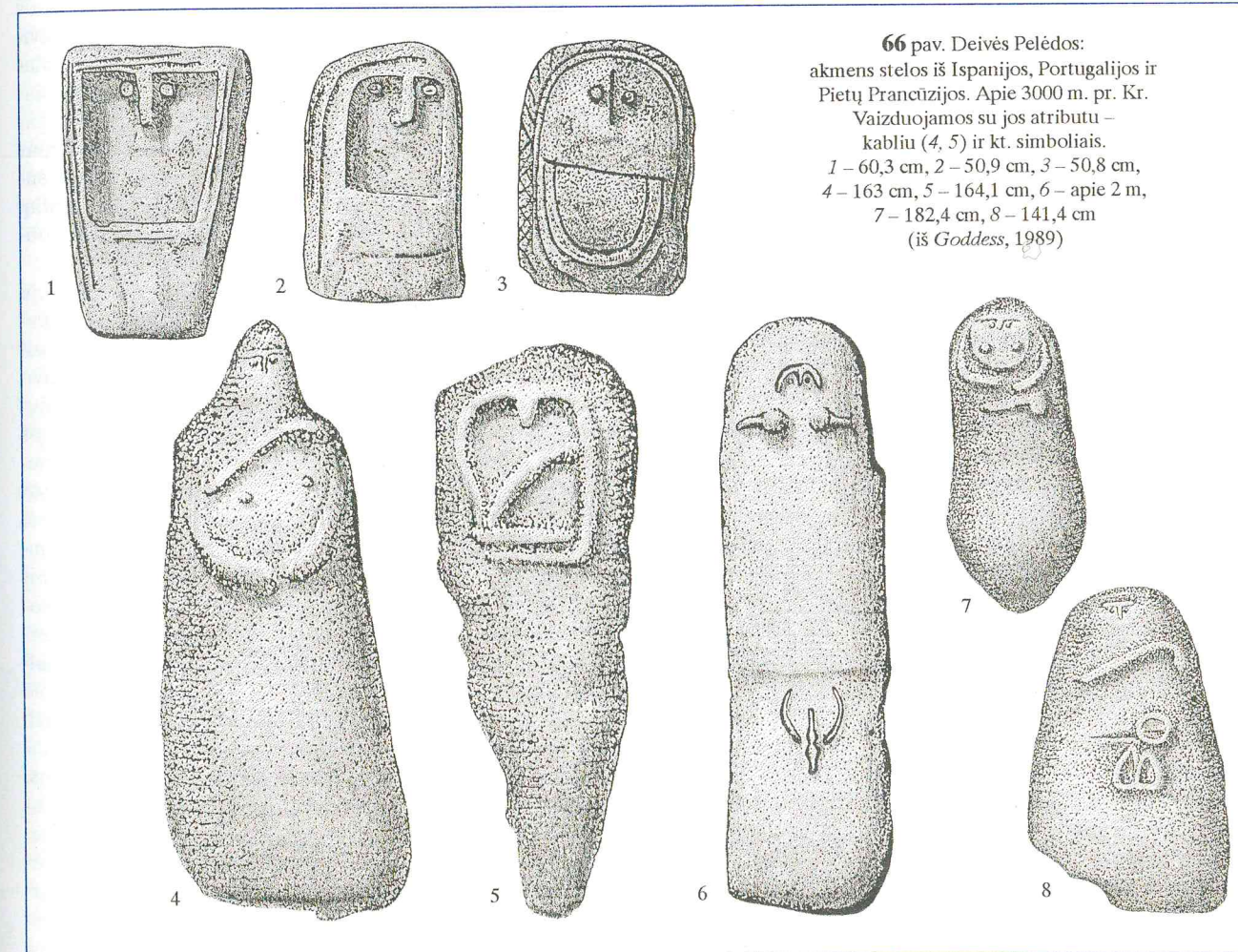
64 pav. Deivė Pelėda: menhyras iš Knowth'o megalitinės šventyklos, Vidurio Airijoje, Boyne upės slėnyje. Apie 3500 m. pr. Kr. Skulptūros viduryje vulva, apsupta labirintiniu raštu (pagal M. Herity, *The Passage Graves of Ireland*, Dublin, 1979)

Baltoji Deivė (sustingusi nuoga Kapų Deivė). Jos svarbiausi bruožai – sustingusi poza, nuoga, be krūtų, rankos arba ant krūtinės, arba ištiestos palei šonus, arba visai be rankų ir didelis trikampis – kartojami tūkstančius metų nuo paleolito iki žalvario amžiaus kiekvienoje Europos kultūroje (8–10 pav.). Neolite ji paprastai gero kai stambesnė negu IV–III tūkstantmetyje pr. Kr. Baltąja Deive vadinama dėl to, kad mirtis buvo įsivaizduojama balta kaip kaulas. Beveik visos jos skulptūrėlės išskaptuotos iš kaulo, marmuro ar alebastro, o neturint tos medžiagos, nulipdytos iš šviesesnio molio ar iškaltos iš šviesaus akmens ar gintaro. Jų randama kapuose. Meno istorijoje vienos iš garsiausių yra marmurinės Kikladų salų Baltosios Deivės (kai kurios net 1,5 m dydžio), vertinamos dėl elegantiškumo ir proporcingo kūno vaizdavimo. Neolite, VI–V tūkstantmetyje pr. Kr., jų aptikta Graikijoje, Sardinijoje ir kitur, ir jos vertos ne mažesnio dėmesio, ypač Sardinijos uolose iškaltuose kapuose rastos skulptūriškai įdomios figūrėlės.

Jų kūno dalys harmoningos, su trikampiu beveik pačiame viduryje. Rankos nuleistos, veidas (ar kaukė) labai rimtas. Karanovo (Bulgarijoje ir Rumunijoje) kaulinės ar molinės Baltosios Deivės vaizduojamos su baisiomis kaukėmis: apskritomis akimis, plačia burna, dantimis (8 pav.). Ar tik nebus susijusios su nuodingosios gyvatės ypatybėmis, t. y. su Deive nuodingosios gyvatės pavidalu? V tūkstantmečio pr. Kr. vidurio Varnos kapinyne, Bulgarijoje, atskirai laidojo natūralaus dydžio molines kaukes¹⁶. Jos turėjo tuos pačius atributus kaip ir skulptūrėlių kaukės. Iš aukso padarytos apskritos akys, plati burna, dantys, diadema, o prie smakro prikabinti apskriti kabučiai su skylė viduryje ir dviem akimis viršuje. Vėlyvojo Kukuštenio kultūros kapinynuose rasta po 3 Baltosios Deivės kaulo figūrėles su apskritomis kiauromis akimis ir be rankų¹⁷. Baisiosios V tūkstantmečio pr. Kr. kaukės laikytinos gorgonų prototipais.

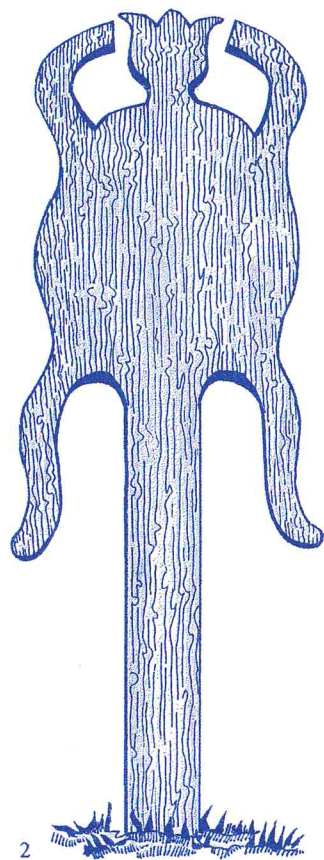
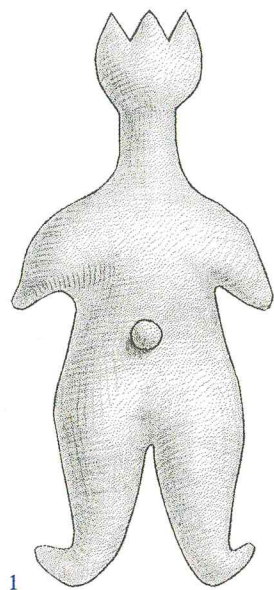

65 pav. Pelėdos pavidalo urnos iš Lemno (Lēmnos) salos (1) ir Trojos (2). 3000–2500 m. pr. Kr. Jos turi krūtis, vulvą ir gyvatukę vietoj bambos. 1 – 24,3 cm, 2 – 23,1 cm (pagal Goddess, 1989)

66 pav. Deivės Pelėdos: akmens stelos iš Ispanijos, Portugalijos ir Pietų Prancūzijos. Apie 3000 m. pr. Kr. Vaizduojamos su jos atributu – kabliu (4, 5) ir kt. simboliais. 1 – 60,3 cm, 2 – 50,9 cm, 3 – 50,8 cm, 4 – 163 cm, 5 – 164,1 cm, 6 – apie 2 m, 7 – 182,4 cm, 8 – 141,4 cm (iš Goddess, 1989)

67 pav. Atgimimo Deivė Varlė su pumpuru vietoj galvos: 1 – marmurinė skulptūrėlė iš Sesklo, Tesalija, Šiaurės Graikija. Apie 6000 m. pr. Kr., 2 – medinis antkapis iš Nidos, Kuršių Nerija. XIX a. (1 – pagal Ch. Tsountas, 1908, 2 – pagal autorės *Ancient Symbolism of Lithuanian Folk Art*, Philadelphia, 1958)

Ši Kapų Deivė asocijuojasi su paukščiu arba gyvate, nors iš esmės visada yra antropomorfinė. Egėjo ir Viduržemio jūros srityje jos kaukės paprastai būna be burnos, tik su didele nosimi. Tai Deivės Paukštės kaukė. Vakarų Turkijoje šito tipo skulptūrėlės kartais turi sparnelius. Karanovo skulptūrėlių kaukės skiriasi: su plačia burna, dantimis, apskritomis akimis ir be nosies (snapo). Tai gyvatės kaukė. Baltoji Mirties Deivė Europos folklore taip pat būna dviejų pavidalų – paukščio ir gyvatės. Airių mirties pranašai yra paukščiai, o lietuvių – nuodingosios gyvatės. Žmogui mirštant airiai girdi šurpų, aimanuojantį paukščio garsą, lietuviai jaučia gyvatės šliaužimą, vandens varvėjimą, paslaptinę durų varstymą. Lietuvių Mirties Deivės pats vardas daug pasako: ji *Giltinė*, Deivė, kuri įgelia. Be to, tai pačiai žodžių šeimai priklauso žodžiai *galas* ir *geltonas* (kaulo spalva). Pasakose ji vadinama gyvybę skiriančios Deivės Laimos „sesuva“.

Turime paminėti kelis iki mūsų laikų išlikusius priešistorinės Mirties Deivės pavidalus ir vardus. Pirmiausia

tai slavų *Baba Jaga*. Pasakose ji pasirodo kaip aukšta, liesa senė kumpa nosimi ir kauline koja, kuri gyvena name lyje ant paukščio kojos. Svarbiausia jos pasivertimo forma – paukštis arba gyvatė. Jos vardo analizė duoda nemaža informacijos priešistorinės Deivės charakteristikai: *baba* „senelė“, „moteris“, „pelikanas“, *jaga* iš *(y)ǵga „liga“, „baimė“, „pyktis“ (wrath) senojoje rusų, serbų-kroatų ir slovėnų kalbose¹⁸. Lietuvių kalboje turime giminišką žodį *engti* „kankinti“, „smaugti“. Protosamojedy kalboje žodis *nga* reiškia „Mirties Deivė“ arba „Dievas“. Vakarų Europoje Mirties Deivė bretonų kalboje vadinosi *Ankou*. Senojoje airių kalboje *Anu* reiškė „Mirusiųjų globėja“ arba „Dievų Motina“.

Atgimimo deivė. Atgimimas prasideda iš mirties, žiemos, tamsos, iš urvo, kapo, gimdos ir kiaušinio. Senosios Europos religijoje Mirties ir Atgimimo Deivė iš tikrųjų yra ta pati. Atgimimo Deivė yra žiemos ir tamsos, urvų, kapų ir gimdos valdovė. Jos priešistorinių laikų pobūdį ir prasmę galime apytikriai atkurti iš jos palikuonės Europos folklore, būtent Raganos, kuri yra

ne kas kita kaip sudemoninta Deivė. Nors ją raute rovē su šaknimis istoriniais šimtmečiais, ypač inkvizicijos laikais, kai kiekviena išmintingesnė ir daugiau įtakos turinti moteris, apkaltinta raganavimu, buvo deginama, jos reikšmė gyvenime ir pasakose vis dėlto nedingo be pėdsakų, galime lengvai pastebėti ryšį su priešistorine Mirties ir Atgimimo Deive. Tai ypač galinga Deivė, kontroliuojanti mirtį ir atgimimą, mėnulio fazių kaitą, saulės energiją, audras ir žaibus. Jos valioje žmonių, gyvulių ir augalų gyvybinės energijos balansavimas, kad nebūtų peržengtos ribos ir be reikalo neišsieikvotų gyvybinės jėgos (dėl to ji kontroliuoja vyrų seksualumą, atima iš karvių pieną bei karmo rugių ar kviečių varpas). Ji yra gydomųjų žolelių žinovė. Ragana žudo kūdikius ne dėl to, kad būtų kanibalė, bet kad gimda, kurioje viešpatauja tamsa, bent 40 dienų priklauso jai ir po gimdymo, kūdikis tebėra pusiau jos karalystėje. Visuotinai yra išlikęs paprotys po gimdymo sunaikinti placentą. Tai reiškė šios Deivės jėgų sunaikinimą ir kūdikio išvadavimą iš jos plėšrių nagų. Naikinant placentą, Maltoje sakoma: „Ne tave, placentą, aš laidoju, bet Zagą (raganą)“¹⁹. Gimdos ir Deivės tapatumas yra vyraujantis motyvas ir raktas suprasti daugelį priešistorinių simbolių. Raganą įkūnijantys gyvūnai yra rupūžė arba varlė, ežys ir žuvis.

Priešistorinių laikų simbolikoje Deivės buvimas jaučiamas iš urvų, kapų ir gimdos simbolių bei su jais susijusių Deivę reiškiančių trikampių, dvigubų trikampių bei paukščio kojų. Raudonos paukščio kojos jau žinomos iš paleolitinių urvų piešinių, o ant neolitinių raudonai dažytos keramikos paukščių kojų motyvas kartais būna pagrindinis arba kaitaliojasi su trikampiais. Vertikalus dvigubas trikampis kai kada vietoj rankų turi paukščio kojas. Šis antropomorfinis motyvas kartojasi Portugalijos, Rumunijos ir Bulgarijos ne tik keramikos dekoravime (15, 16 pav.), bet ir kaip urvų piešiniai.

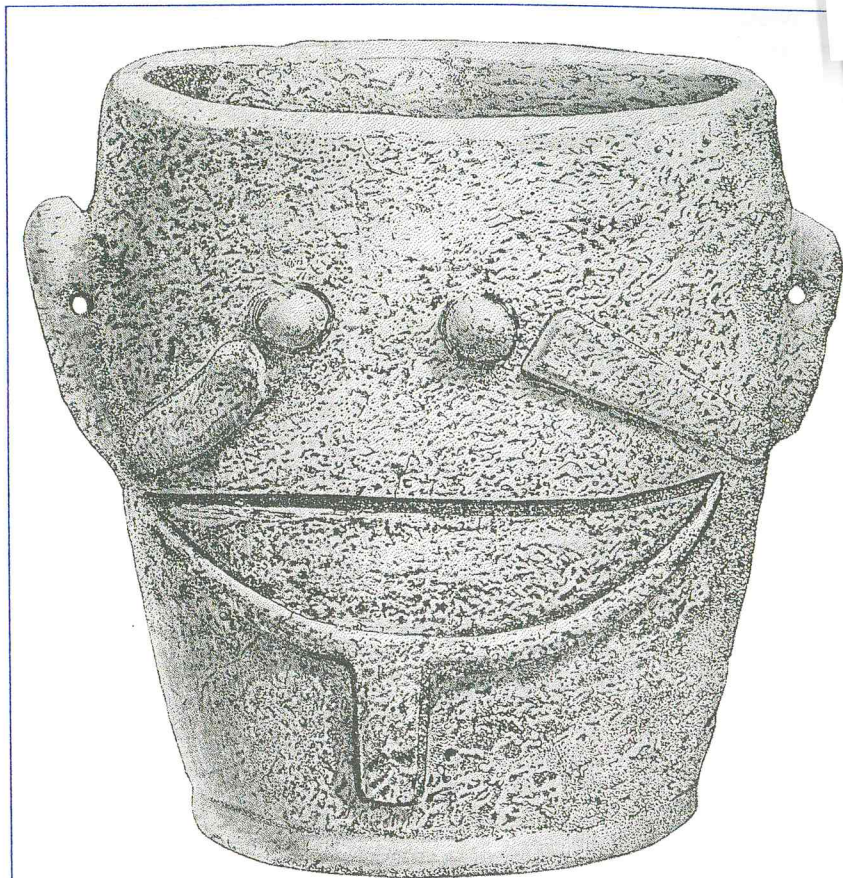
Atgimimo Deivės ryškiausi simboliai yra jos gimdos simboliai: žuvis, varlė ir ežys bei jaučio galva ar kaukolė su ragais. Kodėl kaip tik šitie, o ne kiti gyvūnai simbolizavo Deivės gimdą? Galėjo turėti reikšmės varlės panašumas į gemalą, ežio panašumas į gyvulio gimdą su karpomis,

žuvis slidumas ir drėgnumas bei buvimas vandenyje (gimdoje daug vandens), taip pat moters gimdos su Falopijaus vamzdeliais panašumas į jaučio galvą su ragais.

Jau anksčiau minėtose Lepenski Viro didelėse akmens skulptūrose įžiūrime būdingą žuvis ir moters (Deivės) hibridizaciją (17 pav.), kartais dar daugiau – kiaušinio, žuvis, moters ir paukščio hibridizaciją. Paukščio atributus žymi plėšriojo paukščio kojų motyvas vietoj antropomorfinių rankų. Šitų skulptūrų, kaip minėjome, rasta trikampio plano šventyklos gale. Lepenski Viro ir kitose Dunojaus Geležinių Vartų srities šventyklose per laidotuves Atgimimo Deivei aukojo žuvų, šunų, stirnų ir šernų. Maltos šventyklose ir požeminiuose kiaušinio pavidalo kapuose irgi aptikta žuvų skulptūrų, pagarbiai paguldytų lovose. Lova požemyje ir naktį – perėjimas į atgimimą.

Deivė varlės ar rupūžės pavidalu vyrauja Čatal Chiujuko šventyklose. Jos ikonų ar amuletų iš marmuro, alebastro, žalio akmens, dramblio kaulo ar molio randama neolito, žalvario amžiuje ir net istoriniais laikais (18 pav.). Tikėjimų į kūne varlės pavidalu „keliaujančią gimdą“ plačiai žinoma Egipte, Graikijoje ir Romoje bei Šiaurės Europoje visais istoriniais laikais, kai kur ir iki šių dienų. Tas tikėjimas atėjo turbūt iš paleolito laikų, nes vėlyvojo paleolito kaulo raižiniuose aptinkama pusiau varlės pusiau moters figūra. Neolite ir vėliau vaizduojamos varlės dažnai turi antropomorfinių bruožų, pavyzdžiui, vulvą ar net žmogaus galvą (Egipto deivė Haquit irgi kaip varlė su žmogaus galva), o kartais vietoj galvos yra pumpuras (67 pav.).

Nors eži, spygliuotą gyvūną, ne labai lengva pavaizduoti molio skulptūroje, Europos ikonografijoje jis žinomas jau nuo V tūkstantmečio pr. Kr.: Karanovo kultūroje, Rumunijoje ir Bulgarijoje, rasta ežio pavidalo vazų, kurių dangčiai turėjo Deivės antropomorfinių bruožų (21 pav.). Vėlyvesniais laikais ežio pavidalo vazelių ar skulptūrėlių aptikta XIV–XIII a. pr. Kr. Mikėnų kultūros kapuose ir IX–VI a. pr. Kr. graikų bei etruskų kapuose. Pasitaiko ir ežio pavidalo didelių molinių puodų *pithoi*, kuriuose rasta kūdikių griaučių. Čia atsispindi kapo,

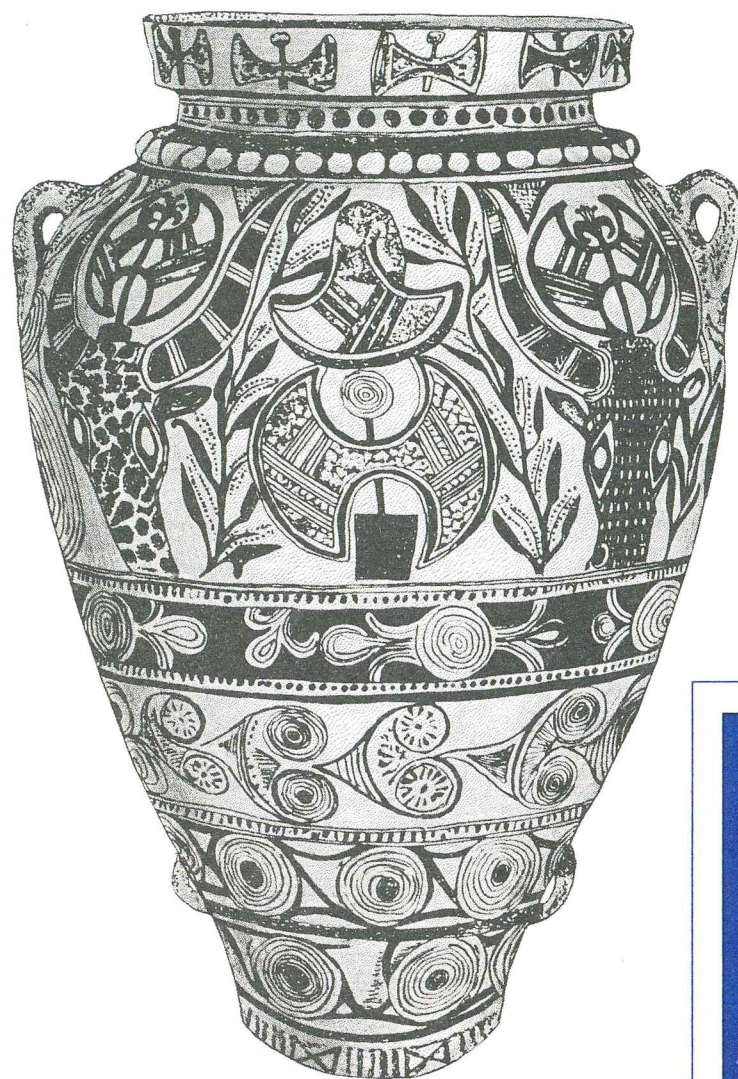
68 pav. Jaučio galva vietoj trikampio ant antropomorfinės marmurinės vazos iš Kikladų salų. Apie 3000 m. pr. Kr. (pagal J. Thimme, *Art and Culture of the Cyclades*, 1977; Reprodukuota M. Gimbutas, 1989)

gimdos ir ežio – trijų giminiškų simbolių – sintezė. Ligi XX a. Alpių krašte į kapus dėjo spygliuotų raudonai dažytų rutulių, o turinčios problemų su gimda moters aukojo juos bažnyčiose Marrijai. Raganos ar senos moters pasivertimo ežiu tvarte motyvas užfiksuotas XX a. viduryje Lietuvoje surinktoje tautosakoje.

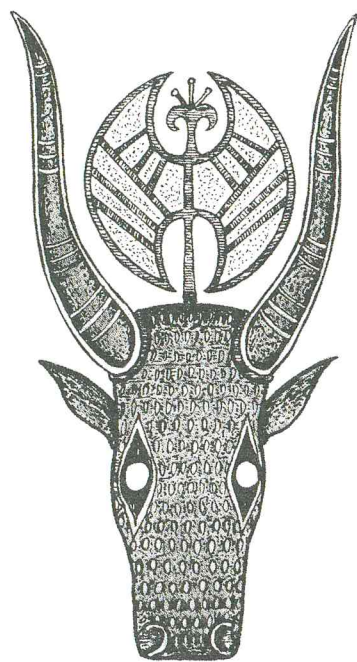
Dar paslaptingesnis gimdos simbolis yra jaučio galva arba kaukolė – *bukranionas*. Iš jaučio galvos gimsta bitės, drugeliai, išauga gėlės ir augalai – gyvybės medžiai. Šitas motyvas ypač būdingas Kretos, arba Mino, kultūrai. Miniatiūrinių molinių bukranionų aptinkama pačiose ankstyviausiose neolito gyvenvietėse. Jaučių galvų su įspūdingais ragais ypač daug Čatal Chiujuko šventyklose. Iš molio lipdė tauro pavidalo vazas visą neolitą ir vario amžių. Jaučio galvos motyvas ant vazų aptinkamas trikampio vietoje (68 pav.). Kaip jau sakytą, tikėtina, jog tai moters gimdos su Falopijaus vamzdeliais vaizdas.

Tik priimdami šitą hipotezę, galime suprasti, kodėl jaučio galvos buvo tokios svarbios Senosios Europos ir Anatolijos bei Artimųjų Rytų simbolikoje, kodėl iš jų kyla gyvybės augalo, bitės, drugelio pavidalu ar net pačios Deivės antropomorfinė forma (22, 69 pav.). Šis simbolis Kretoje išliko iki pat tos kultūros pabaigos kaip vyraujantis motyvas ant XIV–XIII a. pr. Kr. vazų ir sarkofagų. Įdomiausia, kad kai kurių sarkofagų piešinių jaučiai turi ne jaučių, bet plėšriųjų paukščių galvas. Iš čia aiškėja šito simbolio ryšys su pačia Deive, ne tik su jos gimda.

Nuo neolito pradžios iki Mino kultūros pabaigos keramikoje jaučio galva asocijuojasi su atgimimo ir energijos simboliais: kiaušiniiais, rankų ir šepečiu ar šukų motyvu ir kt. Sardinijos požeminiuose kapuose jaučio galvos motyvas aiškiai vyrauja. Čia jos reikėjo atgimimui. Jaučio galvą vaizdavo virš ar šalia įėjimo, kai kuriuose kapuose pats įėjimas buvo jaučio galvos pavidalo, o viršuje – dideli ragai.

69 pav. Turtingai dekoruota Kretos vaza, vaizduojanti atgimimo misteriją. Viduryje – drugelio pavidalo Deivė, auganti iš vazono ir juosiam augalinių motyvų, toliau – jaučio galvos (žr. detalę), iš kurių kyla drugelis su žiedu vietoj galvos. Pseira, Rytų Kreta. 1600 m. pr. Kr. (Herakliono archeologijos muziejus; piešinys pagal autorės nuotrauką)

70 pav. Deivė Bitė, virš jos – jaučio ragai ir horizontalus dvigubo trikampio simbolis (drugelis), iš abiejų pusių miltiniai sparnuoti šunys. Onikso gema. Knosos (Knossos), Kreta. 1500 m. pr. Kr. (pagal GG, 1974)

Kitas jaučio galvos ir gimdos simbolių artimumo patvirtinimas yra jaučio siejimas su vandeniu – gyvybės šaltiniu. Legendų jautis yra iš vandens, o debesys ir ežerai atsiranda iš jaučių. Be to, tiek neolito, tiek Mino ar Mikėnų kultūros jaučių skulptūros puoštos tinkliniu raštu ar kiaušiniiais, padengtais tinkliniu raštu. Tinklo motyvas simbolizuoja gyvybės vandenį arba *amniono* skystį. Šventi ragai (“horns of consecration”), kurių randame atskirai vaizduojamų nuo V tūkstantmečio pr. Kr.

ir kurie ypač būdingi Kretos kultūrai, irgi yra atgimimo simboliai. Ant Mino kultūros šventyklų ir vazų iš jaučio galvos kyla bitė ar drugelis. Ir viena, ir kita dažnai turi antropomorfinę galvą. Kretos Mino antspauduose bitės pasirodo apsuptos sparnuotų šunų, panašiai kaip kitur Artemidė (70 pav.). Minėta Kukutenio kultūros IV tūkstantmečio pr. Kr. pradžios jaučio galva, išpjauta iš kaulo ir su išgraviruotu dvigubu trikampiu, turi rankas kaip bitės antenas (22 pav.).

Pati Deivė kyla iš jaučio galvos. Čia ji asocijuojasi ne su mirtimi, o su atgimimu. Šią simboliką paremia kalboje užsikorpusavusios žodžių reikšmės. Airių *Maro* reiškia „Mirties Deivė“, lietuvių *Morė* – taip pat „Mirties Deivė“, „Senė“, bet graikų, slavų ir germanų *mora*, *mara*, *morava* reiškia „siaubą“, „slogutį“ (*nightmare*) ir „drugelį“ ar „kandį“. Germanų *Mahr* ir prancūzų *cauchemar* yra iš tos pačios žodžių šeimos. Tarp trumpamžės peteliškės ir Mirties Deivės,

sukeliančios košmarus, nėra ypatingos ribos: drugelis ar bitė kyla iš Mirties Deivės, kuri kartu yra ir Atgimimo Deivė. Iš romėnų poetų Ovidijaus, Vergilijaus ir Antikos filosofo Porfiryjo (Porphyri) žinome, kad drugeliai ir bitės yra žmonių sielos, gimstančios iš jaučio.

Protėvių sielų buvo visur aplinkui: paukščiuose, gyvatėse, bitėse, drugeliuose, medžiuose, gėlėse, žolėje. Mokėję giliai jausti gamtą mūsų protėviai matė gyvybės laikinumą. Tačiau kadangi jie suvokė nenutrūkstantį praeities ir ateities gyvybės siūlą ir glaudų žmogaus bei gamtos ryšį, jiems gyventi buvo lengviau negu mums.

Senosios Europos religija labai žemiška. Didžioji Deivė buvo pati gamta, jos įsikūnijimas, kurianti gyvybę, auganti, vystanti, mirštanti ir vėl iš naujo atgimstanti. Deivės jėga sukaupta kalnuose, akmenyse, medžiuose, šaltinio vandenyje, gyvuliuose. Generuojančioji, gimdančioji Deivė dažnai vaizduojama stovinti ant kalno, apsupta gyvulių, arba pati yra briedė, elnė, meška. Jos antroji pusė – gamtos griovimo metafora, bet turinti atgimimo galią. Šitos Deivės palikuonė senojoje Graikijoje buvo Artemidė ir Hekatė, senojoje Airijoje – Brigita ir Morrigan, o baltai išlaikė spalvingąją Laimą-Raganą.

Kiekviena aprašyta Deivė turi kelias pasireiškimų sferas, susijusias su gyvybe ir mirtimi, su jauna ir sena arba mirstančia gamta. Deivės Paukštės sferoje yra vandens ir čiučiantis pavasario paukštis, kurie skelbia ir neša gyvybę bei gerovę, o plėšrusis paukštis – mirties pranašas. Deivė Gyvatė taip pat turi dvi puses: žaltys (žalioji, nenuodingoji gyvatė) yra gyvybės energijos ir nemirtingumo bei kaskart atsinaujinančios gamtos simbolis, o nuodingoji gyvatė yra Mirtis (Giltinė). Žemė Motina yra gimdanti ir nokinant gamtą, bet ji sensta ir miršta. Greta yra Dievas – gimstančios ir mirštančios vegetacijos metafora.

5 Apeiginiai drabužiai, galvos dangai ir šukuosenos

Daugelis skulptūrėlių vaizduojamos su apeiginiais drabužiais, galvos dangai ir papuošalais. Taip vilkėjo turbūt dievybės ir apeigų atlikėjai. Veikiausiai tai buvo dalyviai, nes figūrėlės vaizduoja kaukėtus, aktorių poza sustingusius žmones. Tokius drabužius, galvos dangą ir šukuosenas senieji europiečiai dėvėjo prieš 6–8 tūkstančius metų. Dėl tam tikros lipdybos technikos, išlikusios gilių įpjovų ir inkrustacijos dėka, galima aiškiai skirti šukuosenų stilių, turbanus, karūnas, kepures, papuošalus, strėnas juosiančius diržus, siaurus ilgus iki kulkšnių sijonus, prijuostes, drabužių krašto apsiuvus, palaidines, avalynę. Skulptūrėlėse taip pat išryškėja išraižyti arba nudažyti nuo drabužių detalių besiskiriantys ženklai ir simboliai.

Šukuosenos. Priešistoriniais laikais daug dėmesio buvo skiriama šukuosenai ir galvos dangai, ypač vaizduojant Deivę Paukštę ir Deivę Gyvatę ar kitas į jas panašias dievybes. Klasikinė Sesklo kultūros Deivės Paukštės statulėlė iš Achilėjo IV su lygiai perskirtais ir sukeltais į kuodą plaukais turbūt bus geriausias maždaug prieš 8000 metų tos kultūros moterų šukuosenos pavyzdys. Darbštulei motinai bene labiausiai tiko tvarkinga garbanų šukuosena (71 pav.).

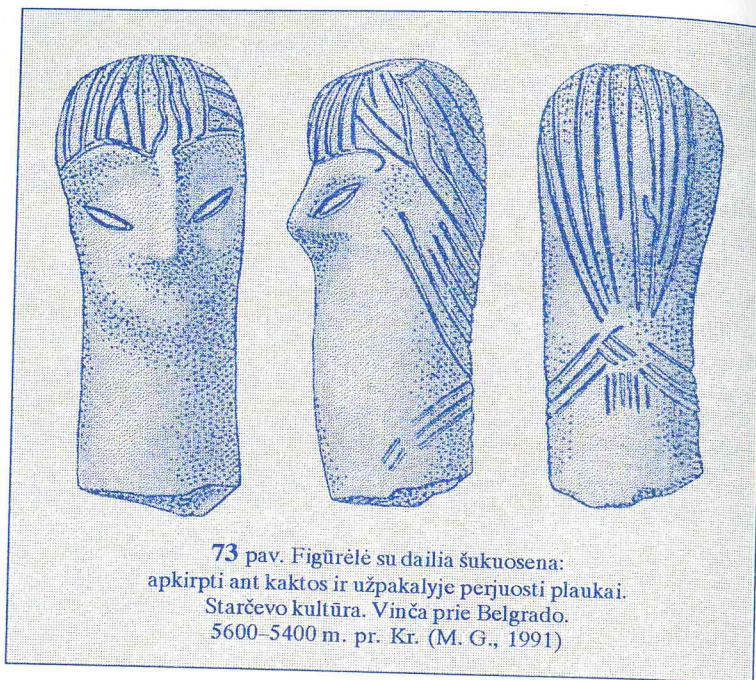

71 pav. Galvutės tvarkingai nukirptais ir sušukuotais plaukais. Sesklo kultūra, Magula Karagios tarp Larisos ir Tirnavos, Tesalija. 5900–5700 m. pr. Kr. (iš K. Tlupo kolekcijos, nuotrauka K. Tlupas, Larisa)

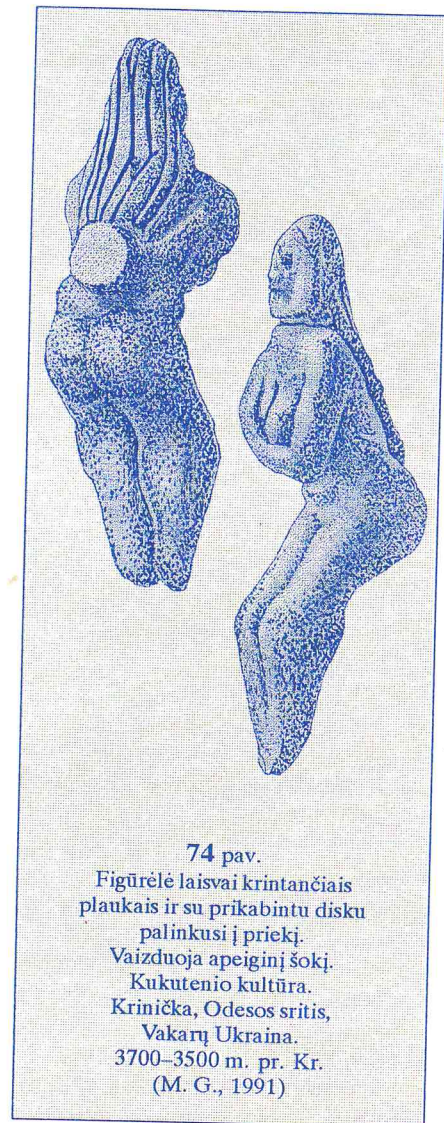

72 pav. Šios galvutės iš Tsanio magulos plaukai yra uždengti tinklelin. Sesklo kultūra. 6000–5800 m. pr. Kr. (pagal M. Gimbutas, *Goddess Civilization*, 1991)*

*Toliau – M. G., 1991.

73 pav. Figūrėlė su dailia šukuosena: apkirpti ant kaktos ir užpakalyje perjuosti plaukai. Starčevo kultūra. Vinča prie Belgrado. 5600–5400 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

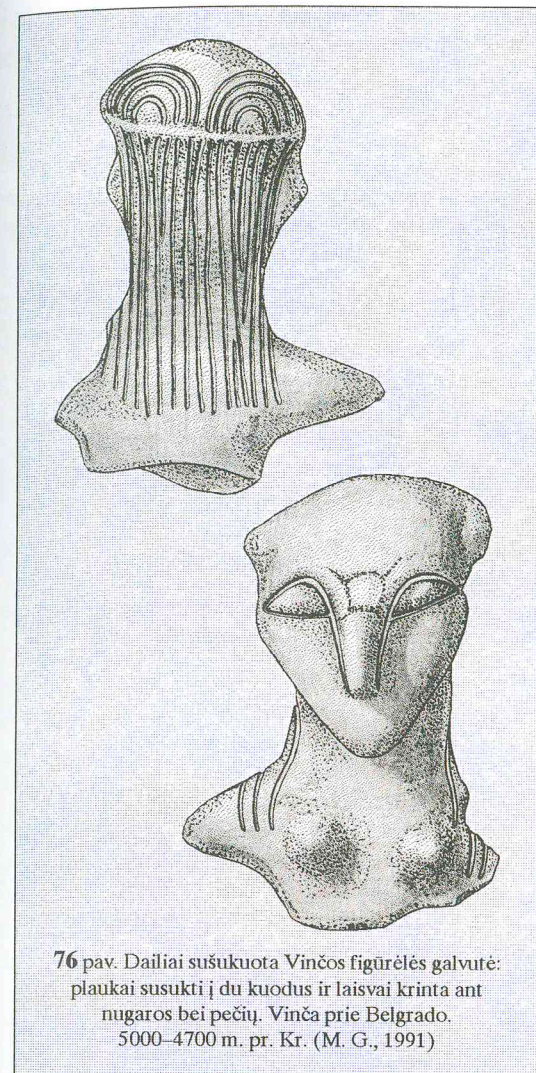
74 pav. Figūrėlė laisvai krintančiais plaukais ir su prikabinutu disku palinkusi į priekį. Vaizduoja apeiginį šokį. Kukutenio kultūra. Krinička, Odesos sritis, Vakarų Ukraina. 3700–3500 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

Plaukų tinklelį ar galvos apdangalą, spėjant iš Tsani magulos galvos fragmentų, pradėjo vartoti maždaug 5900–5700 m. pr. Kr. (72 pav.). Iš ilgų laisvai krintančių garbanų sprendžiama, kad jaunos merginos rūpestingai prižiūrėjo ir puošė plaukus. Ilgi, paleisti ant nugaros ir dirželiu surišti plaukai puošia VI tūkstantmečio pr. Kr. vidurio Starčevo skulptūrėlę iš Vinčos (73 pav.). Vėlyvojo Kukutenio kultūros skulptūrėlės vaizduoja apeiginių šokių dalyves su

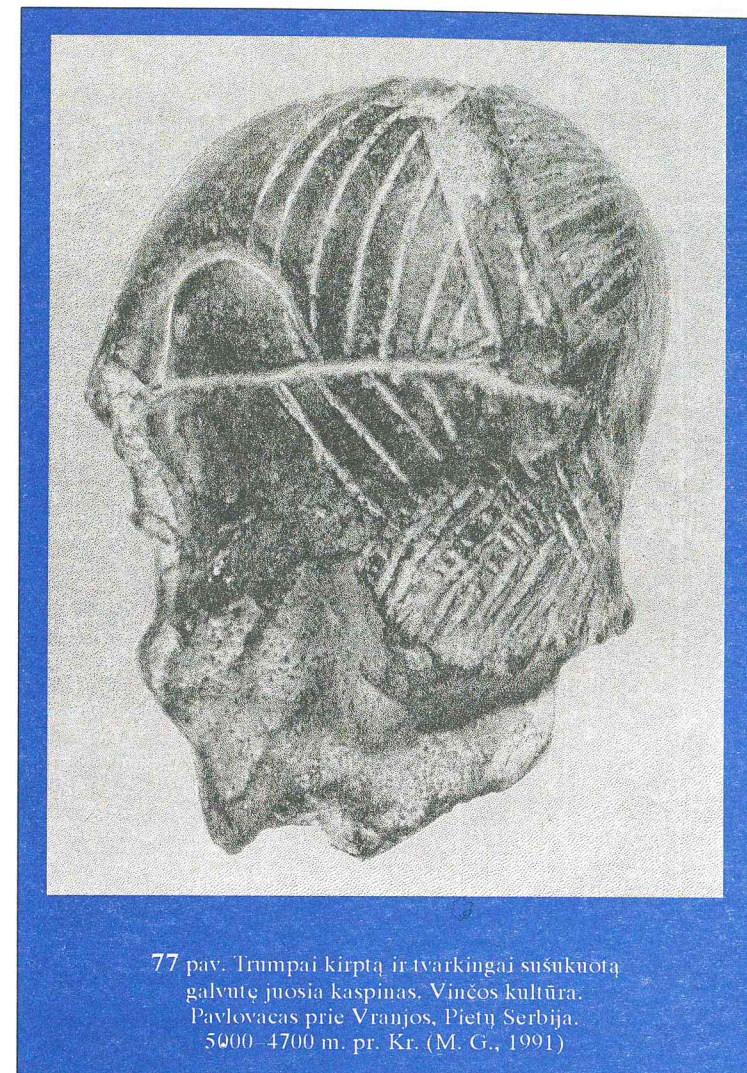
pritvirtintais prie nugaros plaukais (74 pav.). Bene labiausiai intriguojanti būtų prielaida, kad neolito moterys išstobulino ilgų garbanų susukimo techniką. Ar, besirengdamos ceremonijoms, jos naudojo žnyples ir aliejų plaukams garbiniuoti? Ilgos, dailios, į visas puses nuo viršugalvio krintančios garbanos ypač gerai matyti ant Vinčos skulptūrėlių (75–77 pav.). Taigi ypatingomis progomis įspūdingoms šukuosenoms moterys skirdavo nemažai laiko.

75 pav. Klasikinis knodas vėl kartojasi ant šios kaukėtos Vinčos kultūros galvutės. Plaukai suimti užpakalyje ir susukti viršugalvyje. Vinčos kultūra. Cmokalauka Bača prie Nišo, Pietų Serbija. 5000–4700 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

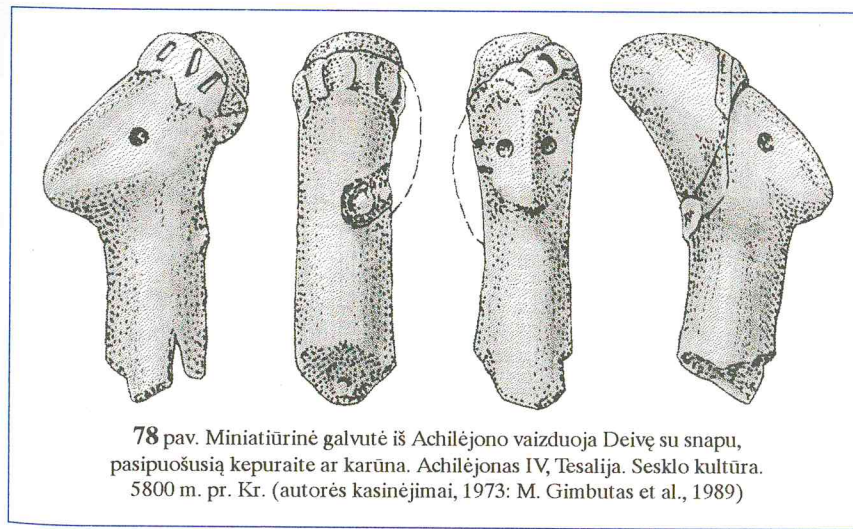
76 pav. Dailiai suškuota Vinčos figūrėlės galvutė: plaukai susukti į du kuodus ir laisvai krinta ant nugaros bei pečių. Vinča prie Belgrado. 5000–4700 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

77 pav. Trumpai kirptą ir tvarkingai suškuotą galvutę juosia kaspinas. Vinčos kultūra. Pavlovacas prie Vranjos, Pietų Serbija. 5000–4700 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

Keletas miniatiūrinių, ne didesnių už pirštą galvučių buvo papuošta turbanus primenančiomis šukuosenomis (78, 79 pav.). Tokią šukuoseną galima lengvai padaryti audinio atraiža apvyniojus galvą ir kilpą paslėpus po

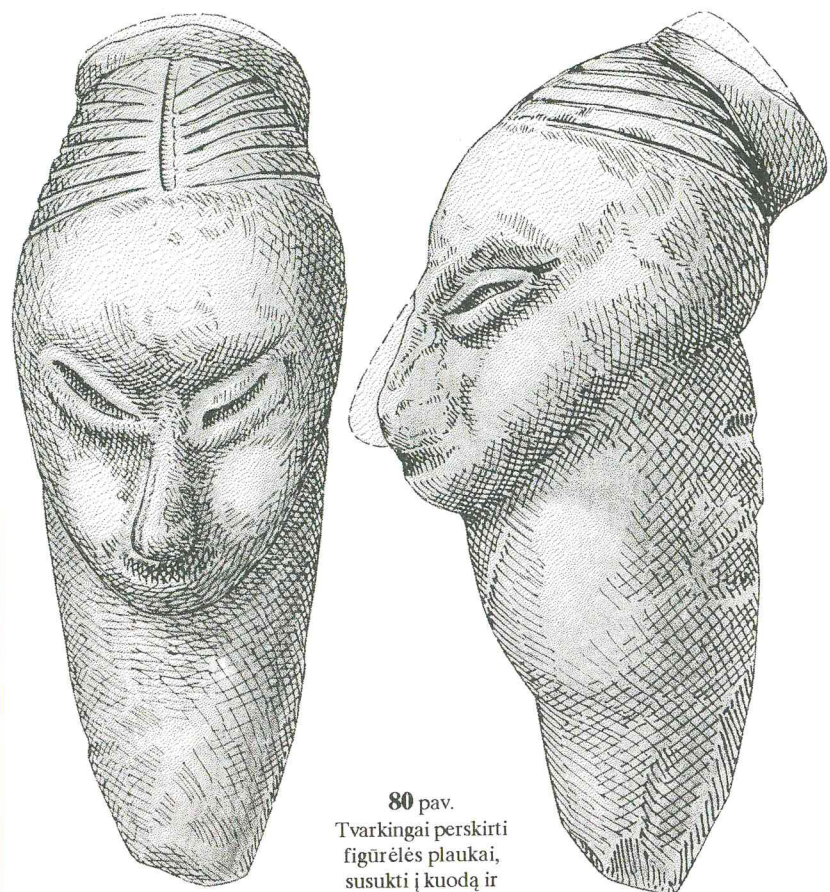
klostėmis. Kitos Sesklo kultūros figūrėlės tvarkingai perskirti ir sukelti į kuodą plaukai pridengti kepurėle arba tiara. Dar vienos figūrėlės matyti išryškintas užpakalinėje galvos dalyje atsikišęs kuodas (80 pav.).

78 pav. Miniatiūrinė galvutė iš Achilėjono vaizduoja Deivę su snapu, pasipuošusią kepuraitė ar karūna. Achilėjonas IV, Tesalija. Sesklo kultūra. 5800 m. pr. Kr. (autorės kasinėjimai, 1973; M. Gimbutas et al., 1989)

79 pav. Galvutė su panašiu į karūną turbanu. Molio įvijos reiškia medžiagos, sukamos aplink galvą, klostes. Achilėjonas IV. Apie 5800 m. pr. Kr. (autorės kasinėjimai, 1973; M. Gimbutas et al., 1989)

80 pav.
Tvarkingai perskirti
figūrėlės plaukai,
susukti į kuodą ir
paslėpti po tiara.
Sesklo kultūra.
5900–5800 m. pr. Kr.
Karaikija prie Larisos, Tesalija
(M. G., 1991)

81 pav.
Figūrėlė su aukšta kepure.
Somose matyti dailiai
nukirpti plaukai.
Aghios Petros,
maža salelė
prie Pelagos salos,
Sporados (Sporades),
S. Egejo jūroje.
Apie 6000–5500 m. pr. Kr.
(pagal Efstratiou,
1985)

Keletas Vinčos kultūros galvūčių pavaizduota su kūgio formos, matyt, iš fetro pagamintomis (formai suteikti) kepurėmis (**81, 82 pav.**).

Karūnos simbolio šaknys tikriausiai siekia neolitą, nes to laikotarpio skulptūrėlių galvas dengia panašūs į vainiką galvos apdangalai.

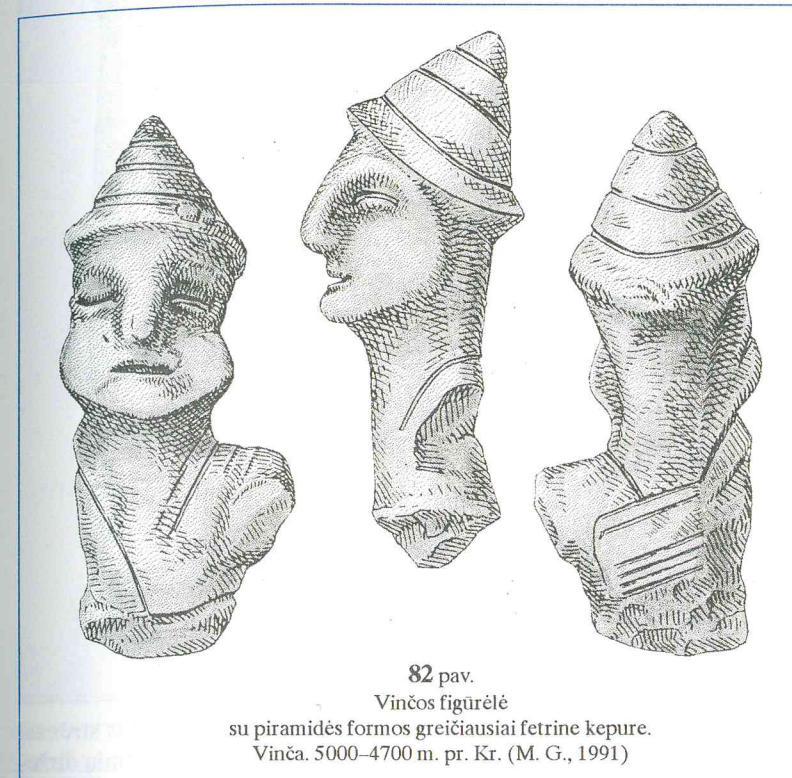
Didesnė figūrų dalis iki pusės nuogos, todėl galima manyti, kad jos vaizduoja deives ar apeigas atliekančias dvasininkes. Vargu ar Senosios Europos klimatas galėjo būti toks šiltas, kad žmonės būtų vaikščioję pusiau nuogi, kaip prie ekvatoriaus. Tačiau per religines apeigas apsinuoginusios ir karolių vėriniais pasipuošusios moterys galėjo patikti ir dievėms, ir žiūrovams. Punktyrai skulptūrėlėse dažnai būna karolių nešiojimo ženklai. Vėlyvojo Kukutenio kultūros Bilče Zlotės (Bilcze Zlote) figūrėlėje matyti 2 karolių vėriniai: krintantis žemyn nuo kaklo ir juosiantis klubus (**83 pav.**). Molinius kabučius arba diskus tikriausiai vėrė ant odinio dirželio. Kriaukles importavo, rinko ir iš jų darė ištaingus vėrinius.

Dauguma kriauklelių – *Spondylus*, *Dentalium*, *Pectunculus* – buvo įvežama iš toli ir labai vertinama. *Spondylus* pjaustė ir apdorojo vietoje. Labiausiai paplitę buvo cilindro, dvigubo kūgio, statinaitės pavidalo karolių deriniai su priekyje įveriamais didesniais karoliais. Ilgų *Spondylus* vėrinių

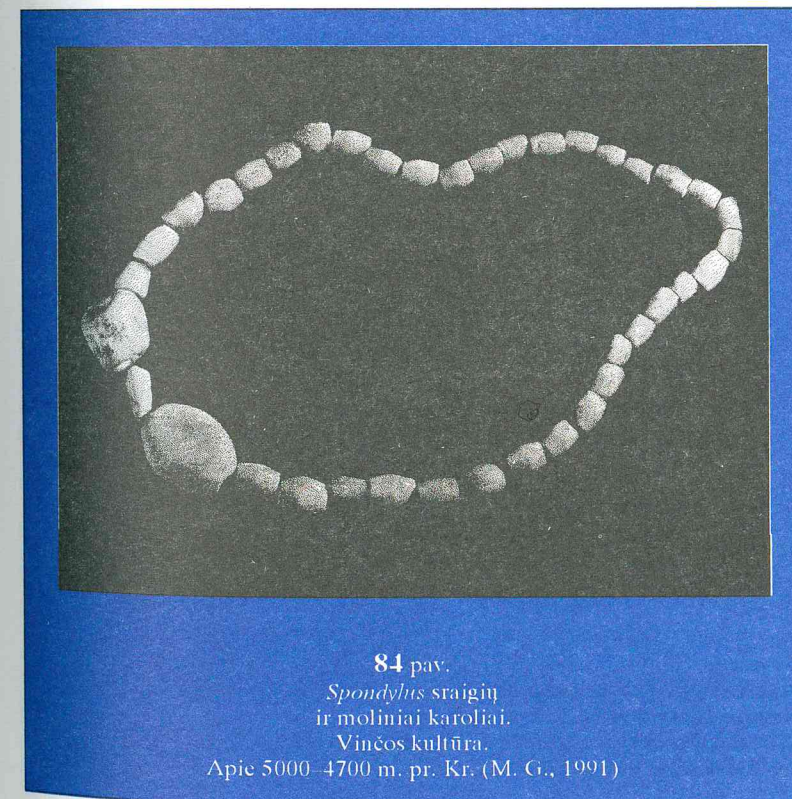
rasta Vengrijoje ir Slovakijoje. Pavyzdžiui, viename Lužiankų, Vakarų Slovakijoje, kapinyne kape aptikta 610 *Spondylus* karoliukų. Juos suvėrę, gautume 450 cm ilgio vėrinį. Trapių *Dentalium* kriauklelių daug randama

ne tik Karanovo kultūros pajūrio regione, bet ir Vinčos bei Lengjelo kultūrų teritorijų viduryje. Vėriniams naudojo ir žalius bei juodus pusiau brangius akmenis. Ankstyvojo neolito laikotarpiu (6500–6000 m. pr. Kr.)

žalieji akmenys Graikijoje buvo patys madingiausi (**84 pav.**). Varinių ir auksinių karoliukų aptinkama retai: auksinių pasitaiko Varnos kapinyne turtingų žmonių kapuose. Jie datuojami V tūkstantmečio pr. Kr. viduriu.

82 pav.
Vinčos figūrėlė
su piramidės formos greičiausiai fetrine kepure.
Vinča. 5000–4700 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

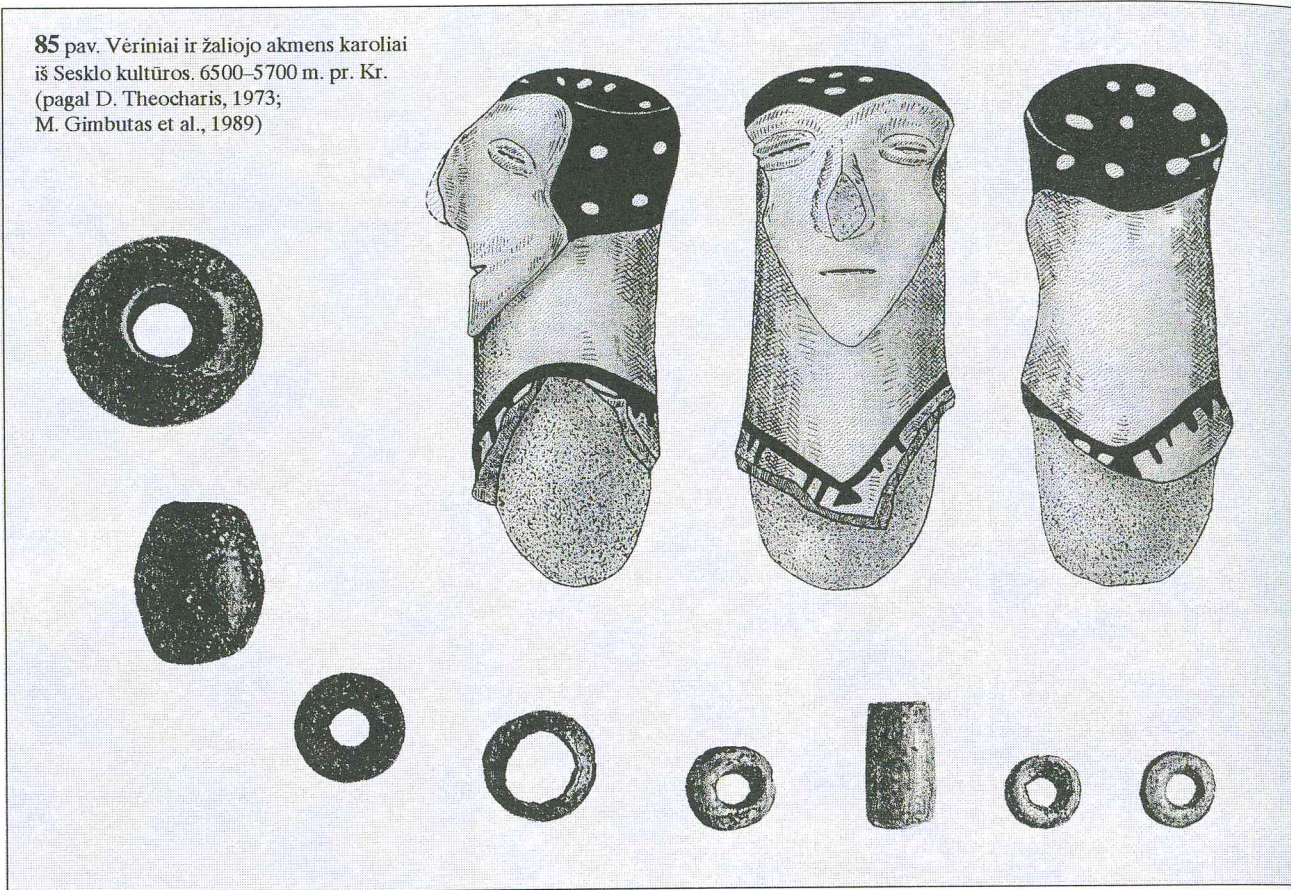

84 pav.
Spondylus sraigėlių
ir moliniai karoliai.
Vinčos kultūra.
Apie 5000–4700 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

83 pav.
Terakotinė iki pusės nuoga
vėlyvojo Kukutenio figūrėlė.
Punktyrinės linijos rodo buvus dvigubą
karolių vėrinį ir strėnas juosiantį diržą.
Bilče Zlotė, Vakarų Ukraina.
IV tūkstantmečio pr. Kr. pradžia
(M. G., 1991)

85 pav. Vėriniai ir žaliojo akmens karoliai iš Sesklo kultūros. 6500–5700 m. pr. Kr. (pagal D. Theocharis, 1973; M. Gimbutas et al., 1989)

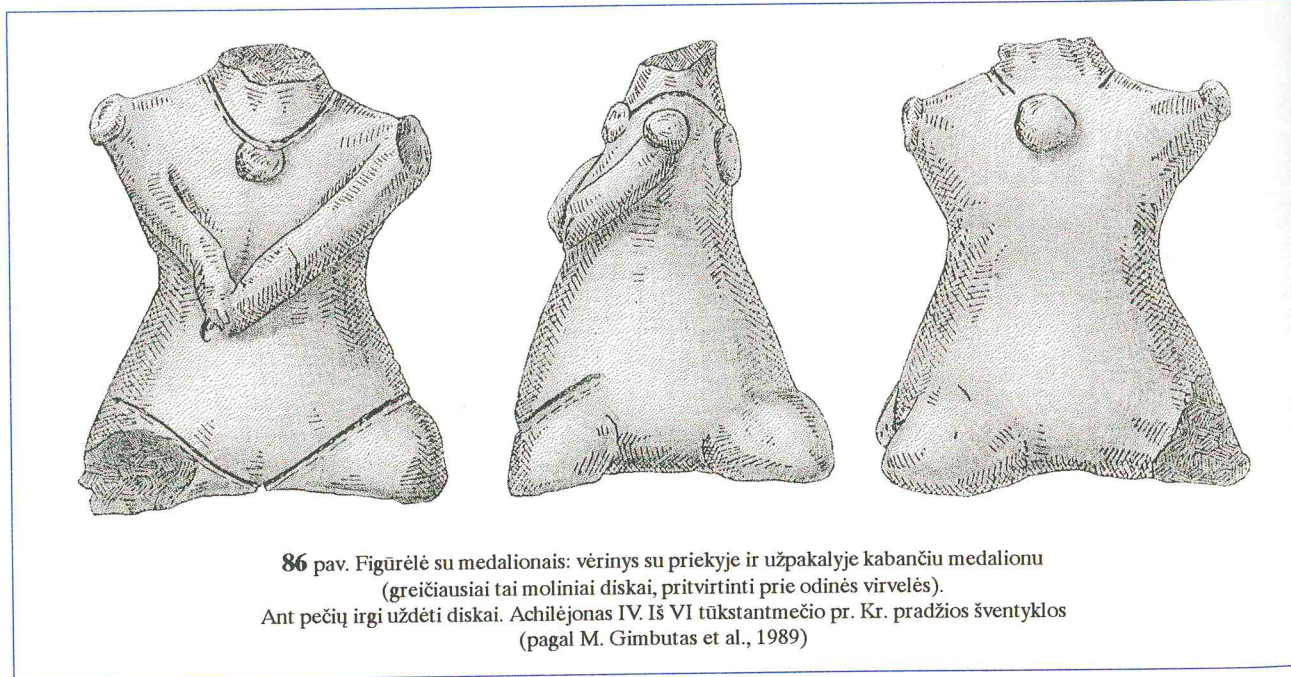

Nuo 6000 m. pr. Kr. Sesklo ir Vinčos kultūros Deivės Paukštės skulptūrėlių didelis apvalus kabutis ar medalionas siejamas su tos Deivės vyraujančiu vaidmeniu šventyklose (85, 86 pav.).

Diržai. Kas gali būti akiai miečiau už ornamentuotą diržą, juosiantį

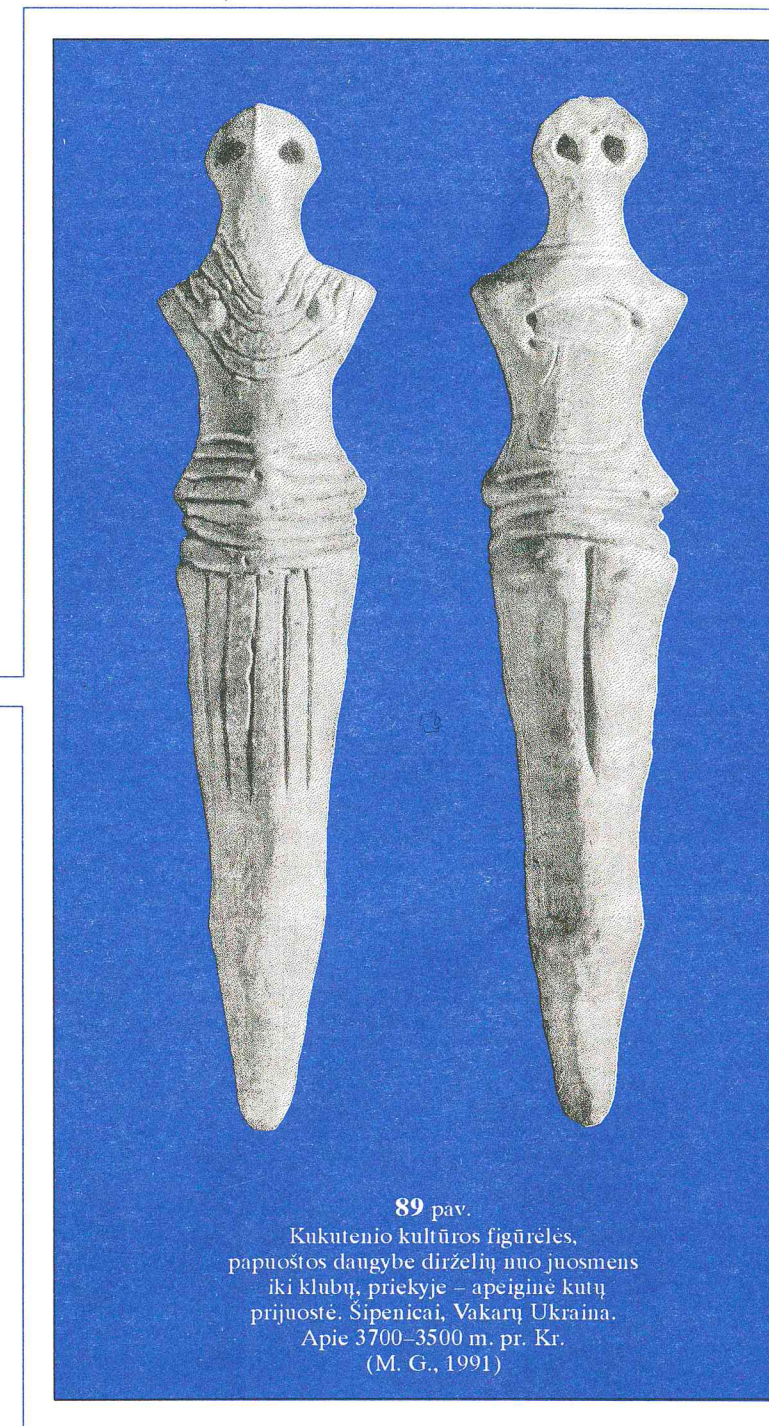
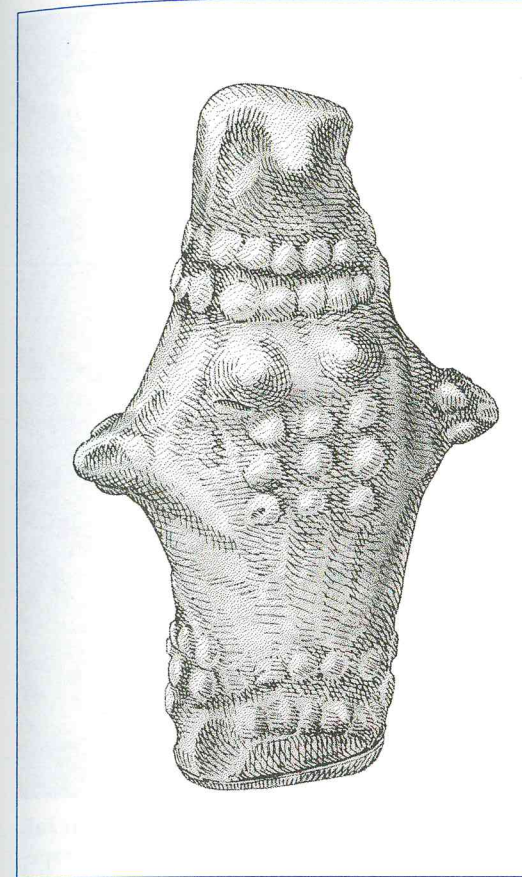
strėnas ir pabrėžiantį apnuogintos moters natūralų grožį? Vienas Starčevo kultūros pavyzdys – tai stambus nuogas torsas su diržu, papuoštu karoliukais, kriauklėmis, ant odinio dirželio suvertais moliniais diskais (87 pav.). Moliniai „medalionai“ puošia ir kitos

Starčevo figūrėlės iš Vinčos strėnas. Kutai, matyt, padaryti iš odinių dirželių su galuose įrištais karoliukais, kabėdavo diržo priekyje, šonuose ar užpakalinėje dalyje. Kutų ar iš daugelio vijų diržų žinoma Vinčos, Karanovo ir Kukutenio kultūrose (88 pav.).

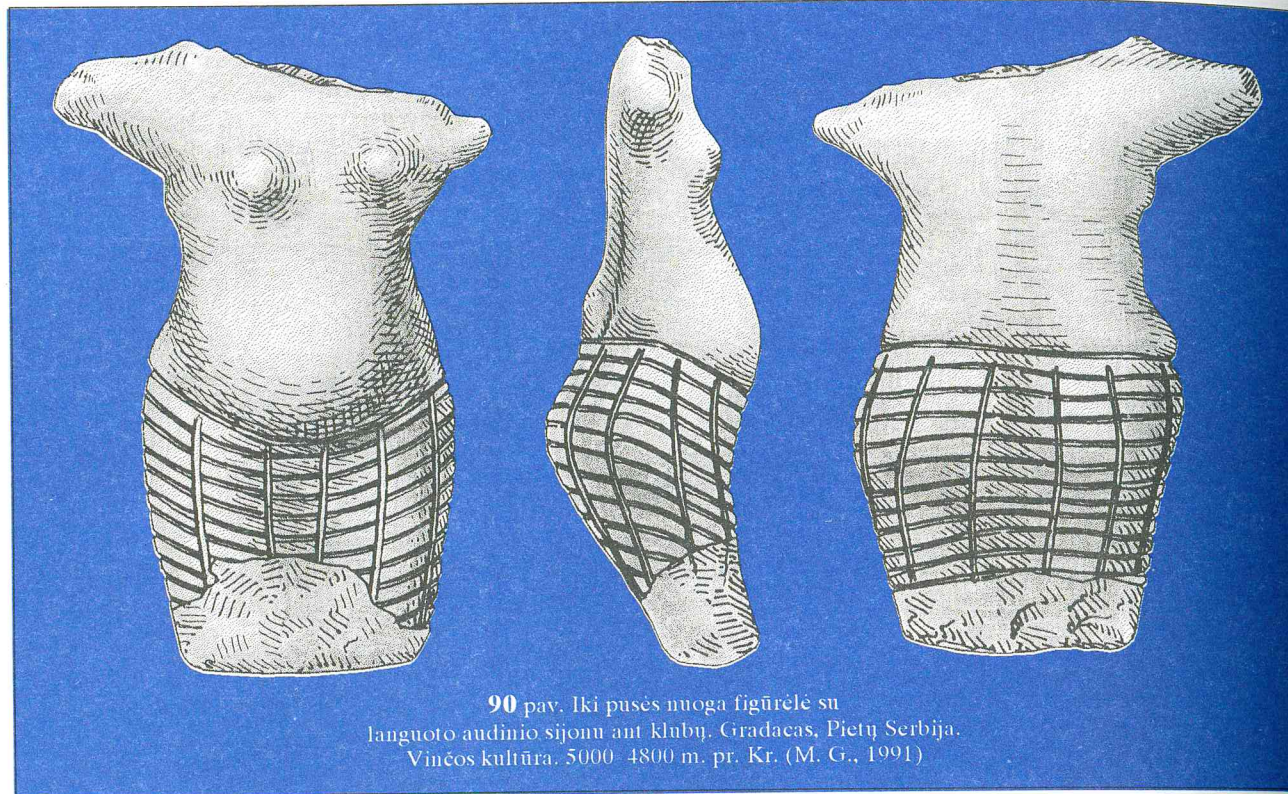
86 pav. Figūrėlė su medalionais: vėrinys su priekyje ir užpakalyje kabančiu medalionu (greičiausiai tai moliniai diskai, pritvirtinti prie odinės virvelės). Ant pečių irgi uždėti diskai. Achilėjonas IV. Iš VI tūkstantmečio pr. Kr. pradžios šventyklos (pagal M. Gimbutas et al., 1989)

87 pav. Deivė Paukštė su dvigubu diskų vėriniu ant kaklo, atkartotu po krūtims po tris trijose eilėse ir ant strėnų vietoj diržo. Vinčos kultūra. Vinča. Apie 5000–4700 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

89 pav. Kukutenio kultūros figūrėlės, papuoštos daugybe dirželių nuo juosmens iki klubų, priekyje – apeiginė kutų prijuostė. Šipenicai, Vakarų Ukraina. Apie 3700–3500 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

88 pav. Senosios Europos figūrėlių menas atspindi ypatingą dėmesį strėnom. Tai rodo Starčevo kultūros skulptūrėlės (apie 5500 m. pr. Kr.) diržas iš diskų, suvertų ant odinio raiščio. Vinča prie Belgrado (M. G., 1991)

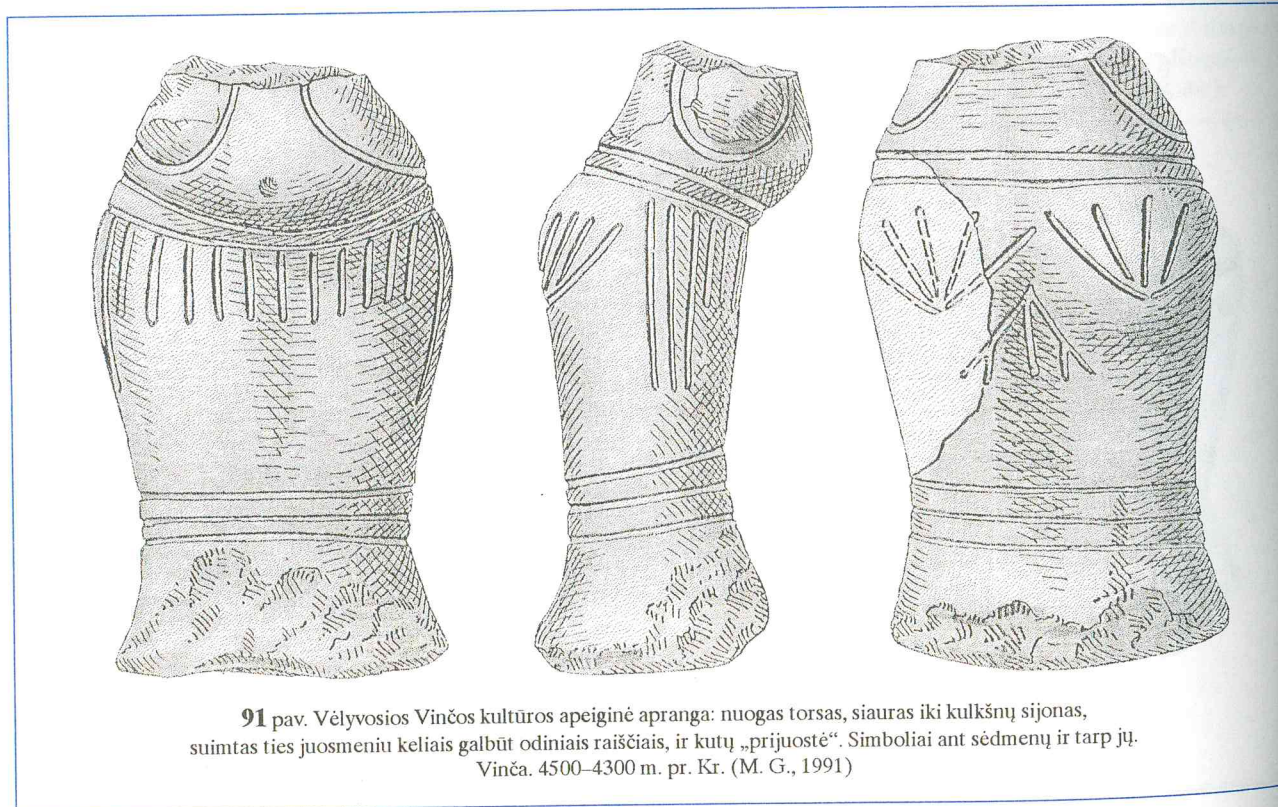

90 pav. Iki pusės nuoga figūrėlė su languoto audinio sijonu ant klubų. Građaeas, Pietų Serbija. Vinčos kultūra. 5000–4800 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

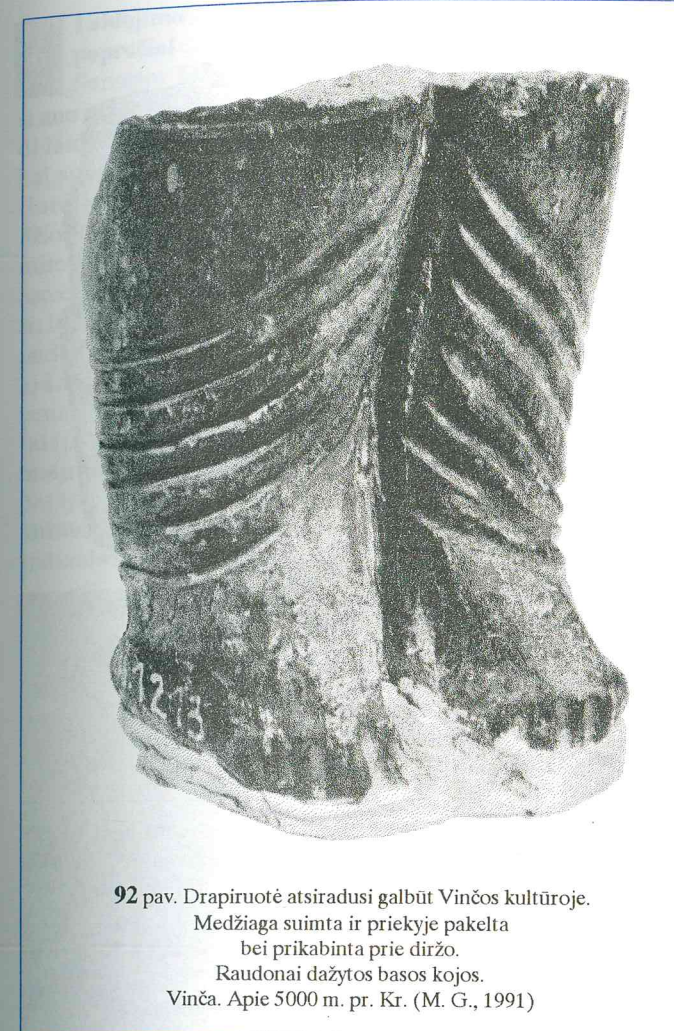
Siauri sijonai. Skulptūrėlės atspindi senovės europiečių rengimosi stilių. Vinčos kultūros menininkai savo kūrinuose šimtmečius vaizdavo dailius siaurus iki kulkšnių sijonus. Nuo kelių susidarydavo klostės, kurias

prie kulkšnių suimdavo kabančiais nuo diržo raiščiais. Galima įsivaizduoti kaip tokie siauri sijonai varžė judesius ir apeiginius žingsnius (89–94 pav.).

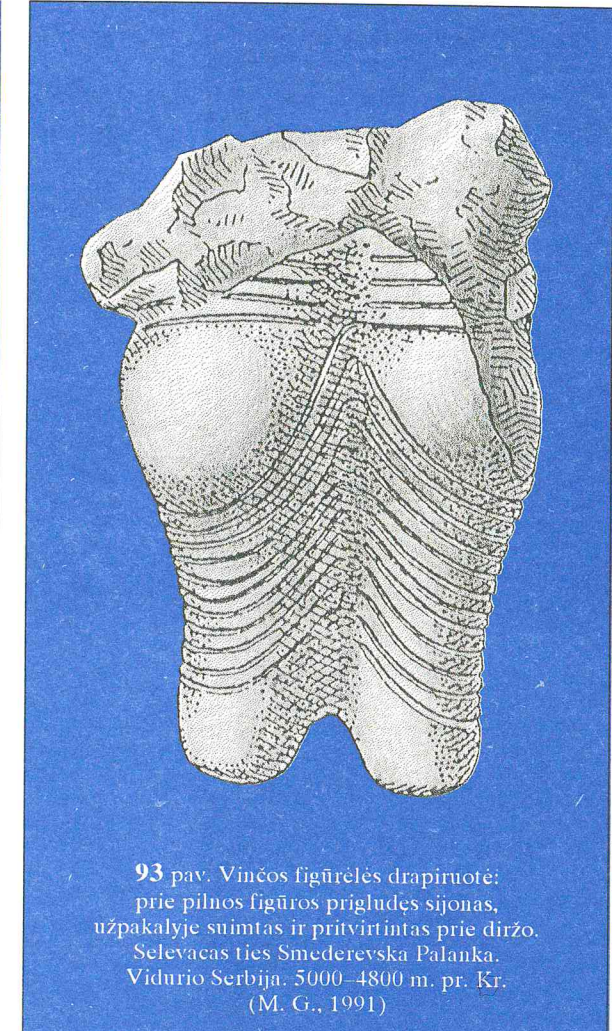
Palaidinės ir odiniai diržai. Skulptūrėlių menas leidžia mums spėlioti, ar kai kurių skulptūrėlių vaizduojamos palaidinės priekyje ir užpakalyje turėjo skirtingo audinio įsiuvus, ar tai buvo odiniai diržai (92 pav.).

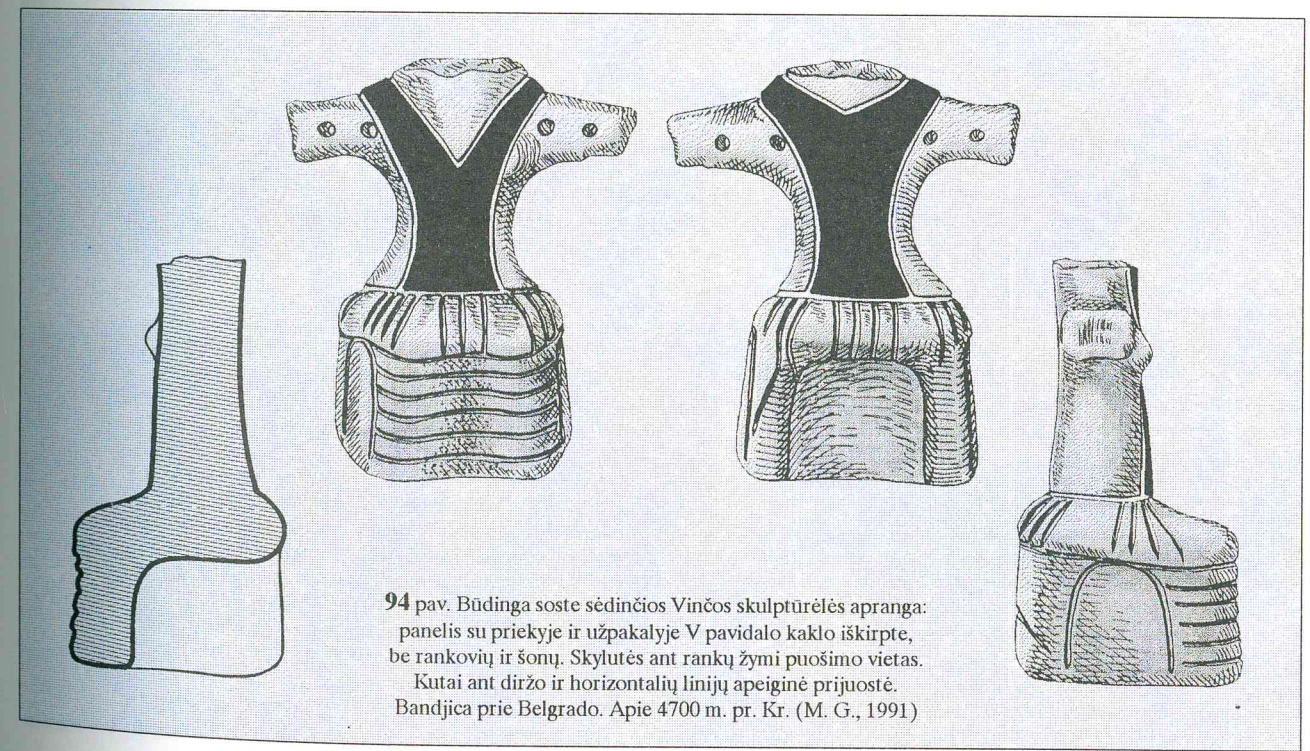
91 pav. Vėlyvosios Vinčos kultūros apeiginė apranga: nuogas torsas, siauras iki kulkšnių sijonas, suimtas ties juosmeniu keliais galbūt odiniais raiščiais, ir kutų „prijuostė“. Simboliai ant sėdmenų ir tarp jų. Vinča. 4500–4300 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

92 pav. Drapiruotė atsiradusi galbūt Vinčos kultūroje. Medžiaga suimta ir priekyje pakelta bei prikabinta prie diržo. Raudonai dažytos basos kojos. Vinča. Apie 5000 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

93 pav. Vinčos figūrėlės drapiruotė: prie pilnos figūros prigludęs sijonas, užpakalyje suimtas ir pritvirtintas prie diržo. Selevacas ties Smederevska Palanka. Vidurio Serbija. 5000–4800 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

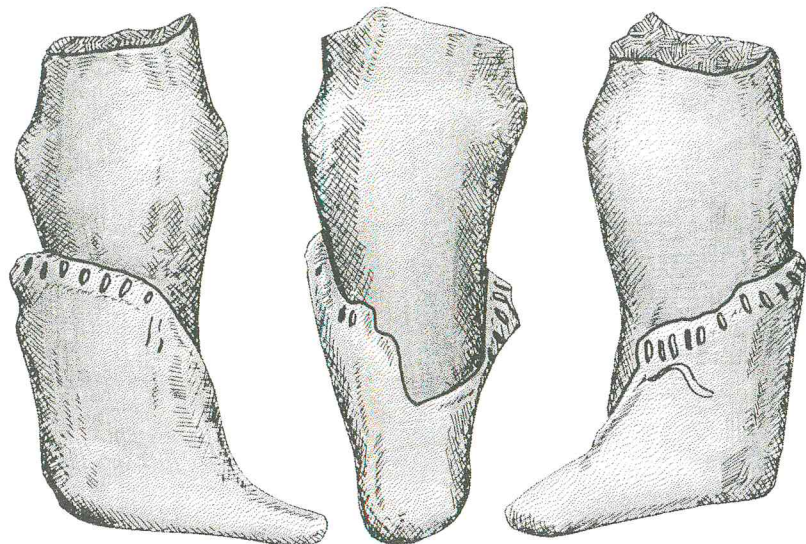

94 pav. Būdinga soste sėdinčios Vinčos skulptūrėlės apranga: panelis su priekyje ir užpakalyje V pavidalo kaklo iškirpte, be rankovių ir šonų. Skylutės ant rankų žymi puošimo vietas. Kutai ant diržo ir horizontalių linijų apeiginė prijuostė. Bandjica prie Belgrado. Apie 4700 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

95 pav.

Senajoje Europoje buvo dėvima mokasinų tipo avalynė. Ją gamino greičiausiai iš odos ir tvirtino dirželiais arba kojai išpjaudavo skylę ir prie kulkšnių surišdavo oda. Kukutenio A B gyvenvietės prie Košilovec pavyzdys primena eskimų avimą avalynę muk-luk. Skylės galėjo reikšti, kad per jas verdavo raištelius ir paskui surišdavo prie kojos pritvirtintą batą.
Apie 4000 m. pr. Kr.
(M. G., 1991)

96 pav. Į mokasinus panašių muk-luk variantas. Odą batui nupjaudavo iki kulkšnių, per skylutes tikriausiai įverdavo odinius raištelius ir surišdavo. Vėlyvojo Kukutenio kultūra. Gelaještis (Ghelaiešti). Apie 3900–3700 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

Apavas. Iš skulptūrėlių fragmentų matyti, kad senovės europiečiai apavą dirbdinoti iš odos ir prie kulkšnių surišdavo dirželiais (95, 96 pav.).

Vienas Gumelnicos–Karanovo VI pavyzdys iš Vidros leidžia manyti naudotus padą ir simbolinių raštų pagražinimus (97 pav.).

97 pav. Odinio mokasino paplitimą rodo šis kojos fragmentas. Tai odinis batas su padu ir nupieštais raštais. Gumelnicos–Karanovo VI kultūra. Vidra, Bukareštas. Apie 4500 m. pr. Kr. (M. G., 1991)

6 Laidojimo papročiai

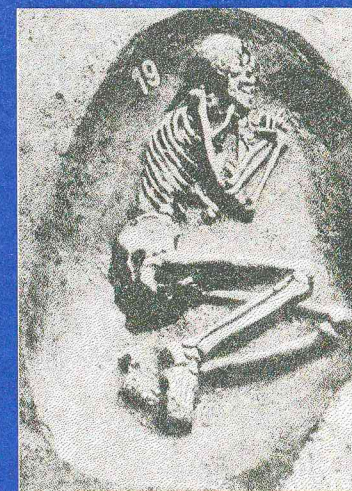
Senosios Europos kapai skiriasi nuo indoeuropiečių kapų. Nevienodi laidojimo papročiai atspindi visiškai skirtingą pasaulėžiūrą. Senosios Europos gyventojai pabrėždavo Didžiosios Motinos kūno ciklinio atgimimo reikšmę, o indoeuropiečiai – asmens pomirtinio gyvenimo tęsimą. Indoeuropiečiai savo mirusiuosius laidojo namo arba palapinės pavidalo kapuose ir tikėjo į individualaus gyvenimo pratęsimą. Asmeniniai daiktai (įrankiai, ginklai, arkliai) bei artimieji (žmona, tarnai ir vergai) taip pat lydėjo mirusįjį į kitą pasaulį. Kuo aukštesnę visuomeninę padėtį užėmė individas, tuo gausesnės jo įkapės.

Neįtikėtina daugybė daiktų ir aukojamų arklių bei žmonių rasta žalvario ir geležies amžiaus valdovų kapuose.

Senosios Europos kapai, priešingai, rodo pagarbą veikiau protėviams negu ypatingoms asmenybėms: valdovams, didvyriams ir kariams. Senojoje Europoje nėra nei valdovų, nei atskirų ypatingo dėmesio nusipelnusių žmonių kapų. Individualių įkapių beveik nerasta, išskyrus simbolius, siejamus su Deive ar atgimimo apeigomis. Tarp jų pasitaikė elnių, briedžių ar stirnų ragų bei kaulų, šernų ir kiaulių žandikaulių, šunų griaučių, jaučių galvų ir ragų, paukščių sparnų ir kitų kaulų. Senosios Europos gyventojų supratimu, kapas asocijuojasi su gimda. Kapų formų

pagrindą sudaro atgimimo simboliai, kiaušinis ir Deivės regeneracijos organai: papilvės trikampis, gimda, pilvas, sėdmenys. Tai ryškiai atspindi Vakarų Europos megalitinių kapų architektūra ir trikampiai ar trapeciniai ilgieji pilkapiai. Vidiniuose kapuose yra įėjimų į kambarius, simbolizuojančių makštį ir gimdą, taip pat išskėtų kojų pavidalo „kiemų“, vedančių į vidinius kambarius. Kartais šie kapai turi antropomorfinės Deivės kūno pavidalą.

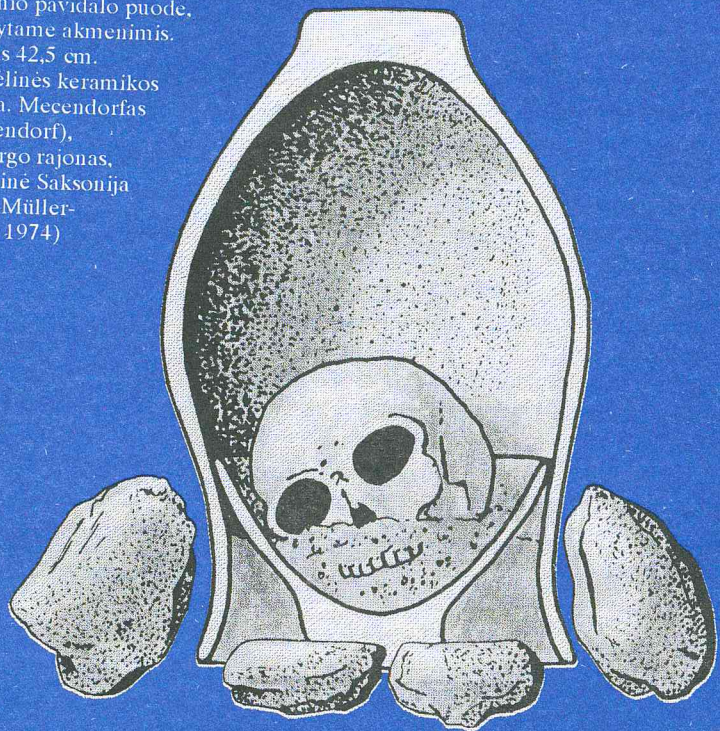
Kituose Europos regionuose vyrauja kiaušinio pavidalo kapai. Tai paprastos kiaušinių primenančios duobės arba uolose iškalti kapai, kuriuose ochra apibarstytus mirusiuosius guldė embriono poza (98 pav.).

98 pav. Juostinės keramikos kultūros kiaušinio pavidalo kapai Nitroje, Slovakija. Apie 5000 m. pr. Kr. (pagal Pavúk, 1972, iš M. G., 1991)

99 pav. Kaukolė kiaušinio pavidalo puode, apstatytame akmenimis. Aukštis 42,5 cm. Piltuvėlinės keramikos kultūra. Mecendorfas (Metzendorf), Harburgo rajonas, Žemutinė Saksonija (pagal Müller-Karpe, 1974)

Žmonės, ypač kūdikius, laidojo ir kiaušinio pavidalo puoduose arba į juos sudėdavo kaukoles (99 pav.).

Požeminių kapų kiaušinio pavidalo salės ir nišos dažnai dažytos raudona spalva. Kapuose daug ochros. Jos berdavo ant mirusiojo galvos arba viso kūno. Raudona kraujo spalva simbolizavo gyvybę ir atgimimą.

Individualus ir kolektyvinis laidojimas. Visoje neolito laikotarpio Europoje laidojo tiek individualiai, tiek bendrai. Šiaurės ir Vidurio Europoje vyravo individualūs kapai. V tūkstantmetyje pr. Kr. Dniepro–Doneco kultūroje buvo paplitę šeimų kapai, o Vakarų Europoje ir prie Viduržemio jūros – bendri megalitiniai ir požeminiai.

Bretanėje perėjimas iš individualaus laidojimo į kolektyvinį pastebimas apie 5000 m. pr. Kr. Čia vėlyvojo mezolito akmenimis išdėtuose kapuose laidojo po vieną ir bendrai. Morbihano įlankos Teviec'o ir Höedic'o salose rasti 2 kapinynai²⁰. Paskutinis radiokarbonu datuojamas 4625±350 m. pr. Kr. Teviec'e buvo 23 kapai ir kiekviename – iki šešerių griaučių. Höedic'e keturiolikos abiejų lyčių ir įvairaus amžiaus individų palaikai palaidoti devyniuose kapuose.

Šie kapai iškloti plokštėmis, ant kurių kūreno ugnį ir po akmeninėmis piramidėmis palikdavo apeiginius elnių ir šernų žandikaulius. Kai kuriuos kapus puošė didžiuliai kilniųjų elnių ragai.

Šeimos arba giminės laidojimą viename kape V–IV tūkstantmetyje pr. Kr. tęsė megalitinių kapų statytojai. Bendri kapai vyravo Portugalijoje, Tagus upės baseine, Ispanijoje – Grenadoje. Prancūzijoje ir Didžiojoje Britanijoje kolektyviniuose kapuose aptikta suriestų griaučių. Naujai laidodami, anksčiau paliktus kaulus išmėtydavo. Nuo megalitinių kapų atsiradimo pastebimas išskirtinis dėmesys kaukolėms. Pakartotinai naudodami šeimų kapus, kaukoles pagarbiam sukraudavo į kūgį palei kapo sieną.

Dvigubas laidojimas – ekskarnacija ir perlaidojimas. Europoje ir Anatolijoje ilgus šimtmečius vyravo dvigubas laidojimas. Šiuo terminu apibūdinamas nuo audinių atskirtų kaulų, ypač kaukolių, laidojimas. Yrantis kūnas nereiškia gyvenimo ciklo pabaigos, tai pereinamoji iš gyvenimo į mirtį grandis. Tik pliki kaulai gali simbolizuoti mirtį. Visi audiniai pašalinami ekskarnacijos būdu

(dažniausiai atiduodant kūną plėšriesiems paukščiams) arba sudeginami prieš sielos grąžinimą protėvių bendruomenei. Paskui plikus kaulus mirusiojo giminės laidojo kapuose.

Nuo VIII iki V tūkstantmečio pr. Kr. Europoje ir Artimuosiuose Rytuose mirusiųjų nepalikdavo už gyvenamosios vietos ribų. Vaikus ir moteris laidojo po grindimis. Kaukoles paprastai laidojo atskirai, tad griaučiams dažnai trūkdavo kaulų. Vyrų kapų nėra. Matyt, jų kūnus atiduodavo grifams, o kaulus laidojo kur nors kaime ar už jo²¹. Tokių kapų rasta Graikijoje²². Po grindimis arba duobėse aptinkama jaučių bei elnių ragų, šunų kaukolių ir akmeninių kirvukų. Nors formaliai plotas kapinynui Pietryčių Europoje prie Dunojaus imamas skirti apie 5000 m. pr. Kr., dvigubas laidojimas dar kurį laiką turėjo būti, nes griaučiams dažnai trūksta kaukolių, rankų ar kojų. Kartais kaukoles laidojo atskiroje kapinyno dalyje.

Geriausią vizualinę ekskarnacijos įrodymą duoda Čatal Chiujuko šventyklos sienų piešiniai, kur Deivė vaizduojama ant mirusiųjų kūnų nukirstomis galvomis nusileidžiančiu grifu (33 pav.). Ši detalė aiškiai rodo, kad kaukolę, svarbiausią žmogaus kūno dalį, prieš ekskarnaciją atskirdavo nuo kūno. Čatal Chiujuko šventykloje kaukoles dėjo po jaučių, simbolizuojančių gimdą, galvomis. Anksatyvojo neolito Jeriche, Jordano lygumoje, po grindimis rastų kaukolių veido dalys buvo aplipdytos gipsu, o akys pažymėtos kriauklėmis²³. VI ir V tūkstantmečio pr. Kr. Zveiniekų kapinyne, Latvijoje, aptiktos kaukolės buvo apteptos mėlynojo molio sluoksniu, o akiduobėse įstatyti gintariniai diskai²⁴.

Pliki kaulai, rasti bendruose Vakarų Europos megalitiniuose kapuose, rodo, jog ir toliau praktikuotas dvigubas laidojimas. Labai retai tuose kapuose galima atkasti visus griaučius. Ten, kur gyvavo mirusiųjų deginimo paprotys, pavyzdžiui, Newgrange'e, pastebėta, jog nesudeginti kaulai susmulkinti ir išbarstyti kape bei aplink jį. Tai galėjo reikšti greitesnės dezintegracijos skatinimą.

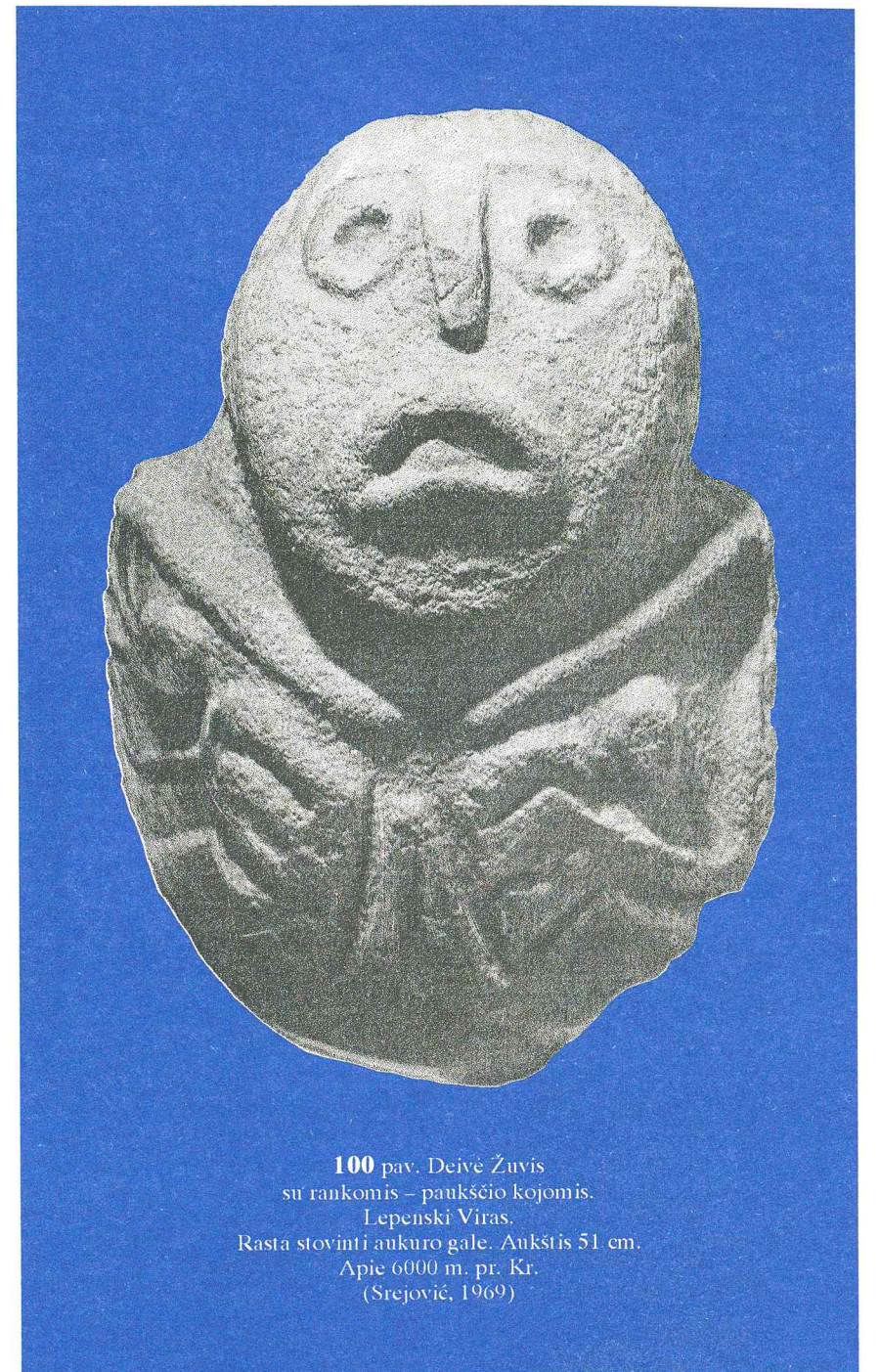
Dabar smulkiau panagrinėsime keletą Europos įžymesnių laidojimo vietų ir kapų, kur akivaizdžiai buvo

praktikuojama ekskarnacija ir dvigubas laidojimas, ryškiai atsispindi atgimimo simbolika. Tai Lepenski Viro Šiaurės Serbijoje, Maltos ir Sardinijos požemiai, Skalorijos urvas Pietryčių Italijoje ir Isbisterio pilkapis vienoje Orknio salų, Škotijoje. Skyrelį baigsime Vakarų Europos megalitinių kapų simbolikos analize.

Lepenski Viras. Kaip jau minėta, čia rasta apie 50 šventyklų (žr. VI skyrių); kiekvienos viduryje – stačiakampio akmeninio aukuro liekanų. Aukurą juosė V raidės pavidalo plokšti akmenys, sudėlioti susiliečiančiais trikampaiais. Jo gale stovėjo viena ar dvi 50–60 cm aukščio raudono kalkakmenio statulos, taip pat apvalių, ovalių ar elipsės formos skulptūrėlių. Iš 54 skulptūrų 15 turėjo antropomorfinių bruožų – veidą ir krūtis – arba žuvies burną ir akis (100 pav.). Kai kurios rankos, pavaizduotos su 3 pirštais, galėjo reikšti paukščio kojas. Kelios skulptūrėlės jungė tris, matyt, Mirties ir Atgimimo Deivės aspektus: moterį, žuvį ir plėšrųjį paukštį. Daugelis buvo išraižytos labirintiniais motyvais ir visos arba iš dalies nudažytos raudona ochra. Vyrauja atgimimo simboliai (kiaušinis, žuvis, labirintas) ir raudona spalva.

Šventyklos išplanuotos neabejotinai pagal moters lytinio trikampio formą. Nuo aukuro per vidurį eina 2 akmenų eilės, kurios, regis, nubrėžia įėjimą į Deivės gimdą. Ties aukuru stovinti skulptūra simbolizavo arba pačią Deivę, arba jos regeneruojančią gimdą. Beveik kiekvienas šių šventyklų objektas pažymėtas atgimimo simboliais: labirintiniu bei tinkliniu raštu, įvijomis ir žuvimis.

Aukuruose aptikta žuvų, kilniųjų elnių, šunų ir šernų kaulų²⁶. Pagal priešistorinių ir šiuolaikinių simbolių tyrinėjimus šunys ir šernai yra Mirties Deivės palydovai, o kilnūs elniai ir žuvis reprezentuoja gimimo ir regeneracijos aspektus. Šių ypatingų gyvūnų aukojimas leidžia manyti, kad Lepenski Vire gyveno žmonės, gebantys parinkti bei paaukoti Deivei tinkamus gyvūnus. Ant kelių aukurų gulėjo gerai išlikusių šunų griaučių, rodančių, kad šunų nevalgė. Aptikta didelių žuvų – erškėčių, karpų, lydekų – kaulų. Iš kilniųjų elnių liekanų rasta kaukolių ir menčių, matyt, turinčių ypatingų galių.

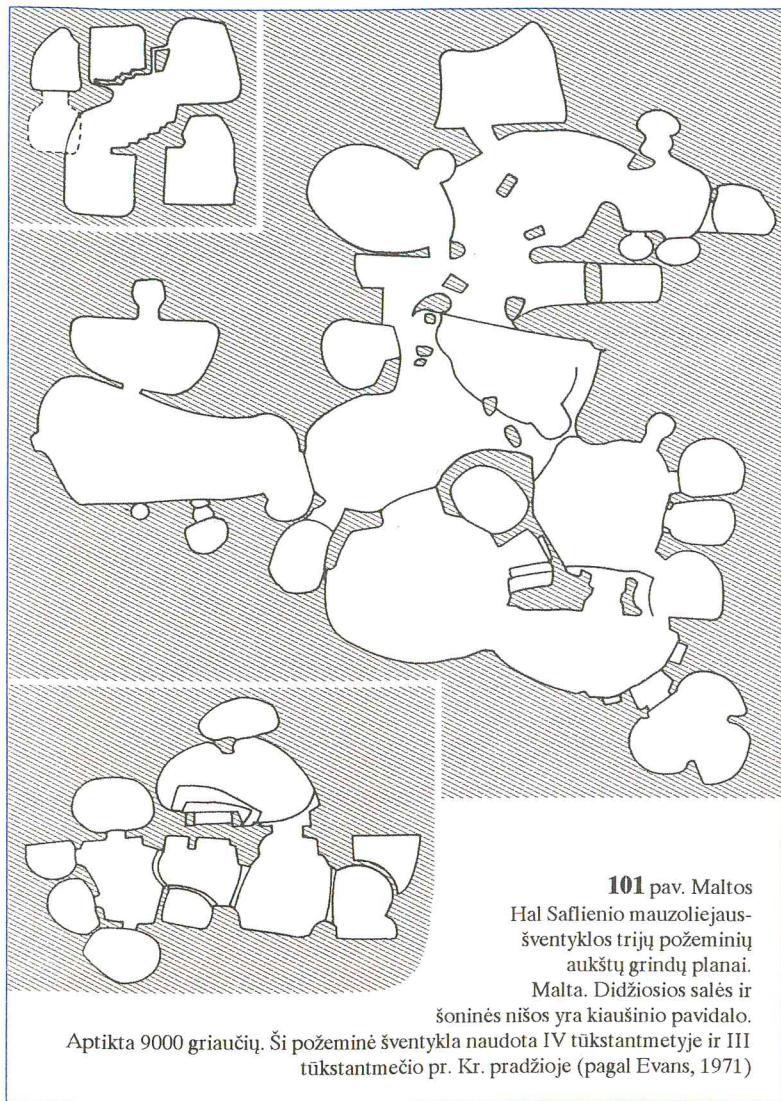

100 pav. Deivė Žuvis su rankomis – paukščio kojomis. Lepenski Viras. Rasta stovinti aukuro gale. Aukštis 51 cm. Apie 6000 m. pr. Kr. (Srejić, 1969)

Abipus Dunojaus atkasta 14 šventų, panašių į Lepenski Virą, bet turinčių mažiau archeologinių radinių, vietų. Kai kurios atspindi ankstyvesnį nei Lepenski Viro laikotarpį, bet su panašiomis tradicijomis²⁷.

Tokia laidojimo ir aukojimo tradicija truko kelis tūkstantmečius. Žmogaus kaulų paprastai randama išskirstytą, ne visada sudėliotą anatomiškai tvarka. Kaukoles laidojo po vieną ar kelias ir ypač rūpestingai aptverdavę arba uždengdavo akmenimis. 5–6

dienų naujagimius laidojo po šventyklos grindimis. Kaulai apibarstyti raudona ochra. Kartais didelių žuvų dantys gulėjo šalia šunų, šernų žandikaulių, taip pat kilniųjų elnių ragų, kaukolių ir raktikaulių. Vlasace, netoli Lepenski Viro, rasta sudegintų kaulų. Plėšriųjų paukščių – erelių, pelėdų, pelikanų, kranklių ir šarkų – liekanos priešais šventyklas patvirtina, jog šiose vietose gyvavo ekskarnacija. Plikus griaučius surinkdavo ir laidojo po šventykla arba šalia jos.

101 pav. Maltos Hal Saflieni mauzoliejaus šventyklos trijų požeminių aukštų grindų planai. Malta. Didžiosios salės ir šoninės nišos yra kiaušinio pavidalo. Aptikta 9000 griaučių. Ši požeminė šventykla naudota IV tūkstantmetyje ir III tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje (pagal Evans, 1971)

Maltos ir Sardinijos požeminiai kapai. Rytų Maltos Hal Saflieni požemiai yra viena išpūdingiausių Senosios Europos šventyklų²⁸. Jos didžioji salė, kaip ir kiti 33 kambariai, pastatyti iš globigerinos kalkakmenio, ištaigingas fasadas (**101 pav.**). Šiuos požemius statė daugelį amžių. Pirmieji aukštai siekia apie 3600 m. pr. Kr. Visas šventyklos kompleksas išskaltas kalne, 3 atkasti aukštai užima 480 m² plotą. Giliau dar yra likusi neatkasta dalis. 8 pirmojo aukšto kambariai yra kiaušinio pavidalo, netaisyklingi ir nepdailinti, kaip ir požeminiai Siaurės vakarų Maltos Kšemkšijos kapai. Viduriniame aukšte yra 19 pagrindinių kambarių ir apie 14 mažesnių nišų. Čia salės didesnės, puoštos raudonomis įvijomis ir diskais, ant sienų ir lubų pavaizduoti gyvybės medžiai (**102 pav.**). Žemiausiame aukšte yra aukštų ir siaurų pagrindinių kambarių ir 6 nišos.

Kai kuriuose atkastuose kapuose aptikta keramikos dirbinių, figūrėlių, paaukoto maisto likučių, ir visuose kapuose kaulai buvo išmėtyti. Galbūt juos atnešė į mauzoliejų po ekskarnacijos.

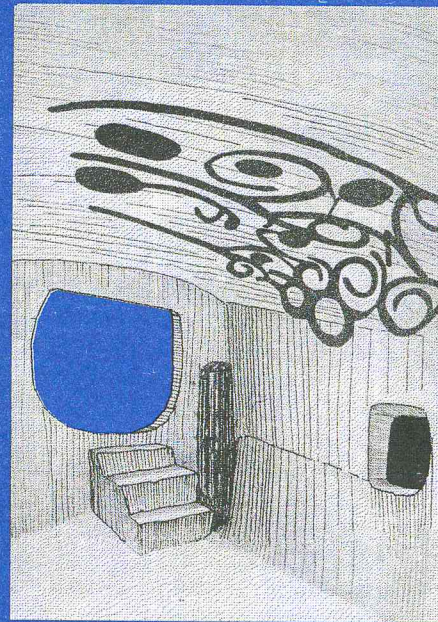
Kai kuriuose kapuose rasta eriukų, kiškių jauniklių, taip pat ežių, varlių ir kiaulių – šventų Atgimimo Deivei skirtų gyvulių – kaulų. Stirniukų kaukolės su sveikais ragais rodo, kad laidojimo apeigos vyko pavasarį, nes stirninai ragus meta spalio mėnesį ir naujus užsiaugina kovo mėnesį.

Du apatiniai aukštai gausiai dekoruoti raudona ochra – gyvybės spalvos simboliu. Ciklinio atsinaujinimo ženklų – vynmedžių, kitų medžių, gyvatukių ar įvijų – aiškiausiai matyti Orakulo kambarėje ir Didžiojoje salėje.

Požemiai su raudona ochra išdarytais kambariais atstovauja Deivės regeneruojančiai gimdai. Šis kapo gimdos įvaizdis kartu su atgimimo

simboliais dar kartą įrodo, kad požeminiai Maltos kapai buvo šventos apeigų vietos, čia vyko mirties ir atgimimo apeigos.

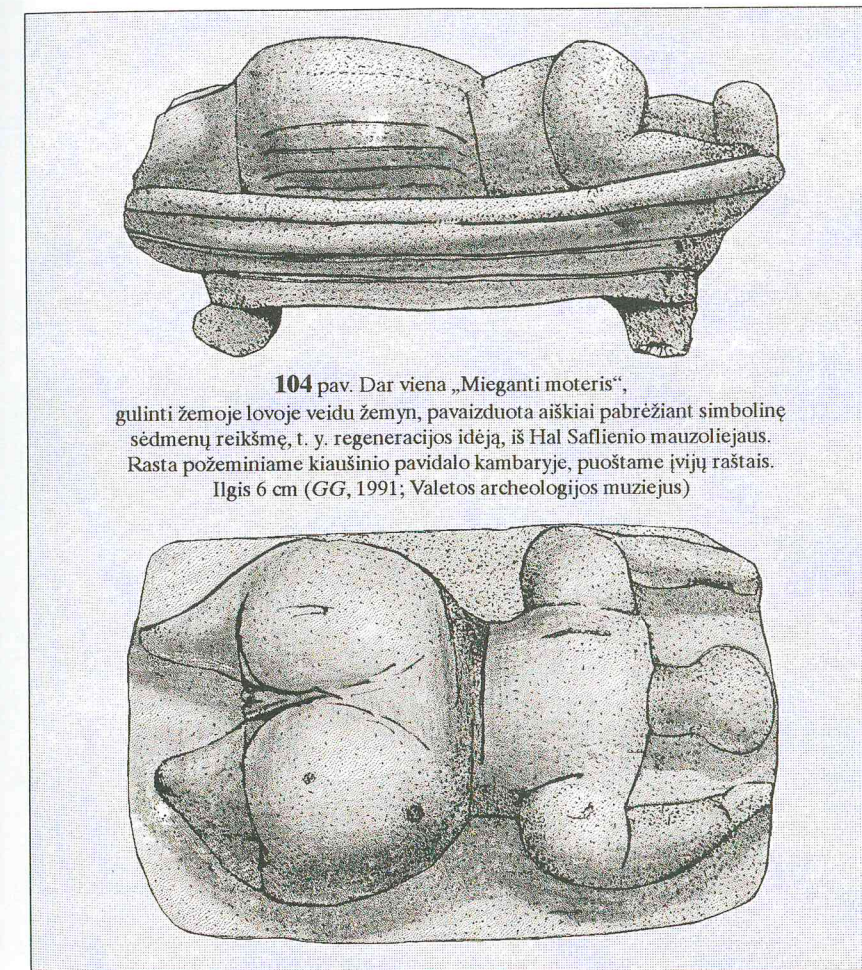
Gimdos pavidalo kambarius naudojo religiniams tikslams. Tai rodo žemose lovose miegančių moterų figūrėlės (**103, 104 pav.**). Ryškesnė iš jų, žinoma miegančios požemių gražuolės vardu, yra tikras meno šedevras (**103 pav.**). Ši apkūnios ant šono gulinčios moters figūra perteikia sapno būseną. Kodėl ji pavaizduota mieganti kape? Galbūt ji žymi iniciacijos ar inkubacijos apeigas. O gal tai turi kokią ryšį su gydymu. Inkubacijos ryšys su gydymo apeigomis, vykusiomis Asklepijo šventykloje Epidaurė – klasikinis pavyzdys. Procedūrą sudarė pradinis apsišvarinimas (pacientė apsiplauna ir pabadauja) ir po jo šventykloje praleista naktis. Kita figūrėlė vaizduoja lovoje gulinčią žuvį (**105 pav.**).

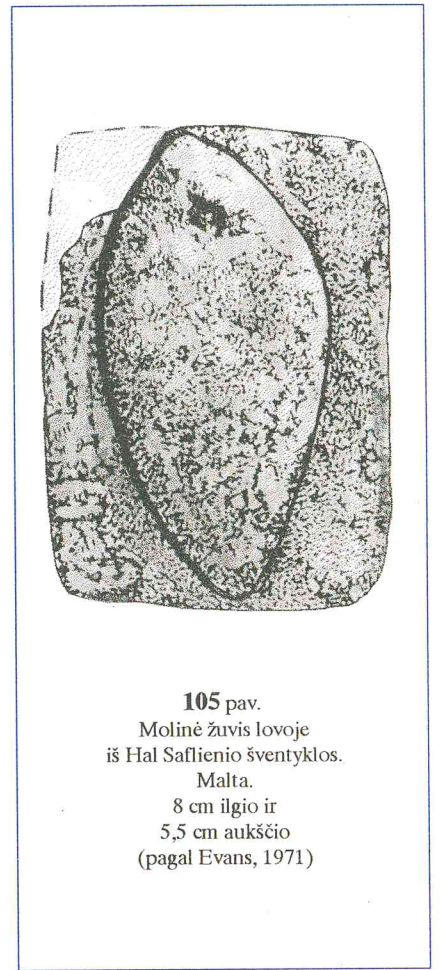
102 pav. Hal Saflieni mauzoliejaus detalė. Vadinamajame orakulo kambarėje ant lubų raudonai išpieštos spirales ir vijokliai bei diskai, galbūt granatai – vešlios augalijos simboliai (M. G., 1991)

103 pav. Mieganti Maltos moteris. Deivė ar dvasininkė guli indo pavidalo lovoje, galva ilsisi ant pagalvės. Jos sėdmenys dviejų kiaušinių pavidalo ir greičiausiai susiję su regeneracija. Hal Saflieni mauzoliejaus šventykla. Malta. Rasta kiaušinio pavidalo kameroje. Terakota. Ilgis 12 cm. Dar matyti raudonų dažų pėdsakų. IV tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga (GG, 1991; originalas – Valetos archeologijos muziejuje)

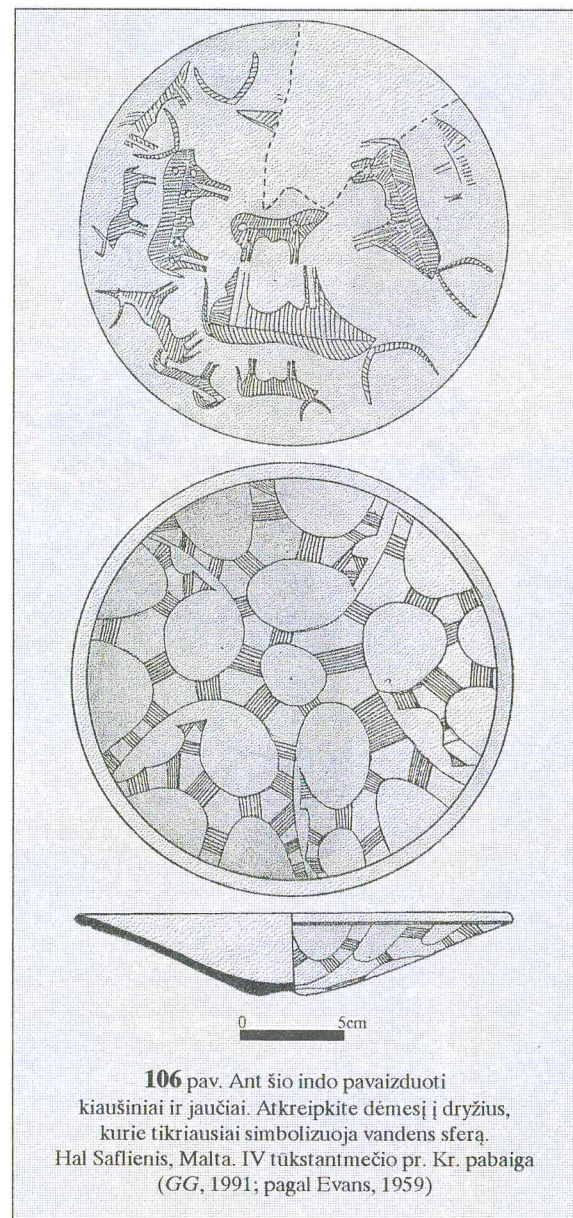
104 pav. Dar viena „Mieganti moteris“, gulinti žemoje lovoje veidu žemyn, pavaizduota aiškiai pabrėžiant simbolinę sėdmenų reikšmę, t. y. regeneracijos idėją, iš Hal Saflieni mauzoliejaus. Rasta požeminiame kiaušinio pavidalo kambarėje, puoštame įvijų raštais. Ilgis 6 cm (GG, 1991; Valetos archeologijos muziejus)

105 pav. Molinė žuvis lovoje iš Hal Saflieni šventyklos. Malta. 8 cm ilgio ir 5,5 cm aukščio (pagal Evans, 1971)

Kadangi Senojoje Europoje žuvis simbolizavo Deivę ir jos gimdą, galima manyti, kad čia pavaizduota pati regeneruojanti Deivė. Tiek žuvies, tiek moters padėtis galėjo simbolizuoti inkubaciją, atgimimą ar abu procesus kartu.

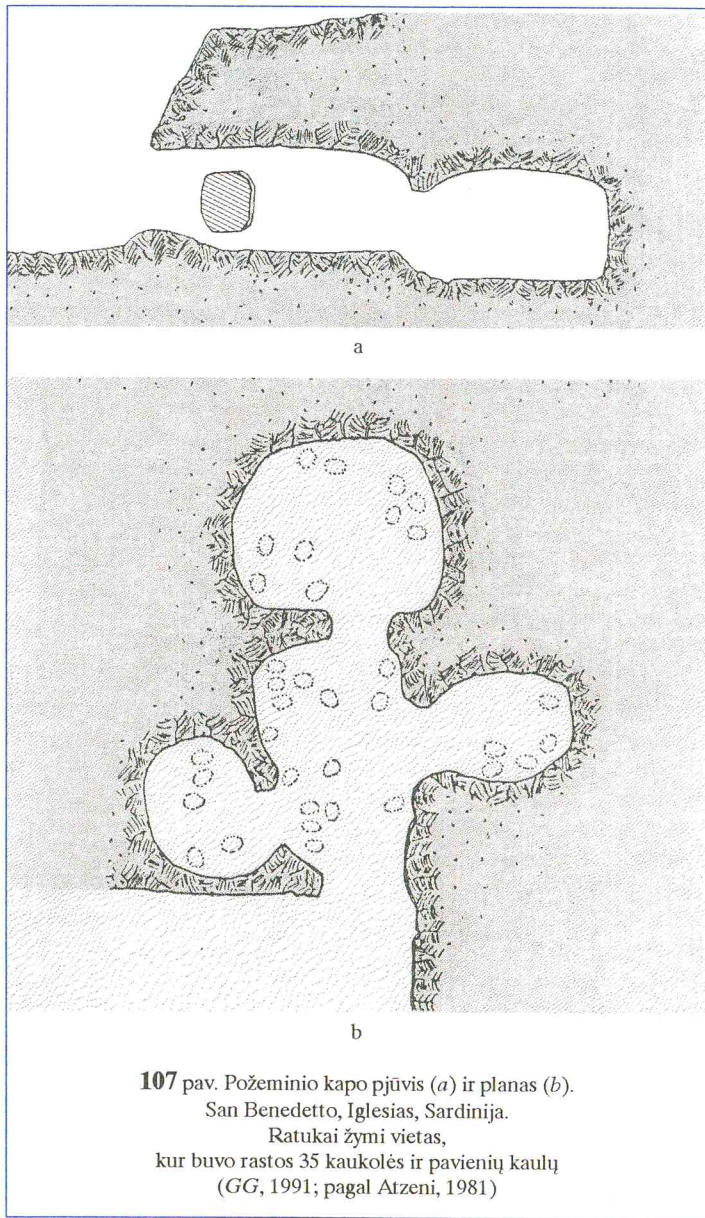
Ant mauzoliejuje rastų vazų yra ir kitų atgimimo simbolių: jaučių, jaučių galvų, taip pat kiaušinių. Vienos lėkštės vidinėje sienelėje išraižyti ir baltai inkrustuoti 9 jaučiai su didžiuliais ragais, o išorinėje – lygiagrečiomis linijomis sujungti kiaušiniai (106 pav.). Jaučių ar jų ragų ir kiaušinių derinys – būdingas Senosios Europos atgimimo simbolis, naudotas tūkstantį metų. Jis geriausiai atsispindi Kukutenio ir Kretos kultūrose.

106 pav. Ant šio indo pavaizduoti kiaušiniai ir jaučiai. Atkreipkite dėmesį į dryžius, kurie tikriausiai simbolizuoja vandens sferą. Hal Saffienis, Malta. IV tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga (GG, 1991; pagal Evans, 1959)

Apskritai Maltos atgimimo simboliai labai gerai dera prie kitų Europos simbolių.

Sardinijoje rasta šimtai įspūdingų požeminių kapų. Dauguma jų datuojama nuo V tūkstantmečio pr. Kr. pabaigos (Ocjerio periodo) iki IV pradžios. Ocjerio požemiai – kapų architektūros šedevras. Kai kurie maži, su viena, dviem ar trimis kiaušinio pavidalo celėmis, o kituose yra gausybė celių ir viduryje – salė su piliastrais. Šie dideli kapinynai buvo nesunkiai prieinami. Atėjūnai juos dažnai grobstė. Liko tik kapų sienas puošę piešiniai, raiziniai ir bareljefai. Dėl niokavimo šiuose kapuose labai retai pasitaiko žmonių kaulų, bet kai kur, pavyzdžiui, Pietvakarių Sardinijos vieto-

107 pav. Požeminio kapo pjūvis (a) ir planas (b). San Benedetto, Iglesias, Sardinija. Ratuskai žymi vietas, kur buvo rastos 35 kaukolės ir pavienių kaulų (GG, 1991; pagal Atzeni, 1981)

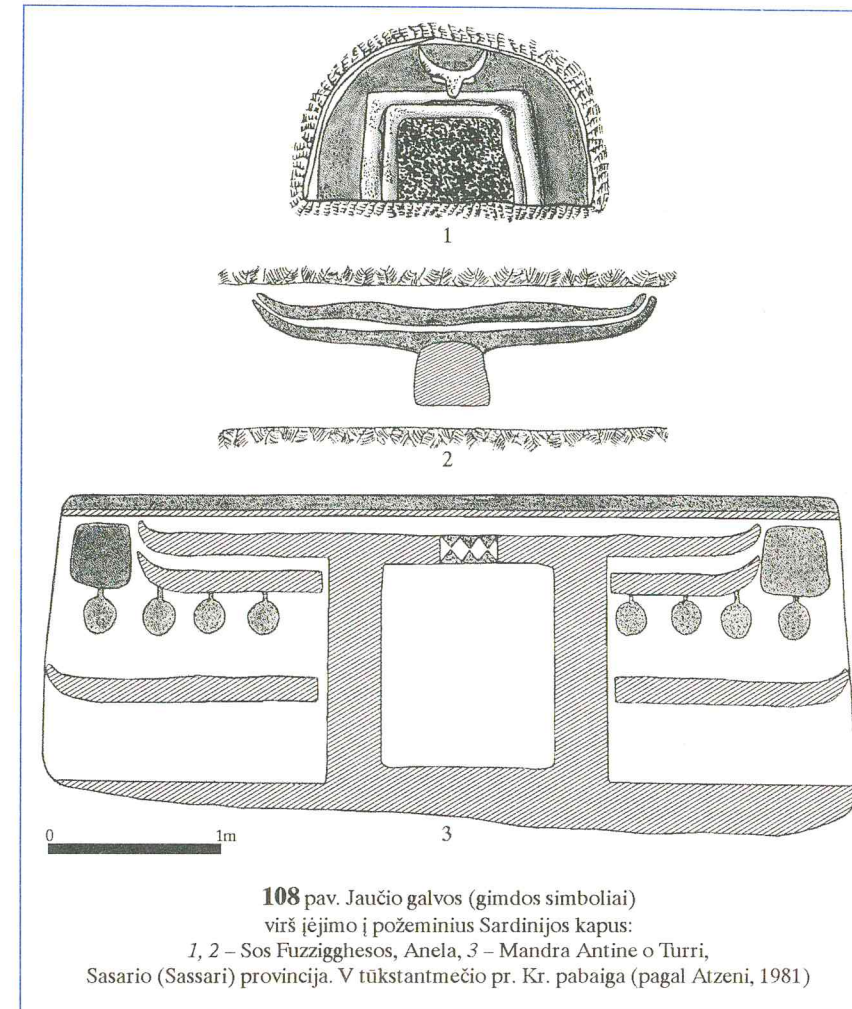
veje San Benedete, jų rasta. Griaučių liekanos rodo, jog Sardinijoje, Maltoje ir kitur gyvavo dvigubas laidojimas. San Benedete 35 kaukolės ir atskiri kaulai buvo sukrauti pagrindinėje ir šoninėse celėse (107 pav.: maži apskritimai kape rodo kaukolių ir kitų kaulų radimo vietą).

Virš įėjimo į požemius buvo jaučių galvų skulptūrų, reljefų arba piešinių (108 pav.). Tai reikštų, kad, prieš patekdamas į požemius, žmogus turėjo praeiti pro jaučio galvą – simbolinę gimdą. Didelių jaučių ragų arba galvų taip pat pavaizduota ant sienų, dažytų raudonai, arba kaip reljefų (109 pav.). Be šio pagrindinio simbolio, kapuose aptikta vulvų, trikampių (viengubų, trigubų ar keliagubų),

avinių ragų ar susivijusių gyvatukių ir koncentrinė apskritimų. Šiuos Sardinijos požeminius kapus iki šiol vietos gyventojai vadina „Raganų namais“ (Domus de Janas), t. y. Mirties ir Atgimimo Deivės namais.

Skalorijos urvas Pietryčių Italijoje. Pietryčių Italijoje netoli Manfredonijos miesto esantis urvas, kurį autorė tyrinėjo 1979 ir 1980 m., susideda iš dviejų dalių: viršutinio urvo, t. y. tinkamos gyventi erdvios salės (čia rasta keraminių ir akmeninių įrankių, datuojamų VII tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga–VI pradžia), ir apatinio, ilgo ir siauro lyg rankovė urvo su stalagmitais ir trykštančiu šaltiniu. Greta šaltinio rasta daug keramikos dirbinių. Remiantis radiokarbonu nustatytais datomis, apeigos čia vyko apie 5600–5300 m. pr. Kr.

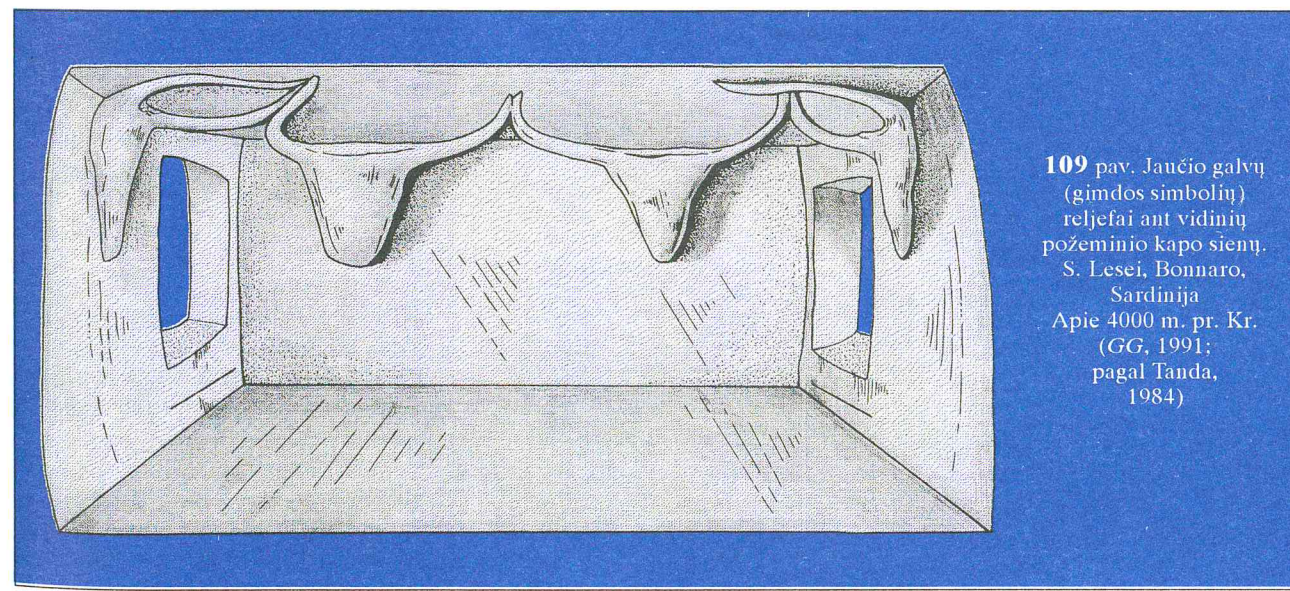
Vietos archeologai ir kiti senienų mėgėjai aptiko urvą jau XX a. pradžioje ir išsinešė daug keramikos. Laimė, šalia stalagmitų stovėjusios vazos taip prie jų prilipusios, kad negalima buvo atplėšti. Ekspedicijos nariai rūpestingai surinko abiejuose urvuose buvusias šukes. Sulipdę jas, turėtume 1500 vazų. Jos buvo puoštos atgimimo simboliais: trikampaiais, gyvatukėmis, augaliniais ornamentais ir saulutėmis bei pačios Atgimimo Deivės simboliais – V raidėmis, smėlio laikrodžių, drugelių motyvais (43 pav.). Prie įėjimo į siaurąjį urvą chaotiškai, vienas ant kito buvo sukrauti 137 žmonių kaulai. Kai kurie griaučiai be kaukolių²⁹. Čia atliekamos apeigos aiškiai siejamos su atgimimu.

108 pav. Jaučio galvos (gimdos simboliai) virš įėjimo į požeminius Sardinijos kapus: 1, 2 – Sos Fuzzigghesos, Anela, 3 – Mandra Antine o Turri, Sasario (Sassari) provincija. V tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga (pagal Atzeni, 1981)

Isbisterio megalitiniai kapai Orknio salose (Škotija). Isbisterio kapinynas yra vienoje iš Orknio salų, esančių į šiaurės rytus nuo Škotijos. Čia daugelyje megalitinių kapų išliko žmonių griaučių, jūros ere-

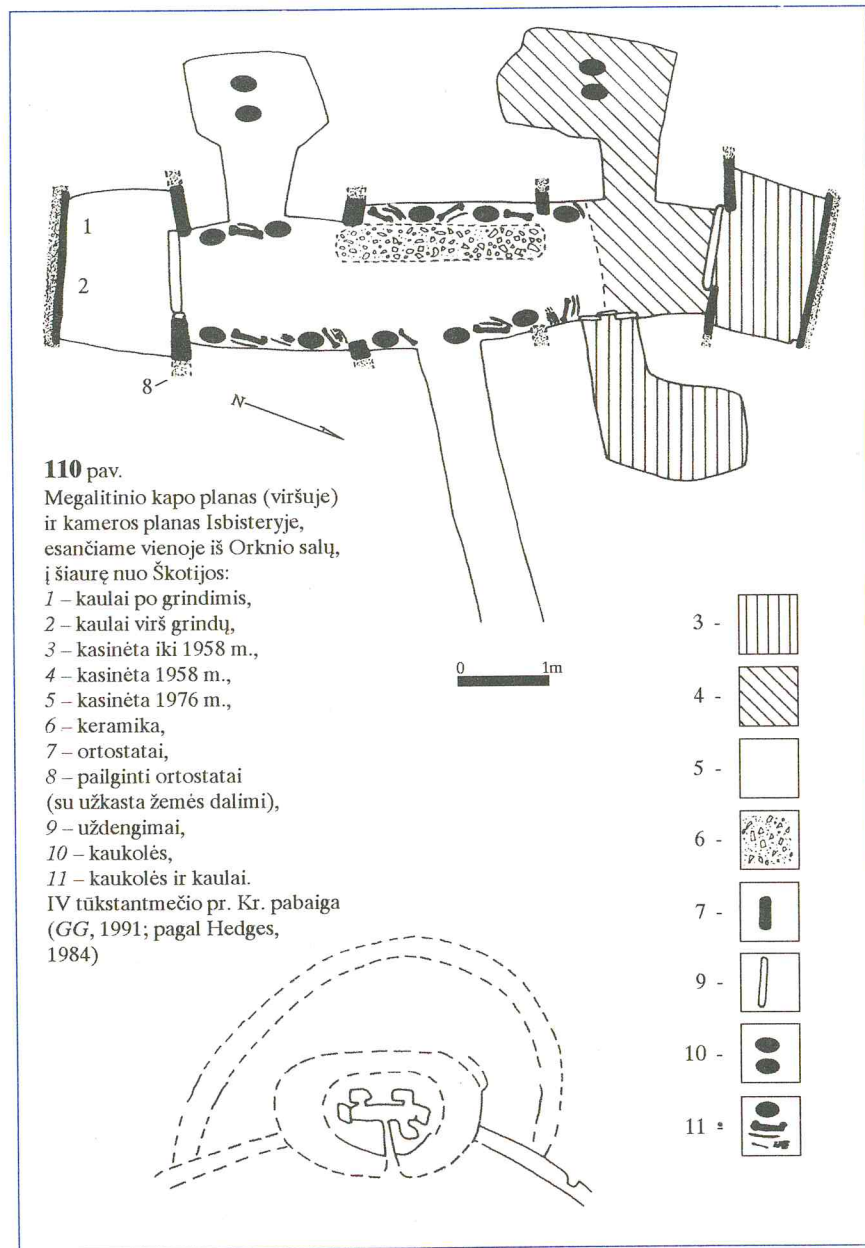
lių ir kitų plėšriųjų paukščių, šimtai žuvų griaučių, gyvulių kaulų, grūdų ir kt. Megalitiniuose kapuose dažniausiai nieko nerandama, nes jau seniai atėjūnai juos išgrobstė arba sugriovė.

109 pav. Jaučio galvų (gimdos simbolių) reljefai ant vidinių požeminio kapo sienų. S. Lesei, Bonnarò, Sardinija. Apie 4000 m. pr. Kr. (GG, 1991; pagal Tonda, 1984)

Isbisteris – vienas iš 76 megalitinių Orknio salose žinomų paminklų. Kapai statyti iš vietos akmenų, uždengti apvalia ar ovalia akmenų piramide. Įeiti galima koridoriumi į vidinį kapą su daugybe celių. Kapų išorinėje dalyje buvo kiemai, vieni juosiami iš akmenų krautų, kiti – žemės pylimų. Isbisteris, išsidėstęs pietinėje Orknio salos dalyje, yra dengtas 3–3,5 m aukščio ir 10 × 8 m² ploto akmenų piramide. Ten buvo vidinis apie 8 m ilgio kambarys su šoninėmis celėmis ir galinėmis pertvaromis (110 pav.). Reikšmingiausi yra 1976 metų R. Simisono kasinėjimai. Pagal radiokarbonu nustatytas datas Isbisteris pradėtas statyti 3150 ± 80 m. pr. Kr. ir naudotas 800 metų.

Dėl jūros erelių kaulų ir griaučių Isbisterio kapinynas dar vadinamas Erelių kapais. Taip pavadinta ir Johno W. Hedges'o knyga apie Isbisterį³⁰. Bet čia laidojo ne vien tik paukščius. Kaip ir kiti megalitiniai kapai, Isbisteris buvo šventa vieta: ten saugojo kaulus po ekskarnacijos. 90% paukščių, kurie nulesdavo audinius nuo kaulų, buvo baltauodegiai jūros ereliai. Tarp žuvėdrų, pelėdų, varnų, kranklių ir kitų paukščių kaulų, rastų kape ir aplink ją, aptikta 35 jūros erelių griaučiai. Erelių laidojimas ar aukojimas kapuose rodo jų, kaip Mirties ar Atgimimo Deivės paukščių, ypatingą reikšmingumą.

110 pav.
Megalitinio kapo planas (viršuje) ir kameros planas Isbistryje, esančiame vienoje iš Orknio salų, į šiaurę nuo Škotijos:
1 – kaulai po grindimis,
2 – kaulai virš grindų,
3 – kasinėta iki 1958 m.,
4 – kasinėta 1958 m.,
5 – kasinėta 1976 m.,
6 – keramika,
7 – ortostatai,
8 – pailginti ortostatai (su užkasta žemės dalimi),
9 – uždengimai,
10 – kaukolės,
11 – kaukolės ir kaulai.
IV tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga (GG, 1991; pagal Hedges, 1984)

Isbisterio kasinėjimai aiškiausiai atskleidžia, jog ten vyko ekskarnacija: nesuardytų griaučių nerasta. Audinius pašalindavo už kapinyno ribų, o paskui griaučių liekanas surinkdavo ir sunešdavo į kambarį. Išbalinti ir sudulėję kaulai turėjo gulėti lauke gana ilgai. Kaulus krovė eilėmis palei pagrindinio kambario sienas, kaukolės – šoninėse celėse, o kitus kaulus – pertvare. Manoma, kad ekskarnacija vyko šalia kapinyno galbūt ant specialiai tam tikslui įrengtų pakylų. Remdamasis labai dideliu kaulų kiekiu ir trumpu kapinyno naudojimo laiku, Hedges kelia prielaidą, kad per metus vidutiniškai įvykdavo dvi ekskarnacijos. To neilgo laiko užtekdavo kaulams išbalinti. Judsonas T. Chesterman'as išanalizavo kito Orknio kapo Quanterness'e kaulus ir pastebėjo, jog kai kurie buvo pirminėje būsenoje, o kiti sudulėję ir sulaužyti³¹. Matyt, kaulų neatnešdavo į kambarį sulaukę tam tikros ekskarnacijos stadijos, o surinkdavo ypatingų apeigų progomis³². Kitame kape, Midhowe, rasti keleri suriesti griaučiai³³. Tai galėjo reikšti nebaigtą ekskarnaciją. Tiek Quanterness'e, tiek Isbistryje aptikta daugybė kaulų su deginimo žymėmis. Sulaužytus kaulus apdegindavo. Tačiau šio veiksmo negalima vadinti kremacija, nes kaulų nedegino iki pelenų. Apdeginimų vietų žymės kapuose aiškiai rodo, kad laužus kūreno viduje. Šis paprotys galėjo būti skirtas kaulams galutinai nuvalyti, ypač jei ant jų dar buvo likę audinių.

Kaulų grąžinimo protėviams dienos tapdavo linksma švente. Tai rodo gausūs puotos pėdsakai – avių, ožkų, stambiųjų galvijų ir kiaulių kaulai kapuose. Mėsai naudojamus galvijus pjovė jaunas, dažniausiai metinukas. Žmonės labai mėgo sėnarių, ypač avių kojų, mėsą. Ten taip pat rasta per 300 miežių grūdų bei kilniųjų elnių, ūdrų ir šimtai, tūkstančiai žuvų kaulų. Kodėl tiek daug žuvų? Jei jas būtų valgę, būtų likę tik pavienių kaulų. Autorės manymu, Isbistryje randamos žuvys ir jūros ereliai, kaip Deivės galių įsikūnijimas, kapuose simbolizavo atgimimą. Kaip minėjome, žuvies vaizduo atgimimo apeigose žinomas iš Hal Saflienio požemių Maltoje, kur aptikta lovoje gulinčios žuvies skulptūrėlė. Lepenski Vire žuvis greta šuns ir elnio buvo svarbiausias aukojimo

objektas, o Deivė Žuvis vaizduojama kaip akmeninė skulptūra – žuvies, moters ir plėšriojo paukščio hibridas.

Kituose Orknio salų megalitiniuose kapuose Deivei aukojo ne žuvis, o šunis. Cuween'e aptiktos 24 šunų kaukolės, o Burray – kiekvienoje kapo dalyje rasta šunų kaukolių ir griaučių³⁴. Papa Westray North'o salelėje aptikta pora tuzinų elnių ragų. Gal tai elnių šokių galvos apdangalo liekanos? Jų Star Carr'e, Anglijoje, aptinkama nuo pat ankstyvojo poledynmečio (apie 8000–7500 m. pr. Kr.)³⁵ iki mūsų laikų. Dar ir dabar, švėsdami Naujuosius metus, vyrai rengiasi moteriškais drabužiais, dedasi ant galvų elnių ragus ir šoka garsųjį elnio šokį regeneracijai paspartinti, ateinančių metų laimei užtikrinti.

Žuvų, šunų ir elnių laidojimas reiškia, jog vykdavo daug ilgesnės šventės, nei įprastas puotavimas – mėsos valgymas. Be abejo, buvo grojama ir šokama. Deja, Orknio kapų keramikoje tai neatsispindi, tačiau tikrai žinome, kad Sardinijos požemių keramikoje (Monte d'Accoddi, Ocjerio periodas) šokis sudaro laidotuvių apeigų dalį. VI a. pr. Kr. Vengrijos Halštato periodo laidotuvių keramikoje greta laidotuvių ir medžioklės apeigų atlikėjų vaizduojami šokėjai ir grojantys lyra žmonės. Tai matyti iš Soprono vazos³⁶. Šokančios figūros

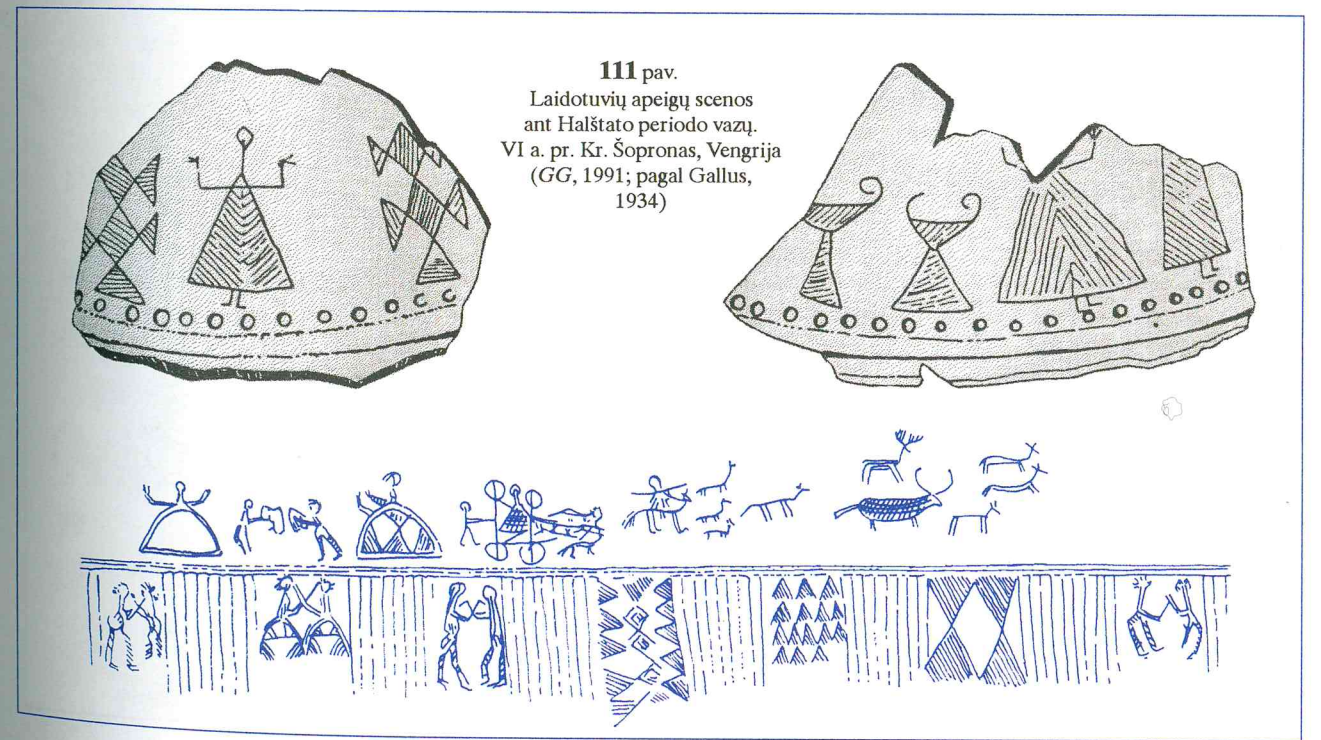
yra trikampės ar smėlio laikrodžio pavidalo, kaip ir keturių ratų vežimu vaizduojanti Deivė (111 pav.). Muzikantai, medžiotojai ir laidotuvių apeigų atlikėjai – vyrai. Vazos apačioje yra trikampių, smėlio laikrodžio pavidalo eilių ir trikampių bei rombų derinių. Tų pačių motyvų atsiranda ant megalitinių kapų sienų. Šių įvaizdžių vartojimas tris tūkstančius metų įrodo simbolinį figūrų vaidmenį laidotuvių apeigose.

Etnografinės paralelės. Isbisteris – geriausias neolitinių urvų, šventčiausios vietos giminės žemėje, pavyzdys. Jų struktūra simbolizavo ryšį su protėvių žeme, protėviais ir giminės nariais. Pavadinti megalitinius kapus ir šventoves teritorijos ženklais, kaip tai padarė Colinas Renfrew³⁷, būtų klaidinga. Juk kaimo bažnyčių nevadiname teritorijų ženklais, nors jos yra labai gerbiami religinės veiklos centrai, kaip ir kadaise buvusios megalitinės šventyklos.

Galima pastebėti etnografinių dvigubo laidojimo ir didelių megalitinių pastatų paralelių. Artimų analogijų rasta Vidurio Madagaskare – Merinoje³⁸. Čia protėvių žemėje gyveno endogaminės giminių grupės. Juos M. Bloch'as vadino „demes“. Šie žmonės pabrėžia savo vienybę, grupės ryšį su bendrai valdoma žeme. Kiekviena grupė turi savo kapą – itin didelį

pastatą. Merinoje praktikuotas dvigubas laidojimas. Iš pradžių mirusiojo kūnas laidojamas kur nors netoli nuo tos vietos, kur žmogus mirė. Paskui antrojeje, *famadihanos*, stadijoje atkasamas ir antrą kartą laidojamas bendruose protėvių kapuose. Kaulų grąžinimas protėviams švenčiamas džiaugsmingai, grojama ir šokama. Šokama net su kaulais rankose. Individualybę sudaro tai, kas suyra, o kaulai priklauso protėviams. *Famadihanos* stadija pabrėžia veikiau grupės, o ne individo reikšmę. Mirusiųjų laidojimas viename kape yra aukščiausias aktas, teikiantis protėvių palaiminimą. Megalitinių struktūrų Merinoje statymas ir *famadihanos* apeigų įtvirtinimas yra iš neolito einanti tradicija, tęsiama iki šių laikų. Ji atspindi dvigubo laidojimo papročius megalitinėje Vakarų Europos kultūroje.

Nors krikščionybė ir turi įtakos, neolitinės laidojimo tradicijos laikosi šiuolaikiniai Ispanijos baskai³⁹. Jų pirminė visuomenės organizacijos ląstelė yra kaimo ūkio sodyba, vadinama *baserija* (*basseria*), kurios negalima išardyti nei parduodant, nei paveldint. Kiekvienos baserijos bažnyčioje yra vieta, skirta mirusiesiems pagerbti. Sekmadeniais moterys su žvakėmis rankose apsupa ją. Mišios laikomos už visus mirusiuosius ir senuosius tos baserijos šeimininkus.

111 pav.
Laidotuvių apeigų scenos ant Halštato periodo vazų. VI a. pr. Kr. Šopronas, Vengrija (GG, 1991; pagal Gallus, 1934)

Dabar mirusieji laidojami ne bažnyčioje. Individualūs kapai neturi didelės reikšmės. Kasdami duobę, duobkasiai iškasa anksčiau palaidotus mirusiuosius, sukrauna kaulus urvuose ir paskui laidoja neseniai mirusius. Žinoma, čia netaikoma ekskarnacija, tačiau bažnyčios vaidmuo laidotuose rodo aiškų ryšį su neolito megalitinių kapais.

Kaulų surinkimo ir sukrovimo urvuose apeigos, praėjus ilgesniam laikui nuo žmogaus mirties, tebepraktikuojamos Pietų Europoje (Italijoje), Rytų Europoje (slavų kraštuose) ir Pietryčių Europoje (Graikijoje). Mirusiųjų laidojimas antrą kartą po penkerių metų 1980 m. užfiksuotas Tesalijoje, Šiaurės Graikijoje. Tik numirusio laidojimas čia laikomas nereikšmingu, o sudėtingos apeigos atliekamos trečią, devintą, keturioliką dieną, po pusės metų ir po metų. Mirusiojo gimnaitės susirenka prie kapo valandai, verkia ir gieda, paskui dalijasi ritualiniu valgiu, vadinamu *koliva*, – virtų kviečių, riešutų ir razinų mišiniu su cukrumi ir cinamonu. Šios apeigos reiškia perėjimo iš gyvenimo į visišką mirtį laikotarpį. Gendantys audiniai turi būti sunaikinti. Tik tada siela gali pradėti kelionę pas protėvius. Manoma, kad tam užtenka 5 metų, bet tada plaukai ir kitos kūno dalys dar nebūna suirę.

Kūno ekshumacija – moterų darbas. Pateiksime jaudinantį Loring Danforth pasakojimą apie dvidešimtmetės Eleni, mirusios dėl nelaimingo atsitikimo Salonikuose ir palaidotos mažame Potamijos kaimelyje Šiaurės Graikijoje, ekshumaciją⁴⁰.

„Dviem Eleni broliams pradėjus kasti smėlį, kaimo moteris ima garsiai giedoti ir raudoti, tačiau nepajėgia nustelbti isteriško Eleni motinos Irinos verkimo. Rauda vis stiprėja ir stiprėja, ir susijaudinę Eleni broliai perduoda kastuvus dviem jaunos moterims. Jie nusiminę stovi už raudotojų rato.

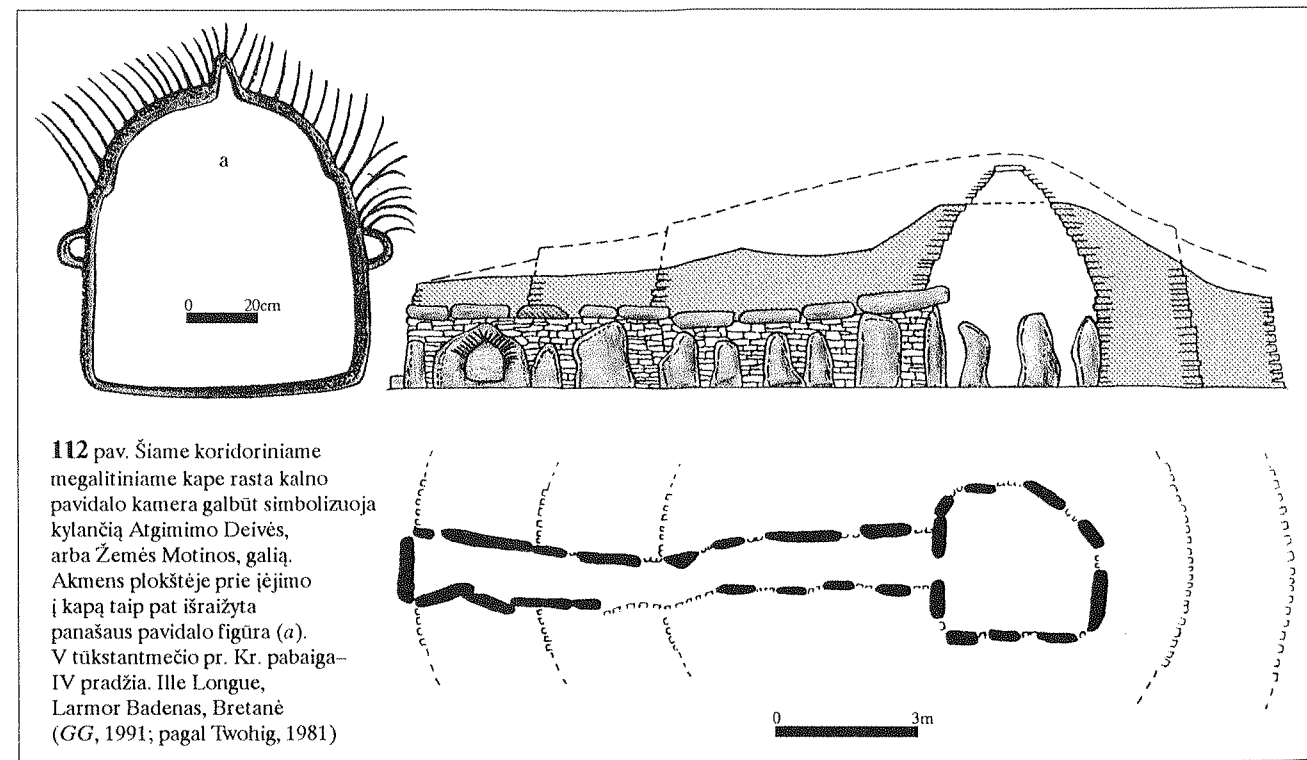
Paskui jaunas moteris su kastuvais pakeičia sena našlė, kuri, stuktelėjusi į kažką kieta, ima kasti rankomis. Žegnodamasi pasilenkia ir išima Eleni kaukolę, sakydama: „Sveika sugrįžus, mano brangioji“. Raudotojams metant gėles į kapą, verksmai vėl sustiprėja. Našlė suvynioja kaukolę į baltą skarelę, uždeda ant jos popierinių pinigų, pabučiuoja ir paduoda Irinai, tardama: „Ji grįžo pas tave sveika“. Isteriškai kūkčiodama, Irina supuoja dukters kaukolę. Tris kartus pabučiuoja, priglaudžia prie kaktos ir paskui perduoda Eleni tėvui ir kitiems šeimynykščiams. Kelios moteris išgraibsto smėlį, surenka kitus pa juodusius Eleni kaulus ir, suskaičiavusios juos, sudeda į metalinę dėžę.

Pagaliau Irina padeda dukters kaukolę ant kitų kaulų. Atvyksta kaimo dvasininkas ir atlieka graikų ortodoksinių laidotuvių apeigų dalį. Dėžė su Eleni palaikais padedama mažame cementiniame pastate kapinių kampe. Tuo metu, kai artimiausi giminės eina į namus ruošti vaišių, kiti susirenka bažnyčios kieme tradiciniam *kolivos* pasidalijimui“.

Per ekshumaciją mirusysis paskutinį kartą grįžta į gyvųjų pasaulį. Patikrintas, ar yra pasirengęs ir tinkamas priimti į protėvių bendruomenę, jis atsiveikina ir palieka gyvųjų ramybėje.

Kaulų gražinimo protėviams tradicija žinoma ir slavams: ekshumuoti kaulai nuvalomi, suvyniojami į rankšluostį, vadinamą „*ubrus*“, parnešami į namus ir padedami į šventą kampą prie ikonos. Ten bendraujama su protėviais. Rankšluostis per kontaktą su kaukole tampa pašventintas.

Atgimimo simbolika megalitiniuose Vakarų Europos kapuose. Kaip jau matėme, megalitiniai Vakarų Europos kapai praecityje neatliko mums įprastos kapų funkcijos. Tai buvo šventos vietos, kuriose vyko bendruomenės regeneracijos ir garbinimo apeigos. Kapų sienų piešiniai kupini atgimimo simbolių.

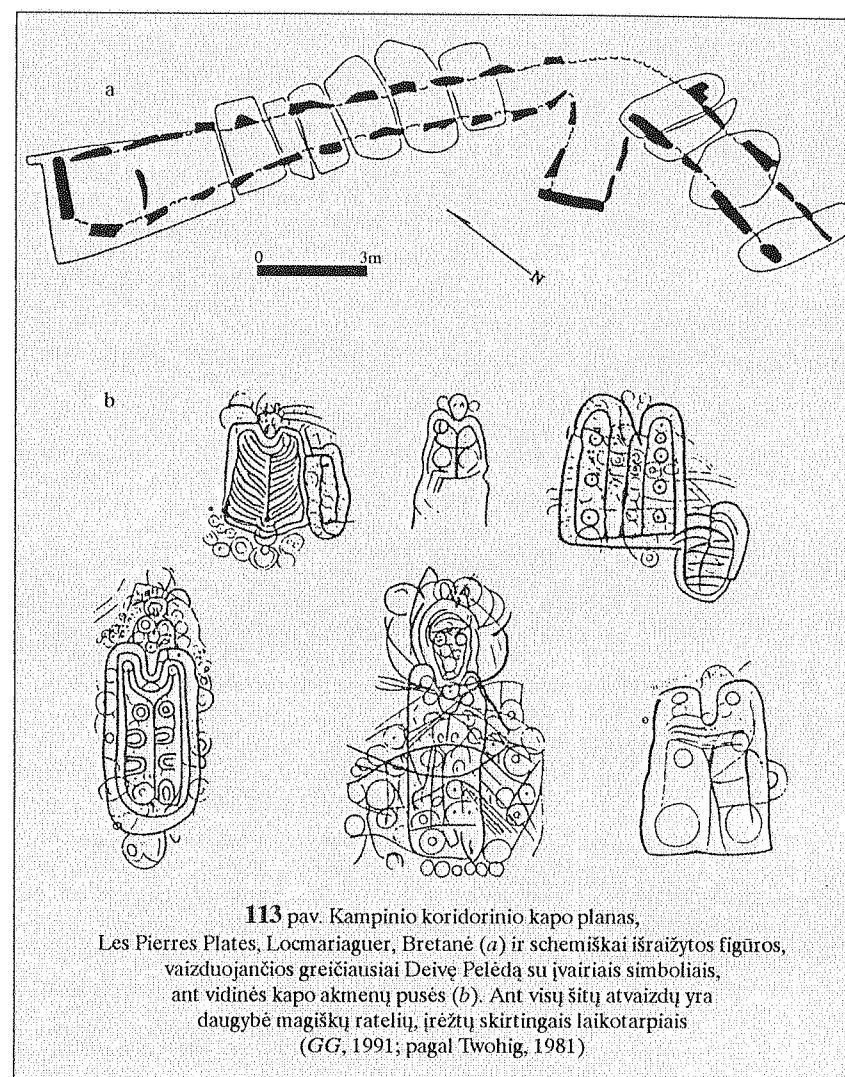

112 pav. Šiame koridoriniame megalitiniame kape rasta kalno pavidalo kamera galbūt simbolizuoja kylančią Atgimimo Deivės, arba Žemės Motinos, galią. Akmens plokštėje prie įėjimo į kapą taip pat išraižyta panašaus pavidalo figūra (a). V tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga–IV pradžia. Ille Longue, Larmor Badenas, Bretanė (GG, 1991; pagal Twhig, 1981)

Akmens prie įėjimo, ortostatai, stogą dengiantys bei bordiūro akmenys įkirsti, išraižyti ir nudažyti simboliais. Beveik šimtą metų į megalitinį meną žiūrėta kaip į ornamentinį, nepripažįstama jo religinė reikšmė. Megalitinių kapų simboliai ne mažiau svarbūs jų statytojų religijai tyrinėti, negu krikščionių bažnyčių skulptūros ir paveiksiai.

Elizabeth Twhig atliko didžiulį megalitinio meno tyrimo darbą, ji surinko beveik visus simbolius, išraižytus ant akmenų tarp Portugalijos ir Airijos⁴². Nors ji neinterpretavo simbolių, veikalas leidžia susipažinti su megalitiniu menu. Raktą šiam menu iššifruoti davė M. Brennan'as: jis įžvelgė monumentų išsidėstymo ir simbolių ryšį su Saulės graža, ekvinokcija, Saulės ir Mėnulio kilimais ir Mėnulio ciklais⁴³. Šio pastebėjimo negalima ignoruoti, tačiau megalitinio meno simbolikos neturime aiškinti tik astronomiškai ir matematiškai, atmetę religinę sampratą. Visi megalitiniai paminklai turi būti tyrinėjami remiantis apeigų kontekstu. Nedaug sužinosimė, išgirdę, kad Gavrinis, Newgrange'as, Maes Howe'as ir kitos kapų šventyklos pastatytos atsižvelgiant į Saulės kilimą per žiemos saulėgrąžą. Kyla klausimas, kodėl jas kaip tik taip statė. Į šį klausimą gali atsakyti tik išanalizuota megalitinio meno simbolika. Megalitiniame mene gyvuoja tam tikra simbolių kalba, išreikšta raižytais ženklais. Jie nėra atsitiktiniai, priklauso senajai religinės išraiškos sistemai, kurios turinį galima būtų suskirstyti į šias kategorijas:

1. Suscheminti Deivės įvaizdžiai: kalvų formos – išsikišimai, vaizduojantys galvą (kartais plaukuotą, 112 pav.), pelėdos pavidalo akmeniniai stulpai arba stelos, akių ir krūtų įvaizdžiai. Jos generuojanti vulva išreikšta viengubais arba dvigubais trikampaiais, rombais bei smėlio laikrodžio pavidalu.
2. Vandens ženklai: zigzagai, banguotos linijos, gausūs lankai.
3. Gyvatukės: įvijinės ir vingiuotos. Viengubos gyvatukių įvijos pakeičiamos saulutėmis, dvigubos – akimis.
4. Saulutės su spinduliais, saulės laikrodžiai su pažymėtu viduriu, simbolizuojančiu gyvybės energiją.
5. Gyvybės medžiai arba stulpai: vertikalios kylančios lankai, vertikalios banguojančios gyvatukės ir panašūs įvaizdžiai.

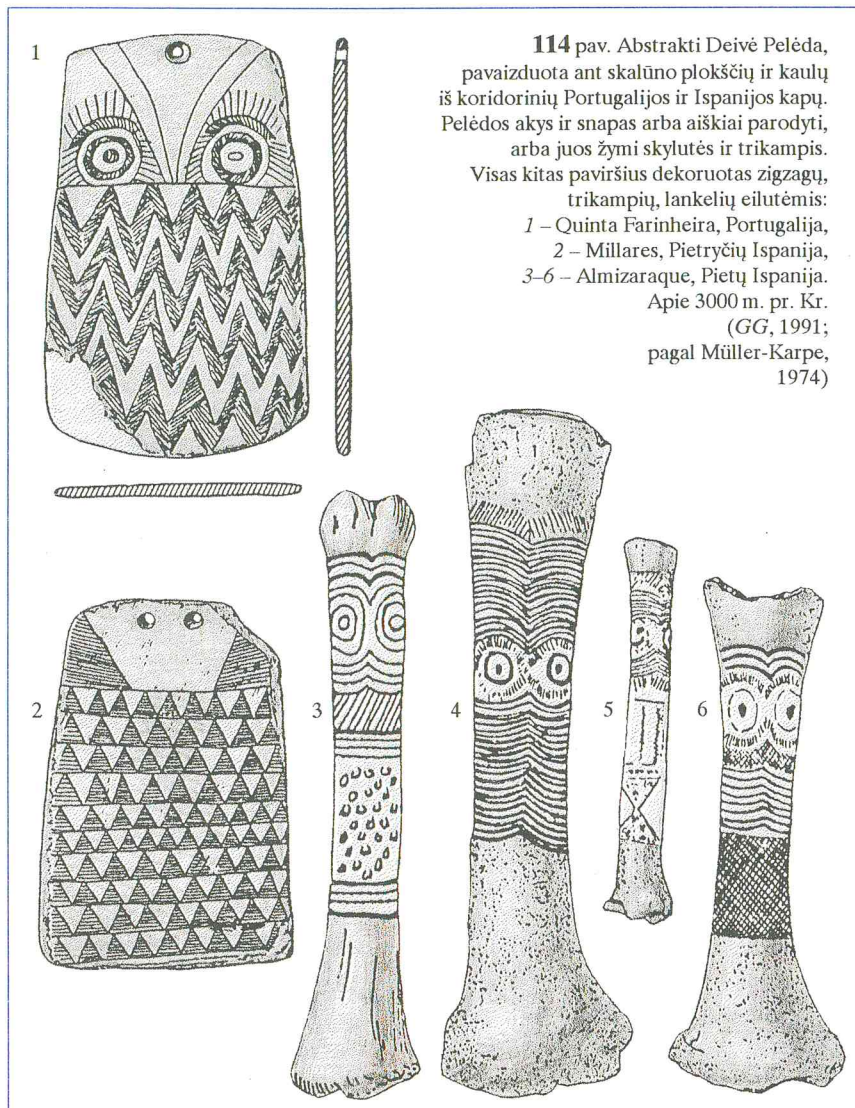

113 pav. Kampinio koridorinio kabo planas, Les Pierres Plates, Locmariaguer, Bretanė (a) ir schemiškai išraižytos figūros, vaizduojančios greičiausiai Deivę Pelėdą su įvairiais simboliais, ant vidinės kabo akmenų pusės (b). Ant visų šitų atvaizdų yra daugybė magiškų ratelių, įrėžtų skirtingais laikotarpiais (GG, 1991; pagal Twhig, 1981)

6. Įvijos, kabliai, ragai, „šukos“ – gyvybės energijos skatintojai.
 7. Jaučiai ar jaučių galvos – Deivės gimdos simboliai.
 8. Laidai – tiltai į kitą pasaulį ir atgimimo skatintojai.
- Šių įvaizdžių reikšmę galima iššifruoti tik remiantis visos Europos neolitinio meno simbolika. Gausiai dekoruotų paminklų, tokių kaip Gavrinis Bretanėje arba Newgrange'as ir Knowth'as Airijoje, tyrinėjimas duoda ypač daug informacijos.
- Kodėl megalitiniuose kapuose aptinkama tik tam tikrų simbolių. Kodėl čia atsirado trikampaiai, vulvos, koncentriniai apskritimai, akys, gyvatukės, įvijos, saulutės? Kodėl ant kapų paminklų vaizduojami gyvybės medžiai ir stulpai? Prasmingos ir tam tikrų ženklų tarpusavio asociacijos. Tarp vandens ženklų, gyvatukių ir moteriškų įvaizdžių yra nuoseklus ryšys: apskritimas ir trikampis apsupty vandens

simbolių, koncentrinų lankų arba apskritimų ir bangelių. Tarpusavio ryšių pastebima tarp gyvatukių-įvijų ir saulutėjų bei akių. Įvijos, pūsmėnuliai, ragai, kabliai ir kirviai, kaip energijos skatintojai, lydi gyvybės šaltinio simbolius.

Pirmaisia patyrynėkime simbolius, kuriuos galima būtų apibrėžti visuotinai priimtomis Deivės abstrakcijomis. Jų žmogišku pavidalu beveik nepasitaiko, nebent tik antropomorfinuose akmeniniuose stulpuose, suschemintose žmogaus formose ir moters paukštės hibriduose. Jos yra panašesnės į pelėdas, kaip matyti iš Knowth West'e aptiktos stelos (64, 112 pav.) ir Portugalijos, Ispanijos bei Pietų Prancūzijos paminklų (66, 113 pav.). Dažniau pasitaiko Deivės simbolių – akių, snapų, antakių (akys vaizduojamos susivijusiomis gyvatukėmis ar saulutėmis), krūtų ir antkaklių, taip pat geometrinių jos formų – trikampių, rombų ir smėlio laikrodžių.

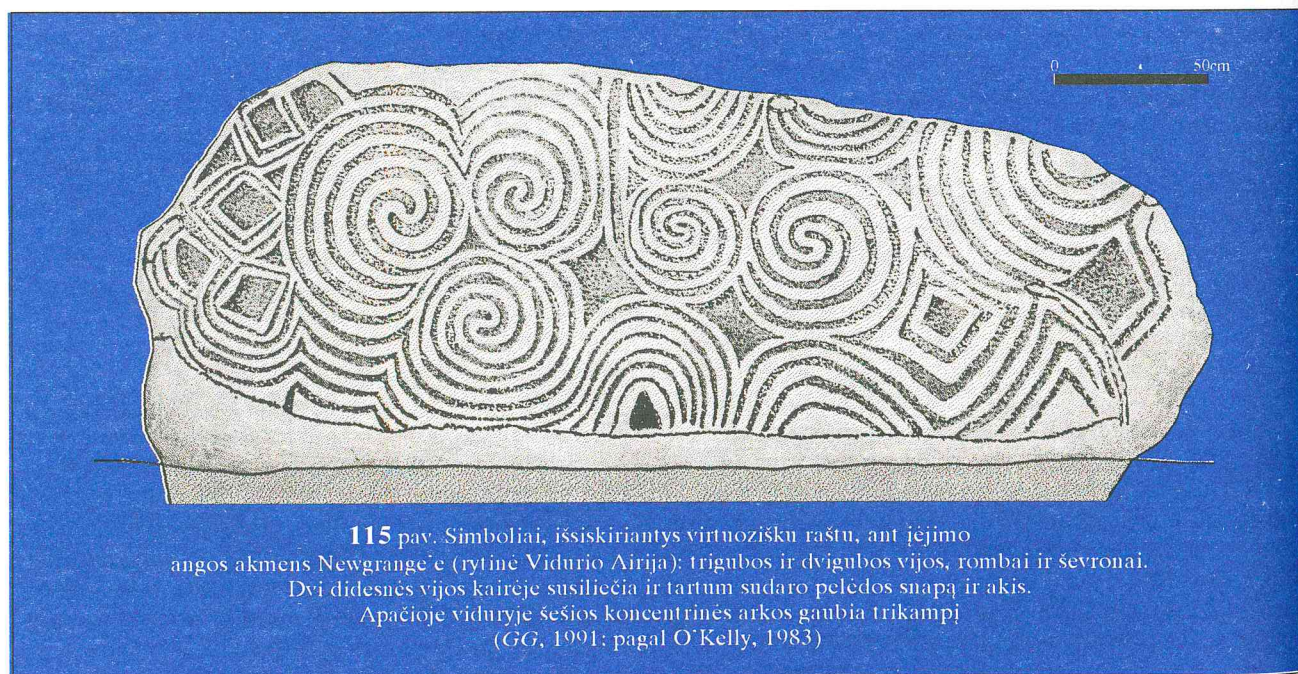
114 pav. Abstrakti Deivė Pelėda, pavaizduota ant skalūno plokščių ir kaulų iš koridorinių Portugalijos ir Ispanijos kapų. Pelėdos akys ir snapas arba aiškiai parodyti, arba juos žymi skylutės ir trikampis. Visas kitas paviršius dekoruotas zigzagų, trikampių, lankelių eilutėmis:
1 – Quinta Farinheira, Portugalija,
2 – Millares, Pietryčių Ispanija,
3–6 – Almizaraque, Pietų Ispanija.
Apie 3000 m. pr. Kr.
(GG, 1991; pagal Müller-Karpe, 1974)

Glaudų Deivės ir jos ženklų ryšį atspindi juodojo skalūno trapepcijos formos figūrėlės ir figūrėlės su akimis iš karvės kaulų, rastos Portugalijos kapuose. Kai kuriuose pavaizduoti abstraktūs veidai arba tik akys, išraižytos trikampių, zigzagų, rombų, lankų, apskritimų eilės, retkarčiais – smėlio laikrodžio pavidalo ženklai (114 pav.).

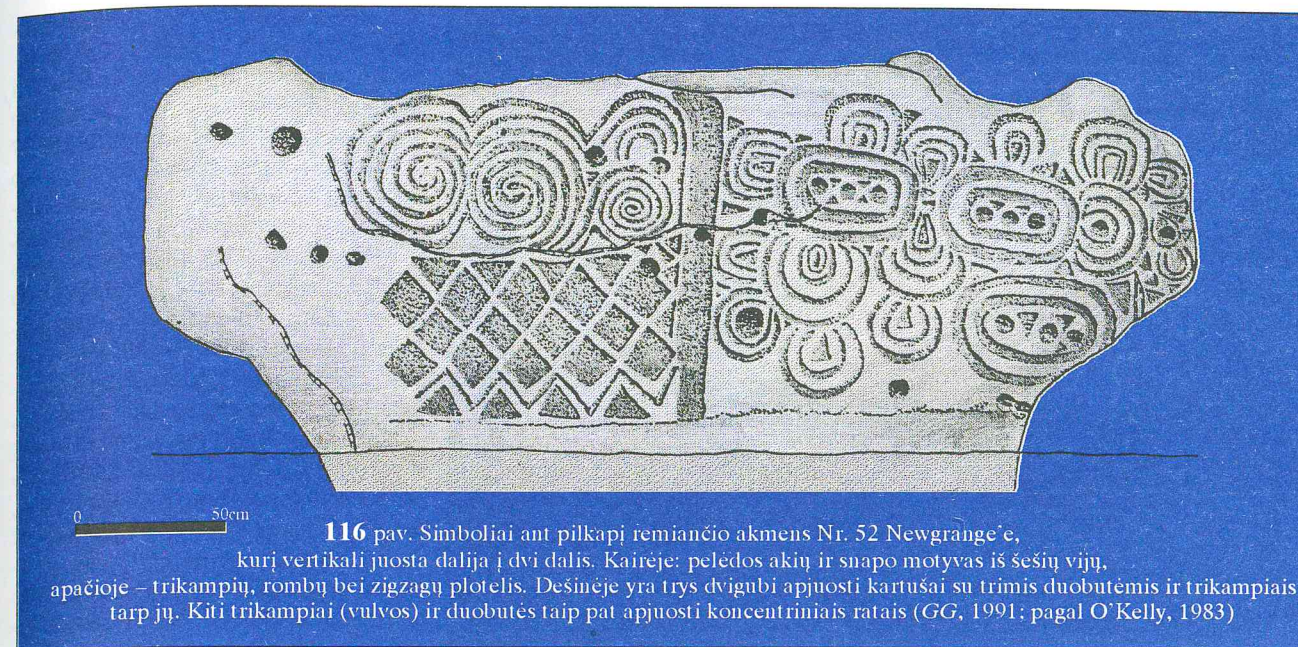
Dabar panagrinėkime keletą reikšmingiausių megalitinių kapų šventyklų.

Newgrange'as. Daugiausia simbolių Newgrange'e yra arba labiausiai matomose, arba garbinimui skirtose vietose. Tai įėjimo bordiūro akmuo, stogo akmuo ir bordiūro akmuo Nr. 52. Jie virtuoziško dizaino ir tobulai techniškai atlikti.

Įėjimą į kapą dengiantis akmuo atspindi vieną būdingiausių Newgrange'o simbolių grupių (115 pav.). Beveik visą paviršių dengia viengubos, dvigubos ar trigubos gyvatukių įvijos. Dvi viršutinės sukuria Airijos kapams būdingą akių įvaizdį. Jos siejasi su trečiaja ir sudaro trigubą įviją. Gyvatukių įvija simbolizuoja gyvybės energijos šaltinį, o triguba atspindi didžiausią potenciją. Išoriniai trečios, apatinės, įvijos bangavimai nusitęsia už trigubos įvijos ir pasisukusios į kitą pusę bangelės suformuoja daugybės lankų figūrą su trikampių viduryje. Įvijų tarpai užpildyti rombais, o plotas į kairę nuo trigubos įvijos pažymėtas koncentriniais lankais ir rombais.

115 pav. Simboliai, išsiskiriantys virtuozišku raštu, ant įėjimo angos akmens Newgrange'e (rytinė Vidurio Airija): trigubos ir dvigubos vijos, rombai ir ševronai. Dvi didesnės vijos kairėje susiliečia ir tartum sudaro pelėdos snapą ir akis. Apačioje viduryje šešios koncentrinės arkos gaubia trikampi (GG, 1991; pagal O'Kelly, 1983)

116 pav. Simboliai ant pilkapi remiančio akmens Nr. 52 Newgrange'e, kurį vertikali juosta dalija į dvi dalis. Kairėje: pelėdos akių ir snapo motyvas iš šešių vijų, apačioje – trikampių, rombų bei zigzagų plotelis. Dešinėje yra trys dvigubi apjuosti kartušai su trimis duobutėmis ir trikampaiais tarp jų. Kiti trikapiai (vulvos) ir duobutės taip pat apjuosti koncentriniais ratais (GG, 1991; pagal O'Kelly, 1983)

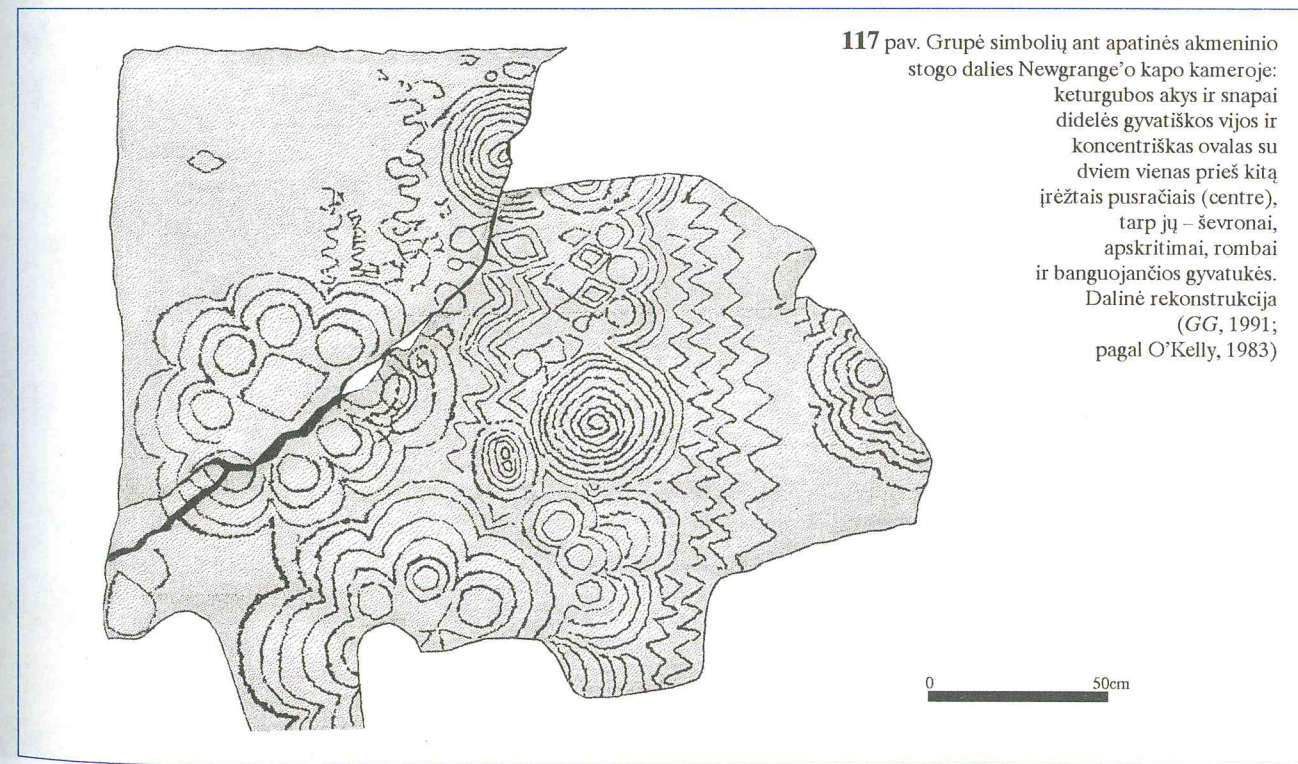
Bordiūro akmuo Nr. 52 vertikalia juosta padalintas į dvi dalis (116 pav.). Kairėje daugiau gyvatukių ir įvijinių akių. Įvijos sueina į centrą ir sudaro snapą bei antakių susijungimą. Mažesnioji yra šiek tiek dešiniau. Virš jos – 2 duobutės ir koncentriniai lankai. Žemiau visas plotas nusėtas trikampaiais, rombais ir zigzagais. Dešinėje yra 3 kartušai su 3 duobutėmis bei trikampaiais. Ten yra ir koncentriniai lankai su trikampių viduryje. Lankai su

trikampiu turėtų reikšti Deivės generuojančios vulvos energiją.

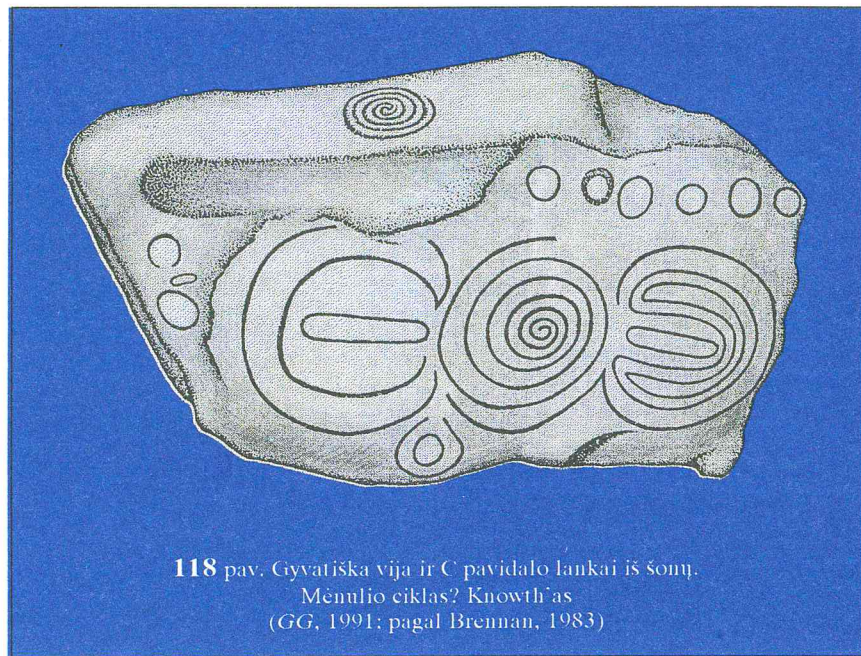
Apatinėje Newgrange'o stogo akmens dalyje pavaizduota kitų simbolių: apvalių pelėdos akių ir trigubų ar daugiagubų snapų bei keturgubų antakių susijungimų motyvų. Jie sudaro rozetę su kvadratu viduryje, didelėmis gyvatukių įvijomis ir koncentriniais ovalu, kurio viduryje yra 2 pusapskritimiai. Akių ir snapų rozetės jungiasi su trigubu akių ir snapo piešiniu.

Didelė gyvatės įvija viduryje siekia kitą trigubų akių ir snapo įvaizdį. Pietų pusėje šiuos pagrindinius motyvus iš šonų juosia zigzagai bei įsiterpę V ženklai, ševronai, rombai (117 pav.).

Šie simboliai, matyt, turėjo reikšti Dievybės egzistavimą pelėdos ar gyvatės pavidalu. Tai rodo išryškintos pelėdos akys ir gyvatės įvijos – svarbūs atgimimo simboliai. Gyvuoja ir šių įvaizdžių bei duobutės, trikampo, dvigubo trikampo ar rombo ir skaičiaus „trys“ ryšys.

117 pav. Grupė simbolių ant apatinės akmeninio stogo dalies Newgrange'o kapo kameroje: keturgubos akys ir snapai didelės gyvatiškos vijos ir koncentriškas ovalas su dviem vienas prieš kitą įrežtais pusracišiais (centre), tarp jų – ševronai, apskritimai, rombai ir banguojančios gyvatukės. Dalinė rekonstrukcija (GG, 1991; pagal O'Kelly, 1983)

118 pav. Gyvatiška vija ir C pavidalo lankai iš somų. Mėnulio ciklas? Knowth'as (GG, 1991; pagal Brennan, 1983)

Knowth'as. Jis yra šalia Newgrange'o Boyne upės slėnyje. Pasak Brennano, banguojantys gyvatukių motyvai galėjo žymėti kalendorių. Daugelio serpentininių formų yra nuo 14 iki 17 bangavimų, kurie gali reikšti Mėnulio augimo dienų skaičių⁴⁵. Gyvatukės įvija, susijungianti su C pavidalo lankais, pavaizduota ant bordiūro akmens Knowth'e, gali būti Mėnulio ciklo nuo priešpilnio iki pilnatis ir vėl iki priešpilnio pavyzdys (118 pav.).

Newgrange'e yra ryškių besikartojančių gyvatukių bei įvijų motyvų, dažnai lydimų rombų ar zigzagų eilių ir vaizduojamų ant akmenų; jų aptinkama ir Knowth'o vakarinėje dalyje, pagrindiniame kapo kambaryje ir ant kelių bordiūro akmenų. Kampų motyvai, kaip anksčiau minėta, skirti ne tik dekoruoti, bet ir Deivės generuojančiam trikampiui išryškinti. Smėlio

laikrodis, susidedantis iš dviejų trikampių, reiškia pačią Deivę. Ji rasta įrėminta kartuše ant ortostato Nr. 48 Knowth'o rytuose (119 pav.).

Motyvai ant ortostatų dažnai „kampuoti“ – juos sudaro rombai su zigzagais ar zigzagų eilėmis (120 pav.). Jie kartojasi visuose svarbiausiuose kapinyuose: Newgrange'e, Knowth'e, Fourknocks'e. Raižiniai ant išsikišusių akmenų rodo, jog jie buvo skirti matyti. Piešinius išraižydavo, paskui akmenis išdėliodavo tam tikrose vietose. Nors ir puošnūs, jie neatsiję nuo atgimimo simbolikos. Čia simboliniai motyvai, išreikšti abstrakčiais geometriniais pasikartojimais, sukuria savitą vizualinę giesmę ar litaniją.

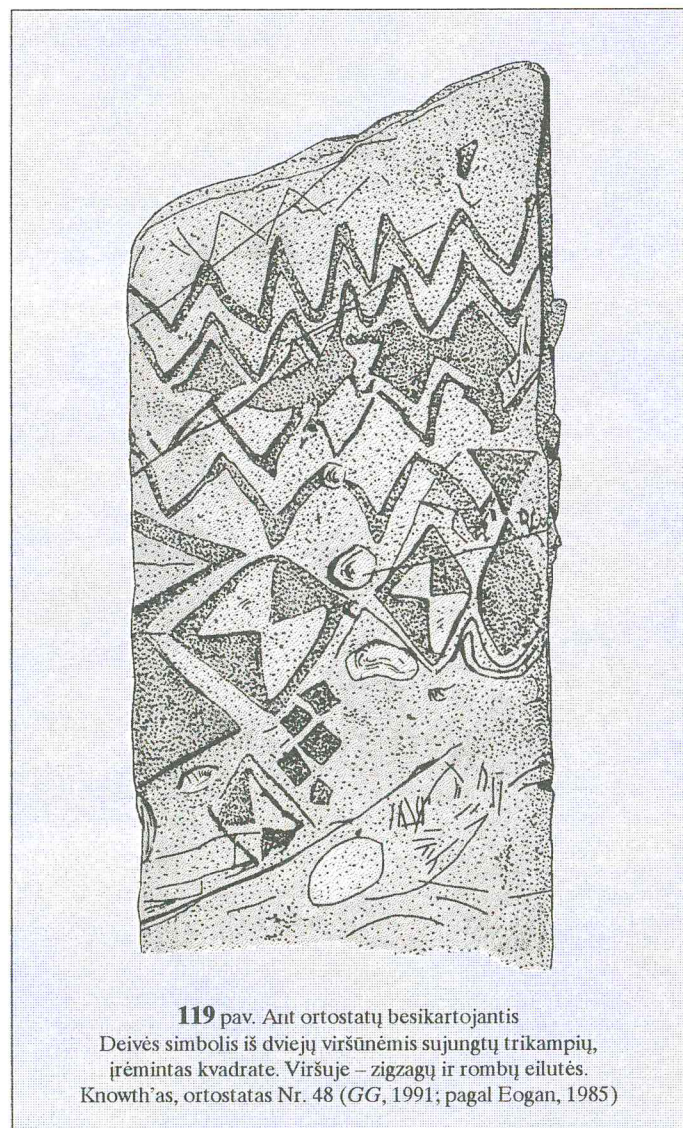
Ant žemėje paslėptų akmenų paviršių arba ortostatų apačioje dažnai randama duobučių ir apskritimų su taškučiu viduryje. Šie raižiniai buvo

skirti ne pasigrožėti. Jie atliko apeiginių vaidmenį bendraujant su Dievybe, sužadinant Deivės regeneruojančias ir akmenyje glūdinčias jėgas. Tai centro, pagrindinio taško arba šaltinio, kuriame koncentriniais apskritimais ir lankais prasideda gyvybė, simbolis. Jei būtų įmanoma suskaičiuoti visus ženklus (natūralius ir dirbtinius), apskritimus (koncentrinis ir atvirus) ir taškučių apskritime motyvus, paaiškėtų, jog šių simbolių yra daugiausia.

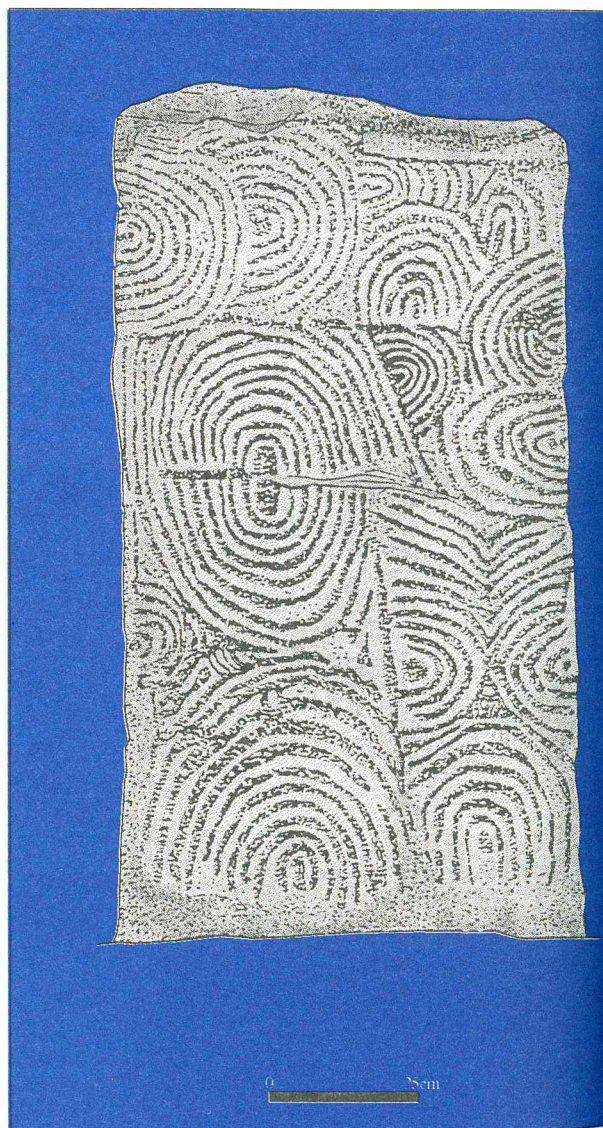
Gavrinis. Deivės regeneruojančių jėgų sužadinimas išraižytais simboliais geriausiai atsispindi Gavrinis kapinyne. Gavrinis – turtingiausias Bretanės megalitinis paminklas, žinomas nuostabiais reljefiniais raižiniais. Jis datuojamas vėlyvučiu neolito laikotarpiu – IV tūkstantmečiu pr. Kr. viduriu⁴⁶. Apsuptas vandens, pirmąkart žio gyvybės šaltinio, kapinynas užima

pietinę mažos salelės Morbihan'o įlankoje dalį. Jis orientuotas į kylančią žiemos solsticijos Saulę, o svarbiausia dalis – į kylantį Mėnulį.

Šventovėje ant 23 ortostatų rasti raižiniai kuria simbolinės vienybės įspūdį. Gausūs banguotų ir koncentrinų lankų motyvai sugestionuoja vandens elemento vyravimą. Daug taip pat ir koncentrinų apskritimų su tašku ar vertikalia linija viduryje – vulvos simbolių. Jie sujungti arba apsupti banguotomis linijomis ir serpantinų lankais, vertikaliuose kolonose užaina vienas ant kito. Šios gyvybės kolonos, regis, sakytų, kad generuojanti Deivės jėga neišsenkama – ji kyla ir banguoja lyg jūra. Tokia kylanti jėga išreikšta ir serpantiniais, reprezentuojančiais gyvates. Generacijos simbolikai sustiprinti ant išorinės akmeninės plokštės pavaizduoti keli jaučiai.

119 pav. Ant ortostatų besikartojantis Deivės simbolis iš dviejų viršūnėmis sujungtų trikampių, įrėmintas kvadratu. Viršuje – zigzagų ir rombų eilutės. Knowth'as, ortostatas Nr. 48 (GG, 1991; pagal Eogan, 1985)

120 pav. Simboliais išraižyti ortostatai iš Gavrinis megalitinio koridorinio kapo. Pagrindinis besikartojantis motyvai – vulva (centras, kur prasideda gyvybė), apsupta koncentriškais lankais, simbolizuojančiais kylančią ir sklindančią gyvybę. Bretanė. IV tūkstantmetis pr. Kr. (GG, 1991; pagal Twohig, 1981)

Megalitinis menas – simbolinis gyvenimo ir mirties ciklą vaizdavimas kosminėje skalėje. Kapas, kaip Deivės kūnas, siejamas su Saulės ir Mėnulio pakilimais ir papuoštas atgimimo įvaizdžiais, yra graži metafora. Visata – tai Deivės kūnas, kuriame vyksta mirtis ir atgimimas. Šviesa, patenkanti į megalitinį kapą per žiemos solsticiją ir apšviečianti vidinius kambarius, taip pat metaforiška. Tai gimdos parengimas naujai gyvybei.

Deivės tapatinimas su kapu ir gimda. Kaip jau matėme, megalitinių kapų forma ir simboliai aiškiai siejasi su Mirties ir Atgimimo Deive. Jos simbolika varijuoja nuo plikų kaulų iki kiaušinių ir įsčių, nuo vaizduojamų sustingusių nuogų moterų iki grifų ir akių, gyvatukių, įvijų. Kai kurie megalitiniai kapai dabar vadinami Deivės urvais. Knockmary kapai Airijoje vadinami Anijos urvais. Ar tai Deivės vardas? Norėdami atsakyti į šį klausimą, panagrinėkime folklorą ir istorinius šaltinius. Pasakose Deivė pasirodo senos raganos arba milžinės pavidalu. Ji vadinama Ana, Anija, Anu, Ankou. Iš ankstyvųjų literatūros šaltinių žinome, kad britų *Ankou* arba *Maro* yra „mirtis“. Airių *Morrigan* identifikuojama su *Ana*, kuri laikoma mirusiųjų globėja arba Dievų motina. Galime spėlioti, jog šie vardai buvo pasiskolinti iš senųjų megalitinių kapų statytojų.

Mirties ir Atgimimo Deivė – tai žiemos ir tamsos Deivė. Europos folklore ji vaizduojama kaulėta Ragana, balta arba sniego moterim. Jos galios ir veikla pasireiškia žiemą, ypač gruodžio pabaigoje ir sausio pradžioje. Skandinavijoje šis periodas vadinamas *jol* arba *vule*. Jis neturi nieko bendra su krikščioniška Kristaus gimimo švente. Galim spėti, kad priešistoriniais laikais dauguma apeigų, skirtų gamtai pažadinti ir žiemos Deivei nuraminti, vyko kaip tik šiuo metu. Pavasario pradžioje baisi žiemos Deivė, Ragana, virsta nuoga gražia mergina. Ją galima pamatyti prie upelių, įlankėse, ežeruose ir upėse šukuojančių auksinius plaukus, besisupančių tarp karklų šakų. Jos seksualinis grožis – tai žiemos virsmo į atgimimo laikotarpį išraiška. Šis motyvas iki mūsų dienų yra išlikęs Europos, ypač lietuvių, folklore. Jo įvaizdžiai atkartoja neolitinių laidojimo paminklų vietose rastus mirties ir atgimimo simbolius.

nuorodos

- ¹ M. Gimbutas, *The Language of the Goddess*, 1988, New York; Alfred van der Marck Editions. Harper and Row, San Francisco.
- ² M. Gimbutas, ed., *Achilleion, a Neolithic Village in Northern Greece, 6400–5600 B. C.*, 1988, Monumenta Archaeologica, Institute of Archaeology, University of California Los Angeles.
- ³ J. Mellaart, *Catal Hüyük*, 1967, London: Thames and Hudson.
- ⁴ D. Srejović, *Lepenski Vir*, 1969, Beograd, angliškas vertimas 1972: London: Thames and Hudson.
- ⁵ D. Srejović, Z. Letica, *Vlasac*, I, 1978: 159 (Belgrado universiteto leidinys).
- ⁶ M. Gimbutas, "The Temples of Old Europe", *Archaeology*, 1980, November–December: 41–50.
- ⁷ M. Grbić et al., *Porodin*, 1960, Bitolj.
- ⁸ J. D. Evans, *Malta*, 1959, London: Thames and Hudson.
- ⁹ John Onians and Desmond Collins, "The Origin of Art", *Art History. Journal of the Association of Art Historians*, I(1978): 1–25.
- ¹⁰ Nanno Marinatos, *Aegean Religion*, Athens, 1984.
- ¹¹ R. Rimantienė, *Šventoji I*, Vilnius, 1979: 106–108.
- ¹² Porphyry, žr.: V. A. Uspenskij, *Trudy po znakovym sistemam*, 10: 86–140.
- ¹³ G. Thompson, "The Arkoudiotissa", *Kretika Chronika*, 15–16, 3, 1961–1962: 93–96.
- ¹⁴ A. J. Greimas, *Apie dievus ir žmones*, 1979, Chicago: AM and M Publications; *Idem, Tautos atminties beiškant: Apie Dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago, 1990.
- ¹⁵ J. W. Hedges, ed., *Isbiter: A Chambered Tomb in Orkney*, BAR, British Series, 115, Oxford.
- ¹⁶ M. Gimbutas, "Gold Treasure of Varna", *Archaeology*, 30, 1: 44–51.
- ¹⁷ M. Gimbutas, *Goddesses and Gods of Old Europe*, 1974 (arba 1982), 162, ill. 104.
- ¹⁸ Michael Shapiro, "Baba-Jaga: A Search for Mythopoeic Origins and Affinities", *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 27, 1983: 109–135.
- ¹⁹ Joseph Cassar-Pullicino, *Studies in Maltese Folklore*, 1976, Malta University Publication: 238.
- ²⁰ S.-J. Péquart, M. Péquart, M. Boule and H. Vallois, *Téviac: Station nécropole mésoolithique du Morbihan*, Archives de l'Institut de paléontologie humaine, 18, 1937; S.-J. Péquart

nuorodos

- and M. Péquart, *Hoëdic Deuxième station nécropole mésoolithique du Morbihan*, Anvers, 1954; James Hibbs, "The Neolithic of Brittany and Normandy", *Ancient France*, edited by Christopher Scarre, The University Press Edinburgh, 1983: 312–313.
- ²¹ Tai akivaizdu iš ankstyvojo Makedonijos neolito, iš Starčevo ir Karanovo kultūrų (pavyzdžiui, iš Anzos I Makedonijoje, iš Obrės I Bosnijoje ir iš Karanovo gyvenvietės Vidurio Bulgarijoje) radinių; palygink Chapman, J. C. "Meaning and Illusion in the Study of Burial in Balkan Prehistory" A. C. Poulter, ed. *Ancient Bulgaria*, 1983: 1–42.
 - ²² T. W. Jacobsen and T. Cullen, "A Consideration of Mortuary Practices in Neolithic Greece: Burials from Franchthi Cave", *Mortality and Immortality. The Anthropology and Archaeology of Death*, S. C. Humphreys and Kelen King, ed.: 79–103.
 - ²³ K. Kenyon, *Digging up Jericho*, London: Benn, 1957.
 - ²⁴ F. Zagorskis, *Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks*, Riga: Zinatne, 1987.
 - ²⁵ D. Srejović, *Lepenski Vir*, Beograd: Srpska Književna zadruga, 1969; *Idem.*, "Europe's First Monumental Sculpture: New Discoveries at Lepenski Vir", *New Aspects of Antiquity*, ed. M. Wheeler, London: Thames and Hudson, 1972; D. Srejović, L. Babović, *Umetnost Lepenskog Vira*, Beograd: Narodni Muzej, 1983.
 - ²⁶ S. Bökönyi, "Animal Remains from Lepenski Vir: The Vertebrate Fauna of this Early Center of Domestication Represent an Atypical Animal Husbandry", *Science*, 167, no. 3926, 1970: 1702–1704.
 - ²⁷ D. Srejović and Z. Letica, *Vlasac: A Mesolithic Settlement in the Iron Gates* (serbų-kroatų kalba, reziume – anglų kalba); Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts 12, 1978.
 - ²⁸ J. D. Evans, *The Antiquities of the Maltese Islands: A Survey*, London: The Athlone Press, 1971; D. H. Trump, *Skorba* (Excavations carried out on behalf of the National Museum of Malta 1961–1963). The Society of Antiquities London and the National Museum of Malta, 1966; T. Zammit, "Neolithic Representations of the Human Form from the Islands of Malta and Gozo", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, vol. LIV, 1924: 67–100, ill.

nuorodos

- ²⁹ Tyrineta kartu su Shan Winn ir Daniel Shimabuku. Skeletus tyrė János Nemeskéri iš Budapesto; liga ir mirtis (1989 m.) sutrukdė jam išspausdinti darbo rezultatus.
- ³⁰ John W. Hedges, *Tomb of the Eagles*, London: J. Murray, 1984.
- ³¹ Judson T. Chesterman, "Investigations of the Human Bones from Quanterness" in Colin Renfrew, *Investigations in Orkney*, London: Thames and Hudson, 1979: 103.
- ³² Hedges, žr.: 40 nuoroda: 135.
- ³³ *Idem*: 140
- ³⁴ *Idem*: 155
- ³⁵ J.D.G. Clark, *Star Carr*.
- ³⁶ S. Gallus, „Die figuralverzierten Urnen vom Soproner Burgstall“, *Archaeologica Hungarica*, 3, 1934.
- ³⁷ Colin Renfrew, *Approaches to Social Archaeology*, Cambridge: MA, Harvard University Press, 1984: 180.
- ³⁸ M. Bloch, "Tombs and states", *Mortality and Immortality; the Anthropology and Archaeology of Death*, ed. S. C. Humphreys and H. King, London: Academic Press, 1981; *Idem*. "Death, women and power", *Death and the Regeneration of Life*. Ed. M. Bloch and J. Parry, Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- ³⁹ W. A. Douglas, *Death in Murelaga: Funerary Rituals in a Spanish Basque Village*, Seattle: University of Washington Press, 1969.
- ⁴⁰ Loring Danforth, "Judgement of the Bones", *Science Digest*, 1981: 92–97. Fotonuotraukos Alexander Tsiasas.
- ⁴¹ E. Gasparini, *Il matriarcato slavo. Antropologia culturale dei protoslavi*, Florence, Sansoni, 1973: 597–630.
- ⁴² E. S. Twohig, *The Megalithic Art of Western Europe*, Oxford: Clarendon Press, 1981.
- ⁴³ M. Brennan, *The Stars and the Stones: Ancient Art and Astronomy in Ireland*, London: Thames and Hudson, 1983.
- ⁴⁴ M. J. O'Kelly, *Newgrange: Archaeology, Art, and Legend*, London: Thames and Hudson, 1982: pav. 45–47.
- ⁴⁵ G. Eogan, *Knowth and the Passage-Tombs of Ireland*, London: Thames and Hudson, 1986: 147 ff.
- ⁴⁶ C.-T. Le Roux, *Gavrinis et les îles du Morbihan. Les mégalithes du golfe*. Guides Archéologiques de la France. Impr. Nationale, 1985. Daugiau iliustracijų žr.: Twohig, 1981, 42 nuoroda: 172–175.